

IOAN MÎHĂILESCU

SOCIOLOGIE GENERALĂ
CONCEPTE FUNDAMENTALE
ȘI STUDII DE CAZ

INTERZIS XEROX

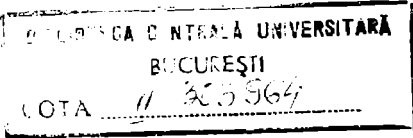
IOAN MIHĂILESCU

INTERZIS XEROX

SOCIOLOGIE GENERALĂ

***CONCEPTE FUNDAMENTALE
ȘI STUDII DE CAZ***

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI
2000

614/00

316/M69 84

B.C.U. București

C20003948

© Editura Universității din București

Șos. Panduri, 90-92, București - 76235; Telefon/Fax 410.23.84

Tehnoredactare computerizată: Ioan Mihăilescu

Redactor: Ion Mihai

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
MIHĂILESCU, IOAN**

**Sociologie generală: concepte fundamentale și studii
de caz / Ioan Mihăilescu**

București: Editura Universității din București, 2000
448; 21,5 cm.,

Bibliogr.

ISBN 973-575-416-9

316

CUPRINS

1. SOCIOLOGIA CA ȘTIINȚĂ	7
1.1 Sociologia spontană	7
1.2 De la sociologia spontană la sociologia științifică	9
1.3 Apariția și dezvoltarea sociologiei	13
1.4 Perspective în sociologie	21
1.5 Studiu de caz: The social sciences in a changing Romania	27
2. RAMURI ȘI METODE DE CERCETARE	38
2.1 Principalele ramuri ale sociologiei	38
2.2 Etapele cercetării sociologice	39
2.3 Metode și tehnici de cercetare	45
3. STRUCTURA CULTURII	55
3.1 Semnificația culturii	55
3.2 Elementele culturii	56
3.3 Unitatea și variabilitatea culturii	66
3.4 Studiu de caz: Schimbări ale modului de gândire în spațiul românesc	73
4. PERSONALITATE ȘI SOCIALIZARE	88
4.1 Factorii dezvoltării personalității	88
4.2 Procesul de socializare	96
4.3 Studiu de caz: Mental stereotypes in the first years of post-totalitarian Romania	108

V. STATUS ȘI ROL	120
1. Statusul	120
2. Rolul	127
VI. RELAȚIILE SOCIALE	136
1. Teorii sociologice despre relațiile sociale	137
2. Relații interumane - relații sociale	142
3. Tipologia relațiilor sociale	146
Studiu de caz: Violența și societatea	149
1. Omniprezența violenței	149
2. Cercetările în domeniul violenței	150
3. Dimensiunile violenței	154
3.1. <i>Difficultăți conceptuale</i>	154
3.2. <i>Dualitatea și maniheismul violenței</i>	155
4. Etiologia violenței	160
4.1. <i>Violența - frustrare</i>	161
4.2. <i>Violența - socializare</i>	163
4.3. <i>Violența - funcționalitate</i>	168
5. Tipologia violenței	170
6. Forme complexe de violență. Violența funcțională: sisteme și organizații sociale	176
6.1. <i>Violența simbolică: educație, cultură și știință</i>	180
6.2. <i>Violența structurală internațională</i>	187
7. Perspectivele violenței	190
Note	
VII. FAMILIA	
1. Definirea familiei	
2. Structura și funcțiile familiei	
Studiu de caz: Schimbări în modelele familiale	

VIII. ORGANIZAREA SOCIALĂ	221 226
1. Organizare socială. Structura socială. Sistem social	221
2. Instituții sociale	222
3. Structuri instituționale	228
4. Tipuri de organizare socială	237
5. Structuri organizaționale	239
6. Schimbări organizaționale	246
Studiu de caz: Bureaucracy and policy in Romania	249
1. The emergence of modern bureaucracy in Romania	249
2. Bureaucracy in the communist period	252
3. Bureaucracy and policy in the post-totalitarian period	264
Notes	273
 IX. PROCESELE SOCIALE	 275
1. Definirea proceselor sociale	275
2. Tipologia proceselor sociale	277
3. Procese de dinamică socială	286
3.1. <i>Precizări conceptuale și domenii de analiză</i>	286
3.2. <i>Teorii ale dinamicii sociale</i>	288
3.3. <i>Factorii și mecanismele schimbării și dezvoltării sociale</i>	294
3.4. <i>Rolul inovațiilor științifice, tehnice și sociale</i>	296
3.5. <i>Mișcările sociale</i>	303
Studiu de caz: I. Reforma sistemului de învățământ superior din România	309
1. Dinamica structurilor naționale	310
2. Dinamica structurilor curriculum-ului	320
Studiu de caz: II. Principalele direcții ale reformei sistemului de cercetare și dezvoltare în România	326

1. Caracteristici ale sistemului de cercetare și dezvoltare în perioada comunistă	326
2. Caracteristici ale sistemului de cercetare și dezvoltare în perioada de tranziție	328
3. Principalele direcții ale reformei sistemului de C & D . . .	336
3.1. <i>Reorganizarea sistemului de C&D</i>	336
3.2. <i>Schimbarea sistemului de finanțare</i>	338
3.3. <i>Reabilitarea infrastructurii de cercetare</i>	341
3.4. <i>Reconectarea cercetării aplicative cu utilizatorii finali. Reorganizarea transferului tehnologic</i>	341
3.5. <i>Reorganizarea utilizării resurselor umane</i>	342
3.6. <i>Intensificarea comunicării științifice internaționale</i> . . .	343
3.7. <i>Schimbarea managementului sistemului C&D</i>	344
Referințe	346
 X. COMUNITĂȚILE TERITORIALE	348
1. Comunitățile teritoriale umane	348
2. Comunitățile rurale	351
3. Comunitățile urbane	360
4. Dihotomia rural-urbană și continuum-ul rural-urban	363
5. Rețelele de comunități teritoriale	367
6. Procesele de modernizare și urbanizare	371
6.1. <i>Aspecte teoretice și metodologice</i>	371
6.2. <i>Dimensiunile modernizării</i>	373
6.3. <i>Modernizare - urbanizare</i>	375
Studiu de caz: Structuri agricole și comunități rurale în România	379
 XI. CONDUCEREA VIEȚII SOCIALE	397
1. Definirea conducerii vieții sociale	397

2. Metode moderne de conducere	406
2.1. <i>Caracteristici și clasificări</i>	406
2.2. <i>Metode de previziune</i>	408
2.3. <i>Metode operative de conducere</i>	411
2.4. <i>Metode pe bază de analiză</i>	417
2.5. <i>Metode de stimulare a creativității</i>	420
3. Stiluri de conducere	425
3.1. <i>Definire și clasificări</i>	425
3.2. <i>Factori care generează sau influențează stilurile de conducere</i>	433
3.3. <i>Eficiența practicării stilurilor de conducere</i>	439
Bibliografie.	444

CAPITOLUL I

SOCIOLOGIA CA ȘTIINȚĂ

1.SOCIOLOGIA SPONTANĂ

Oamenii nu au așteptat apariția sociologiei pentru a pune întrebări și a da răspunsuri cu privire la grupul sau societatea în care au trăit. Treptat, s-a acumulat un mare volum de cunoștințe referitoare la viața socială, constituindu-se o veritabilă "sociologie spontană". Sursa acestei cunoașteri este "simțul comun" sau "bunul simț". Considerăm ca aparținând simțului comun toate ideile despre care nu știm de unde vin și pe ce se bazează, care nu pot fi demonstrate în mod sistematic.

Sociologia spontană, bazată pe simțul comun are un caracter enciclopedic și este foarte larg răspândită. Chiar și persoanele cu un nivel intelectual modest sunt capabile să vorbească ore întregi despre ce e bine și ce e rău în grupul în care trăiesc, cum ar trebui organizată viața acestui grup, cum trebuie să fie relațiile de familie, de vecinătate, relațiile economice sau politice etc. Crezând că știu totul despre societatea în care trăiesc, mulți oameni se miră că există o știință - sociologia -care are pretenția de a studia ceea ce lor li se pare evident și de a pune sub semnul întrebării cunoștințe considerate adevărate de majoritate membrilor unui grup. Punerea la îndoială a adevărilor bazate pe bunul simț și transmise printr-o tradiție inmemorială pare multor oameni o întreprindere insolentă sau cel puțin inutilă.

Deși este atât de răspândită și înrădăcinată în mentalitățile indivizilor și grupurilor, sociologia spontană a simțului comun suferă de câteva mari neajunsuri care o fac inacceptabilă din punct de vedere științific.

Cunoașterea spontană are un caracter pasional. Fiecare om are anumite interese, concepții, prejudecăți, atracții și fobii. Oamenii nu se mulțumesc numai să constate ce se întâmplă în jurul lor, ci adoptă atitudini, interpretează și judecă realitatea, uneori răstălmăcind-o sau falsificând-o. Fără o pregătire specială și fără un permanent examen critic, oamenii nu-și pot forma o imagine obiectivă a realității.

Cunoașterea spontană are adesea un caracter iluzoriu. În activitatea exercitată asupra naturii, oamenii au tot interesul să posedă cunoștințe corecte, pentru că orice înșelare este imediat penalizată. În viața socială, oamenii se iluzionează adesea, se amăgesc; autoînșelarea putând îndeplini un rol pozitiv pentru individ, în sensul că îl ajută să depășească anumite obstacole, îl mobilizează să acționeze, îl ajută să nu se lase doborât de eșecuri. Pentru a îndeplini aceste funcții, auto-iluzionarea trebuie să fie de bună credință, adică individul să fie convins de adevărul credințelor sale. Autoiluzia este foarte răspândită; uneori chiar unii oameni de știință îi cad pradă. Dacă în viața socială curentă ea poate fi acceptată în anumite limite, în activitatea științifică ea este total inacceptabilă.

Cunoașterea spontană este contradictorie. Oamenii oscilează permanent între sentimentul fatalității și al liberului arbitru. Atunci când își analizează succesele sau când își fac planuri pentru viitor, ei consideră că totul depinde de ei, că succesele sunt datorate priceperii și calităților lor, că își pot decide destinul. Dacă sunt confrunțați cu eșecuri, ei invocă împrejurările neprielnice, ostilitățile și comploturile puse la cale de dușmani sau pur și simplu vitregia soartei. Acest mecanism psiho-social de oscilare permanentă - fatalism sau liber arbitru - poate avea o funcție pozitivă, de protecție individuală, dar nu este acceptabil într-un demers științific.

Cunoașterea spontană este limitată. Individul sau chiar grupul are experiențe de viață circumscrie la mediul social în care trăiește.

Despre ceea ce se întâmplă în alte grupuri sau în alte societăți, individul nu află decât ocazional sau nu știe nimic. Ceea ce nu le este familiar este considerat ca anormal sau scandalos. De exemplu, unul dintre personajele create de scriitorul Marin Preda, văzând pentru prima oară în viață o girafă, după ce se uită la ea ore întregi, conchide că așa ceva nu există.

Dacă indivizii nu reușesc să ofere în mod spontan o cunoaștere științifică a societății, am putea presupune că poate grupurile sau societățile ar fi capabile de această performanță. Trebuie să precizăm că nici grupurile nu au această capacitate. Dimpotrivă, aflat în acțiuni de grup, individul are o capacitate mai redusă de a gândi în mod obiectiv și coerent. Grupul diminuează capacitatea critică a indivizilor și accentuează pasiunile și iluziile. Corpurile de cunoștințe produse în mod spontan de colectivități sau societăți, deși impresionante prin vastitatea lor sau chiar prin profunzimea unor considerații, sunt contradictorii și incoerente. O analiză a cunoștințelor sociologice de tip folcloric este edificatoare în această privință.

Având în vedere aceste neajunsuri, rezultă că sociologia spontană nu ne oferă o cunoaștere adecvată a societății și nu poate înlocui sociologia științifică. Dimpotrivă, ea constituie obiect de studiu al sociologiei științifice, care trebuie să prezinte ce cunoștințe au indivizii despre societate și să explice cum și-au format aceste cunoștințe și ce rol social au ele.

2.DE LA SOCIOLOGIA SPONTANĂ LA SOCIOLOGIA ȘTIINȚIFICĂ

În ultimii trei sute de ani, cunoașterea spontană, bazată pe bunul simț, a fost tot mai mult înlocuită de cunoașterea științifică. În domeniul socialului, această înlocuire s-a produs mai târziu, mai ales din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Între cunoașterea spontană și cea științifică există deosebiri esențiale. Știința se fundamentează pe evidențe verificabile, pe observarea riguroasă a faptelor. Observația științifică nu înseamnă doar a privi lucrurile, a te uita la ceea ce se întâmplă în jur. Întreaga lor viață, oamenii privesc și văd ceea ce este sau se întâmplă în mediul în care trăiesc. Aceasta nu înseamnă însă că ei realizează o observație științifică.

Cunoașterea științifică se întemeiază pe trei principii, trei axiome de bază. Prima axiomă constă în recunoașterea de către oamenii de știință că există o lume reală, independentă de subiectul observator, că faptele observate sunt reale și nu un produs al minții observatorului.

A doua axiomă constă în acceptarea principiului că raporturile dintre lucruri nu sunt întâmplătoare, ci au un sens. Mai exact exprimat, această axiomă impune principiul determinismului, raporturile în termeni de cauză și efect. Determinismul social este mult mai dificil de probat și analizat comparativ cu determinismul fizic, dar cu toate acestea el nu este mai puțin real.

A treia axiomă constă în faptul că lumea exterioară poate fi cunoscută prin observație obiectivă. Adevărurile științifice pot fi probate cu mijloace riguroase și verificate de către alți oameni de știință.

Spre deosebire de simpla privire sau contemplare a lumii exterioare, observația științifică se conformează mai multor exigențe.

Observația științifică este *precisă*. Nici un om de știință care se respectă nu va spune: "Am studiat o mulțime de oameni și am constatat că nu puțini suferă de boli cardio-vasculare". Pentru a se asigura precizia observației, este necesar să se indice câți oameni au fost studiați, care este structura lotului studiat, cum a fost ales acest lot, ce reprezentativitate are el pentru întreaga populație, ce mijloace de investigare au fost utilizate și câte persoane au fost identificate ca suferind de boli cardio-vasculare. Precizia observației se referă deci la gradul de măsurare, de cuantificare, a constatărilor. Precizia observației este în raport cu subiectul investigat. În prepararea unui medicament,

o supradozare cu un miligram poate provoca moartea pacientului; în efectuarea recensământului în China, o eroare de plus sau minus câteva zeci de mii de persoane nu modifică în mod semnificativ rezultatul. Fiecare observator va stabili gradul de precizie sau marja maximă de eroare acceptabile în observația pe care o efectuează. Dacă nu se poate obține precizia necesară, observatorul trebuie să evite judecățile pripite sau insuficient fundamentate.

Observația științifică este riguroasă, adică observatorul trebuie să prezinte lucrurile așa cum sunt ele, fără omisiuni și fără exagerări.

Observația științifică este sistematică, adică este făcută în mod deliberat, pregătită și desfășurată cu mijloace adecvate. Observația întâmplătoare poate sugera anumite ipoteze, dar nu poate fi folosită pentru emiterea de judecăți sau constatări riguroase, întrucât este incompletă, imprecisă sau reține doar ceea ce este accidental sau șocant.

Observația științifică este obiectivă, adică neafectată de pasiunile, fobiile și prejudecățile persoanei care observă. Caracterul obiectiv al observației științifice constă în capacitatea de a vedea și a accepta faptele așa cum sunt ele, și nu cum ar dori observatorul să fie. Observatorul este însă o ființă umană, cu nevoile, interesele, aspirațiile și prejudecățile sale specifice, de care nu se poate detașa în activitatea de observare. Trăsăturile personale ale observatorului nu afectează observarea procesului de fotosinteză, dar intervin puternic atunci când, de exemplu, se studiază relațiile interetnice, raporturile dintre sindicat și patronat, alcoolismul sau prostituția. În observarea fenomenelor sociale, obiectivitatea este mai curând un deziderat, observatorul trebuind să fie conștient de necesitatea limitării subiectivității sale și să acționeze în acest sens. În mod obișnuit, oamenii văd și aud ceea ce vor să vadă și să audă. Din acest motiv, observațiile lor sunt adesea incomplete, distorsionate sau complet false. Față de observatorul obișnuit, omul de știință trebuie să-și educe obiectivitatea, să învețe să fie obiectiv. Confruntarea critică a propriilor percepții și observații cu cele ale altor observatori constituie un mijloc important de educare a obiectivității. Critica științifică a observației sociologice nu reprezintă

un semn de inferioritate a acestei științe, ci este un mijloc de realizare a obiectivității, prin confruntarea unor perspective mai mult sau mai puțin subiective.

5 Observația științifică este *consemnată*. Oamenii nu au o memorie infailibilă. Uitarea elimină din memorie, parțial sau total, cunoștințele și imaginile înregistrate. Pe măsura trecerii timpului, anumite imagini păstrate în memorie pot fi complet distorsionate. În aceste condiții, este necesar ca datele observației să fie înregistrate în scris sau cu mijloace tehnice audio-vizuale.

6 Observația științifică este efectuată de *persoane calificate*. Fiecare om de știință este calificat să realizeze o observație științifică în domeniul său. Un excelent astronom poate fi un observator mediu sau total incompetent în domeniul fiziologiei umane. Calificarea de observator se dobândește printr-o pregătire profesională adecvată. Observațiile făcute de persoane necalificate vor fi privite deci cu scepticism și supuse verificării de către specialiști.

Observația științifică se realizează în *condiții controlabile*. Nu toate observațiile pot fi realizate în condiții de laborator, în care se poate desfășura un control riguros. Chiar în condițiile observației sociologice desfășurate în afara laboratoarelor, metodologia modernă a oferit mijloace riguroase de control al variabilelor supuse observării.

Exigențele observației științifice prezentate mai sus sunt valabile pentru toate domeniile cercetării, fie că este vorba de fizică, biologie, geologie sau sociologie. Fundamentată pe un asemenea tip de observație, **sociologia** poate fi definită ca *studiul științific al societății, sau, mai particular, studiul organizării sociale și al schimbărilor sociale*.

Sociologia îi determină pe oameni să examineze cu atenție mediul social în care trăiesc, să-și verifice cunoștințele incomplete sau chiar false pe care le au despre acesta. Sociologia ajută oamenii să înțeleagă modul de organizare a societății, de ce o societate este cum este și nu altfel sau cum poate fi schimbată o societate. Prin cunoașterea sociologică, oamenii dobândesc o nouă formă de conștiință. Prin aceasta se poate afirma că sociologia este o știință eliberatoare.

Cercetarea sociologică se poate desfășura la nivelul unor mici unități sociale, prezentându-se situația concretă a unui grup, a unei comunități sau a unei organizații (microsociologie), sau la nivelul întregii societăți, punându-se în corelație variabile de amploare (macrosociologie). Macrosociologia se ocupă de aspectele de anvergură, de procesele sociale pe termen lung, de analiza statului, familiei, culturii, religiei, economiei sau, pur și simplu, de analiză a societății. Cele două niveluri ale cercetării sociologice sunt complementare, diferențele dintre ele fiind doar de grad și de cuprindere.

Sociologia realizează mai multe funcții:

În primul rând, o funcție expozitivă, de descriere, de prezentare a faptelor și proceselor sociale, așa cum acestea au loc. Avem a face aici cu diversificarea sociografică a sociologiei.

În al doilea rând, fiind o știință, sociologia urmărește și explicarea faptelor sociale, stabilirea de relații de determinare sau de covarianță între diversele aspecte ale vieții sociale.

În al treilea rând, conform scopului declarat de marii creatori din acest domeniu al științei, sociologia urmărește și ameliorarea vieții sociale. De aici decurge faptul că, în mod declarat sau nu, sociologia se raportează critic la societatea pe care o studiază. Dimensiunea critică a sociologiei face ca această știință să nu se poată dezvolta decât în societățile democratice, ea fiind reprimată de către regimurile totalitare.

În sfârșit, rezultatele cercetărilor sociologice pot avea și o dimensiune aplicativă, ele putând fi utilizate în elaborarea politicilor sociale. Sociologul nu este un politician și nici nu se poate substitui acestuia, însă rezultatele activității sale științifice pot să orienteze activitatea politicianului.

3. APARIȚIA ȘI DEZVOLTAREA SOCIOLOGIEI

Comparativ cu alte științe, sociologia este relativ tânără. Începuturile sociologiei științifice pot fi plasate în prima jumătate a

secolului al XIX-lea. Preocupări sociologice au existat și înainte; dacă intenționăm să-i atribuim sociologiei o genealogie foarte îndepărtată, putem lua în considerare preocupările lui Platon, Aristotel și, mai târziu, pe cele ale lui Locke, Hobbes, Montesquieu, Rousseau. Aceste preocupări le încadrăm însă mai corect în ceea ce am putea numi pre-sociologie sau proto-sociologie.

Constituirea sociologiei propriu-zise a fost posibilă și necesară odată cu schimbările economice, politice, sociale și intelectuale petrecute la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Prima revoluție industrială a determinat schimbări importante în condițiile de muncă, în structura socio- profesională a populației, în raporturile dintre clasele sociale. Industria și orașul înlocuiesc tot mai mult agricultura și satul, ca mod de producție și mod de viață. Se afirmă tot mai mult, ca forță economică, burghezia care urmărește și accesul la puterea politică. În opoziția față de vechile clase dominante, burghezia recurge la alte forme și mecanisme de legitimare decât cele tradiționale. Sociologia putea servi și a servit efectiv ca nouă formă de legitimare laică, rațională, a burgheziei.

Revoluția industrială a condus și la adâncirea unor clivaje și conflicte sociale. Unii sociologi (K. Marx) au fost preocupați de fundamentarea sociologică a unor schimbări sociale de anvergură în favoarea proletariatului sau de ameliorarea condițiilor de viață ale muncitorilor.

Revoluția franceză și perioada napoleoniană au avut consecințe importante atât asupra concepțiilor și ideologiilor, cât și asupra relațiilor politice din Europa. Se intensifică preocupările pentru stabilirea unei noi ordini sociale, pentru restructurarea raporturilor politice. Apariția și dezvoltarea sociologiei au fost puternic influențate de aceste preocupări.

Multiplicarea raporturilor economice, culturale și religioase cu societățile de pe alte continente, acumularea unei bogate documentații etnografice și antropologice au zdruncinat europocentrismul și i-au obligat pe cercetători să reflecteze asupra diversității culturale și

sociale. Aflăm aici o altă sursă generatoare de reflecție sociologică științifică.

Ca știință, sociologia este produsul unui lung șir de preocupări și a unui mare număr de cercetători. Din multitudinea de contribuții, unele reprezintă repere fundamentale atât prin prioritate, valoare și întindere, cât și prin actualitate. (Fig. 1.1).

Auguste Comte (1798 - 1857) este recunoscut ca fondatorul sociologiei și ca cel care a dat numele acestei științe.

Preocupat de ameliorarea societății, Comte consideră că acest lucru este posibil numai în măsura în care realizăm o cunoaștere științifică a vieții sociale. Sociologul francez argumentează că studiul științific al societății este posibil și recomandă folosirea observației sistematice, a experimentului și analizei istorice comparative. El divide sociologia în două mari părți:

- statica socială, care se ocupă de aspectele de *stabilitate* și de *ordine*, și

- dinamica socială, care se ocupă de *schimbarea socială* și *dezvoltarea instituțiilor*.

Comte a exercitat o influență puternică asupra contemporanilor și urmașilor, îndeosebi asupra lui H. Spencer și É. Durkheim.

Herbert Spencer (1820 - 1903) este considerat al doilea fondator principal al sociologiei. Bazându-se pe analogii cu organismul uman, sociologul englez concepe societatea ca un sistem, un întreg cu părți aflate în interacțiune. Spencer fundamentează o concepție evoluționistă (un darwinism social) conform căreia statul nu trebuie să intervină în procesele naturale ale societății. Concepția sa a servit ca suport doctrinar liberalismului capitalist.

Karl Marx (1818 - 1883) nu s-a considerat sociolog, ci gânditor și activist politic. Preocupările sale științifice au fost multiple: economie, sociologie, filosofie, antropologie. Utilizarea politică a concepțiilor sale a distorsionat percepția lor corectă, fie exagerându-le

- Auguste Comte publică lucrarea *Filosofia pozitivă* (6 volume, 1830 - 1842) în care este folosit pentru prima oară (1838) termenul de sociologie.
- Harriet Martineau publică *Cum să se observe obiceiurile și moravurile* (1838) - prima lucrare de metodologie a cercetării sociale.
- Karl Marx publică *Capitalul* (1867).
- Herbert Spencer publică *Principii de sociologie* (1883).
- Lester F. Ward publică *Sociologia dinamică* (1883).
- Émile Durkheim publică *Regulile metodei sociologice* (1894), *Diviziunea socială a muncii* (1893) și *Sinuciderea* (1897).
- Ferdinand Tönnies publică *Comunitate și societate* (1887).
- Apare prima revistă de sociologie (1895): "American Journal of Sociology".
- Charles Horton Cooley publică *Natura umană a ordinii sociale* (1902).
- Max Weber publică *Etica protestantă și spiritul capitalismului* (1904 - 1905) și *Economie și societate* (1921).
- Wilfredo Pareto publică *Tratat de sociologie generală* (1917).
- George Herbert Mead. Este publicată lucrarea sa *Perseana, Eu și Societatea* (1934).
- Talcott Parsons publică *Structura acțiunii sociale* (1935) și *Sistemul social* (1951).
- Robert King Merton publică *Teoria socială și structura socială* (1949).
- C. Wright Mills publică "Imaginația sociologică " (1959).

Fig.1.1. Principalele momente ale dezvoltării sociologiei.

în mod ridicol, fie ignorându-le în mod neîntemeiat. În concepția sociologică marxistă, sistemul social este dublu structurat. Fiecare societate se caracterizează printr-un anumit mod de producție care este format din mijloace de producție și relații de producție, interrelate dialectic. Structura societății (relațiile de producție) este determinată de infrastructură (mijloacele de producție). La rândul ei, structura determină o anumită suprastructură (componente politice, ideologice, legale și religioase ale unei societăți). Rolul dinamizator în schimbarea socială revine mijloacelor de producție care determină schimbarea relațiilor de producție și, prin intermediul acestora, schimbarea suprastructurii. În concepția lui Marx, întreaga istorie se prezintă ca o luptă între clasele sociale. Prin aceasta, el fundamentează una dintre principalele perspective din sociologie: conflictualismul.

Émile Durkheim (1858-1917), unul dintre principalii fondatori ai sociologiei științifice moderne, a fost preocupat ca și predecesorii săi de ameliorarea stării sociale, de realizarea ordinii și consensului social. Prin activitatea și opera sa, sociologia dobândește mai multă rigoare și un statut academic și universitar recunoscut. Durkheim reproșează predecesorilor că au explicat faptele sociale prin aspecte exterioare socialului. Pentru el, faptele sociale trebuie să fie tratate ca "lucruri" (adică exterioare individului și impunându-i-se acestuia în mod constrângător). Socialul nu poate fi explicat decât prin social.

Lucrarea lui Durkheim *Regulile metodei sociologice* reprezintă prima fundamentare riguroasă a metodologiei sociologiei. Sociologul francez argumentează necesitatea înlăturării din știință a prenoțiunilor, propune criterii de distingere a normalului de patologic din viața socială, stabilește regulile analizei tipologice, fundamentează explicația sociologică deterministă și regulile analizei comparative. În ciuda unor limite ale concepției sociologice, lucrarea constituie și în prezent o excelentă introducere în metodologia sociologică.

Alte două lucrări importante ale lui Durkheim, *Diviziunea muncii sociale* (1893) și *Sinuciderea* (1897) au exercitat o influență considerabilă asupra școlilor europene și americane de sociologie.

Aceste lucrări sunt remarcabile și prin utilizarea riguroasă a metodologiei științifice de cercetare sociologică.

Max Weber (1864-1920) a desfășurat, la fel ca Marx, o activitate științifică diversă: economie, istorie, politologie, sociologie. Pentru el, sociologia este în principal studiul acțiunii sociale. Spre deosebire de cercetătorii din alte domenii, sociologul nu se rezumă la o analiză pur obiectivă, ci urmărește să înțeleagă acțiunea socială, imaginându-se în situația oamenilor pe care îi studiază și identificându-se cu aceștia.

O contribuție importantă a sociologiei weberiene este conceptul de *tip ideal*. Potrivit definiției date de sociologul german, tipul ideal este un concept construit de către sociolog pentru a evidenția trăsăturile esențiale ale unui fenomen. Tipul ideal se obține prin ignorarea aspectelor minore, prin reliefarea similarităților majore, prin simplificare și generalizare. Weber a utilizat noțiunea de tip ideal în analiza birocrăției, a tipurilor de autoritate și a legăturilor dintre calvinism și capitalism.

În opoziție cu Marx, Weber consideră că sociologia trebuie să elimine judcățile de valoare, adică sociologul nu trebuie să-și interfereze în cercetarea pe care o întreprinde propriile sale concepții și atitudini. Neutralitatea axiologică este însă mai curând un obiectiv dezirabil decât o posibilitate practică imediată.

Max Weber continuă să fie unul dintre cei mai influenți sociologi. În anii '80, concepția weberiană a fost readusă în actualitate, mai ales pe măsură ce unele demersuri cantitativiste din sociologie au intrat în impas.

Sociologia în România s-a constituit ca știință relativ mai târziu decât în țările din vestul Europei. Există gânditori și lucrări care s-ar putea integra într-o protosociologie românească: Nicolae Bălcescu (cu lucrările *Questions économiques des Principautés Danubiens* și *Abecedarul bunului român*), George Barițiu, Ion Ionescu de la Brad, Dionisie Pop Marțian, Ion Ghica, Ion Heliade Rădulescu, Mihai Eminescu.

O caracteristică a sociologiei românești, încă de la apariție, o constituie puternica orientare practică, acțională. Dintre lucrările care ilustrează cel mai bine această caracteristică pot fi menționate monografiile zonale elaborate de Ion Ionescu de la Brad.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, pe măsură ce se diversifică curentele sociale, politice și intelectuale din societatea românească, are loc și o diversificare a preocupărilor și contribuției lor sociologice.

Spiru Haret (1851-1912), utilizând metoda analogică, întreprinde, în lucrarea sa *Mecanica socială*, o fundamentare rațională a științei socialului utilizând axiomele mecanicii raționale. El încearcă să demonstreze că între dinamica rațională și dinamica socială ar exista o analogie perfectă.

Contribuții importante la dezvoltarea și instituționalizarea sociologiei în România au adus C. Dimitrescu-Iași (1840 - 1923), inițiatorul primului curs de sociologie de la Universitatea București; Dumitru Drăghicescu (1875 - 1945), care se impune prin contribuții originale în analiza determinismului social; C. Dobrogeanu-Gherea (1851 - 1920), care întreprinde, de pe poziții socialiste, o analiză a extinderii mecanismelor economice capitaliste în economia românească.

În perioada interbelică, se afirmă marii creatori români în domeniul sociologiei. Ca și în perioada de început, reflecția teoretică este puternic conectată la realitatea socială românească și nu-și disimulează raportările politice și ideologice.

După primul război mondial, sociologii, indiferent de orientarea lor politică, și-au propus să dea răspunsuri la problemele sociale de bază ale României: formarea de fapt a statului național unitar, generalizarea relațiilor de producție de tip capitalist, situația economică a agriculturii și situația socială a țăranimii, accentuarea clivajelor politice și a extremismelor ideologice.

Aceste probleme sunt tratate în lucrările lui Ștefan Zeletin (1882 - 1934), doctrinar al mișcării neolibérale (*Cooperația română*, *Neoliberalismul*, *Burghezia română*), Mihail Manoilescu (1891 - 1950),

autor al teoriei corporatiste din România și doctrinar neoliberal și mai ales în lucrările elaborate în cadrul *Școlii Sociologice de la București*.

Această școală științifică, cunoscută și sub numele de Școala Monografiilor Sociologice sau Școala Monografică de la București, a avut ca principal fondator pe profesorul Dimitrie Gusti (1880 - 1955), căruia, pe drept, i se pot recunoaște cele mai mari merite în instituționalizarea și profesionalizarea sociologiei în România. Gusti este autorul unui sistem sociologic interesant, al unor legi sociologice pe care și-a propus să le verifice prin cercetarea realității sociale. Scopul său declarat era fundamentarea unei științe a națiunii.

Școala Sociologică de la București a realizat un număr impresionant de cercetări locale și zonale, a publicat numeroase rezultate, a fondat instituții științifice și culturale. În cadrul acestei școli, au colaborat cercetători prestigioși în domeniul științelor sociale: Constantin Brăiloiu, Mircea Vulcănescu, Anton Golopenția, Traian Herseni etc.

Personalitatea cea mai remarcabilă, prin contribuția teoretică și metodologică și prin influența pe care o are la nivel național și internațional, este cea a profesorului Henri H. Stahl (1901-1992), autor al numeroase lucrări (*Tehnica monografiei sociologice*, *Nerej - un village d'une région archaïque*, *Sociologia satului devălmaș românesc*, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, *Les anciennes communautés villageoises roumaines*, *Eseuri critice*, *Studii de sociologie istorică*, *Teorii și ipoteze cu privire la sociologia orânduirii tributare*) și principalul formator al multor generații de sociologi.

Sociologia universitară a fost dezvoltată prin activitatea profesorală și publicistică a lui Virgil Bărbat (1879 - 1931), Petre Andrei (1891 - 1940), Eugen Speranția (1888 - 1972), Alexandru Claudiu (1898 - 1962), George Em. Marica (1904 - 1982).

În urma reformei comuniste a învățământului românesc, din anul 1948, sociologia este înlăturată din învățământ și din cercetarea științifică, fiind considerată o știință burgheză. În anul 1966, învățământul sociologic universitar este reluat și, ulterior, are loc o expansiune rapidă a cercetării sociologice. Manifestându-și funcția critică.

sociologia intră treptat în conflict cu puterea comunistă. De altfel, existența ei este în contrasens cu logica oricărui sistem totalitar. După 1977, sociologia românească este redusă la limita minimă a supraviețuirii. La începutul anului 1990, învățământul sociologic și cercetarea sociologică sunt reorganizate; apar catedre universitare, facultăți, institute academice de cercetare și centre de studii specializate, reviste de sociologie. .

4.PERSPECTIVE ÎN SOCIOLOGIE

Imaginile societății oferite de diverși sociologi sau de diverse școli sociologice nu sunt identice. Acest lucru este absolut normal, întrucât cunoașterea științifică este un proces continuu, rezultat al interacțiunii intelectuale a unui număr mare de cercetători. Pe de altă parte, viața socială are o infinitate de aspecte și poate fi privită din unghiuri foarte diferite. Este explicabil deci ca sociologii să ofere perspective diferite sau să propună demersuri diferite pentru analiza științifică a societății.

Perspectiva sociologică este o cale de a privi societatea, de a studia viața socială și de a o explica; este o construcție mentală care ne ajută să vizualizăm și să explicăm ceea ce se întâmplă în societate. Prin definiție, perspectiva sociologică este o analiză a societății dintr-un anumit punct de vedere.

Dintre perspectivele mai frecvent utilizate în sociologie, cele mai importante sunt evoluționismul, conflictualismul, funcționalismul și interacționismul (Fig. 1.2).

Perspectiva evoluționistă a fost prima formulată în sociologie, fiind fundamentată în special în lucrările lui Comte și Spencer. Această perspectivă explică în mod satisfăcător originea societăților și creșterea lor. Evoluționismul a avut o largă răspândire în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după care a intrat într-o lungă perioadă de ignorare, pentru a fi reactualizat în ultimii ani.

Perspectiva funcționalistă este formulată în lucrările lui Auguste Comte și Herbert Spencer, și îndeosebi în cele ale lui Émile Durkheim. În anii 1950-1960, ea a fost perspectiva dominantă în sociologie, mai ales prin Talcott Parsonș și Robert King Merton; în anii 1970-1980, perspectiva funcționalistă a format obiectul a numeroase critici.

Funcționaliștii privesc societatea ca pe un sistem, ca pe un întreg compus din mai multe părți aflate în interacțiune, fiecare parte îndeplinind o anumită funcție. Din perspectivă funcționalistă, societățile tind spre echilibru, spre menținerea ordinii. Realizarea echilibrului este dependentă de îndeplinirea funcției specifice de către fiecare parte a sistemului. Dacă funcțiile nu sunt realizate, sistemul se dezechilibrează și poate să moară. Funcționalitatea sistemului social este asigurată prin intermediul controlului social.

Anumite părți ale societății pot să nu-și îndeplinească funcțiile și atunci devin disfuncționale. Unele elemente ale socialului pot fi, în același timp, funcționale și disfuncționale. De exemplu, șomajul are un loc ambivalent. El este funcțional prin încurajarea creșterii competenței profesionale, a performanței în muncă, prin crearea de locuri de muncă pentru cei care se ocupă de asistența șomerilor și este disfuncțională prin problemele sociale pe care le generează (sărăcie, insatisfacții, devianță).

Componentele sistemului social îndeplinesc funcții manifeste și latente (R. K. Merton, 1968). Funcțiile manifeste sunt consecințele a ceea ce este intenționat și recunoscut de către participanții la sistem; funcțiile latente sunt consecințele a ceea ce este neintenționat și adesea nerecunoscut.

Pentru menținerea echilibrului și stabilității sistemului social este necesar să se asigure un consens social, adică un acord al membrilor societății asupra a ceea ce este bine, drept și moral. În obținerea consensului social, un rol important revine procesului de socializare.

Perspectiva funcționalistă oferă o bună interpretare a organizării sociale, a raporturilor dintre componentele sistemului și a rolului fiecărei componente. Capacitatea explicativă a acestei perspective este

redușă în ce privește analiza proceselor sociale și a schimbărilor care au loc în societate. Funcționalismul insistă asupra consensului, a integrării și stabilității și nu acordă importanța necesară conflictelor, instabilității, schimbării și neintegrării. Funcționalismului i se reproșează conservatorismul la care ajunge în cele din urmă.

Perspectiva conflictualistă concepe conflictul ca o sursă a schimbării sociale și își concentrează analiza asupra instabilității și dezechilibrelor. Spre deosebire de funcționalism, această perspectivă consideră consensul social mai curând ca o iluzie, ca ceva ce nu poate fi obținut decât prin constrângere.

Conflictualismul nu este o perspectivă sociologică omogenă. Principalul inițiator al acestei perspective a fost Karl Marx, care și-a concentrat analiza sociologică asupra conflictelor dintre clase, demersul său având o finalitate politică declarată. În concepția lui Marx, fiecare mod de producție se caracterizează printr-un anumit tip de conflicte intergrupale, dintre care cele mai importante sunt conflictele între clasele sociale. Clasele oprite (sclavii în modul de producție sclavagist, burghezia în modul de producție feudal, proletariatul în modul de producție capitalist) se organizează și schimbă prin revoluție sistemul relațiilor de putere, instaurând un nou mod de producție. O anumită perioadă, se instaurează echilibrul social, dar aceasta este precară pentru că societatea este foarte dinamică și în societate apar noi conflicte care se soluționează prin noi revoluții. Marx afirmă că, odată cu instaurarea modului de producție comunist, ciclul stabilitate-conflicte-revoluție pare să se încheie întrucât comunismul ar suprima toate conflictele sociale pentru că ar înlătura exploatarea care este sursa principală a conflictelor care conduc la schimbarea modurilor de producție.

Pentru sociologul german Georg Simmel (1858 - 1918), conflictele sunt inerente vieții sociale, dar el nu deduce de aici concluzii pentru acțiunea politică. Adepții contemporani ai perspectivei conflictualiste extind aria de cuprindere a analizei la conflictele dintre grupe de vârstă, grupuri etnice sau religioase, dintre profesii, comunitățile locale și puterea centrală etc.

Ideea de bază a acestei perspective constă în afirmația că fiecare societate este formată din forțe sociale între care conflictul este inevitabil. Grupurile sociale au scopuri și interese diferite pe care nu și le pot satisface într-un mediu cu resurse limitate. Apare, astfel, o competiție permanentă pentru bunuri, putere, bunăstare. În aceasta luptă, unii câștigă și ajung să domine pe alții sau, conform formulărilor marxiste, să-i exploateze pe alții.

Dacă în societate există conflicte permanente, atunci cum poate ea să mai existe? La această întrebare, au fost formulate două răspunsuri. Primul afirmă că în urma conflictului o categorie ajunge să domine și prin mijloace constrângătoare își impune regulile care îi servesc la satisfacerea propriilor interese. Statul este conceput ca o instituție de dominare, de promovare a intereselor celor care dețin puterea. Al doilea răspuns afirmă că în societate există o diversitate atât de mare de grupuri de interese încât, pentru a putea întreprinde ceva, oamenii trebuie să se asocieze. Cooperarea în societate este astfel concepută ca o modalitate pentru a putea purta conflictul.

Perspectivile funcționaliste și conflictualiste pot fi apreciate drept complementare; ele se referă la aceeași realitate, prima insistând pe consens, ordine, armonie, a doua insistând pe instabilitate, conflicte, constrângere. Dezavantajele uneia pot fi completate cu avantajele celeilalte.

Perspectiva interacționistă sau interacționismul simbolic își concentrează analiza asupra raporturilor dintre individ și societate. Fondatorul acestei perspective este considerat a fi George Herbert Mead(1863-1931), iar principalii exponenți sunt H. Manford, Kahn și Herbert G. Blumer.

Această perspectivă își întemeiază afirmațiile pe considerentul că ființa umană este singura capabilă să producă și să utilizeze simboluri. Simbolurile iau diferite forme: sunete, semne grafice, gesturi sau obiecte. Societatea este în permanență creată prin interacțiunea indivizilor. Societatea este preexistentă indivizilor; aceștia se modelează în cadrul societății care se schimbă și ea sub acțiunea lor. Indi-

vidul și societatea se presupun reciproc și nici o parte nu poate exista fără cealaltă.

Interacționiștii afirmă că oamenii sunt ființele care dau un sens lumii, încât se poate afirma că lumea socială este o realitate construită. Pentru a se înțelege viața socială, trebuie să se înțeleagă ce spun oamenii și să se plece de la punctele de vedere ale acestora.

Interacționismul simbolic are meritul de a atrage atenția asupra rolului individului în viața socială, rol pe care însă îl exagerează. Anumite elemente ale socialului se impun individului în mod constrângător și acesta nu li se poate sustrage. Această perspectivă întâmpină dificultăți în analiza macrosociologică, în studierea relațiilor societale. Unele contribuții mai recente, din anii '80, și-au propus să depășească aceste limitări ale interacționismului simbolic, adăugându-i acestuia elemente macrosociologice și structurale.

Funcționalismul, conflictualismul și interacționismul simbolic oferă imagini parțiale asupra uneia și aceleiași realități. Nu se poate reține una ca fiind mai acceptabilă decât celelalte. Fiecare are avantaje și dezavantaje.

Aspectele pe care insistă una dintre ele sunt ignorate de către alta și invers. Fiecare dintre ele îmbogățește cunoașterea sociologică cu elemente noi.

Fig. 1.2. Perspective în sociologie

	Funcționalism	Conflictualism	Interacționism
Nivelul de analiză	Macrosociologic	Macrosociologic	Microsociologic
Natura societății	Sistem social produs de părți independente.	Ordine socială caracterizată prin grupuri de interese competitive; fiecare urmărind propriile scopuri.	Realitatea socială creată și recreată mereu, de oameni în interacțiune.
Baza interacțiunii sociale	Consens social derivat din credințele și valorile împărtășite.	Conflict, putere și coerciție	Atribuirea de simboluri oamenilor, obiectelor și evenimentelor.
Domeniul principal de studiu	Ordinea socială și menținerea sistemului social prin realizarea funcțiilor esențiale.	Interesele care divid membrii societății și schimbarea socială.	Dezvoltarea interacțiunii dinamice dintre individ și societate.
Avantaje	Prezintă " imaginea generală " a vieții sociale, îndeosebi exprimarea acestuia în modele de comportament recurente și în instituții.	Are capacitatea de a prezenta evoluția istorică și schimbările instituționale și sociale.	Prezintă oamenii ca ființe active care au capacitatea de a gândi și modela viața socială.
Dezavantaje	Are dificultăți în prezentarea evoluției istorice și a procesualității schimbării sociale.	Are dificultăți în explicarea consensului social, a integrării și stabilității.	Are dificultăți în prezentarea aspectelor macrosociale și a relațiilor sociale.

Sursa: James W. Vander Zanden. *The Social Experience*. Random House, New York, 1988. p. 37

THE SOCIAL SCIENCES IN A CHANGING ROMANIA¹

The political events which occurred in Romania in December 1989 are officially known as the Romanian Revolution. This term is open to many reservations, on both theoretical and semantic grounds. However, in order to avoid conceptual discussions which might be interesting but are irrelevant to the subject of this article, I shall use the expression "revolution" to denote the changes which have taken place in Romania since December 1989.

It all began with the violent overthrow of the communist government. The economic, administrative and legal structures of society were called into question, with varying degrees of determination and results. The overriding principle became that of rapid and radical change throughout the social system. The people at large, and the new political activists, were moved by a contagious desire to demolish everything everywhere. Few stopped to consider what was to be changed, or by what means. The ready-made answer was to take as a model the capitalist society of Western Europe.

In this psycho-social climate the forces of the community were directed much more towards destroying the old communist-type economic and political structures than towards producing new ones. A

---

¹ Ioan Mihăilescu, "The Social Sciences in a Changing Romania", in *International Social Science Journal*, 1992, 131, pp. 153-158.

society up till then rigorously organized and ossified was shaken to its foundations. The (probably necessary) instances of destructuring were an intellectual relief to many people, but at the same time they led to the aggravation of a number of social problems and the emergence of new ones. The novelty of these problems should not be exaggerated; Romanian society had for long been living in a deeply pathological state. The communist regime masked the difficulties, crises and discontent of all kinds. The December 1989 revolution brought them out into the open, though they are still far from being completely revealed. The list of problems and difficulties eroding Romanian society would be too long to spell out; a few examples should suffice to present a picture which may possibly seem exaggerated to those unfamiliar with Romania today.

There is an unbalanced economy, with serious disparities between sectors; vast enterprises with tens of thousands of workers, unable to compete in international markets; one of the lowest productivity rates in Europe; a very large workforce, with widely varying levels of qualification, and underpaid as regards most occupations; worn-out plants, in many cases lagging 20 to 30 years behind that of comparable enterprises in developed countries; an ill-equipped and labour-intensive agriculture (employing 28 per cent of the population), unable to feed the population of the country despite excellent natural production conditions; an exploited and starving peasantry, distrustful of the rest of the population and anxious to recoup for itself the losses it has suffered for decades by selling agricultural products at high prices in the free market, thus provoking the discontent of consumers in the towns.

There is a reawakening of trade union movements, which frequently have recourse to strikes, public demonstrations and threats to obtain salary increases and better working conditions, deaf to the government's warnings of the inflation likely to result from the immediate satisfaction of their demands.

There is the disintegration of a number of social institutions; the weakening of formal and informal social control mechanisms; the proliferation of social and ethnic conflicts, and growing discontent at

the failure to achieve announced objectives; increasing crime and a feeling of insecurity; the spread of corruption; the splitting political regroupings without any understanding of political interaction models; and an ungovernable parliament, with a splintered opposition consisting of dozens of parties and also of a number of small, vocational, ethnic and territorial groups.

The list of problems and difficulties would be even longer if account were taken of education, civic spirit, religion, culture, inter-ethnic relations, social disparities and the generation gap. No sector of society is spared.

All social groups in Romania agree on the need for the earliest possible change in the situation. Yet improvements in the short term are unlikely, since at present the main necessary factors are lacking: a modern infrastructure, a labour force sufficiently skilled to meet modern technological requirements, local and foreign capital, and key personnel capable of running businesses in the context of a market economy. The situation becomes still more complicated if one considers the attitudes to change of various social categories. Certain social and trade union groups (above all the workers) are hesitant about or even hostile to change because they fear unemployment and inflation. From this point of view, foreign investors may be seen as potential enemies. Even the most cautious government programmes come up against ingrained attitudes which regard the state as the father of the nation, the all-powerful master whose responsibility it is to provide work and a salary for all. Political, economic, financial and psychological aspects all intermingle in a series of vicious circles.

In this very difficult situation the social sciences are looked on as an important means of relief. Ministers, heads of firms and trade unions have recourse to assistance from sociologists, economists, psychologists and political scientists. Frequently their possible assistance is over-estimated. After a long period in which sociology and psychology were considered virtually as occult sciences, they are now expected to perform miracles. Some specialists now prematurely welcome this unlooked-for prestige. The social sciences can only do what is normally within their power. It is likely that disillusionment

will replace exaggerated hopes, with the social sciences becoming the scapegoat of a discontented society. A further complication is that sociology as a science will have to cope with the rise of a "spontaneous" sociology produced by journalists and politicians.

While Romania is no more than a developing country in the economic field, it is better equipped in the social sciences. In the first place, most disciplines have a long tradition behind them. The period between the two world wars produced a rich harvest of theory and methodology. The Romanian school of sociology was one of the best known in Europe, and its methodological contributions are still used today in major Western research institutes. The Romanian schools of anthropology, history and human geography were also famed throughout the world.

This rapid progress came to an end after the Second World War. Sociology was considered by the communist government as a reactionary bourgeois science; psychologists were allowed to practise only if they were Pavlovian; and anthropology and ethnology were replaced by descriptive ethnography. Only political economy had a special status, but solely as providing *a postiori* justification for economic policies. After 45 years of dictatorship the social sciences have today reached a dead end. The communist rulers saw them as useless, even dangerous. The contribution they might make to solving social problems was not recognized, since all "solutions" stemmed from the "wisdom" of a single political party, communism. Their critical function was silenced, since "the best of worlds" was secure from any kind of criticism. At the beginning of the communist period the government used the social science as a means for achieving the legitimacy it lacked. In the 1980s, being regarded as useless by those in power, social scientists were reduced to a purely "decorative" role. Social scientists' reactions to government pressure varied. From the outset of the communist regime, the Romanian scientific community split up: some social scientists abandoned their research and found refuge in other professions; some complied with the rules imposed by the communist party, and were rewarded for their services; others pretended to submit to government regulation so as to continue their

work in secret; still others refused to compromise and entered into open conflict with the regime, the price they paid for their courage being a ban on the publication on their work, exile or imprisonment. Only the two latter categories of scientists achieved useful scientific results; their work was published abroad (in many cases anonymously), or is now being published in Romania. The scientific value of their articles varies widely, but they include high-level contributions recognized by major research institutes in the developed countries. By comparison with most developing countries, Romania has excellent social scientists, though too few to meet Romania's great social needs. Some of the best Romanian specialists are scattered throughout the world; and most of them have offered their scientific services to the new government. It will take several years to train new social scientists, whereas the need to solve social problems is urgent.

The limited number of scientists constitutes an important obstacle in a post-revolutionary situation which calls for substantial human resources. It is also aggravated by mental and institutional stereotypes. Many researchers are unable to plan a research project and carry it out on their own, establish priorities for study, defend an underprivileged social group or fight for their convictions. The reasons are both subjective and objective. In order to survive, research institutes submitted to the arbitrary rules of the communist government. Even if a number of researchers were revolted by government interference in scientific activities, long compliance with the rules formed stereotyped attitudes. Many researchers still await orders or signals from the government, and avoid taking any initiatives which might throw them into disfavour.

The social sciences in Romania are now at the stage theoretical and methodological review. During the 1980s an increasingly simplistic form of Marxism was imposed by communist party ideologists. Those who did not 'toe the line' were periodically required to respect the orthodox views. Despite this pressure, social science publications revealed great theoretical and methodological diversity. Their latest findings were available to well-informed researchers thanks to various dissimulation techniques. Theoretical

trends very different from, or even opposed to Marxism were presented under a Marxist guise. The literature of the 1970s and 1980s contains many examples of analyses which are entirely contrary to Marxist theory. Minor censorship clerks sometimes willingly connived with authors, as they knew that senior censors were ignorant enough to rubber-stamp their decisions.

Thus Romania does have social scientists who are fully of recent theoretical and methodological trends, and who are prepared to apply their knowledge to explaining social realities in Romania. However, this is not the only, and perhaps not the best possibility for the future. Despite the ambitions of many authors, social science theories are of limited scope, leading only to historical and regional explanations. The situation in the countries of Eastern Europe is an entirely new one; no major theory exists which can give an account of the transition from totalitarian socialism to democracy. Western theoretical and methodological approaches are necessary but insufficient to explain the new economic, social and political realities of Eastern Europe. A substantial effort is needed for the elaboration of new approaches. The scientific potential for making such an effort is admittedly limited, but it is possible to embark on it.

The search for new theories and methodologies will not be easy. There are signs of an outright rejection of Marxist theories or ultimate social aims, but this rejection is often purely verbal. Notwithstanding their declarations, some researches cannot cast off old mental stereotypes and the lip-service they have paid throughout their lives. This being the case, it is no exaggeration to say that theories and methodologies can only be reconstructed by young researchers. Obviously, such a statement produces friction between generations and irritates senior researches, who occupy the best research posts.

Reorganizing the social sciences

Social and political changes in Romania have already had important consequences for the social sciences, particularly as regards the way they are organized. Theoretical and methodological reconstruction may take a long time, but institutional reorganization has been rapid. These chiefly involved (the government, research institutes, universities) have agreed without difficulty on the changes to be made.

Research institutes closed down during the last 20 years have resumed work, and new institutes have been set up. The fields which have chiefly benefited are sociology and psychology, which had suffered the most in the past. The major towns (Bucharest, Iași, Cluj, Timișoara, Brașov, Sibiu, Craiova) now have operational research institutes or centres in sociology and psychology. Small research units exist in almost all the 41 departments. Economic research, formerly concentrated in one large national institute, is now conducted in a score of specialized institutes. In the main university centres work has begun in new research institutes on anthropology, history, educational science, law and political science. Most of the social science research institutes operate in the context of the Romanian Academy of Sciences. Relation with the Academy concern chiefly administrative questions and finance; as regards the organization of research, institutes are almost fully autonomous.

Professional associations have been set up in all social science fields: the Romanian Sociology Association, the National Psychology Association, the National Educational Sciences Association, the National History Association, two association of economists and several legal associations. Their aims are to promote research in the discipline concerned, defend the interests on their members, hold scientific congresses and meetings, publish journals and promote international scientific co-operation. Certain aims are specific to cultural or inter-professional associations (the Social Dialogue Group, Society Tomorrow, "Astra", "the Family") which seek to remedy the lack of scientific information. Some associations voice severe criticism of the government and act as political parties.

Social science university teaching has been completely organized. The sociology and psychology faculties closed down in 1977 have resumed their activities, and new faculties have been created. The number of first-year sociology and psychology students will soon exceed 2000. A doctorate in sociology and psychology can be obtained from the universities of Bucharest, Iași and Cluj. During the 1990/91 academic year the number of students in economics will rise to more than 30.000, and of law students to more than 5000. An increase in enrolment is at present limited due to the lack of facilities (laboratories, lecture rooms, rooms for seminars) and the restricted number of teachers. A new university admission scheme is to be introduced in the next few years. Universities now enjoy extensive autonomy, for which teachers and students are demanding legal recognition.

Conflicting interests and difficulties in financing research

Both new and old research and teaching institutions are faced with internal conflict, some overt, others latent, between those in favour of rapid radical change and those who seek to maintain existing structures which are to their advantage, and who are frequently challenged, on professional and/or moral grounds by their students or colleagues. Some of these teachers seek to strengthen their position by taking sides with the government and trying to give a political aspect to these conflicts. For reasons which are not clear, the government chooses to ignore the conflicts, but there is a risk that they may intensify in the next few months and seriously undermine several institutions, organizations and associations. Whatever happens, a solution must be found, since such internal conflicts severely hamper the activities of a number of establishments, and may provoke reactions by student movements.

The financing of social science research also comes up against major difficulties. Research institutes belonging to the Academy of Sciences are financed from the state budget. The situation is much more difficult as regards small research, centres and laboratories

attached to ministries or major industrial firms. Ministries' budgets have been reduced, and most firms are in great financial difficulties. The budget savings which firms have been forced to make have begun with reduced funding for research, i.e. precisely one of the most important instruments for extracting the country from its present abyss. There is thus a complicated situation in which ministries, firms, local authorities, political parties and trade unions all emphasise the importance of social science research, but are unable or unwilling to finance it. The goodwill of researchers is not enough to carry out projects of any scope.

Research priorities

The list of social science priorities is a very long one, given the number and complexity of social problems in Romania. All sectors of economic, social and political life situation calls for urgent action as follows:

In the economic field, the transition from a centralized State economy to a market economy; a new system of balances between sectors; a new price system; consideration of the future of major industrial firms which make little or no profit; a new system of ownership; industrial reorganization; the training of key personnel and specialists who will be able to master the mechanism of a market economy; a new system of motivations for the workers in order to overcome their present lassitude and lack of discipline; and the development of domestic and international marketing.

In the political field, a study of democratization processes; government decentralization; a reduction in political violence; the proper functioning of the new political institutions; a study of the situation of former totalitarian institutions; identification of ways of making the people politically educated; a study of the government's responsibilities in relation to the conduct of research on how to emerge from the present highly confused situation; and legal studies geared to the drafting of new laws.

In the social field, analysis of the relations between social groups; the development of a new national education and training system designed to produce a rapid improvement in the cultural level of the population; a study of the causes of ethnic conflicts and how to prevent them; the development of a new social welfare system; a study of the social effects of growing unemployment, analysis of the social causes and effects of emigration; the relations between central government and local authorities seeking to become more independent; the situation of the homeless; and the social effects of new technologies.

In the cultural field, a study of ingrained mental stereotypes and forms of behaviour, and their effects on the processes of change; cultural conflicts between social and ethnic groups; nationalism versus cosmopolitanism in the European integration process; the influence of foreign media on the Romanian population; the role of the Romanian media; Romania's image in other European countries, and an explanation of why it may in some cases be unfavourable; and identification of ways of developing European cultural co-operation.

Most of these problems are included in research institutes' programmes, at least for the future. The main objective of the social sciences is accordingly to assist in Romania's economic, social and moral reconstruction. This may seem over-ambitious, given the modest intellectual and financial resources made available for the purpose.

Social science researchers are in agreement on the new research priorities, but have different views on how to achieve the proposed objectives.

The social science community has again split up into several groups. One group, with few members so far, supports radical social reform, a rapid changeover to a market economy, abolition of all institutions and structures of a communist nature, and rejection of any attempt at neo-communism. This group takes a highly critical attitude towards the government, accusing it of rigging the elections,

continuing old communist practices, manipulating public opinion and concealing the truth about the December revolution and the ensuing conflicts. Its grounds for discontent were increased by the events of 13-15 June 1990 and the outrageous irruption of the miners into the capital. The witch-hunt carried out against these radical intellectuals has swelled the ranks of those who oppose the government.

A second group consists also of those who are in favour of radical and rapid change; while not entering into open with the government, they express their mistrust. The confidence which prevailed in the weeks immediately after the revolution has gradually given way to more reserved attitudes. Many social scientists are taking revenge in this way for the sham ritual 'consensus' to which they had been forced to submit by the communist regime.

A third group (consisting mainly of those who support gradual, less radical change) has agreed to co-operate closely with the new government, and some of its representatives have become members of parliament or senior government officials. It is likely that the varied relations maintained by social scientists with the state authorities will produce inter-professional conflicts.

Many scientists think that the achievement of the proposed objectives depends largely on an intensification of international scientific cooperation. A large number of co-operation agreements have been concluded between Romanian university and research institutions and those of developed countries. For the time being, results are not spectacular. The changing political situation in the country has blocked most avenues of co-operation indefinitely. This has increased dissatisfaction among Romanian researchers, who are convinced that in the absence of extensive international scientific cooperation, Romania cannot extricate itself from its present predicament.

CAPITOLUL II

RAMURI ȘI METODE DE CERCETARE

1.PRINCIPALELE RAMURI ALE SOCIOLOGIEI

Sociologia se ocupă cu studiul științific al vieții sociale a oamenilor și al rezultatelor interacțiunii lor de grup. Acest domeniu de studiu este foarte vast și nu poate fi tratat în profunzime în toată întinderea sa. Din acest motiv, a apărut necesitatea specializării analizei sociologice pe anumite aspecte ale vieții sociale. Treptat, s-au constituit zeci de ramuri specializate de sociologie sau, altfel exprimat, sociologii de ramură care acoperă totalitatea aspectelor vieții sociale.

Într-o enumerare incompletă, principalele ramuri specializate ale sociologiei sunt: sociologia comunităților, sociologia rurală, sociologia urbană, ecologie umană, sociologia industrială, sociologia muncii, sociologie economică, sociologie agrară, sociologia organizațiilor, sociologia politică, sociologia opiniei publice, sociologia juridică, sociologia devianței, sociologia populației, sociologia familiei, sociologia tineretului, sociologia educației, sociologia moralei, sociologia vârstnicilor, sociologia culturii, sociologia literaturii, sociologia filmului, sociologia teatrului, sociologia artei, sociologia comunicațiilor de masă, sociologie comparativă, sociologia sportului, sociologia timpului liber, sociologia sănătății, sociologia armatei, sociologia păcii și războiului, sociologia conflictelor, sociologia relațiilor etnice, sociologia

mobilității sociale, sociologia schimbării sociale, sociologia religiilor, sociologia științei, metodologie sociologică, teorie sociologică.

Din această listă se poate constata că unele domenii în care s-a specializat analiza sociologică formează obiectul de studiu și al științelor sociale particulare. De exemplu, domeniul economic este studiat și de științele economice și de sociologia economică. Aici nu avem de a face cu o suprapunere a demersurilor științifice. Perspectivile utilizate de științele economice și de sociologia economică sunt diferite, deși se referă la același domeniu. Științele economice realizează o analiză în sine a economicului, ca și cum acesta ar fi separat de restul vieții sociale. Sociologia economică întreprinde o analiză pozițională a economicului, adică îl studiază în raporturile pe care le stabilește cu celelalte domenii ale vieții sociale. Economicul este considerat în interrelațiile pe care le are cu întreaga viață socială.

Marile institute de cercetare și universități au preocupări în toate ramurile specializate ale sociologiei. În mod curent însă, sociologii și institutele de cercetări mai mici se specializează în una sau doar câteva ramuri. Pentru unele ramuri există o cerere socială mare (sociologie aplicată, sociologie industrială); altele nu interesează decât un număr restrâns de specialiști și au o finalitate predominant teoretică (sociologia științei, epistemologie sociologică). Dezvoltarea ramurilor sociologiei este foarte inegală de la o societate la alta și este dependentă de acuitatea problemelor sociale, de potențialul științific existent și de resursele mobilizate pentru finanțarea cercetării sociologice.

2.ETAPELE CERCETĂRII SOCIOLOGICE

Nu orice discurs despre societate poate fi calificat drept sociologie. Despre viața socială poate vorbi și politicianul, filosoful, eseistul sau jurnalistul. Discursurile acestora pot fi corecte, frumoase, convingătoare, dar nu sunt analize sociologice. Pentru ca o analiză să poată fi calificată drept sociologică este necesar ca ea să se conformeze unei metode științifice, adică să se integreze într-un proces sistematic și

formal de colectare a faptelor și de căutare a explicațiilor logice ale acestora.

Ca și în cazul altor științe, metoda utilizată de sociologie constă în respectarea riguroasă a unor etape. În esență, aceste etape sunt:

1. Stabilirea problemei de studiat. Realitatea socială este practic inepuizabilă; ea nu poate fi abordată de către un cercetător decât în unul sau în unele aspecte ale ei. Din multitudinea de posibilități, cercetătorul selectează un aspect pe care îl consideră a fi important fie din punct de vedere teoretic, fie practic; altfel spus, apreciază că acest aspect constituie o problemă socială. În această etapă, rolul cercetătorului este de a formula problema socială în termeni sociologici, astfel încât să poată fi abordată în mod științific. În acest fel, problema socială este transformată într-o problemă sociologică.

Aceeași realitate socială privită din perspective diferite sau de cercetători diferiți generează probleme sociologice diferite. Problemele sociologice nu există deci ca atare, în realitate; ele sunt rezultatul decupării făcute în această realitate de către sociolog, sunt rezultatul unei operații științifice. De aici nu deducem însă că problemele științifice sunt pure speculații sau ficțiuni fără legătură cu realitatea. Din punct de vedere epistemologic, sunt importante în acest context diferențierile conceptuale între fapt social, problemă socială și problemă sociologică.

2. Studiul bibliografiei problemei. Realitatea socială fiind vastă, practic există posibilitatea formulării unor probleme sociologice complet noi. Dar și aceste probleme au conexiuni cu altele care au fost deja studiate. Parcurgerea literaturii de specialitate referitoare la problema sau domeniul de care ne ocupăm este o etapă obligatorie în orice cercetare sociologică. Aceasta din mai multe motive. Fiind informați asupra rezultatelor cercetărilor anterioare putem evita redescoperirea a ceea ce se știa deja și putem economisi astfel resurse intelectuale și materiale. Literatura de specialitate ne permite să evităm impasurile, adică să mergem pe căi care anterior s-au dovedit a fi impracticabile din punct de vedere științific. Cunoașterea rezultatelor

la care au ajuns predecesorii oferă idei noi pentru cercetarea pe care o întreprindem.

Această etapă constă în principal într-o activitate de bibliotecă sau de arhivă. Rezultatele cercetărilor anterioare sunt prezentate în cărți, articole de revistă, rapoarte de cercetare aflate în arhivele institutelor științifice, bănci de date. Este foarte utilă și purtarea unor discuții teoretice și metodologice cu cercetătorii care s-au ocupat anterior de aceeași problemă.

3. Formularea ipotezelor. Pornind de la experiența sa anterioară și de la studiul literaturii de specialitate, sociologul stabilește anumite legături între faptele sociale, legături ce urmează a fi demonstrate prin cercetarea pe care o întreprinde. În acest scop, el separă din realitatea socială două serii de fapte, două variabile dintre care una este considerată variabila cauză (independentă) și cealaltă variabila efect (dependentă). Legătura, afirmată, dar nedemonstrată încă între două variabile, poartă numele de ipoteză.

Pentru a se putea realiza demonstrația sau transformarea ipotezei în teză este necesar ca variabilele să fie definite operațional, adică exprimate într-o formă care să permită măsurarea. De exemplu, ipoteza: "Intensitatea naționalismului este invers proporțională cu nivelul de instrucție". Avem aici variabila independentă - nivelul de instrucție - măsurabilă cu ajutorul unei scale (durata formelor de învățământ parcurse complet, diplome de studii, doctorate etc.) și variabila dependentă - intensitatea naționalismului - măsurabilă, de asemenea, cu ajutorul unei scale (cum ar fi, de exemplu, scala distanței sociale elaborată de sociologii americani). Ambele variabile putând fi măsurate, se poate stabili gradul de corelație (de determinare) între ele.

Ipotezele pot fi formulate pe mai multe căi: pe baza propriei experiențe de viață și propriei experiențe de cercetare; în mod deductiv, din alte teze sau ipoteze formulate în literatura de specialitate; în mod analogic, adică prin transfer din alte domenii științifice sau alte domenii ale realității (în sociologie, au fost frecvent utilizate ipoteze analogice organiciste sau mecaniciste).

Nu toate ipotezele sunt confirmate prin cercetare. Neconfirmarea unei ipoteze nu trebuie să fie ceva jenant pentru cercetător. Chiar și în acest caz, cunoașterea sociologică înregistrează un avans, arătându-se că o anumită cale duce la impas și, în consecință, trebuie evitată de alți cercetători. Din acest motiv, cercetătorul trebuie să prezinte toate ipotezele cercetării sale, atât pe cele confirmate, cât și pe cele neconfirmate.

Metodologia cercetării sociologice distinge între ipotezele descriptive și cele explicative. Ipotezele descriptive intervin în construcția obiectului de cercetat, iar cele explicative au ca scop evidențierea raporturilor cauzale care intervin în problema studiată. Aceste două categorii de ipoteze nu pot fi separate în mod categoric; un element descriptiv poate avea valențe explicative.

Ipotezele pot fi conținute în mod implicit în elementele teoretice care fundamentează cercetarea sau pot fi formulate în mod explicit. În ambele situații, ele trebuie să fie suficient de evidente pentru a putea permite verificarea.

Rolul ipotezelor este atât demonstrativ, cât și cognitiv. Ipotezele arată cercetătorului ce informație trebuie să colecteze, ce întrebări trebuie să pună informatorilor, ce fenomen trebuie să observe, ce documente trebuie să analizeze. Fără ipoteze, sociologul va fi dezorientat și se va pierde în oceanul de fapte sociale.

Ipotezele nu apar din nimic; ele sunt determinate de poziția teoretică adoptată de sociolog, de sistemul de valori la care aderă și de experiența personală a contactului cu realitatea (nu se poate, deci, nega rolul empiriei în formularea ipotezelor).

Ipotezele nu sunt independente de anumite valori, așa cum în general, nu există sociologie independentă de valori. Sociologul ia parte la viața socială din societatea sa, aderă el însuși la anumite valori. Chiar alegerea temei de cercetare este rezultatul unei opțiuni valorice; cercetătorul consideră tema sa mai importantă, mai semnificativă social decât alte teme sau alte probleme. Deși sunt impregnate de opțiunile valorice ale sociologiei, ipotezele nu trebuie să fie formulate în termeni moralizatori. Ipoteza: "Creșterea ponderii cuplurilor consensuale

determină scăderea natalității" este acceptabilă. În schimb, ipoteza "Creșterea ponderii cuplurilor consensuale determină decăderea societății sau criza morală a societății" nu este acceptabilă, întrucât se încalcă în mod evident principiul neutralității axiologice (Max Weber).

4. Determinarea populației de studiat. Problemele sociale studiate de către sociologie au o extindere foarte diferită; unele privesc societatea în întregul ei, altele doar anumite categorii de populație sau anumite comunități. În unele situații este necesar să se colecteze informații despre întreaga populație a unei societăți, cum este cazul recensămintelor. Aceste cercetări exhaustive sunt foarte costisitoare și nu pot fi efectuate decât la intervale mari de timp.

Sociologia nu-și propune să efectueze cercetări exhaustive, întrucât acestea nu ar fi nici posibile, nici necesare. În mod obișnuit se procedează la cercetări selective, pe bază de eșantioane reprezentative. De exemplu, dacă vrem să studiem opiniile politice ale populației din România, nu este necesar să investigăm peste șaptesprezece milioane de oameni în vârstă de peste 18 ani. Este suficient să selectăm în mod riguros un eșantion care să reproducă în mic structura de ansamblu a populației totale, adică să se asigure o reprezentativitate în raport cu variabilele considerate relevante pentru problema investigată (sex, vârstă, pregătire școlară, profesie, mediu de rezidență, naționalitate).

Mărimea eșantionului este în raport cu gradul de precizie pe care îl urmărim. Cu cât urmărim o precizie mai mare sau o eroare mai mică, cu atât eșantionul va fi mai mare. Dacă se asigură reprezentativitatea, concluziile desprinse din studierea eșantionului pot fi extinse la întreaga populație. Selectarea eșantionului, analiza și generalizarea rezultatelor sunt operații tehnice pretențioase, care necesită o calificare specială.

Există și situații în care populația totală de studiat coincide cu populația efectiv studiată. Dacă întreprindem un studiu de caz într-o comunitate rurală de câteva sute de locuitori, nu se procedează la eșantionare, ci se investighează întreaga populație.

5. Stabilirea metodelor și tehnicilor de cercetare. În raport cu problema de studiat și cu ipotezele enunțate, se stabilesc și metodele și tehnicile prin care se vor colecta datele. Cercetătorul poate opta pentru analiză documentară, observare sistematică, organizare de interviuri, experimentare sau poate combina aceste metode.

6. Colectarea datelor. Aceasta este etapa de teren, de contact cu populația de studiat. Colectarea datelor se poate face direct, de către sociolog, sau cu ajutorul unor persoane calificate (asistenți de cercetare, operatori de anchetă). A doua soluție este practicabilă atunci când tehnicile de cercetare sunt suficient de standardizate, iar tema de cercetat nu pretinde intervenția creativă a cercetătorului pe parcursul cercetării. Indiferent de tema investigată și de tehnicile utilizate, prezența sociologului, contactul direct cu populația de studiat sunt absolut necesare.

7. Analiza rezultatelor. Datele obținute în etapa precedentă sunt prelucrate, combinate și analizate, astfel încât să permită verificarea ipotezelor avansate. În această etapă, se combină aspectele pur tehnice (prelucrarea manuală, mecanică sau electronică a datelor) cu aspectele creative, de analiză științifică și de interpretare.

8. Formularea concluziilor. În aceasta etapă, sociologul acceptă, respinge sau modifică ipotezele avansate și formulează concluzii cu finalitate aplicativă sau teoretică. Rezultatele cercetării sunt redactate și prezentate într-o formă accesibilă (documente scrise, benzi magnetice, dischete, discuri compacte, arhivare electronică). În raportul de cercetare se prezintă toate etapele parcurse, metodologia utilizată, încât să se poată verifica corectitudinea demersului urmat.

Dacă, în urma cercetării, au fost formulate concluzii teoretice este necesar ca acestea să fie verificate prin alte cercetări, întrucât o singură investigație este insuficientă pentru elaborarea unei teorii.

Unele dintre etapele cercetării sociologice sunt puternic formalizate și se conformează unor principii practicate de către toți cercetătorii. Prima și ultima etapă se pretează foarte greu sau deloc la o formalizare. În stabilirea problemelor de studiat și în formularea

concluziilor, rolul principal revine imaginației și creativității sociologului.

Nu toate cercetările au finalități teoretice; unele au un scop practic imediat. În ultima situație, unele etape pot fi scurtate, dar în nici un caz ocolite. Nerespectarea acestor exigențe metodologice, diminuează sau anulează caracterul sociologic științific al investigației.

3.METODE ȘI TEHNICI DE CERCETARE

În științele sociale, se face distincția dintre două metode de studiu care sunt, în mod obișnuit, combinate în diverse proporții, în funcție de necesitățile studiului.

Prima este **metoda nomologică** sau **generalizantă**, prin care se urmărește formularea de legi, de legături generale, care ar exista indiferent de condițiile de timp și de spațiu. În acest caz, sociologul studiază religia în general, familia în general sau organizațiile în general și stabilește relații pur formale între concepte vide de conținutul lor real. Această metodă este limitată de faptul că realitatea socială este multiformă, în continuă dinamică, iar conceptele nu pot epuiza realitatea socială. Dacă metoda nu ține seama de aceste condiții, rezultatul cercetării riscă să fie o construcție intelectuală vidă.

A doua este **metoda individualizantă** sau **genetică** sau **istorică**; ea constă în studierea unui aspect, eveniment singular, în condiții determinate de timp și spațiu. Accentul este pus aici pe real, pe ceea ce este trăit. De aici, se ajunge la o exagerare a evenimentului, a faptelor particulare, iar sociologia devine un hiperempirism. Evenimentul nu poate fonda știința. Pentru a formula un discurs științific este necesar să se treacă de la eveniment la conceptualizare.

Un demers științific corect constă în combinarea celor două metode, urmărindu-se conceptualizarea accidentalului și relativizarea legilor la condiții istorice concrete. Sociologul nu trebuie să piardă din vedere că sociologia este o știință în permanentă construcție și că teoriile formulate de ea au determinări spațiale și temporale. Evoluția

sociologiei pe parcursul secolului al XX-lea a evidențiat impasul la care poate să ajungă atât speculativismul teoretic, cât și hiperempirismul. Dificultățile formalismului german, pe de o parte, și cele întâmpinate de hiperempirismul american din anii '30 - '40, pe de altă parte, sunt suficient de convingătoare în această privință.

Metoda sau calea științifică de urmat este deci, în general, aceeași pentru toate cercetările sociologice. Ceea ce diferă constă în tehnici, adică în modalitățile particulare în care metoda științifică este aplicată la probleme specifice.

Unele cercetări științifice pot să surprindă situația existentă la un moment dat, cum ar fi analiza atitudinilor tinerilor față de căsătorie și familie. În acest caz, avem a face cu un studiu transversal sau secțional. În alte situații, cercetarea urmărește dinamica unor fapte sociale într-un anumit interval de timp; avem a face în acest caz, cu un studiu longitudinal. Dacă studiul privind atitudinile tinerilor față de căsătorie și familie se repetă peste cinci sau zece ani, studiile secționale permit o analiză longitudinală.

Cercetările longitudinale pot fi făcute retrospectiv sau prospectiv. În cercetările retrospective, se colectează date referitoare la valorile înregistrate de anumite variabile în perioada trecută. Se urmărește stabilirea unor tendințe în dinamica faptelor sociale. În studiul prospectiv, se pornește de la studierea prezentului și parțial a trecutului, pentru a se anticipa evoluția viitoare a unor fapte sau aspecte sociale.

În literatura de specialitate sunt inventariate numeroase tehnici de cercetare. Acestea pot fi reduse la patru mari categorii: experimentul, observația, ancheta și analiza documentară.

Experimentul este tehnica care permite cel mai bine verificarea legăturii dintre două variabile. Cercetătorul constituie două grupuri identice. În primul grup - numit grup experimental - se introduce o variabilă; al doilea grup, în care nu s-a introdus această variabilă, servește drept grup de control. Sub acțiunea variabilei independente, în primul grup vor apărea anumite modificări. Dacă aceste

modificări nu apar în grupul de control, se poate deduce că ele sunt provocate de acțiunea variabilei independente.

Ne propunem, de exemplu, să analizăm influența mărimii salariilor (variabila independentă) asupra productivității muncii (variabila dependentă). Pentru aceasta, vom constitui două grupuri de lucrători cu caracteristici identice. În primul grup, se majorează salariile lucrătorilor și se măsoară din nou nivelul productivității muncii în cele două grupuri. Dacă în primul grup productivitatea muncii crește, atunci se poate deduce că acest fapt se datorează creșterii salariilor.

În timpul experimentului, este important să se izoleze acțiunea altor variabile, pentru a putea fi siguri că efectele sunt provocate de variabila pe care o testăm.

Experimentul se poate desfășura în laborator sau în condițiile vieții sociale reale. Experimentul de laborator are avantajul că permite controlul variabilelor, măsurarea exactă a modificărilor de la nivelul grupului experimental și eliminarea unor influențe necontrolabile. Psihologia și, parțial, psihologia socială, apelează frecvent la experimentul de laborator. În sociologie, experimentul este greu de realizat, sau, chiar dacă se poate realiza, rezultatele nu sunt suficient de concludente. Ceea ce se petrece în laborator nu este sigur că se va petrece și în viața socială reală. Laboratorul comportă pentru sociologie o mare doză de artificialitate și de nesiguranță.

Experimentul în sociologie pune și unele probleme de etică profesională. Are dreptul sociologul să supună experimentării persoane care nu sunt informate și nu și-au dat acordul să participe la experiment? Mulți sociologi răspund afirmativ la această întrebare, dacă prin experiment nu sunt afectate integritatea și personalitatea subiecților și dacă nu sunt aduse prejudicii acestora. Persoanele participante la un experiment nu pot fi informate asupra scopurilor cercetării pentru că, știindu-se observate, ar adopta comportamente nefirești, diferite de cele practicate în mod normal. Experimentatorul nu va putea izola efectele produse de variabila independentă de cele produse în mod intenționat de persoanele care știu că sunt supuse observării.

Observația este cea mai veche tehnică utilizată în știință, inclusiv în sociologie. De această tehnică s-au folosit pe larg antropologii care au studiat societățile zise arhaice, dar și sociologii care au studiat anumite grupuri sociale sau instituții din țările dezvoltate.

În raport cu poziția observatorului față de grupul studiat, deosebim două tipuri de observație: neparticipativă și participativă. În primul caz, cercetătorul observă din exterior comportamentele și acțiunile indivizilor și grupurilor, fără să interfereze cu nimic activitatea acestora. În al doilea caz, cercetătorul devine membru al grupului studiat și participă la activitatea acestuia.

Pentru a studia activitatea micilor funcționari de birou, un sociolog se poate angaja pentru câteva luni ca funcționar. Va realiza zilnic sarcinile profesionale ale postului pe care îl ocupă, va participa la discuțiile și disputele din grup și la toate activitățile acestuia. Prin ceea ce face și prin modul cum se comportă, nu se va diferenția cu nimic de ceilalți funcționari. În același timp, el observă tot ceea ce se petrece în jurul lui.

Anumite grupuri nu pot fi studiate decât prin intermediul observației participative. Grupurile religioase, syndicatele, partidele politice și chiar grupurile de muncă se protejează față de observarea din exterior. În aceste cazuri, cercetătorul nu-și poate efectua observarea decât făcându-se acceptat ca membru al grupului sau desfășurând o activitate care îl pune în contact frecvent cu grupul.

Tehnica observației participative ridică câteva aspecte de etică profesională. Are dreptul cercetătorul să se disimuleze într-un grup? Are dreptul să profite de încrederea pe care i-o acordă membrii grupului? Scopul de cunoaștere științifică a unui grup poate scuza mijloacele folosite pentru realizarea lui? Răspunsurile specialiștilor la aceste întrebări nu sunt complet convergente. Observația participativă este considerată o tehnică acceptabilă atât timp cât observatorul nu aduce prejudicii membrilor grupului și nu participă la acțiuni condamnabile din punct de vedere moral sau juridic.

Observarea participativă prezintă și unele riscuri rezultate din implicarea prea puternică a cercetătorului în viața grupului observat.

Din aceasta poate rezulta o pierdere a obiectivității, o deformare subiectivă a percepției. S-au constatat cazuri de sociologi și antropologi care s-au integrat definitiv în grupul pe care își propuseseră să-l studieze.

Observația poate fi realizată într-o formă calitativă sau cantitativă. Observația calitativă poate îmbrăca o formă impresionistică sau mai sistematică. De exemplu, un specialist englez în sociologia rurală face o călătorie în România. El vizitează mai multe sate, discută cu localnicii, face însemnări și fotografii, citește articolele din presă referitoare la mediul rural, poartă discuții cu specialiștii români în domeniu etc. În cele din urmă, el își formează o imagine despre situația socială din satele românești care poate fi destul de corectă, dar rămâne în cea mai mare parte impresionistică, adică greu verificabilă. Cu toate limitele sale științifice, observația calitativă este frecvent utilizată în sociologie, ea permițând formularea unor ipoteze interesante. Unele lucrări celebre de sociologie au fost elaborate pe baza acestei tehnici (R. și H. Lynd, *Middletown*, 1929, 1937; O. Lewis, *Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*, 1959; E. E. Masters, *Blue Collar Aristocrats*, 1975 etc.).

Observația cantitativă se bazează pe date statistice colectate în scopuri generale sau în scopul efectuării cercetării. Unele societăți beneficiază de un număr mare de publicații statistice, care sunt foarte utile pentru cercetarea sociologică. În țările mai puțin dezvoltate din punct de vedere economic, statisticile publicate sunt puține și lacunare. Mulți oameni au o atitudine rezervată față de statistică, considerată, alături de sperjur și declarația de dragoste, una din posibilitățile de a minți. Statisticile sunt colecții de fapte; cu ajutorul lor se pot demonstra adevăruri științifice sau se poate minți. Depinde de cine le folosește și în ce scop.

În demersul de tip cantitativist, importantă este construirea variabilelor, adică a mijloacelor de poziționare a unui individ sau grup într-un anumit interval de variație. Reluând analizele lui Paul Lazarsfeld (1901-1976), R. Boudon stabilește patru etape în construirea variabilelor:

1. Reprezentarea imaginată a conceptelor: adică "degajarea" impresiilor generale care ghidează curiozitatea cercetătorului. De exemplu, conceptul de "intelență" suscită imagini de fluiditate verbală, curiozitate, rapiditate în formularea unor răspunsuri etc.

2. Specificarea conceptului sau evaluarea dimensiunilor sale. Imaginile reținute sunt folosite pentru a stabili componentele conceptului, aspectele sau dimensiunile sale. Astfel, conceptul de intelență poate fi specificat prin dimensiunile: erudiție, ușurință în exprimare, capacitatea de a utiliza noțiuni abstracte, corectitudinea exprimării etc.

3. Alegerea indicatorilor conceptului. Fiecare dimensiune trebuie să fie exprimată prin anumiți indicatori care diferă ca număr și ca natură în raport cu situația de cercetat. Relația dintre indicator și concept este de tip probabilistic; astfel, e probabil ca o persoană cu un vocabular bogat să fie intelență (dar nu întotdeauna se întâmplă așa). Din acest motiv, este necesar să se stabilească un număr suficient de mare de indicatori pentru a exprima cât mai corect conceptul.

4. Alcătuirea indicilor. Datele elementare obținute în etapele anterioare sunt sintetizate într-o măsură unică. În exemplul nostru, indicatorii utilizați trebuie să fie sintetizați într-o singură variabilă capabilă de a ordona în intervalul unei clase toți indivizii care fac obiectul cercetării.

Analiza cantitativă a fost uneori folosită în exces, ajungându-se la o adevărată cuantofrenie. Utilizarea de simboluri și formule matematice, de interpretări sofisticate este inutilă și nu aduce nici un plus de cunoaștere atât timp cât nu este adecvată faptelor psiho-sociale studiate.

Fie că este calitativă sau cantitativă, exterioară sau participativă, observația trebuie desfășurată sistematic, pe baza unor ipoteze clare. Fiecare om vede numai ce este interesat să vadă. Dacă observatorul nu știe bine ce urmărește să observe, rezultatul observației sale va fi o colecție întâmplătoare de fapte și evenimente, inutilă în unele aspecte, incompletă în altele.

Ancheta este una dintre cele mai răspândite tehnici de cercetare sociologică. Ea constă în colectarea de informații prin solicitarea oamenilor să răspundă la anumite întrebări.

Ancheta are două forme principale: interviul și chestionarul. În interviu, o persoană pune anumite întrebări altei persoane și înregistrează răspunsul (în scris, pe bandă de fono sau video). În cazul chestionarului, întrebările sunt tipărite și subiectul citește și notează răspunsul.

Interviul se poate desfășura prin telefon sau față în față. Utilizarea telefonului este mai economicoasă, dar prezintă câteva inconveniente. Nu toți oamenii au telefon la domiciliu și selectarea unui eșantion folosind ca bază de informație listele de abonați poate să nu asigure reprezentativitatea. În interviul prin telefon, se pierd multe aspecte interesante pe care anchetatorul nu le constată decât discutând față în față cu subiectul.

Chestionarul poate fi trimis prin poștă sau prezentat subiectului de către anchetator. În ultimul timp, se extinde procedeul completării chestionarului prin minitel (procedeu de comunicare electronică la distanță cu ajutorul unui calculator cu display conectat la rețeaua telefonică).

Interviul și chestionarul constau într-o suită de întrebări. Nu este vorba de o listă alcătuită la întâmplare. Întrebările sunt formulate în raport cu ipotezele cercetării, iar răspunsurile la întrebări sunt folosite pentru verificarea acestora. Formularea întrebărilor, ordinea lor în chestionar sau interviu prezintă o mare importanță, întrucât pot influența răspunsurile și rezultatele anchetei. Întrebarea: *Considerați că în următoarele 12 luni situația economică a gospodăriei dumneavoastră va fi: a) mai bună; b) mai rea; c) va rămâne la fel; d) nu știu?* și întrebarea *Considerați că în următoarele 12 luni situația economică a gospodăriei dumneavoastră: a) va fi mai rea; b) va rămâne la fel; c) va fi mai bună; d) nu știu ?*, deși par identice, pot conduce la rezultate diferite.

Întrebările se pot referi la patru tipuri de informații:

1. Fapte, adică ceea ce se referă la situația personală a indivizilor chestionați (vârstă, sex, profesie, venituri), la mediul lor (locuință, condiții de muncă) sau la comportamente obiective (utilizarea timpului, relații cu vecinii sau cu rudele, opțiunea de vot la ultimele alegeri etc.).

2. Opinii, adică judecățile, aprecierile pe care le fac indivizii chestionați în legătură cu probleme considerate ca interesându-i: opinii politice, religioase, morale, artistice. În această categorie, intră și motivațiile (rațiunile unei alegeri sau ale unui comportament), intențiile (de vot, de a cumpăra anumite produse, de petrecere a vacanței, de orientare școlară a copiilor etc.) și aspirațiile.

3. Atitudinile, adică determinanții individuali, conștienți sau nu ai acțiunilor. Acestea sunt puse în evidență mai întâi prin opinii și sunt considerate a reprezenta structurile mentale permanente care susțin opiniile. Atitudinile se măsoară cu ajutorul unor scale de atitudini, cu valori numerice sau cu intervale calitative.

4. Cunoștințe, adică gradul de cunoaștere a problemelor sau situațiilor cu care se interferează persoana chestionată. Această categorie de întrebări este de multe ori neglijată în anchete, deși utilizarea lor ar furniza informații foarte importante pentru analiza și interpretarea răspunsurilor la întrebările de opinie și de atitudini. În unele sondaje de opinie făcute în țările est-europene, în anii 1990 și 1991, au fost formulate întrebări în legătură cu politica de democratizare a guvernului, respectarea de către diverse partide politice a principiilor democrației, cu privire la caracterul democratic al alegerilor. Răspunsurile date la aceste întrebări ar trebui analizate în corelație cu faptul că circa 1/3 din populația anchetată (în unele țări și mai mult) nu putea să spună în ce constă democrația sau asocia acestui concept dimensiuni cu totul fanteziste.

Unele anchete nu urmăresc scopuri științifice deosebite; în schimb, au o finalitate practică imediată, cum sunt anchetele preelectorale sau anchetele privind popularitatea unor lideri politici sau cele comerciale privind preferințele consumatorilor pentru un anumit produs. Aceste anchete servesc la corectarea unor strategii politice sau a unor strategii de producție și de marketing. Utilizate în afara unei

etici profesionale riguroase, aceste anchete pot fi folosite ca mijloace de manipulare a curentelor de opinie.

Analiza documentară este utilizată mai ales în situațiile în care cercetătorul nu are acces direct la realitățile sociale pe care intenționează să le studieze. Informații referitoare la aceste realități se găsesc însă sub alte forme: arhive publice sau private, jurnale personale, corespondență, date statistice, ziare, reviste, cărți, lucrări de artă, folclor, discursuri sau date ale cercetărilor anterioare. Aceste informații sunt prelucrate și utilizate de către sociolog în verificarea ipotezelor enunțate.

Studierea documentelor se face cu ajutorul unor tehnici riguros elaborate, grupate în ceea ce se numește tehnici ale analizei de conținut. Mânuite de cercetători pricepuți, aceste tehnici conduc la rezultate deosebit de interesante. Astfel, studiindu-se propaganda nazistă în timpul celui de-al doilea război mondial, analiștii americani și englezi au putut să anticipeze unele atacuri importante declanșate de armata germană.

Tehnica analizei documentare prezintă unele inconveniente. Informațiile din documente nu au fost acumulate pentru a fi utilizate de sociolog; ele sunt lacunare, uneori contradictorii sau deformate de subiectivismul celor care le-au consemnat. Din acest motiv, utilizarea documentelor de arhivă se impune a fi făcută cu multă prudență.

O lucrare sociologică clasică bazată în mare parte pe tehnica analizei documentare este *The Polish Peasant in Europe and America* (1923), în care autorii W. I. Thomas și F. Znaniecki au utilizat corespondența schimbată între emigranții polonezi din America și rudele rămase în Polonia.

În general, orice analiză documentară trebuie să răspundă la o serie de întrebări, sintetizate de H. Laswell într-o schemă ușor de reținut:

- Cine vorbește? (Emițătorul):

- Ce spune? (Conținutul mesajului; aici intervine analiza de conținut propriu-zisă);
- Cui spune? (Receptorul);
- Cum spune? (Forma și mijlocul de vehiculare a mesajului);
- Cu ce scop? (Obiectivele urmărite, explicite sau nu);
- Cu ce rezultate? (Efectele obținute; acestea pot fi congruente sau nu cu intențiile declarate sau deduse).

Utilizarea tehnicii analizei de conținut deși pare simplă ea necesită totuși o foarte bună pregătire a analistului. Pe lângă formarea sociologică este necesară și o anumită calificare în analiza lingvistică și contextuală. Cercetătorul trebuie să identifice atât mesajele evidente cât și pe cele latente. În mod obișnuit, în analiza de conținut, aspectele cele mai dificil de identificat sunt efectele produse de un anumit mesaj, întrucât analiza acestora depășește cadrul strict contextual și pretinde o analiză pretențioasă la nivelul receptorilor.

Cercetătorul poate opta pentru una dintre tehnicile prezentate mai sus. În cercetările cu o finalitate practică, imediată, se utilizează, de obicei, o singură tehnică. În cercetările cu scopuri teoretice sau în cele de mai mare complexitate, se recomandă utilizarea mai multor tehnici, întrucât acestea își compensează reciproc limitele și deficiențele și permit o mai bună analiză a realității sociale studiate.

CAPITOLUL III

STRUCTURA CULTURII

1.SEMNIFICAȚIA CULTURII

Antropologul sau simplul turist pot constata, în călătoriile lor, cât de diferite sunt culturile de la un continent la altul sau chiar în cadrul aceluiași continent. Când un european se confruntă cu alte culturi, el constată că ceea ce i se părea normal în societatea sa este considerat straniu în alte societăți și invers. Sociologul și antropologul nu procedează ca turistul obișnuit; ei nu consideră alte culturi diferite de ale lor ca fiind străni sau nefirești, ci încearcă să le studieze debarasându-se de prejudecățile comune.

În accepțiunea sociologică, prin **cultură** înțelegem *ansamblul modelelor de gândire, atitudine și acțiune care caracterizează o populație sau o societate, inclusiv materializarea acestor modele în lucruri*. Cultura cuprinde deci *componente ideale* (credințe, norme, valori, simboluri, modele de acțiune) și *componente materiale* (unelte, locuințe, îmbrăcăminte, mijloace de transport etc.). Cultura conține un set de răspunsuri standardizate pentru a interacționa cu ceilalți membri ai societății. Ea prescrie cum trebuie să se comporte un om cu membrii familiei, cu vecinii, cu necunoscuții; ce atitudine trebuie să se adopte la o înmormântare sau la celebrarea unei căsătorii; cum trebuie să se comporte individul când este laudat sau insultat etc.

Cultura reprezintă pentru membrii unei societăți ceva normal, de care nu-și dau seama decât atunci când intră în contact cu culturi diferite. Nici un om nu poate fi considerat ca ființă socială, ca membru al unei societăți, dacă nu aparține unei culturi.

Legătura dintre cultură și societate este atât de puternică, încât unii specialiști pun semnul egalității între ele. Din punct de vedere strict conceptual, se impune totuși o distincție.

Prin cultură înțelegem produsele ideale și materiale ale unui grup, iar prin **societate** înțelegem un *grup relativ autonom, care se autoreproduce, ocupă același teritoriu și participă la o cultură comună*. Nu există deci cultură în afara unei societăți și nici societate fără o anumită cultură.

Cultura se dobândește prin conviețuire socială. Transferurile ereditare au un rol minor. Un copil din Africa sahariană, crescut de la o vârstă foarte mică într-o metropolă europeană aparține culturii în care a crescut. Pielea neagră și părul creț nu-l fac mai puțin european. Transferat în țara părinților săi, se va simți străin, deși, biologic, nu se deosebește de cei pe care i-a părăsit cândva.

Cultura oferă oamenilor posibilități multiple de adaptare la medii naturale foarte diferite. Mamiferele nu supraviețuiesc decât în condițiile nișelor lor ecologice. Oamenii pot supraviețui la tropice, la poli, în vârful munților sau în insule minuscule din ocean. În răspunsurile adecvate la noile condiții de mediu, ei se bazează pe achizițiile culturale.

2.ELEMENTELE CULTURII

În sensul foarte larg în care a fost definită anterior, cultura se prezintă ca un ansamblu foarte complex și, la prima abordare, eterogen de obiecte, credințe, prejudecăți, moduri de comportare, creații artistice etc. În acest ansamblu pot fi însă identificate câteva elemente principale: simbolurile, riturile, limbajul, normele și valorile.

! **Simbolurile** sunt semne arbitrare utilizate la nivel social pentru a desemna ceva (un obiect, o acțiune, o atitudine etc.). Ele sunt depozitarele culturii care, într-un anumit sens, poate fi definită și ca un sistem de simboluri. Modurile în care ne îmbrăcăm, mâncăm, ne adresăm altora, ne iubim sau ne dușmănim, vorbim sau gândim sunt orientate de simboluri.

Simbolurile pot lua forme foarte diferite de la o societate la alta sau de-a lungul istoriei unei societăți. De exemplu, există ritualuri foarte diverse ale salutului. Într-un sat tradițional, femeile adresau bărbaților salutul, iar aceștia răspundeau; persoanele în vârstă, fie femei, fie bărbați, erau salutate de către persoanele mai tinere. Bărbaților foarte bătrâni li se săruta mâna de către tineri și copii. În societățile în care s-au răspândit "comportamentele cavalești", bărbații, tineri sau bătrâni, sărută mâna doamnelor. În țările islamice nu există acest obicei; dimpotrivă, în unele din aceste țări, ar fi complet dezonorant pentru un bărbat să dea mâna cu o femeie.

! Dinamica simbolurilor este uneori foarte rapidă, producându-se modificări de la o generație la alta. Generația adultă de astăzi se adresa părinților cu expresiile "mamă", "tată" și utilizând pronumele de politețe. Prin aceasta copiii dovedeau buna creștere și respectul față de părinți. Adulții de astăzi au însă alte raporturi cu copiii lor. Aceștia, tot mai frecvent, li se adresează părinților pe nume, fără formule de politețe, considerate desuete. În acest caz, formulele de adresare către părinți sunt văzute ca o expresie a emancipării familiale, ca o democratizare a vieții familiale. Generația adulților de astăzi a abandonat deci, în răstimp de 30 - 40 de ani, anumite simboluri și a început să se orienteze după altele noi.

! **Ritul** se poate defini ca o secvență formalizată și stereotipă de acte săvârșite într-un context religios sau magic (H. Mendras, 1989). Aceasta este o definiție predominant etnologică. Dar ceea ce este valabil pentru societățile tradiționale pătrunse de magic și religios mai este valabil pentru societățile contemporane?

În societățile industriale, riturile magice sau religioase și-au diminuat importanța sau au dispărut. În schimb, s-au multiplicat riturile profane. În această categorie ar putea fi incluse: protocolul, ceremonialurile, regulile de politețe și de comportare, sărbătorile. Desfășurarea unei întruniri publice se supune unui anumit ritual; la fel, sărbătorirea Crăciunului sau a Anului Nou, primirea unui ambasador sau curtea unei fete.

În societățile tradiționale, erau minuțios elaborate "riturile de trecere" prin care se simboliza trecerea de la un grup de vârstă la altul. Literatura etnologică prezintă numeroase rituri de trecere a băieților în categoria bărbatilor și a fetelor în categoria femeilor. În societățile industriale, vechile rituri de trecere au dispărut, dar au fost înstitute alte rituri, care, chiar dacă nu mai sunt observate de întreaga societate, îndeplinesc totuși același rol social ca cele anterioare.

Nerespectarea unui rit semnifică refuzul societății, punerea sub semnul întrebării a valorilor și normelor care asigură coeziunea și reglementarea socială. Din acest motiv, societatea întreagă sau grupurile urmăresc respectarea riturilor și pedepsesc cazurile de devianță.

În societățile tradiționale, riturile aveau o funcție socială generalizată. Ele erau practicate sau respectate de către toți membrii societății. În societățile contemporane, foarte diversificate, fiecare grup are valorile, normele și riturile sale. În prezent, se manifestă o mai mare toleranță socială față de riturile diferite practicate de alte grupuri, deși nu lipsesc cazurile când un grup religios, etnic sau politic încearcă să impună altor grupuri propriile lor norme, valori sau rituri. După cum există și mișcări sociale îndreptate împotriva principalelor rituri practicate într-o societate.

Limbajul este principalul depozitar al simbolurilor. El este un sistem structurat la nivel social de modele sonore, cu semnificații specifice și arbitrar. Însușirea limbajului semnifică nașterea omului ca ființă socială, ca om. Limbajul permite oamenilor să se exprime; să creeze cultură, să o acumuleze și să o transmită; să interacționeze în cadrul societății; să anticipeze acțiunile viitoare și să le organizeze.

Limbajul depozitează achizițiile culturale trecute și, în același timp, organizează perceperea lumii de către noi. Un specialist distinge zeci de tipuri de computere și pe fiecare îl desemnează cu un nume diferit. Pentru un cioban, computerele sunt doar niște "mașinării" pe care nu le poate numi și deosebi între ele. În schimb, ciobanul folosește în activitatea sa numeroase vase și ustensile de lemn, fiecare cu denumirea sa. Pentru specialistul în computere, instrumentele ciobanului sunt doar niște curiozități folclorice pe care nu le poate identifica prin denumirile lor. Informaticianul și ciobanul vorbesc aceeași limbă și pot comunica foarte bine asupra aspectelor comune, curente ale vieții sociale. Vocabularele lor sunt însă parțial comune; fiecare posedă și o parte specifică de limbaj pe care celălalt nu o înțelege. Neposedând limbajul referitor la un domeniu, nu putem percepe sau percepem vag acest domeniu.

Limbajul apare deci ca un preprogram al percepției realității. Nu trebuie exagerată această pre-condiționare, întrucât limbajul se îmbogățește continuu prin contactul cu realitatea, prin cercetare sau imagine. Limbajul reține numai diferențele care sunt importante pentru activitatea unei comunități. Dacă aceasta are nevoie să facă noi diferențe, atunci sunt create cuvinte noi.

Normele. Nu traversăm strada până când nu se aprinde o lumină verde; nu ne amuzăm în timpul unei ceremonii funerare; salutăm sau suntem salutați când ne întâlnim cu persoane cunoscute; nu aducem prejudicii prietenilor; ne ridicăm în picioare la intonarea imnului național etc. Toate acestea sunt norme, imperative comportamentale. *Normele sunt reguli sociale care specifică comportamentele de adoptat în situațiile date.* Ele sunt convenții sociale, stabilite mai mult sau mai puțin arbitrar. Despre daci se relatează că se bucurau când cineva murea. Oamenii de astăzi, în mod obișnuit, sunt triști sau plâng în asemenea situații. Normele sunt diferite sau chiar opuse în raport cu aceeași situație, pentru că semnificația morții, valorile și simbolurile asociate ei sunt diferite. Nu putem spune care din cele două tipuri de comportament normat sunt mai raționale, mai eficiente.

În general, normele stabilesc comportamente care s-au dovedit raționale și eficiente în situațiile la care se referă ele.) Dacă traversăm strada când este aprinsă lumina roșie, putem fi accidentați. Dar nu întodeauna normele stabilesc comportamentele cele mai raționale.

Normele au un caracter constrângător. Nerespectarea lor este sancționată, pedepsită. Intensitatea pedepsei este diferențiată în raport cu forța normei. Aceasta este diferită în cazul tradițiilor, moravurilor sau legilor.

Tradițiile sau cutumele *sunt modalități comportamentale obișnuite și practicate de multă vreme de un grup.* În mod obișnuit, trebuie să fim punctuali la o întâlnire; ajunși în același moment în fața unei intrări, un bărbat lasă pe femeie să intre mai întâi; când mergem la o ceremonie, trebuie să ne îmbrăcăm îngrijit; bărbații nu poartă bijuterii etc. Dacă nu respectăm aceste norme, putem fi considerați nepoliticoși, nesimțiți, ciudați sau originali, dar nu putem fi considerați imorali, periculoși sau criminali. Nerespectarea tradițiilor se sancționează prin ridiculizare, desconsiderare sau marginalizare. În societățile puternic atașate de tradiții, sancțiunile pot fi mult mai severe; societățile moderne sunt mai tolerante față de nerespectarea tradițiilor; în anumite limite, aceasta este văzută chiar ca o precondiție a inovării sociale. Tradițiile se transmit parțial, în mod deliberat, prin învățare; cele mai multe sunt însușite prin conviețuirea socială. Copiii observă ceea ce se petrece în jurul lor și constată că, într-o situație dată, oamenii se comportă la fel. Treptat, copiii ajung să considere acest comportament ca normal și îl practică și ei. Cutumele celorlalți devin și propriile lor cutume.

Cutumele nu sunt identice pentru toți membrii unei societăți. Ele pot lua forme diferite de la un grup social la altul, sau de la un grup profesional la altul.

Moravurile au un caracter imperativ mai accentuat. Ele *sunt idei, afirmații puternice cu privire la ceea ce este drept și greșit și, în raport cu aceasta, permis și interzis de întreprins în situații date.*

Moravurile sunt norme cărora oamenii le acordă o mare importanță și față de care pretind o conformare strictă.

O femeie care umblă neîngrijită, murdară, este considerată nesimțită; ea nu va fi aspru pedepsită de către comunitate. Dar dacă aceeași femeie întreține relații sexuale cu alți bărbați decât soțul ei, reacția comunității este mult mai puternică, iar pedeapsa mult mai severă. Este nepoliticos să nu te saluți cu prietenii, dar mult mai grav să nu le restitui sumele, banii pe care ți i-au împrumutat.

Fiecare societate consideră anumite norme ca fiind mai importante sau esențiale pentru bunăstarea și supraviețuirea ei. Acestor norme li se asociază ideea de drept sau greșit, devenind astfel moravuri. Membrii societății apreciază că nerespectarea moravurilor înseamnă dezastru pentru ei. Moravurile sunt deci credințe cu privire la ceea ce este drept sau greșit de întreprins.

Moravurile nu au fost inventate sau elaborate în mod deliberat de către cineva. Ele apar în mod treptat, în interacțiunea curentă a indivizilor și grupurilor, de cele mai multe ori în afara unei intenții conștiente. În stabilirea moravurilor intervine desigur o decizie de grup care apreciază că anumite acțiuni sunt dăunătoare și trebuie interzise sau sunt folositoare și trebuie întreprinse. Aici intervine o judecată de grup cu privire la ceea ce este bun sau rău pentru bunăstarea grupului.

Moravurile pot avea o întemeiere originală în experiența de viață a unui grup. De exemplu, cândva, în istoria unui grup s-a constatat că anumite persoane care au mâncat carne de porc s-au îmbolnăvit. De aici, s-a tras concluzia că porcul nu poate fi consumat de om întrucât carnea sa este dăunătoare. Grupul a hotărât să interzică consumul cărnii de porc. Cu timpul, motivațiile instituirii acestei norme au fost uitate și oamenii ajung să considere carnea de porc dăunătoare prin ea însăși și nu pentru că a provocat cândva necazuri unor persoane. Moravurile ajung astfel să se autovalideze și să se perpetueze. Aspectele la care se referă ele sunt adevărate pentru că sunt adevărate și sunt greșite pentru că sunt greșite. Punerea moravurilor sub semnul întrebării este apreciată ca necuviincioasă; violarea lor este intolerabilă și este pedepsită.

Moravurile au, în general, o întemeiere în experiența socială anterioară a grupului, dar ele pot să fie și arbitrare. Indienii nu consumă carne de vacă, arabii nu consumă carne de porc, iar europenii nu consumă carne de câine. Moravurile par absolut firești atât timp cât trăim în societatea care le-a instituit. Privite din perspectiva altei societăți, ele apar ca fiind greșite sau cel puțin ciudățenii. Femeile din multe țări islamice trebuie să-și acopere cât mai complet trupul, pe când femeile din insulele Pacificului își acoperă cât mai puțin trupul. Unele vor privi moravurile celorlalte ca de neînțeles sau chiar imorale.

Există deci o puternică diferențiere socio-culturală a moravurilor, de la o societate la alta și chiar în cadrul aceleiași societăți. Sunt și moravuri generalizate: incestul, canibalismul, trădarea sunt peste tot interzise. Ca urmare a unor procese de internaționalizare culturală, sfera moravurilor comune se lărgeste și au loc împrumuturi, transferuri de moravuri.

Deși moravurile au o mare persistență în timp, unele dintre ele se modifică sau sunt abandonate. În urmă cu 50 -60 de ani, relațiile sexuale premaritale erau considerate imorale. Dimpotrivă, majoritatea tinerilor de astăzi consideră aceste relații normale; unii dintre ei apreciază că o experiență sexuală premaritală este chiar necesară.

Moravurile se transmit noilor generații ca un set de adevăruri absolute. Pe măsură ce ele sunt interiorizate, asimilate, supunerea față de ele se realizează în mod automat. Societățile care dispun de seturi de norme clar definite și puternic asimilate se confruntă într-o mică măsură cu fenomene de încălcare a lor.

În unele societăți, interdicțiile stabilite de moravuri sunt foarte puternice, instituindu-se **tabu-uri**. Acestea sunt prohibiții față de violarea anumitor moravuri. În categoria tabu-urilor intră atingerea unor obiecte, pătrunderea în anumite locuri, pronunțarea anumitor cuvinte, sacrificarea unor animale. Altarul unei biserici ortodoxe este tabu pentru femei, cu excepția călugărițelor; vaca este tabu pentru hinduși; crocodilul era tabu pentru vechii egipteni; bolnavii mintali sunt tabu în societățile arhaice: o peșteră, un copac, un râu puteau fi tabu la unele triburi arhaice. Procesele de modernizare elimină multe

tabu-uri; de altfel, unele inovații sociale nu au fost posibile decât prin neconsiderarea tabu-urilor.

Reglementarea prin norme atinge forța maximă în cazul **legilor**. În mod obișnuit, majoritatea oamenilor respectă normele pentru că au fost socializați în acest sens sau pentru că vor să fie apreciați ca buni cetățeni. Cei care încalcă normele sunt puțini. Dar și aceștia pot fi constrânși să le respecte prin recurgerea la sancțiuni legale. Fiecare societate dispune de un sistem de legi prin care sunt susținute și întărite normele. *Legile sunt reguli stabilite sau întărite de un organism politic (Statul) compus din persoane cărora li se recunoaște dreptul de a folosi forța.* Trăsătura particulară a legilor este utilizarea legitimă a constrângerii fizice. Legile sunt în cea mai mare parte rezultatul unei acțiuni conștiente, a unei decizii formale și deliberate. În consecință, legile pot fi mult mai ușor schimbate decât tradițiile și moravurile.

Sancțiunile prevăzute de legi sunt graduale în raport cu gradul de pericolozitate pe care se consideră că îl reprezintă încălcarea normelor. În anumite situații, legile prevăd amenzi, în altele închisoarea sau chiar execuția. Pentru a putea asigura reglementarea vieții sociale, legile trebuie să fie în concordanță cu ansamblul normelor, tradițiilor, moravurilor. Sunt situații în care sistemul legislativ funcționează doar după logica sa proprie sau intră sub influența sistemului politic. Îndeosebi în societățile nedemocratice, totalitare, sunt stabilite legi în contradicție cu principalele tradiții și moravuri ale societății. În aceste situații, cazurile de nerespectare a legilor sunt numeroase sau legile devin un instrument de oprimare politică.

Stabilirea de legi are sens numai atunci când se constată un anumit grad de nerespectare a normelor. Este inutil să se stabilească o lege când toți membrii unei societăți respectă o normă. Ar fi ridicol să se prevadă prin lege obligația de fidelitate față de prieteni. Legile nu pot institui nici norme complet noi, care nu sunt generate de realitatea societății respective.

Sistemele de legi s-au diversificat foarte mult în societățile moderne. Au apărut domenii legislative noi, care nu au legătură cu

normele, tradițiile și moravurile existente. Legile privind circulația pe drumurile publice, activitatea băncilor, regimul construcțiilor, investițiile de capital sunt reglementări ale unor activități și relații noi. Aceste legi formează reglementările legale tehnice prin care se coordonează funcționarea complicată a societăților moderne. Această parte a sistemului legislativ este mult mai dinamică decât cea legată de moravuri și tradiții și are un caracter transcultural evident.

Normele nu se confundă cu opinia comună, deși în practică distincția dintre normă, atitudine și opinie este dificilă. În cazul unei norme, membrii grupului sunt gata să intervină și să sancționeze nerespectarea ei. Între normă și opinie, pot exista influențe reciproce. Astfel, normele se pot degrada treptat și nimeni nu se mai gândește să sancționeze nerespectarea lor. Ele devin tot mai puțin importante și ajung să se transforme în opinii, adică în aspecte discutabile. Fidelitatea conjugală este o normă foarte răspândită. Ea este considerată ca atare și în societățile industriale contemporane, în multe cazuri luând și o formă juridică, în codurile familiei. Totuși, această normă și-a pierdut caracterul imperativ pe care îl avea anterior. În unele societăți mai vechi, soția infidelă putea fi ucisă, lapidată. La cuplurile tinere din societățile industriale, fidelitatea conjugală este o normă mult mai puțin importantă. În unele cazuri, ea a devenit chiar un subiect de opinie. Frecvența mare a relațiilor sexuale extra-conjugale și toleranța față de aceste relații sunt indicii care susțin această afirmație.

Instituționalizarea și ritualizarea normelor se fac prin interiorizare și prin stabilirea unui sistem de sancțiuni. Există însă diferite grade de interiorizare. Familia, de exemplu, este un sistem de norme (o instituție) larg acceptat la nivel social. Normele care compun acest sistem nu au însă aceeași importanță. Infidelitatea soției nu este tratată la fel cu nepriceperea ei de a croșeta. Pe de altă parte, ierarhia normelor în cazul instituției familiale nu este aceeași în toate familiile. În unele cupluri, nu se admite ca soțul să meargă la o petrecere fără soție: în alte cupluri, nu se tolerează ca soția să meargă la petreceri rezervate doar bărbaților. Fiecare grup, chiar dacă se subordonează aceleași

instituții își constituie norme proprii sau ierarhii proprii de norme prin care se diferențiază și se particularizează în câmpul social.

Valorile sunt idei abstracte despre ceea ce este dezirabil, corect și bine să urmărească majoritatea membrilor unei societăți. Valoarea nu se reduce doar la ceea ce este dezirabil, dorința la rândul ei fiind redusă la simplul mijloc de realizare a unei nevoi. Valoarea reprezintă ceea ce este demn să fie dorit, ceea ce merită în sine să fie apreciat sau căutat. În această categorie, poate să intre un obiect, un mod de a fi, de a spune, de a acționa. Pot fi astfel deosebite valori economice, logice, estetice și practice.

Valoarea economică are trei dimensiuni: valoarea de întrebuințare (caracteristica ce permite satisfacerea unei nevoi sau dorințe), valoarea de schimb (cantitatea de alte bunuri pe care le pot obține schimbând un bun) și prețul (exprimarea valorii de schimb în monedă).

Gândirea și discursul trebuie să respecte anumite reguli pentru a fi valabile. Aceste reguli, ca legi fundamentale ale logicii, le numim valori logice pentru că ele constituie condiția de validitate a oricărui discurs, ceea ce este dezirabil într-un discurs care se vrea coerent. Valorile logice nu se confundă cu valorile intelectuale care sunt luciditatea, intuiția, sinceritatea, simțul măsurii etc.

Valorile estetice se articulează cu noțiunea de frumos, originalitate, armonie etc. Valorile practice se articulează cu noțiunile de folositor sau nefolositor.

Valorile sunt atât de generale încât ele nu pot specifica ce comportamente sunt sau nu sunt acceptabile. Apelăm la valori ca la un ultim argument în alegerile pe care le facem în viață. Teoriile funcționaliste atribuie valorilor un rol coeziv, o funcție de integrare socială.

Valorile sunt variabile de la o societate la alta și de-a lungul istoriei unei societăți. Aceeași valoare poate fi urmărită prin norme diferite. Unele valori pot fi chiar abandonate sau golite de semnificațiile lor anterioare.

Pentru fiecare societate se poate alcătui o listă de valori împărțite de majoritatea membrilor acelei societăți. (Fig. 3.1). Unele dintre aceste valori pot să apară mai dezirabile decât altele. Ordinea de importanță acordată valorilor dă o scală sau un sistem de valori care poate varia mult de la o persoană la alta, de la un grup social la altul și de la o societate la alta. Diferențele mari între sistemele de valori pot genera tensiuni și conflicte interindividuale și sociale.

În cercetările sociologice se face deosebirea între valori declarate și valori efective. În prima categorie intră valorile după care oamenii pretind că s-ar orienta; în mod obișnuit, sunt valori la care aderă majoritatea membrilor unei societăți, eludarea lor fiind penalizată social. Valorile efective sunt deduse din comportamentele indivizilor, din ceea ce ei fac în mod efectiv. Cu cât distanța dintre valorile efective și cele declarate este mai mare, cu atât este mai mare gradul de ipocrizie a unui individ, a unui grup sau a unei societăți. Expresia "Fă ce spune popa, nu ce face popa" pune în evidență conștientizarea, la nivelul bunului simț, a discrepanței dintre valorile declarate și cele efective.

Cercetările de sociologie a valorilor urmăresc cunoașterea sistemelor de valori prin utilizarea scalelor de atitudini. Cercetările de acest tip sunt foarte delicate, ele insistând aproape exclusiv pe valorile declarate și pierzând astfel sensul absolut al valorilor.

3.UNITATEA ȘI VARIABILITATEA CULTURII

Cea mai simplă caracteristică a unei culturi este denumită trăsătură. Cultura materială include trăsături, cum ar fi plugul, cojocul, furculița etc. Cultura nematerială include trăsături ca: scrierea de la stânga la dreapta, înclinarea capului la salut, oprirea la lumina roșie a semaforului etc. Trăsăturile culturii se asociază și se combină între

Viață confortabilă (O viață prosperă)	Dragoste (Intimitate sexuală și spirituală)
Viață interesantă (O viață activă, ocupată)	Securitate națională (Protecție împotriva agresiunii)
Lume a păcii (Absența conflictelor)	Plăcere (O viață agreabilă, de petreceri)
Egalitate, fraternitate (Egalitate de șanse pentru toți)	Salvare (Sensul vieții eterne)
Securitatea familială (A avea grijă de cei iubiți)	Respect de sine (Stimă și dragoste de sine)
Bucurie (A te simți bine)	Prietenie (Intimitatea relațiilor)
Lume a frumuseții (În natură și/sau artă)	Realizarea de sine (Împlinirea posibilităților)
Libertate (Absența constrângerilor)	Recunoaștere socială (Respectul și admirația altora)
Armonie interioară (Absența conflictelor interioare)	Înțelepciune (Înțelegerea profundă a vieții)

Fig. 3.1. Listă de valori

Sursa: Claude Paris, *Éthique et politique*, Éditions C.G., Québec, 1985, p.40.

ele, formând complexe culturale. Analiza unei culturi se poate face prin identificarea complexelor și a trăsăturilor componente ale complexelor.

Analiza trăsăturilor și complexelor pune în evidență o mare diversitate de la o cultură la alta. Această diversitate poate părea atât de importantă, încât ne putem întreba dacă există trăsături culturale comune tuturor societăților cunoscute până acum. Antropologii au identificat numeroase *trăsături și complexe culturale, comune majorității sau totalității culturilor.* Acestea, denumite **universalii culturale**, privesc îndeosebi soluțiile comune găsite de diverse societăți la problemele ridicate de dimensiunea biologică a ființei umane/

Diversitatea trăsăturilor culturale nu se manifestă doar între societăți, ci chiar în interiorul aceleiași societăți. Unele grupuri de oameni practică anumite complexe culturale care nu sunt acceptate de restul societății. Burghezia bogată are un mod de viață diferit de cel al muncitorilor săraci. Adolescenții se îmbracă în alt fel decât adulții și folosesc un vocabular care uneori nu este înțeles decât de ei. *În cadrul unei culturi generale a unei societăți apar ansambluri specifice de trăsături și complexe culturale caracteristice unor anumite grupuri care sunt denumite subculturi.* Existența și diversitatea subculturilor sunt determinate de gradul de omogenitate socială și de gradul de toleranță a fiecărei societăți. Subculturile se pot constitui pe criterii naționale, religioase, profesionale, de vârstă, de sex etc. Există o bogată literatură sociologică și antropologică privind subculturile.

Indivizii aparțin de-a lungul vieții lor mai multor subculturi. Din perspectivă funcționalistă, acestea au un rol de coeziune socială, întrucât permit integrarea indivizilor în grupuri relativ omogene și le asigură o identitate de care societățile puternic masificate nu sunt capabile.

În unele situații, *trăsăturile și complexe culturale specifice unor grupuri nu numai că se deosebesc de cultura dominantă, dar se și opun acesteia.* Este cazul **contraculturilor.** Un grup de delincvenți are propriile sale norme, valori și trăsături care sunt în contrasens cu normele culturale dominante. În raport cu cultura dominantă,

contraculturile sunt opuse numai în anumite aspecte, nu în toate. Chiar și cele mai extremiste contraculturi împărtășesc norme și valori ale culturii dominante.

O mulțime de trăsături și complexe culturale nu formează o cultură. Pentru ca aceasta să existe este necesar ca trăsăturile să se integreze într-un sistem care să funcționeze în mod eficient. Două culturi pot avea trăsături comune și pot fi totuși diferite. Nu contează numai elementele comune, ci și modul în care acestea se asociază.

Integrați într-o anumită cultură, indivizii ajung să o considere ca absolut firească. Unii dintre ei nu concep că ar fi posibil și un alt mod de viață. *În situația în care celelalte culturi sunt judecate în raport cu propria cultură, când modul propriu de viață este considerat singura cale normală de a gândi, simți și acționa avem a face cu fenomenul de etnocentrism.* Totul este raportat la propriul grup, propria cultură și ceea ce diferă este apreciat negativ. Etnocentrismul este asociat cu națiunea, tribul, familia, localitatea, religia, partidul politic. El întărește coeziunea socială a grupurilor, dar provoacă tensiuni și conflicte intergrupale. El are, în același timp, efecte pozitive și negative. Etnocentrismul radical poate provoca prejudicii interculturale importante.

Grupurile stimulează etnocentrismul, dar nu toți membrii săi sunt la fel de etnocenști. Cum se explică aceste diferențe? Cercetările psihologice și sociologice au stabilit o serie de legături între modelele de personalitate și etnocentrism. În lucrarea *The Authoritarian Personality* (1950), Theodor Adorno (1903-1969) arată că persoanele etnocentriste sunt, în general, mai puțin educate, cu un status social mai scăzut și, din punct de vedere religios, mai ortodoxe. În demersul său, etnocentrismul este considerat ca o loialitate puternică și necritică față de grupul etnic sau național combinată cu prejudecăți împotriva altor grupuri etnice sau naționale. Această definiție este prea limitativă, întrucât nu explică toate formele de etnocentrism și nici nu face deosebire între cele la care se referă. Cercetările mai recente nu au confirmat existența unei corelații clare între gradul de etnocentrism și trăsăturile de personalitate sau de status social ale indivizilor.

În fiecare societate se manifestă și fenomene total opuse etnocentrismului - **xenocentrismul**. Acesta constă în *preferința față de ceea ce este străin, în credința că produsele, normele, ideile propriului grup sunt inferioare celor produse în altă parte*. În cazul xenocentrismului, străinul sau cel care vine de departe se bucură de un prestigiu niciodată acordat unui localnic.

Xenocentrismul poate fi total, dar de cele mai multe ori este parțial sau selectiv. Berea germană este considerată a fi cea mai bună, la fel, parfumurile franțuzești, electronica japoneză sau avioanele americane. Aceeași diferențiere se poate face și pentru trăsături culturale nemateriale: politețea franceză, disciplina germană, meticulozitatea japoneză.

Persoanele xenocentriste își părăsesc uneori grupurile din care fac parte pentru a se instala în grupurile pe care le apreciază. Dar nu toți xenocentriștii emigrează. De cele mai multe ori, xenocentrismul se manifestă doar referențial, fără a se asocia cu o mobilitate intergrupală.

Fiecare societate se caracterizează printr-o anumită doză de etnocentrism și de xenocentrism și prin anumite grade de intensitate a acestor fenomene. Determinarea lor riguroasă este o operație foarte dificilă. Ceea ce se poate afirma în mod sigur este că manifestările etnocentriste și xenocentriste în cadrul aceluiași grup sunt surse de tensiuni și conflicte.

Variabilitatea culturilor pune probleme teoretice și metodologice dificile pentru cercetătorul sociolog. Ca oricare membru al unei societăți, sociologul se integrează într-o anumită cultură care îi apare ca normală, întrucât este a sa. Socializat cu normele și valorile unei culturi, cum va reacționa sociologul atunci când studiază altă cultură, diferită de a sa? Dacă va studia și va judeca o cultură străină prin prisma normelor și valorilor propriei culturi, el nu va putea realiza o analiză științifică obiectivă. Răspunsul la această dificultate a fost dat prin recurgerea la **relativism cultural**, care constă în *suspendarea judecăților și în considerarea trăsăturilor unei culturi din perspectiva persoanelor care trăiesc în această cultură*. Pentru a înțelege fundamentalismul islamic, cercetătorul trebuie să se plaseze în situația

fundamentalistilor. Privit din perspectiva unei culturi europene, canibalismul apare ca ceva oribil, anormal. Privit din perspectiva celor care îl practică, canibalismul apare ca un mecanism social de impunere a ordinii în haos, de comunicare cu lumea supranaturală, de regenerare a societății, de captare a puterilor inamicului.

/ Relativismul cultural nu semnifică abandonarea de către cercetător a propriilor standarde morale. Nu înseamnă că el va accepta sau justifica canibalismul. El nu înseamnă neutralitate politică sau etică, ci invită cercetătorul să fie obiectiv și onest. Relativismul cultural indică faptul că funcția și semnificația unei trăsături culturale este relativă în raport cu contextul cultural. O trăsătură nu este bună sau rea prin ea însăși. Ea poate fi apreciată într-un sens sau în altul, numai prin referire la cultura în care funcționează.

În societățile europene sau similare celor europene se consideră că nu este bine ca o fată să nască un copil înainte de a se căsători. În această judecată intervine o dublă motivație: morală (nașterile prematurale sunt considerate ca o dovadă de imoralitate) și socială (societatea nu dispune de condiții bune de îngrijire și educare a copiilor rezultați în afara căsătoriei). Dimpotrivă, la unele triburi din Filipine, este apreciat faptul că o fată naște înainte de a se căsători. Prin aceasta ea dovedește că este fertilă. Cum fertilitatea femeilor este foarte apreciată, rezultă că o fată care a născut un copil are șanse mai mari de a se căsători. Pe de altă parte, societatea dispune de un sistem de îngrijire a copiilor născuți în afara căsătoriei.

În unele societăți din Asia, persoanele grase sunt apreciate; uneori ele sunt văzute ca modele de frumusețe. Acest lucru se întâmplă în cazurile în care societățile sunt sărace, hrana puțină. O persoană grasă arată că are ce mânca. Bărbații grași sunt foarte doriți ca soți. Iar dacă intervin perioade de foamete, o persoană grasă supraviețuiește mai ușor decât una slabă. În societățile europene sau de cultură europeană, nu există o motivație economică pentru ca o persoană să fie grasă, iar din punct de vedere estetic, obezitatea este văzută negativ.

În ambele situații, trăsăturile culturale deși opuse, sunt bune în contextele lor culturale. Pusă în acești termeni, analiza relativistă a culturilor evită etnocentrismul și asigură condiții de obiectivitate.

Cultura permite oamenilor să se adapteze condițiilor de mediu și să supraviețuiască în situații dificile. Sub aspect biologic, omul este o ființă slabă. El poate învinge constrângerile naturale și poate modifica înfățișarea pământului folosindu-se de achizițiile culturale. Cultura influențează caracteristicile biologice și psihice ale omului.

Achizițiile culturale au, în general, un efect benefic asupra indivizilor și colectivităților. Unele inovații culturale complică însă existența oamenilor sau chiar o amenință în mod serios. Alte inovații artificializează și complică existența oamenilor.

Culturile nu sunt statice; ele se transformă în permanență, evoluează.¹ Analiza schimbărilor culturale pe termen lung pune în evidență o creștere continuă a complexității. Această tendință istorică a fost numită **evoluție socioculturală**. Culturile nu evoluează însă în același sens și nu se schimbă în același ritm. Diferențele în evoluția socioculturală se explică prin acțiunea a numeroși factori (cf. cap. *Schimbarea socială*). Inovațiile culturale, difuzate și adaptate de către membrii unei societăți, adică transformate în trăsături culturale, sunt elemente definitorii ale acestei societăți. Trăsăturile și complexele culturale permit diferențierea societăților între ele și elaborarea de tipuri de societăți.

SCHIMBĂRI ALE MODULUI DE GÂNDIRE ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC

Analiza modurilor de gândire ale unui popor poate fi făcută pe mai multe căi:

- prin identificarea a ceea ce un popor afirmă despre el însuși sau

- prin identificarea produselor culturale ale poporului respectiv.

În prin caz luăm în considerare operele filosofice, științifice sau literare, bazându-ne pe ipoteza că opera unui scriitor este reprezentativă pentru modul de gândire dintr-o anumită perioadă istorică. Un asemenea mod de analiză este dator de seamă numai în măsura în care personalitățile sau școlile puse în discuție sunt cu adevărat reprezentative pentru o perioadă, pentru o zonă sau pentru întreaga societate.

În al doilea caz, procedăm la o analiză indirectă a modurilor de gândire prin intermediul tuturor produselor culturale create de un popor. Avem deci în vedere într-o mai mică măsură ceea ce afirmă un scriitor sau un filosof despre propriul popor, ci mai ales ceea ce a făcut efectiv un popor. În acest caz, pornim de la faptul că modurile de gândire se materializează în produse culturale, în comportamente și atitudini. Pentru perioadele mai vechi din istoria poporului român nici nu am putea proceda altfel. Izvoarele istorice scrise sunt atât de puține și atât de fragmentare încât suntem nevoiți să apelăm la tehnicile

arheologiei sociale. Pentru perioadele mai recente putem să completăm analiza cu datele cercetărilor sociologice și antropologice, unele dintre acestea fiind centrate chiar pe identificarea modurilor de gândire. Un asemenea demers va urmări să pună în evidență valorile și normele afirmate în spațiul românesc și cele efectiv practicate de poporul român.

Utilizarea tehnicilor arheologiei sociale și a celor sociologice permite identificarea câtorva momente principale în evoluția modurilor de gândire în spațiul românesc. Primul ar fi cel specific societăților rurale tradiționale. Este și modul de gândire cu persistența istorică cea mai mare și cel mai cuprinzător spațial din câte a cunoscut vreodată societatea românească.

Până în urmă cu câteva decenii, România a fost o societate predominant agricolă și rurală. Societatea urbană a fost un fenomen puțin semnificativ atât din punct de vedere cantitativ cât și cultural până spre mijlocul secolului al XIX-lea. Este evident că modul de gândire predominant a fost cel al societăților rurale și că acest mod de gândire a evoluat relativ lent de-a lungul istoriei provinciilor românești. Mai mult decât atât, ruralitatea și-a pus amprenta asupra întregului mod de gândire din spațiul românesc, inclusiv asupra modurilor de gândire specifice societăților urbane cât și asupra creațiilor filosofice, artistice sau științifice ale intelectualității românești.

Spațiul rural și modul de gândire specific lui numai aparent au rămas neschimbate lungi perioade de timp. În realitate și în aceste domenii au avut loc procese de schimbare socială deși acestea au fost mai lente. Studiile de arheologie și istorie socială, mai ales cele ale profesorului Henri H. Stahl, au pus în evidență un tip de societate rurală relativ străvechi - cel al organizării în obști, ale cărui elemente au putut fi identificate în plin secol XX.

Obștea se baza pe un mecanism de autoreglare, care funcționa în mod spontan prin jocul dintre populație, teritoriu și tehnicile de producție. Buna funcționare a acestui sistem implica un amestec deliberat al colectivității în reglementarea proceselor de producție, în prevenirea și aplanarea conflictelor, în relațiile din cadrul familiilor,

dintre familii și în relațiile satului cu lumea exterioară. Intervenția colectivității în viața locală se concretiza în:

Amestec în organizarea tehnicilor de producție. Atât timp cât pământul era din abundență obștea nu intervenea decât în cazurile în care unele amplasamente de producție jenușeau activitatea colectivității. În acest caz, se putea merge până la dărâmarea construcțiilor care stânjeneau sau chiar până la incendierea construcțiilor persoanelor recalcitrante. Famiile recunoșteau acest drept de amestec al obștii și nu aveau nici o putere de a-i rezista. Corelativul în modul de gândire era primatul interesului obștesc în raport cu cel individual sau, mai corect spus, libertatea de manifestare a interesului individual atât timp cât nu jenușea interesul obștesc. Pe măsura ce populația a devenit mai numeroasă și presiunea asupra pământurilor a crescut, intervenția obștii a devenit mai constrângătoare: ea a început să se amestece în stabilirea vecinătăților, în stabilirea culturilor și a tehnicilor de producție. Mecanismul de producție al obștei ca întreg era astfel asigurat, dar se îngreună procesul de inovare socială, care se manifestă în principal în componentă individuală. Treptat, elementele inovatoare ale colectivității rurale încep să intre în conflict cu obștea.

Amestec în viața publică și privată a satului. Pe lângă atribuțiile economice, obștea avea și o funcție polițienească și judecătorească. Ea judeca litigiile din cadrul satului, dădea sentințe și executa hotărârile. Doar cazurile mai grave ajungeau în fața judecătorilor domnești sau în fața domnitorului. Este interesant de remarcat că acest sistem are o capacitate de supraviețuire foarte mare, unele elemente păstrându-se și astăzi. În momente mai dificile, comunitatea redescoperă acest mecanism tradițional. Astfel, în timpul primului război mondial, când sistemul judecătorec a fost temporar dezorganizat în teritoriile ocupate, obștile vrâncene nu au ezitat să-și exercite dreptul tradițional de judecată, ajungând până la executarea tâlharilor condamnați la moarte de către obște.

Amestec în crearea și aplicarea obiceiului pământului. Activitatea judecătorească a obștii era făcută cazuistic, adică de la caz la caz, pe baza simțului de dreptate și pe baza antecedentelor păstrate în

memoria colectivă. În mod obișnuit, aceasta era exprimată sub formă de "paremii" sau gesturi rituale, sub formă de zicale. Acestea erau în același timp norme juridice, dar și norme sociale sau morale având un caracter imperativ. Ele nu puteau fi puse sub semnul întrebării sau să devină subiect de opinie. În reglementarea internă a comunității, punerea în discuție a unui principiu juridic sau moral era de neacceptat întrucât ar fi însemnat zdruncinarea sistemului normativ al satului. Încercările de nerespecare a cutumelor erau sever reprimare putând merge până la alungarea din sat a celui rebel.

Comunitatea își asuma și dreptul de intervenție în viața familială și în comportamentele tuturor locuitorilor. Obștea supraveghea comportamentul soțiilor, încheierea căsătoriilor, relațiile de rudenie și de vecinătate, comportamentele copiilor și tinerilor. Obștea intervenea atunci când considera că o căsătorie este nepotrivită, când o soție nu dovedește suficientă moralitate, când un tânăr nu acordă suficient respect părinților și vârstnicilor, când părinții nu se îngrijeau suficient de copii. Controlul social local al comportamentelor era foarte puternic și permanent. El era în principal exercitat de vârstnici, dar orice persoană din sat avea dreptul să atenționeze pe cel care încălca regulile locale. Controlul local mergea de la forme mai ușoare cum ar fi atenționarea sau etichetarea (atribuirea de porecle) până la forme foarte severe. Nimeni nu se putea sustrage acestui control, pentru că toți locuitorii se cunoșteau între ei și nu exista o viață particulară ascunsă privirilor colectivității. De fapt, nici nu se ridicau pretenții cu privire la drepturile individului sau familiilor față de protecția intimității sau față de inviolabilitatea vieții personale sau familiale. Aceste principii aveau să fie introduse mai târziu din perspectiva dreptului statal și a principiilor individualismului modern.

Amestec în reglementarea relațiilor intercomunitare. Satul era un izolat relativ din punct de vedere economic și demografic. În același timp, oricât de izolat ar fi fost, satul întreținea numeroase legături cu satele învecinate sau cu unele chiar îndepărtate. Aceste relații priveau aspectele economice (cum ar fi, împărțirea pășunilor și munților, drepturile de transhumanță) sau aspectele demografice: căsătoriile

dintre tineri din sate diferite. Obștea stabilea hotarele cu alte sate sau satele din care puteau fi aduse soții precum și în ce sate se puteau mărita fetele. Unele dintre reglementările locale se mai păstrează și astăzi în folclorul local: să nu-ți iei nevastă din satul cutare sau să nu cumperi cal din satul cutare. Interesant este că aceste reglementări străvechi continuă și în prezent să influențeze comportamentele unor familii din satele mai tradiționale. Legăturile dintre sate și reglementarea locală și regională a acestor legături au conferit caracterul de relativă unitate culturii rurale din teritoriile românești și au modelat trăsăturile comune ale modului de gândire din spațiul românesc.

Drept de monopol sau măcar de supraveghere a relațiilor comerciale cu exteriorul și drept de preemție împotriva vânzărilor funciare. În acest fel, se împiedica sau măcar limita pătrunderea în comunitate a celor nedorți. Era un mijloc de apărare a identității comunității și de menținere a coeziunii sociale locale.

Dreptul de a reprezenta comunitatea în relațiile cu exteriorul. Dacă situațiile o pretindeau, reprezentarea se putea face și prin mandatar care erau sub controlul permanent al comunității și puteau fi oricând revocați dacă nu își îndeplineau mandatul sau și-l depășeau.

Din acest mod de organizare socială decurge și un anumit mod de gândire axat în principal pe interesele comunității ca întreg. Între comunitate și indivizi sau familii se statornicește un fel de contract social tacit: libertatea individului este atât de mare până când în manifestările sale afectează interesele comunității. În schimbul respectării intereselor comunitare, individul primește protecția obștii. Individul gândește și se comportă conform normelor și valorilor comunitare, respectă deciziile obștii și se supune controlului social comunitar. Totul se organizează în jurul câtorva valori principale: pământul, familia, comunitatea. Cu exteriorul se mențin atâtea relații câte sunt necesare bunului mers al satului. Față de străini se manifestă prudență sau suspiciune, deși țăranii sunt foarte ospitalieri. Aici este numai o aparentă contradicție: săteanul se poartă bine cu străinul, îi oferă ceea ce are mai bun cel puțin din două motive. Mai întâi pentru a-l neutraliza: este imoral ca cineva pe care l-ai tratat bine să-ți răs-

pundă făcându-ți rău. În al doilea rând, ospitalitatea nu este chiar gratuită. Străinul călător este purtător de informații de care săteanul are nevoie. Străinul răspunde ospitalității povestind, furnizând informații. Acestea au o dublă funcție: oferă plăcere celui care le ascultă și furnizează un mijloc de creștere a prestigiului local.

Modelele de viață din comunitățile rurale tradiționale nu trebuie idealizate. Țăranul muncește din greu și, cum am spune astăzi, este într-un permanent stress provocat de constrângerile naturale sau sociale extralocale: secetă, grindină, inundații, îmbolnăvirea animalelor, jafurile unor invadatori sau jafurile sistematice ale statului. Din aceste motive, modul său de gândire este impregnat de pesimism și de fatalism, dar și de o anumită detașare față de vanitățile mărunte. Predominanța spiritului comunitar nu trebuie să ascundă conflictele și disputele locale, luptele pentru resurse sau pentru prestigiu.

Aceste trăsături ale modului de gândire au fost foarte răspândite în toate colectivitățile rurale din spațiul românesc. Unitatea modului de gândire din acest spațiu a fost dată de câteva elemente. Mai întâi natura ocupațiilor: agricultura și păstoritul, desfășurate în condiții ecologice similare, conduc la apariția unor răspunsuri culturale similare. Din acest punct de vedere, țăranii sunt categoria socio-profesională care prezintă cele mai multe asemănări la nivel european. Un țăran din Vrancea și unul din Pirinei sau din Jura se aseamănă mai mult decât un muncitor din București și unul din Paris. La constrângeri naturale și economice asemănătoare au fost date răspunsuri asemănătoare.

Al doilea element care a asigurat unitatea a fost religia comună. Chiar dacă în teritoriile românești, creștinismul a fost adaptat la nivel local și regional și combinat cu elemente precreștine tolerate de către Biserică, el și-a păstrat esența sa și a reprezentat un model cultural comun.

În al treilea rând, unitatea de gândire din spațiul românesc a fost asigurată și de schimburile culturale frecvente între comunități și între regiuni. Ruralii erau sedentarizați, dar nu izolați în comunități închise. Se călătorea mult, mai ales din motive economice: transhu-

manță, schimburi de produse dintre zonele de munte și de șes; se făceau pelerinaje religioase; în momentele dificile, bărbații se adunau în oastea țării. Toate acestea reprezentau momente și prilejuri de comunicare culturală, de împrumuturi culturale și prin aceasta de generalizare a unor moduri de gândire.

Conservatorismul societăților rurale tradiționale nu trebuie să ascundă faptul că acestea au cunoscut un proces lent dar persistent de schimbare. Aflate sub presiunea puternică a schimbărilor de la nivelul întregii societăți, cât și datorită acțiunii unor forțe interne, satele își modifică organizarea socială și comportamentele economice, culturale sau religioase. Treptat, în mediul rural se manifestă valori și norme noi și se produce o schimbare a modurilor de gândire.

Satele își diminuează sau își pierd capacitatea de creație folclorică. Artele, tradițiile populare și folclorul încetează de a mai fi manifestări cotidiene și devin obiecte de muzeu. Folclorul este un mod de expresie specific unor colectivități relativ autarhice și fără o cultură scrisă. Integrarea satelor în societatea globală nu mai oferă rațiunile creării de folclor. Ceea ce se prezintă drept folclor este o repetare locală a unor creații din afara colectivității, uneori de o calitate artistică îndoielnică, vehiculate de mijloace de comunicare în masă sau de instituții culturale special organizate.

Manifestările sociale locale tradiționale au dispărut sau s-au alterat. Evenimentele familiale nu mai reunesec decât un număr mic de participanți, în cea mai mare parte rude și prieteni. Ele sunt un mijloc de reunire a familiei împrăștiate în toate colțurile țării. În unele cazuri, aceste evenimente capătă mari proporții dar ele sunt mai curând o ocazie de etalare a puterii economice și financiare a unei familii decât o ocazie de reunire a satului. Funcția lor este mai curând alimentară și de competiție decât de coeziune socială. Căsătoria și-a modificat modul în care se contractă și evenimentele pe care le ocazionatează. Rolul părinților în alegerea soțului sau a soției și-a pierdut din importanță. Ceremonialul nunții s-a scurtat, de multe ori ne mai fiind decât o masă colectivă. Alegoriile nunții au dispărut, iar rolul nașilor este doar ocazional. Decesul este o problemă doar a familiei în care a intervenit.

Priveghiul colectiv este foarte rar, el nu mai reunește decât familia și vecinii bătrâni și nici pe aceștia întotdeauna. Celelalte manifestări colective și-au pierdut și ele din numărul participanților și din semnificație. Horele și balurile sunt tot mai rare, iar atunci când se țin se închid între pereții unor săli publice și nu se mai petrec sub ochii întregului sat. Ele au devenit o simplă distracție a tinerilor, mai mult un prilej de inițiere sexuală decât de reuniune a colectivității și de socializare a tinerilor. "Ieșirea la horă" nu mai este luată în considerare întrucât populația în vârstă care o supraveghea și o sancționa participă tot mai puțin la manifestările tinerilor. Evenimentele calendaristice nu mai sunt marcate prin manifestări sociale locale. Doar schimbarea anului prilejuiește anumite manifestări, dar care sunt dezbrăcate de conținutul lor simbolic original și iau mai curând formă de carnaval. Manifestările sociale religioase au dispărut aproape complet. La aceasta a contribuit în mare parte laicizarea societăților.

Schimbarea raportului dintre om și natură, laicizarea activității agricole, intensificarea raporturilor cu restul societății au provocat dispariția unui întreg cortegiu de credințe, superstiții, dar și a unei bogate literaturi populare cu acest subiect. Centrarea pe familie și comunitatea locală își reduce din forță. În locul familialismului și comunitarismului, pătrund tot mai mult individualismul și centrarea pe familia restrânsă. Modurile de gândire specifice colectivităților rurale tradiționale sunt tot mai mult înlocuite cu moduri de gândire caracteristice societăților urbane sau suburbane. Pe măsura avansării industrializării și urbanizării și a extinderii mijloacelor de comunicare în masă, tradiția locală cedează, se estompează sau dispare. Revenirea la tradiție și la modurile de gândire tradiționale specifice satelor ar fi o încercare în cea mai mare parte utopică. Cu atât mai mult cu cât noi avem astăzi o imagine foarte idealizată a acestei tradiții.

Modurile de gândire care tind să se generalizeze sunt cele de tip urban și suburban. Orașele s-au dezvoltat în spațiul românesc mult mai târziu decât în alte zone din Europa. Târgurile existente în perioadele mai vechi nu se deosebeau foarte mult de zonele rurale înconjurătoare. Modurile de gândire ale târgoveților erau asemănătoare cu

ale țăranilor. Abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în secolul nostru orașele devin un fenomen social semnificativ și se constituie moduri de gândire de tip urban. Spre deosebire de comunitățile rurale, orașele au o natură asociativă și nu comunitară. Populația este numeroasă, economia este diversă, specializarea și diferențierea sunt extreme. Colaborarea dintre indivizi este determinată de faptul că aceștia sunt foarte specializați și nu produc decât o mică parte din ceea ce au nevoie. Pozițiile pe care le au indivizii depind în cea mai mare parte de performanțele individuale și mai puțin de poziția socială a familiilor lor. Viața este complicată, satisfacerea nevoilor individuale depinzând de raporturile cu o multitudine de instituții, organizații și asociații. Relațiile sociale sunt slabe deși densitatea populației este mare. Orașenii se cunosc puțin între ei; când se raportează unii la alții o fac doar printr-un fragment al personalității lor. Vecinătățile sunt slabe, mai ales în marile blocuri de locuințe. Familiile care locuiesc zeci de ani în aceeași clădire nu știu mai nimic una despre alta. Comportamentele sunt orientate după valori și norme cosmopolite. Din acest motiv, viața în marile orașe seamănă foarte mult de la o țară la alta. Societatea urbană este fragmentată în numeroase grupuri care se află în relații de segregare, competiție sau chiar conflict. Fiind organizații sociale foarte complicate, orașele sunt organizate pe baza sistemului de vot, unanimitatea din mediul țăranesc ne mai fiind posibilă. Comportamentele sunt orientate după o diversitate de norme și valori și numai puține norme sunt acceptate de întreaga populație. Reglementarea vieții sociale se face prin legi și dispoziții scrise care se schimbă sau se modifică într-un ritm foarte rapid.

Modurile de gândire specifice orașelor sunt predominant individualiste și cosmopolite. Raportarea la comunitate este redusă sau nulă. Sunt valorizate performanțele profesionale, educaționale și intelectuale și se pune accent pe drepturile și libertățile individului. Inovarea economică, culturală sau politică este elementul central al vieții urbane și norma cu acceptarea socială cea mai largă. Competiția și concurența sunt considerate elemente esențiale ale supraviețuirii în această lume foarte dinamică.

În ultimile două decenii asistăm la un proces tot mai evident de internaționalizare a modurilor de gândire urbane. Față de acest proces au apărut reacții care urmăresc reconsiderarea specificității regionale și încercări de redobândire a unor specificități locale.

Modurile de gândire specifice colectivităților rurale tradiționale și cele specifice marilor orașe nu pot fi contrapuse și judecate în termeni negativi sau pozitivi. Am dovedi fariseism să deplângem idilica societate țărănească și să criticăm în toate chipurile modurile de gândire și de comportare din orașe.

Centrele propriu-zis urbane din spațiul românesc au fost insuficient de puternice pentru a asimila valurile mari de migranți rurali. Mai ales în anii 1955-1975, în România a avut loc un masiv proces de industrializare și de creștere a orașelor. Alungați de sărăcia din sate sau de constrângerile colectivizării, milioane de săteni s-au îndreptat spre orașe în căutarea unui loc de muncă. Condițiile de primire din orașe erau precare, serviciile sociale pentru primirea migranților aproape inexistente. Noii orașeni se stabilesc la marginea orașelor sau în locuințe improvizate (barăci, adăposturi colective pentru nefamiliști, cămine muncitorești). Contactul cu cultura urbană autentică este superficial. De altfel, cei veniți din rural percep cultura urbană ca pe ceva străin. Ceea ce seamănă oarecum cu ceea ce aveau în sat este suburbia, periferia sau mahalaua. Locuitorii mahalalei nu sunt nici țărani, nici orașeni. Prin ocupații sunt legați de mediul rural înconjurător, iar prin aspirații sunt legați de oraș. Mahalaua este mediul social cel mai precar; ea reunește necazurile satului cu aspectele negative ale orașelor. Este o lume care oscilează între două culturi, fără să aparțină cu adevărat nici uneia dintre ele. Există de fapt o subcultură a mahalalei care a fost extraordinar de bine prezentată de Caragiale. Mahalaua este locul defavorizaților care încearcă cu disperare să evadeze spre o condiție mai bună și care sunt dispuși la multe compromisuri pentru a-și realiza scopurile. Această lume este, în general, tolerantă față de noii sosiți de pe urma cărora încearcă să obțină anumite profituri dacă nu ar fi decât numai consolarea de a vedea pe cineva într-o situație mai nenorocită.

Asistăm în aceste condiții la o creștere foarte rapidă a suburbiilor și chiar la un fenomen de suburbanizare a orașelor. Comportamentele mai elitiste din veritabilele nuclee urbane sunt supuse presiunilor mahalalei. Prototipurile comportamentale specifice mahalalei sunt "mitocanul" și "țața". Mahalaua nu are o delimitare spațială precisă: ea există și la periferia orașelor, dar și în centrul lor; în orașele mari, dar și în târgurile de provincie. Este ca o pată de ulei care se întinde după propriile reguli și murdărește totul. Modul de gândire din mahala se caracterizează prin individualism (împins până la imoralitate), prin cosmopolitism eclectic și printr-o mare toleranță față de comportamente (inclusiv față de cele deviate). Se împrumută masiv din alte culturi sau din alte societăți, dar se împrumută mai ales aspectele negative. În lupta dură pentru supraviețuire sau pentru ascensiune socială, toate loviturile sunt dacă nu permise cel puțin tolerate. Comunitatea nu-și mai realizează funcția de control social al comportamentelor. Mahalaua este la curent cu ce se întâmplă în familii, cu ceea ce fac indivizii, dar această cunoaștere nu folosește pentru a reprimă comportamentele nedorite ci doar pentru a eticheta, pentru a încadra pe fiecare într-o anumită categorie. O stradă sau întreaga mahala știe că cineva fură, escrochează sau se prostituează dar nu reprimă aceste comportamente, ci vor doar ca hoțul, escrocul sau prostituata să fie conștienți de faptul că ceilalți știu ce fac ei. Mahalaua pretinde ca hoțul să se comporte ca un hoț, escrocul ca un escroc și prostituata ca o prostituată. Altfel spus, pretinde ca imoralitatea să fie transparentă, recunoscută de către cei care o practică și cunoscută de către ceilalți. Există o doză de "corectitudine" în acest imoralism colectiv.

Extinderea modurilor de gândire specifice mahalalei a fost facilitată de acțiunile regimului comunist, îndeosebi de antielitismul și antiintelectualismul manifestat de acesta. Comunismul a pretins programatic că este purtătorul unui nou mod de gândire și și-a manifestat în mod deschis ostilitatea față oricare altul. Fiind prin esență colectivist, ateist, masificator și uniformizator, comunismul a atacat mai întâi modurile de gândire și comportamentale bazate pe atașamentul față de comunitate, cât și pe cele individualiste de tip burghez. A atacat

concomitent și țărani și burghezia. Pe țărani pentru că aceștia încercau să se apare prin intermediul comunităților și legăturilor familiale, iar pe burghezi pentru că se opuneau procesului de masificare. În plus, au fost atacați și intelectualii pentru că manifestau spirit critic și se opuneau reducăionismului comunist. Muncitorii au fost oarecum privilegiați pentru că ei corespundeau cel mai bine principiilor de uniformizare și masificare și erau categoria ce putea fi cel mai ușor de manipulat. Comunismul s-a manifestat necruțător față de satele în care valorile tradiționale erau încă puternice și în care se menținea încă solidaritatea comunitară locală. De altfel, orice formă de comunitate în afara statului comunist a fost atacată; inclusiv familia și rudenia. Trebuia ca oamenii să rămână singuri în fața aparatului politic-statal comunist, să știe că nu mai puteau avea nici un sprijin, nici un refugiu, că nu mai puteau conta pe nici o solidaritate. Individul singur și amenințat devenea subiectul predilect al integrării comuniste. Mai mult decât atât, s-a încercat și eliminarea ultimei speranțe, a ultimului ajutor: cel din partea lui Dumnezeu. Ateismul nu a fost în mod accidental asociat comunismului, ci decurge din însăși esența acestuia.

Nu este surprinzător faptul că noul sistem de gândire și de comportare introdus de comunism își găsește sprijinul principal în amoralismul mahalalei și își recrutează principalii susținători din aceste medii. Acest fapt explică și primele percepții negative ale regimului comunist; acesta este asociat cu categoriile sociale cele mai precare din punct de vedere economic, intelectual, moral și religios. O analiză a datelor personale ale primilor comuniști și ale primilor convertiți la noul regim ar putea confirma această afirmație.

Masificator prin concepție, comunismul limitează sau suprimă nu numai manifestările comunităților locale, dar și drepturile și libertățile individului. Acesta este sacrificat în permanență în numele unui pretins interes obștesc; iar dacă rezistă se ajunge până la lichidarea sa fizică și terorizarea familiei, rudelor și prietenilor.

Modul de gândire și comportamental comunist s-a încercat să fie impus pe mai multe căi. Mai întâi prin teroare, prin constrângere și prin șantaj. Contravenind modelelor de gândire existente, el nu putea

fi acceptat decât de un mic număr de persoane care sperau obținerea de avantaje. Concomitent, au fost folosite și forme mai puțin vizibile, dar nu mai puțin eficiente. Valorile și normele comunismului au fost introduse în manualele școlare, în discursurile științifice, în operele artistice. Totul a început să fie impregnat ideologic, iar spiritul critic a fost reprimat prin toate mijloacele.

Sistemele de valori, normale în alte societăți, au fost răsturnate. În locul lor au fost introduse alte norme și valori: loialitatea față de partidul comunist, disponibilitatea de a călca peste orice dacă interesul partidului o cere, supunerea necondiționată, acceptarea înregimentării. Confrunțați cu această răsturnare valorică, mulți români au fost dezorientați. Părinții nu mai știau cum să-și educe copiii sau le era teamă să-i orienteze după ceea ce lor li se părea a fi valori autentice. Valorile intelectuale fie erau batjocorite, fie minimalizate. În raport cu un muncitor incult, necalificat dar devotat partidului comunist, un un mare om de știință era considerat un nimic, dacă nu chiar o persoană periculoasă ce trebuia făcută inofensivă. În consens cu normele și valorile comuniste, delațiunea, nenorocirea prietenilor sau membrilor familiei, terorizarea altora sau chiar uciderea lor apăreau drept comportamente normale. Ceea ce pare scandalos în relatările actuale ale foștilor torționari ai regimului comunist este faptul că nu regretă chiar și atunci când își recunosc parțial rolul pe care l-au avut. În logica lor pervertită, faptele comise apar drept normale. Și cum îndreptarea nu apare până când nu se manifestă recunoasterea păcatelor, este evident că acești oameni dacă ar fi condamnați, fie și numai moral, s-ar considera victime nevinovate. Mai mult decât atât, unii s-ar vedea chiar martiri care suferă pentru binele pe care l-au făcut în trecut poporului român. Aceste situații ne atrag atenția asupra potențialului imens de rău care a putut fi generat de modul de gândire comunist.

Este foarte greu de spus cât de răspândit a fost modul de gândire comunist în spațiul românesc. A ne lăsa ghidați după ceea ce declară oamenii n-ar fi suficient ca să ne facem o imagine corectă. Chiar dacă declarațiile obținute ar fi de bună credință, mulți oameni nici nu sunt conștienți cât de mult au fost afectați de comunism. Chiar

după mai mulți ani de la prăbușirea sistemului politic comunist, modul de gândire comunist continuă să supraviețuiască. Acest fapt poate fi constatat indirect din studiul atitudinilor și comportamentelor în anumite situații sociale sau cu ocazia anumitor evenimente politice. Modul de gândire comunist a prins foarte greu rădăcini în spațiul românesc și pare a fi la fel greu de dezrădăcinat. Istoria pare să se repete: aceleași categorii de persoane care s-au opus comunismului la începuturile acestuia i se opun și în prezent, iar cele care l-au acceptat cel mai ușor se despart cel mai greu de el.

Dacă am încerca o identificare a modurilor actuale de gândire din spațiul românesc am constata o situație confuză și contradictorie: coexistă mai multe moduri de gândire, unele chiar total opuse, fără ca nici unul din ele să fie dominant. Asistăm la o încercare de revitalizare a modului de gândire specific societăților țărănești; la o redimensionare a modurilor de gândire urbane prin încercarea unei sinteze dintre cosmopolitism (europeanism) și tradițional românesc; la deruta și reculul modului de gândire comunist; la ofensiva agresivă a modului de gândire și de comportare suburban. Confuzia valorică, funcționarea imperfectă a mecanismelor societății civile și deficiențele de ordin legislativ permit o nouă ofensivă a mahalalei manifestată în estetica urbană, în vestimentație, în atitudini, în limbaj. Amoralismul mahalalei se deslănțuie nestingherit în impresia generală că totul este permis.

Au început să devină tot mai vizibile elementele unor moduri de gândire specifice economiilor de piață, adică a unor moduri de gândire bazate pe raționalitate economică, pe principiile eficienței, competiției și individualismului. Dar și în acest domeniu lucrurile sunt destul de confuze: oameni de afaceri se consideră și mahalagiul întreprinzător și managerul de stil occidental, și practicianul constant al evaziunii fiscale și plătitorul corect de impozite.

La această diversitate se adaugă și semnele unui nou mod de gândire pe care l-am putea denumi în mod provizoriu ca intelectual. Este vorba de un mod de gândire care încearcă să combine valorile autentice ale spațiului românesc (atât cele tradiționale, cât și cele produse de marii creatorii) cu valorile universale (predominant însă

vest-europene). Elementele principale ale acestui mod de gândire sunt democrația, parlamentarismul, multipartidismul, libera inițiativă, respectul drepturilor și libertăților individuale, toleranța diversității, importanța valorilor intelectuale, manifestarea spiritului critic, reconstrucția comunităților și a unui stat de drept. Acest mod de gândire este doar un proiect, iar susținătorii săi sunt în principal intelectualii, tinerii și, într-o anumită măsură, noua tehnocrație. Acesta este modul de gândire care se opune cel mai mult comunismului, dar și mahalagismului. Șansele de extindere a acestui mod de gândire provin din faptul că este similar cu cel care s-a impus în democrațiile occidentale. Dacă nu va interveni o nouă cortină de fier, el se va putea menține și dezvolta.

Vreme de mai mulți ani de acum înainte (este greu de precizat câți) în spațiul românesc vor continua să coexiste și să se înfrunte mai multe moduri de gândire și mai multe tipuri de comportamente.

CAPITOLUL IV

PERSONALITATE ȘI SOCIALIZARE

În limbajul cotidian, se afirmă adesea: "*X este o mare personalitate*", "*Y este lipsit de personalitate*", "*Z are foarte multă personalitate*". În comunicația obișnuită, înțelegem despre ce este vorba. La nivel științific însă, utilizarea termenului de personalitate în expresii ca cele de mai sus este complet greșită. O persoană nu are mai multă personalitate decât alta, ci are o personalitate diferită de a alteia. În sens științific, personalitatea este totalitatea modelelor comportamentale ale unui individ, organizate într-un sistem unic și durabil.

1.FACTORII DEZVOLTĂRII PERSONALITĂȚII

Personalitatea este rezultatul interacțiunii complexe a mai multor categorii de factori: a) moștenirea biologică (zestrea genetică); b) mediul fizic; c) cultura; d) experiența de grup și e) experiența personală.

a) Moștenirea biologică

Copilul se naște cu anumite precondiționări rezultate din combinațiile genetice ale părinților și din influențele exercitate asupra fătului în timpul sarcinii. Moștenirea biologică nu reprezintă însă decât materia primă (și numai o parte a acesteia) din care se clădește vii-

toarea personalitate. Aceeași materie primă poate fi folosită în chipuri diferite, rezultând personalități diferite.

Aparținând aceleiași specii, oamenii au o serie de caracteristici biologice comune. În același timp, fiecare persoană se naște cu o serie de particularități biologice care îi conferă un caracter de unicitate. Personalitățile indivizilor vor prezenta deci similarități și particularități condiționate biologic.

Rolul factorilor biologici în determinarea personalității constituie obiect de dispută de foarte multă vreme. În unele concepții, rolul factorilor biologici este considerat esențial în fasonarea personalității. În alte concepții, se ignoră rolul determinărilor biologice. Cercetările mai recente, din anii '70 -'80, au pus în evidență (mai ales studiile asupra gemenilor) că ereditatea are un rol foarte important în determinarea anumitor trăsături de personalitate (cum ar fi inteligența) și puțin important în determinarea altor trăsături (sociabilitatea, atitudini, interese, controlul impulsurilor etc.).

Până în prezent, nu s-a putut oferi o explicație științifică riguroasă a legăturilor de determinare între trăsăturile fizice și cele comportamentale. În multe societăți există, la nivel folcloric, convingeri similare: persoanele grase sunt cumsecade, oamenii cu părul roșu sunt răi, femeile cu buze subțiri sunt cicălitoare etc. În unele situații, s-a pus în evidență o corelație statistică între anumite trăsături fizice și anumite trăsături comportamentale. Dar, din aceasta nu se poate deduce o legătură cauzală între cele două categorii de trăsături. Explicația unor asemenea corelații statistice se plasează mai curând la nivelul raportului dintre așteptări sociale și comportamente. Dacă într-o societate funcționează ca așteptare socială faptul că persoanele grase să fie cumsecade, atunci va exista o presiune socială pentru ca persoanele care au această caracteristică fizică să se conformeze așteptărilor. O trăsătură fizică devine un factor de dezvoltare a personalității în raport cu modul cum ea este considerată și definită de către societate sau grupul de referință. Într-o societate, o fată grasă poate fi considerată foarte frumoasă; în altă societate poate fi considerată foarte urâtă. În primul caz, persoana va avea trăsături comportamentale de fată fru-

moasă, în al doilea caz, se va comporta ca o fată urâtă. Comportamentul lor se va conforma așteptărilor sociale orientate de criteriile estetice care funcționează în societate.

b) Mediul fizic

Mediul fizic a fost considerat de multe teorii mai vechi ca fiind un factor determinant în modelarea personalității. Determinismul geografic s-a bucurat mult timp de reputația unei teorii științifice riguroase. Nu s-a putut proba însă existența unor legături cauzale între condițiile mediului fizic și personalitate. În toate tipurile de mediu pot fi întâlnite toate tipurile de personalitate. Desigur, condițiile de mediu fizic pot influența anumite trăsături de personalitate. Persoanele care trăiesc în zone sărace în resurse au un comportament mai agresiv decât cele care trăiesc în nișe ecologice bogate. Persoanele din zonele cu climă temperată sunt mai dinamice decât cele din zonele tropicale. Cu toate aceste influențe, se poate afirma că dintre toate categoriile de factori care influențează sau condiționează personalitatea, mediul fizic are rolul cel mai scăzut.

c) Cultura

Cultura constituie unul dintre factorii importanți de modelare a personalității. Trăsăturile culturale ale unei societăți generează anumite particularități în socializarea copiilor. Procesul de socializare cuprinde atât elemente specifice, diferite de la un grup la altul sau chiar de la o persoană la alta, cât și elemente generale, comune majorității sau totalității membrilor unei societăți. Prin utilizarea unor elemente și mecanisme socializatoare comune, se formează trăsături comune de personalitate sau o configurație de trăsături de personalitate tipică pentru membrii unei societăți. Această personalitate a fost denumită "modală" (W. Du Bois, 1944) sau "de bază" (R. Linton).

În fiecare societate, există unul sau mai multe tipuri de personalitate pe care copiii trebuie să le copieze. În culturile europene sau de tip european, tipului principal de personalitate îi sunt asociate

caracteristicile: sociabilitate, amabilitate, cooperare, dar și competitivitate, orientare spre practică și spre eficiență, punctualitate. Familia și alți factori de socializare transmit copiilor aceste caracteristici, conformarea la ele fiind controlată la nivel societal. Desigur, persoanele se conformează în grade diferite acestor exigențe și așteptări de personalitate.

Legătura dintre cultură și personalitate este evidentă, întrucât formarea personalității constă în mare parte în interiorizarea elementelor unei culturi. Într-o cultură stabilă și integrată, personalitatea este un aspect individual al culturii, iar cultura este un aspect colectiv al personalității (Horton, Hunt, 1980, p.91).

În fiecare societate, cultura dominantă coexistă cu un anumit număr de subculturi și contraculturi. Socializarea făcută în cadrul unei subculturi adaugă caracteristicilor personalității modale elemente specifice. Apar astfel personalități diferențiate în raport cu subculturile (acestea din urmă constituite pe criterii etnice, clasiale, religioase sau ocupaționale.) Pot fi deosebite personalitatea unui sătean de cea a unui orașean, personalitatea unui muncitor de cea a unui intelectual, personalitatea unui evreu de cea a unui turc etc.

Personalitatea modală trebuie înțeleasă în sens statistic (mod = valoarea cu frecvența cea mai mare într-o serie); adică, anumite trăsături de personalitate se întâlnesc la majoritatea membrilor unei societăți, dar nu la toți. În raport cu personalitatea modală sau în raport cu personalitățile subculturale, se manifestă diferențieri individuale. Dacă diferențele sunt mici, se afirmă că personalitatea individuală este integrată în cultura respectivă; dacă diferențele sunt mari, persoana este considerată deviantă.

d) Experiența de grup

La naștere, copilul este o simplă ființă care se mulțumește cu satisfacerea nevoilor biologice. Treptat, copilul devine conștient de existența în mediul său a altor persoane pe care ajunge să le diferențieze. Începând cu vârsta de doi ani, copilul devine conștient de sine, începând să se identifice prin "eu". Supraviețuirea biologică a copilului

nu este posibilă fără ajutorul adulților, iar devenirea sa ca ființă socială nu este posibilă în afara interacțiunii cu un grup.

Grupul și, în primul rând, părinții, asigură copilului satisfacerea nevoilor fiziologice și afective. Privăți de afectivitate, copiii se dezvoltă anormal și ajung la comportamente asociale sau antisociale.

Interacțiunea cu grupul permite copilului să-și formeze imaginea despre sine. Dacă unei fetițe i se spune mereu ca este frumoasă, ea va ajunge să fie convinsă că este frumoasă. Dacă unui băiat i se repetă că este un bun sportiv, el se va percepe pe sine ca atare. Cercetările psihologice și pedagogice au pus în evidență faptul că atitudinile și comportamentele indivizilor sunt determinate de imaginea pe care o au despre ei înșiși, imagine formată prin interacțiunea cu grupul. Copiii considerați proști de părinți și de alte persoane din jur, ajung să se comporte ca atare, chiar dacă au un potențial de inteligență ridicat.

Imaginea pe care o au oamenii despre ei înșiși este în mică parte determinată de dimensiunile obiective ale personalității lor și în mare parte de "oglanda" pe care societatea, grupul le-o oferă pentru a se privi. Această "oglandă a eului" (Charles Horton Cooley) servește ca sistem referențial pentru indivizi de-a lungul întregii lor vieți.

Grupurile cu care interacționează indivizii în procesul formării personalității lor nu au aceeași importanță. Unele grupuri sunt mai importante ca modele de la care indivizii în curs de socializare preiau idei și norme comportamentale. Acestea sunt grupurile de referință în formarea personalității. Din această categorie fac parte în primul rând familia și grupurile pereche (grupuri formate din persoane având aceeași categorie de vârstă și același status). Copiii preiau de la grupurile pereche idei și norme comportamentale. Participarea unui copil la grupurile pereche are un rol psihosociologic important. Unele studii insistă chiar asupra faptului că grupurile pereche au influența cea mai puternică asupra atitudinilor, intereselor și normelor comportamentale, asupra formării personalității.

De-a lungul vieții sale, individul interacționează cu o mulțime de grupuri de referință. Imaginea despre sine se poate modifica în

raport cu modul în care el se simte perceput de către grupurile cu care interacționează. Între modul în care un individ este în mod real perceput de un grup și modul în care el se crede perceput de către grup pot să existe diferențe mari. În cele mai multe cazuri, indivizii se înșeală în ceea ce cred ei despre modul cum sunt percepuți de către membrii unui grup. Dar ceea ce contează nu este imaginea obiectivă pe care o au membrii unui grup despre un individ și nici faptul că individul percepe sau nu corect această imagine. Comportamentul individului va fi orientat de imaginea subiectivă pe care el și-o face despre modul cum este perceput de către ceilalți.

Preocuparea excesivă pentru propria imagine și teama de a fi perceput defavorabil de către ceilalți conduc la înclinații egocentrice. Acestea sunt mult mai frecvente decât recunosc cei care le manifestă. **Înclinația egocentrică constă în tendința individului de a se plasa în centrul evenimentelor.** Încercarea de monopolizare a atenției într-o discuție de grup, încercarea de a influența opiniile altora, de a spune ultimul cuvânt sunt manifestări ale înclinațiilor egocentrice. În doze diferite, toate persoanele au înclinații egocentrice. Astfel se explică faptul că întotdeauna ne reamintim mai ușor evenimentele în care am fost implicați ca participanți principali sau care se referă direct la persoana noastră decât cele la care am fost doar spectatori.

Imaginea despre sine îi servește individului în prestabilirea unor răspunsuri în cazul unor interacțiuni anticipate. Dacă ne întâlnim cu un prieten (cu o persoană despre care credem că are față de noi sentimente prietenești) ne așteptăm ca aceasta să se bucure. Dacă răspunsul presupusului prieten nu este conform așteptărilor, atunci intrăm într-o fază de revizuire: încetăm interacțiunea, reevaluăm intenția originală și încercăm să clarificăm, să explicăm abaterea de la comportamentul anticipat. Dacă ne întâlnim cu o persoană pe care o considerăm că are atitudini inamicale și aceasta se poartă cordial, procedăm, de asemenea, la o reevaluare după un moment de derută.

Procesul de internalizare a atitudinilor celorlalți în formarea imaginii despre sine a fost analizat de George Herbert Mead (1863-1931), care dezvoltă conceptul de **generalized other** (altul generic).

Altul generic este un *ansamblu de așteptări pe care individul crede că ceilalți le au de la el*. Acest concept desemnează ansamblul așteptărilor pe care comunitatea sau un segment al acesteia îl au față de un individ care exercită un anumit rol.

Altul generic desemnează așteptările comunității, dar nu toți membrii comunității prezintă aceeași importanță pentru individ. Anumite persoane sunt mai importante decât altele. Pentru a marca această diferențiere a fost introdus conceptul de **significant other** (altul semnificativ). Acest concept desemnează persoanele care exercită o influență majoră asupra comportamentului indivizilor. Această influență poate proveni din rolul jucat (părinți, șefi, profesori, preoți etc.) sau pentru că individul consideră o anumită persoană ca fiind foarte importantă pentru el (celebritați, prieteni buni, persoane iubite). Altul semnificativ prezintă multe similarități cu grupul de referință; diferențele dintre aceste două concepte constă în faptul că în primul caz, referirea se face la individ, iar în al doilea caz, la grup.

Ideea eului socializat în armonie cu societatea a fost contrazisă prin cercetările lui S. Freud (1856-1939). El împarte complexul psihic în trei părți: *sinele*, care este ansamblul instinctelor și dorințelor nesocializate; *supereul*, care este un complex de idei și valori sociale care au fost interiorizate și care formează conștiința; și *eul* care este partea conștientă și rațională a personalității. Exprimat metaforic, eul este centrul de control, supereul este ofițerul de poliție, iar sinele este amestecul de egoism și de dorințe destructive. Întrucât societatea reprimă agresiunea, dorințele sexuale și alte impulsuri, sinele se află într-un conflict permanent cu supereul. Uneori, controlul nu este suficient de puternic, individul manifestându-se contrar normelor supereului. În concepția lui Freud, personalitatea, prin unele componente ale sale, este mai curând în conflict cu societatea, decât în armonie.

Teoria lui Freud a provocat controverse puternice. Anumite componente ale acestei teorii au fost confirmate experimental, altele nu. Elementul indiscutabil care a fost reținut din teoria freudiană este faptul că personalitatea este un produs social.

e) Experiența personală.

Personalitatea individului este influențată și de experiența proprie de viață. Fiecare individ are o experiență personală unică, prin care el se deosebește de ceilalți indivizi. Chiar gemenii (identici, din punct de vedere ereditar și socializați în același mod), care trăiesc împreună în aceeași familie au, pe parcursul unei singure zile, experiențe de viață diferite.

Experiențele de viață nu se cumulează în mod simplu; ele se integrează. O experiență nouă de viață este trăită și evaluată din perspectiva experiențelor trecute și din perspectiva normelor și valorilor socializate și internalizate (care funcționează ca o adevărată grilă perceptivă).

În experiența personală acționează și întâmplarea. Un individ a avut, de exemplu, la primul său contact cu un ofițer de poliție, o experiență neplăcută. Din această întâmplare, el își va forma o atitudine de suspiciune față de poliție și va evita să intre în relație cu această instituție. Toate experiențele sale ulterioare, de același tip, vor fi marcate de prima experiență. Întâmplător, prima experiență putea să fie agreabilă și atunci, atitudinea sa față de poliție ar fi fost diferită.

Experiența personală nu este niciodată încheiată pe parcursul vieții individului. Experiența trecută poate fi reevaluată din perspectiva noilor experiențe, producându-se modificări de atitudini și de comportamente și, prin aceasta, modificări de personalitate. Modificarea perspectivei asupra unor experiențe trecute nu semnifică nicidecum o labilitate, o lipsă de consecvență din partea unui persoane. Schimbările de perspectivă sunt normale întrucât se produc modificări ale sistemelor referențiale prin achiziționarea de noi experiențe sau prin reconsiderări ale seturilor normative și valorice. Modificarea experienței de viață poate produce modificarea perspectivelor asupra aceluiași fapt social (acesta poate fi perceput diferit în prezent decât a fost perceput în urmă cu câteva decenii). Experiența personală are, de cele mai multe ori, o putere formativă mai mare decât învățarea din experiența altora. Chiar și acest caz, este necesar ca o experiență să se repete pentru ca individul să poată învăța din aceasta.

2.PROCESUL DE SOCIALIZARE

Formarea personalității este rezultatul unui proces complex de socializare, în care interacționează factorii personali, de mediu și culturali. **Socializarea** este un *proces de interacțiune socială prin care individul dobândește cunoștințe, valori, atitudini și comportamente necesare pentru participarea efectivă la viața socială*. Prin intermediul socializării, societatea se reproduce în configurația atitudinală și comportamentală a membrilor săi. Socializarea este modalitatea prin care un organism biologic este transformat într-o ființă socială capabilă să acționeze împreună cu alții.

Transferul de cultură de la o generație la alta se face prin intermediul socializării. Individul se naște într-o anumită cultură pe care o preia, o interiorizează și o transmite următoarelor generații. Fără socializare, societatea nu ar putea supraviețui. După cum nici individul nu ar putea supraviețui în afara socializării.

Procesul de socializare a format obiectul a numeroase analize științifice care au urmărit să pună în evidență factorii determinanți, agenții de socializare, mecanismele prin care aceasta se realizează. Complexitatea domeniului de studiu a condus la formularea unor teorii diferite ale socializării, dintre care mai importante sunt teoriile învățării și teoriile dezvoltării cognitive.

a) Teoriile învățării

Învățarea este o modificare permanentă a comportamentului care rezultă din experiențele pe care le trăiește individul. Ea se realizează în familie, de la grupurile perechi, la școală, la locul de muncă, prin mijloacele de comunicare în masă. Prin învățare, individul se adaptează noilor condiții, iar comportamentul său devine flexibil. Învățarea este cumulativă și reevaluativă: la achizițiile vechi se adaugă cele noi, iar unele din cunoștințele vechi sunt reevaluate, modificate sau abandonate, din perspectiva noilor achiziții. Învățarea se înfăp-

tuieste pe două căi principale: condiționarea și observarea comportamentului altora.

7 Individul trăiește diverse experiențe în care constată anumite legături între fapte și anumite consecințe ale acțiunilor sale. Teoriile behavioriste au arătat că, dacă asupra unui individ se repetă un anumit număr de stimuli, la acesta se dezvoltă un anumit număr de reacții care devin, mai mult sau mai puțin, automatisme. Preluând analogic ideea reflexului condiționat al lui Pavlov, se poate afirma că învățarea socială are ca rezultat să dezvolte la copil un anumit număr de reflexe sociale, în raport cu situații sociale bine definite. Reflexele sau reacțiile condiționate dobândite în timpul copilăriei se vor manifesta și la vârsta adultă, cu anumite diferențe rezultate din experiența de viață a individului.

Învățarea se realizează asociativ prin condiționare operantă și prin întărire. Prin **condiționarea operantă**, *individul învață din experiențele sale trecute, reține ce consecințe au avut comportamentele sale*, încât va putea repeta comportamentele ale căror consecințe le dorește și va evita comportamentele care au avut consecințe neplăcute. Copilul care a avut un șoc neplăcut când a atins un fir electric, nu va mai atinge firele electrice.

Învățarea prin întărire poate fi ilustrată prin modul cum are loc dresajul animalelor. În momentul în care animalul execută o mișcare conformă cu intențiile dresorului, el primește un stimul pozitiv (de exemplu, hrană), iar când execută o mișcare pe care nu o vrea dresorul, animalul primește un stimul negativ (de exemplu, este lovit). Acești stimuli repetându-se de mai multe ori, animalul își formează reflexe, adoptând numai comportamente care sunt asociate cu consecințe plăcute. În mod analogic se procedează și cu copiii: sunt încurajate, întărite comportamentele dorite și reprimare, descurajate comportamentele nedorite.

Dacă învățarea s-ar face numai prin condiționare sau numai din propria experiență, ea ar dura foarte mult, ar fi incompletă, iar unele experiențe ar fi fatale. Oamenii știu că atingerea firelor electrice provoacă șocuri neplăcute, unele chiar mortale. Dar nu fiecare om a

atins un fir electric pentru a învăța acest lucru. Învățarea se realizează și prin observarea comportamentului altora, prin interacțiunea cu alți oameni, în același context social. **Învățarea observațională** constă în dobândirea unor răspunsuri prin observarea altor oameni fără ca individul să fi fost în situația de a da primul aceste răspunsuri. Învățarea observațională operează cu simboluri. Acestea permit reprezentarea evenimentelor, analiza conștientă a experiențelor, comunicarea cu alții, anticiparea unor acțiuni.

b) Teoriile dezvoltării cognitive

În teoriile învățării, copilul și adultul sunt plasați în poziții similare. În realitate, o experiență nu are aceeași semnificație și aceleași consecințe pentru un copil și pentru un adult. Învățarea se realizează progresiv, etapă cu etapă. Transformarea copilului (ființă biologică) într-o ființă socială are loc treptat și progresiv. Dezvoltarea ca ființă socială are două aspecte: dezvoltarea cognitivă și dezvoltarea morală.

/ Oamenii sunt ființe raționale care receptează informațiile, le analizează, le transformă, le stochează, le reactualizează, le utilizează. Are loc un proces mental, denumit **cogniție**, de *utilizare a informației provenite din mediu și din memorie în luarea deciziilor*.

Dezvoltarea cognitivă parcurge mai multe etape, trecerea de la o etapă la alta fiind marcată de schimbări profunde. Jean Piaget (1896-1980) distinge patru etape în dezvoltarea cognitivă a copilului. În prima etapă, *senzorimotorie*, pe care o plasează în perioada scurtă de la naștere până la vârsta de 2 ani, copilul descoperă relațiile dintre senzațiile sale și comportamentul motor. Etapa a doua, *preoperațională* (2 - 6 ani) este predominant reprezentatională. Acum copilul își reprezintă lucrurile în mintea sa. Etapa a treia sau *concret operațională* (6 - 12 ani) introduce principiul conservării. Copilul învață că o cantitate dată nu se schimbă, chiar dacă înfățișarea se schimbă. În etapa a patra sau *formal operațională* (de la 12 ani până la vârsta de adult), adolescentul devine capabil să gândească logic, să opereze cu raționamente abstracte și ipotetice.

În concepția lui J. Piaget, individul și mediul sunt într-o continuă interacțiune. Procesul de socializare nu este uniform pentru toți indivizii, întrucât intervin diferențe în capacitățile cognitive ale indivizilor.

Psihologul Lawrence Kohlberg a aplicat teoria etapelor cognitive, elaborată de Piaget, în analiza **dezvoltării morale**. El distinge trei nivele. Nivelul *preconvențional*, caracteristic copiilor până la vârsta de 9 ani, unor adolescenți și persoanelor care comit infracțiuni. La acest nivel, regulile sunt exterioare persoanei, supunerea la ele fiind dată de pedepse și recompense. Nivelul *convențional* este tipic pentru adolescenți și adulți. La acest nivel, regulile și așteptările exterioare sunt încorporate personalității. Supunerea la reguli are loc pentru că oamenii consideră că au datoria să procedeze astfel. Nivelul *postconvențional* este atins de un număr redus de persoane. La acest nivel, oamenii fac distincția dintre persoana lor și regulile și așteptările sociale. Persoanele care ating acest nivel nu se supun orbește regulilor sociale, ci fac distincția între ceea ce este drept și nedrept.

Pe baza unor cercetări comparative transculturale, Kohlberg arată că în toate societățile și culturile, oamenii folosesc aceleași concepte morale de bază (dreptate, egalitate, autoritate, dragoste). Există, potrivit cercetărilor sale, o *moralitate universală*. Aceasta nu înseamnă că modelele comportamentale morale nu sunt condiționate de trăsăturile și complexele culturale locale.

c) Tipuri de socializare

Socializarea începe din primele zile de viață și continuă de-a lungul întregii vieți. În primii ani, copilul este introdus în elementele sociale de bază (norme, valori, credințe) prin intermediul limbajului. La acest nivel, avem a face cu o **socializare primară**, care constă într-un proces prin care persoana dobândește informațiile și abilitățile esențiale pentru a participa la viața socială cotidiană și își formează eul. Dimensiunile sociale dobândite prin socializarea primară sunt completate cu elemente noi, pe parcursul unei socializări continue.

Spre deosebire de socializarea primară orientată de elemente ideale, socializarea continuă se concentrează pe elemente realiste.

Înainte de a exercita un anumit rol, individul parcurge o perioadă de pregătire în care învață comportamentele pretinse de noul rol, drepturile și îndatoririle asociate acestuia. Acest proces de pregătire pentru noul rol este denumit **socializare anticipativă**. Aceasta se realizează prin intermediul familiei, școlii, prin cursuri de calificare sau recalificare, jocuri etc.

Ciclul de viață, anumite elemente intervenite pe parcursul vieții, determină individul să învețe roluri complet noi și să le abandoneze pe cele vechi. Un student în primul an de studiu va avea de învățat un rol foarte diferit de cel de elev. Dacă va locui într-un campus universitar, va trebui să se adapteze unui mediu de viață complet diferit de cel familial. Un tânăr care se căsătorește începe să exercite un rol nou și abandonează comportamentele asociate rolului de celibatar. O persoană care iese la pensie își abandonează o mare parte din rolurile anterioare și intră într-un nou rol, cel de pensionar. În toate aceste situații, intervine **resocializarea**, *care constă într-un proces de învățare a unor roluri noi și de abandonare a unor roluri anterioare*.

Există situații în care unele persoane sunt constrânse la o resocializare radicală. Într-o mănăstire, în timpul serviciului militar sau într-un penitenciar, condițiile de viață sunt foarte diferite de cele în care individul a trăit anterior. Aceste medii de viață, denumite de Erving Goffman (1922-1982) **instituții totale**, *sunt locuri în care oamenii sunt izolați de restul societății pentru o perioadă lungă de timp și în care comportamentele lor sunt strict reglementate*.

Socializarea, deși este un proces social global, se realizează în cadrul unor grupuri, în medii sociale diferențiate. Grupurile și mediile sociale se raportează în mod diferit la cultura societății globale. Din acest motiv, socializarea poate avea o formă **pozitivă** conformă cu valorile, normele și așteptările sociale dezirabile și promovate de către societate, sau **negativă**, contrară așteptărilor, valorilor și normelor sociale generale, dar conformă cu cele ale unui grup sau ale unei

subculturi. Distincția dintre pozitiv și negativ implică anumite judecăți de valoare, de raportări la anumite ierarhii de valori. Pentru a evita judecățile de valoare, unii sociologi propun o distincție mai neutră, între **socializare concordantă** (*conformă cu valorile și normele sociale generale*) și **socializare discordantă** (*neconformă cu valorile și normele sociale generale*).

Utilizând aceste două perechi de tipuri, se poate face o clasificare mai precisă, identificând patru forme.

		Socializare	
		Concordantă	Discordantă
Socializare	Pozitivă	I	II
	Negativă	III	IV

În forma I (pozitivă-concordantă), socializarea se realizează conform unor valori și norme sociale fundamentale și în concordanță cu valorile și normele promovate de societatea globală. În forma II (pozitivă-discordantă), socializarea se realizează în conformitate cu normele și valorile sociale fundamentale, dar în discordanță cu unele norme și valori promovate de unii agenți socializatori. De exemplu, într-o societate totalitară, statul poate promova anumite norme și valori (obediință, reprimarea spiritului critic, delațiunea) care sunt în discordanță cu valorile și normele fundamentale, esențiale într-o societate normală, democratică. O familie, un grup de familii sau un grup social, care își vor educa copiii prin raportare la valorile fundamentale (cinste, respect, demnitate etc.) vor realiza o socializare pozitivă, dar discordantă în raport cu normele promovate de agenții socializatori controlați de statul totalitar. În cazul când familiile și grupurile realizează o socializare conformă cu normele și valorile statului totalitar, dar neconformă cu valorile și normele sociale fundamentale, avem a face

cu forma III - socializarea negativă concordantă. În forma IV (negativă-discordantă), socializarea se realizează contrar normelor și valorilor fundamentale și celor promovate la nivel social general. În acest caz, avem a face cu o socializare deviantă în raport cu societatea globală, dar conformă cu normele unui grup sau subculturi. Socializarea negativă-discordantă poate fi întâlnită în cazul unor comunități marginale (grupuri etnice, religioase care refuză societatea înglobantă) sau în grupuri delincvente care se raportează la o subcultură delinventă.

Distincțiile dintre pozitiv - negativ, concordant - discordant nu sunt întotdeauna ușor de făcut. Ele presupun raportarea la anumite valori generale (universalii culturale, universalii morale) care sunt dificil de operaționalizat în cercetarea sociologică. Dificultatea unor asemenea analize nu trebuie să conducă la evitarea lor, pe motivul asigurării neutralității axiologice.

d) Agenții socializării

Socializarea este realizată într-o năutitudine de forme și situații, de numeroși agenți, dintre care, mai importanți, sunt familia, grupurile perechi, școala și mijloacele de comunicare în masă.

Familia este nu numai locul în care copilul se naște și trăiește prima perioadă din viață, dar și principalul agent al socializării. Ea este intermediarul dintre societatea globală și copil, locul în care se modelează principalele componente ale personalității. Deși familiile realizează funcții socializatoare comune, în realitate intervin numeroase diferențe în modul în care fiecare familie își socializează copiii. Există diferențe între categoriile socio-profesionale sau între cele rezidențiale. Socializarea într-o familie de intelectuali este diferită în multe aspecte, de cea dintr-o familie de muncitori, iar cea dintr-o familie urbană este diferită de cea dintr-o familie rurală. Intervin diferențe specifice și între familiile aparținând aceleiași categorii socio-profesionale sau rezidențiale. După cum intervin diferențe și în cadrul aceleiași familii, în raport cu rangul nașterilor: în socializarea celui de al doilea născut, apar deosebiri față de modul în care a fost socializat primul născut.

În socializarea realizată la nivelul familiei, un rol important îl are imitația. În primii ani de viață, copiii trăiesc în principal cu mama, care reprezintă afecțiunea și autoritatea. La o anumită vârstă, băiatul se detașează de mamă și se apropie de tată, printr-un mecanism de identificare. Fetele realizează identificarea fără a se detașa de mama lor. Din acest motiv, adolescența este mai puțin dramatică pentru fete decât pentru băieți.

Identificarea cu părinții și imitarea rolurilor se realizau relativ ușor în societățile tradiționale, în mediul rural tradițional. Băiatul trăia alături de tatăl lui, îl ajuta în muncă și îi continua activitatea. Identificarea nu se mai poate realiza decât parțial, în mediul urban modern. Locul de domiciliu este separat de locul de muncă, fiul nu își vede tatăl muncind și, de cele mai multe ori, nu are decât o imagine foarte vagă asupra rolului profesional exercitat de tată. În societatea urbană, copilul are contacte cu mai multe modele de bărbat adult. Celebritățile, eroii din filme îl fascinează mai mult decât imaginea tatălui său care, cel mai adesea, este un muncitor oarecare sau un funcționar mărunț. În societatea urbană modernă, băiatul devine adult în multe situații împotriva tatălui lui, adoptând ca model un rol diferit de al tatălui.

Și în cazul socializării fetelor, intervin anumite rupturi. După ce s-a identificat un timp cu mama, fata constată că modelul oferit de mamă (gospodină, preocupată de problemele familiei) nu este atractiv, comparativ cu alte modele oferite de cultura urbană.

Socializarea în cadrul familiei este determinată de imaginea pe care societatea o are despre copil. În unele culturi, copilul este văzut ca un mic animal, în altele ca un om mai mic; în unele, ca o ființă pură, care trebuie apărată împotriva mizeriei sociale, în altele ca o ființă sălbatică, impură, care trebuie transformată în om.

Socializarea familială se face și în funcție de rolul pe care părinții îl anticipează pentru copiii lor (artist, muncitor, stăpân, servitor etc.) Rolul anticipat nu concordă întotdeauna cu rolul pe care și-l dorește copilul. Neconcordanța poate provoca conflicte familiale și contestarea dreptului părinților de socializare anticipativă.

Cercetările de sociologia familiei pun în evidență faptul că, în societățile urbane moderne, familia a pierdut o parte din importanța sa socializatoare tradițională. Mai ales în situațiile în care ambii părinți își desfășoară activitatea în afara menajului, iar copilul interacționează cu părinții lui doar câteva ore pe zi, funcția socializatoare a familiei se exercită mai dificil și mai sumar, o parte din elementele ei fiind preluate de alți agenți socializatori, îndeosebi de către școală.

Grupurile perechi - formate din persoane care au aproximativ aceeași vârstă - se manifestă ca agenți puternici de socializare, mai ales în perioada copilăriei și adolescenței. Chiar de la o vârstă foarte mică, copiii de aceeași vârstă interacționează ușor. Deși copiii stăpânesc mult mai puțin simboluri și mijloace de comunicare, comparativ cu adulții, ei comunică mai ușor decât aceștia. Doi copii care vorbesc limbi diferite și au fost socializați în culturi diferite stabilesc relativ ușor raporturi, în timp ce, în aceeași situație, doi adulți s-ar simți nesiguri și incapabili să interacționeze.

Grupurile perechi oferă copiilor posibilitatea să se manifeste independent, în afara controlului părinților. Spontaneitatea copiilor, limitată sau cenzurată de către adulți sau autocenzurată, se manifestă liber, în absența adulților. În relațiile cu părinții sau cu alți adulți, copiii au o poziție subordonată; grupurile perechi oferă copiilor posibilitatea să interacționeze ca egali, ca parteneri de cooperare și competiție cu același statut. Grupurile perechi socializează caracteristici, trăsături culturale sau subculturale care nu sunt avute în vedere de părinți sau sunt neconforme cu valorile și normele acestora: informații sexuale, folclor, anecdote, superstiții, jocuri, comportamente delincvente. Grupurile perechi socializează o subkultură juvenilă, frecvent ignorată de către adulți. Această subkultură este foarte dinamică, se schimbă în multe aspecte de la o generație la alta. Amintirile păstrate de adulți din propria lor subkultură juvenilă sunt insuficiente și de multe ori depășite pentru a înțelege subcultura juvenilă în care sunt socializați copiii lor.

Școala este un agent socializator complex, care oferă atât informații, calificări, cât și un întreg climat valoric și normativ, formal și informal. Elevii și studenții învață nu numai din cele prezentate de profesori, dar și din interacțiunea cu ceilalți elevi și studenți, din comportamentul afectiv al profesorilor, din modul de organizare a școlii. Fiecare școală ajunge să dobândească trăsături specifice, elemente culturale specifice, încât elevii de la un liceu se vor deosebi de elevii de la alt liceu.

Cercetările efectuate în Franța de către Jesse Pitts și Michel Crozier arată că școala dezvoltă un raport de complicitate între copii, pe care îl numesc "comunitate delincventă". Aceasta se manifestă ca o complicitate între elevi pentru a se proteja de autoritatea profesorului, ceea ce nu exclude competiția între elevi pentru a se identifica cu acesta. Autorii apreciază că aceste mecanisme se manifestă în școlile franceze spre deosebire de cele americane, în care profesorul este perceput de către elevi ca un frate mai mare și în care nu există o competiție pentru a fi primul. Școlile românești au caracteristici similare celor franceze. În ultimele două decenii și în școlile franceze s-au produs schimbări notabile, utilizându-se modele pedagogice noi. În România, școlile continuă să practice modelele pedagogice tradiționale, bazate pe separarea netă a profesorului de elev, pe disciplină, conformism formal și autoritatea profesorului. Menținerea unor modele pedagogice tradiționale poate provoca tensiuni și conflicte în cadrul școlilor și universităților. Informați prin mijlocele de comunicare în masă asupra modelelor educaționale practicate în alte culturi, elevii și studenții au pretins (la începutul anilor '90) modernizarea și democratizarea socializării școlare. Inerția sistemului școlar în raport cu exigențele noilor generații poate deveni un element disfuncțional serios în realizarea socializării. Ruptura între cultura socializată de școală și cultura trăită de masa de elevi și studenți poate afecta dinamismul întregii societăți și conduce la acumularea unui potențial conflictual latent. În momente critice, acest potențial poate deveni manifest; situațiile din țările vest-europene și S.U.A., din anii 1968 - 1970 și 1991 justifică asemenea afirmații.

Mijloacele de comunicare în masă tind să devină, în societățile dezvoltate, unul din principalii agenți de socializare. Mijloace de comunicare în masă desemnează ansamblul organizațiilor (radio, TV, filme, ziare, reviste, afișe) care vehiculează informații către un număr mare de oameni.

Efectele socializatoare ale mijloacelor de comunicare în masă (îndeosebi ale televiziunii) au făcut obiectul a numeroase analize, concluziile fiind de multe ori contradictorii. O concluzie comună a acestor cercetări este că mijloacele de comunicare în masă au atât efecte pozitive cât și negative, că efectele lor socializatoare sunt în dependență cu conținutul mesajului. Copiii care privesc la televizor emisiuni prosoziale sunt mai dispuși pentru cooperare, ajutor, prietenie, decât cei care privesc emisiuni cu un conținut neutru sau în care se prezintă comportamente violente.

Televiziunea oferă modele comportamentale care pot deveni referențiale pentru copii, atât sub aspectul conformității cu normele și valorile sociale, cât și sub aspectul neconformității. Violența prezentă în emisiunile de televiziune (atât cea reală, din emisiunile de știri, cât și cea fictivă, din filmele artistice) induce la copii comportamente violente sau accentuează predispozițiile agresive. Pe de altă parte, s-a constatat că se produc și efecte contrare: dacă acțiunile agresive prezentate în emisiunile de televiziune sunt pedepsite, atunci emisiunea poate avea și efecte de inhibare a predispozițiilor agresive. Pentru a evita efectele negative, programele unor posturi de televiziune marchează emisiunile cu o încărcătură agresivă mai mare, care nu ar trebui văzute de copii.

Dacă violența prezentată în emisiunile de ficțiune poate fi, eventual, limitată argumentându-se că ea produce efecte socializatoare negative, mult mai dificilă este problema controlului informațiilor care prezintă aspecte reale ale violenței, agresivității, devianței. Argumentul principal care se aduce pentru a transmite știri care se referă la aspecte agresive etc. este cel al dreptului cetățenilor la informație. Se ignoră faptul că aceeași cetățeni care au dreptul să fie bine informați pot fi afectați negativ de informația care o receptează. Problema efectelor

ambivalente ale mijloacelor de informare în masă nu a fost încă soluționată, ea generând în continuare numeroase dispute. Chiar și țările în care această problemă s-a pus de mai multe decenii nu au găsit încă un răspuns acceptabil pentru toate părțile interesate.

Socializarea nu se limitează doar la cei patru agenți principali amintiți. Ea se realizează și de către organizațiile religioase, politice, de asociații voluntare și, în mod difuz, de ansamblul comunității în care trăiește individul. Socializarea realizată de diferiți agenți poate fi unitară (toți agenții sunt orientați în acțiunea lor de norme și valori similare sau compatibile) sau contradictorie (valorile și normele socializate de un agent sunt opuse celor socializate de un alt agent). Divergențele puternice între organizațiile și instituțiile sociale conduc la procese de socializare contradictorii și la personalități contradictorii.

Având o anumită ereditate, trăind într-un anumit mediu și sub acțiunea unor combinații foarte diverse de agenți socializatori, fiecare individ are o experiență socializatoare unică și o personalitate unică.

MENTAL STEREOTYPES IN THE FIRST YEARS OF POST-TOTALITARIAN ROMANIA¹

The transition from communist totalitarianism to a democratic socio-political organization and to a market economy system depends on several economic factors (capital, technology, skilled labour force, competent management) and also on political and cultural elements. The political speeches, whether delivered by government or opposition in Romania, underline almost exclusively the financial, technological or political aspects, neglecting quite completely the psycho-sociological dimension of this transitory period. The fact that the economic reforms somehow failed is only partly due to the lack of economic resources or to organizational setbacks. These are, of course, significant and undeniable reasons, but there is one more explanation rather forgotten, and that is the attitude of the Romanian population itself towards economic, social and political changes.

Over forty years of communism have left their mark not only on the social and political scene but also on people's attitudes and mentalities, forming mental and behavioural stereotypes which are now an obstacle to change.

---

¹ Ioan Mihăilescu, "Mental Stereotypes in the First Years of Post-Totalitarian Romania" în *Government and Opposition*, Londra, 1993, 3, pp. 315-324.

Totalitarian regimes (the Romanian one was no exception) exert on their citizens not only direct, physical violence but also an indirect, almost psychological damage, much more difficult to pinpoint and to counteract, and which has lasting effects.

Such regimes impose themselves through force, obtaining obedience by fear. They will proclaim platitudinous motivations such as 'national interest', 'people's welfare' and 'the objective way history', and will use an enormous propaganda machine.

The East-European communist regimes always tried to persuade their population that their policy was the best and that the people should be happy to live in the best of all possible worlds.

A detached outsider will view these motivations as primitive and false. Most East Europeans might say that during the post-totalitarian period the communist propaganda has not affected them. They are probably honest in this belief but nevertheless in reality it is self-delusion to which even persons with a sharp critical faculty have fallen victim. Such statements are seen as exaggeration and they scandalize all anti-communists, whether sincere or not.

The Marxist-Leninist regime left deep imprints on the personality of those who lived under its domination for many years. We may never know to what extent it moulded characters, attitudes and mentalities.

The real effects

The real effects of communist propaganda were achieved by the powerful technique of agit-prop indoctrination, but also because of social and cultural conditions in East-European countries in the 1950s. The average cultural level in these countries was superior to the level provided by internal and external agencies of communist indoctrination. Nevertheless the level of civil and political education was still low compared to that of West-European countries. Propaganda, even if using primitive means, has more effect on the less educated.

To achieve its ideological aims, the totalitarian communist regime made use the most important socializing institutions: schools, cultural and religious institutions, as well as many secondary organizations. In order to survive, these institutions were forced to sacrifice their basic *raison d'être* to the ideological aims. It is hard to assess now whether these fundamental institutions, could have resisted with greater strenght the political pressure which turned them away from their normal social role. There are, of course, innumerable examples of individual persons, or of small groups, who fought against the usage of the fundamental institutions for a purely ideological purpose. But there is no example in Romania of whole institutions which opposed this sacrilege. On the contrary, schools and cultural and religious organizations promoted, or at least facilitated the influence of communist propaganda.

The repression of the critical spirit and the permanent and obsessive repetitions of the same catechisms, although they were quite unbelievable, led to the creation of some stereotypes concerning social organization, the role of social institutions, relations between ethnic groups, the national history and the place of Romanians in European history; also the meaning of the market economy system, of the role of international organizations and organisms, of political pluralism etc. These psychological projections and stereotypes were used as term of reference and criteria for assesing the new social and political situation by the citizens in the first years of liberation. They were very often in contradiction to one another or went against the grain of the new political and spiritual aspirations. But, even so, they wereand are quite efficient. The 'original democracy', looked upon ironically, is not only the creation of some political parties but also the spontaneous manifestation of some deep trends of opinion. The authors of the obsolete convergence theory of economic systems would be surprised to find how many supporters that theory had in Romania. The contradictory character of spontaneous sociological concepts (confusedly spread among several social categories) and which argued for the 'original' combination of advantages from capitalism and socialism took the form of what I shall describe as widespread mental and attitudinal stereotypes. Although some of them may be out of date

by now, I shall use the figures from sociological surveys made in March, June and December 1990, as well as from April 1991.

The data are abundant but I shall present only some synthetic statistical indices. I have chosen from the long list of mental and attitudinal stereotypes those ten which I consider most important.

The ten stereotypes

'The critical economic and social state of the country is mostly due to hostile treacherous forces which want to harm Romania'. The main perpetrators of the internal difficulties of the country are to be found outside the country or with some political, ethnic or religious minorities. Romanians are people "chosen by God" and were throughout their history envied and dominated by foreigners. From an anthropological and sociological point of view, one can detect in the background of this stereotype an obvious mental mechanism for finding a 'scapegoat'. The community shattered in its stability and cohesion must remove the harming forces. Once the guilty victim has been 'sacrificed', the community will again find its equilibrium and welfare.

Some political forces use the mechanism of the 'scapegoat' directly in order to give more force to the accusations and to make them more credible, especially when they use apparently *Wertfrei*, scientific motives. But, in fact, this mechanism is only a procedure to distort reality, and to produce a wrong social diagnosis, which hinders the finding of real objective and efficient solutions. Moreover, it may sharpen the conflict and increase the crisis.

Great confidence in official informational sources. The totalitarian regime pretended to be the only holder of power and to have a monopoly of the truth. Communist propaganda tried to compromise any information coming from sources it could not control. This action was facilitated by the great faith of less cultured people in the written, officially disseminated information. This trust may go so far as to consider the written dogma as sacred: what is

written cannot but be true. The trust increased when the information was spread through television (50 - 60 per cent of the population believe above all in the TV information). It thus become obvious that political forces which are controlling or influencing the TV programmes may have a powerful influence on public opinion.

Oral but not active political commitment. Political commitment during the communist totalitarian regime was of a ritual type. The same resistance to political involvement holds true so far also for the post-totalitarian period.

Political information is received daily by the citizens through the printed press (46 - 48 per cent), but participation in actions for solving the community's problems is weak (23 -26 per cent). Citizens very seldom take part in political meetings (10 per cent), they are very seldom in touch with politicians or other public persons (10 -11 per cent) and they rarely take the time actively to support a political group (8 -10 per cent). The solution to economic and social problems is expected to be given by others, the confidence in the capacity of local forces or professional groups being quite low.

Apathy towards political activity. The attempt of the communist regime to involve the whole society politically led to effects quite contrary to those expected, so that the distance between people and politics and politicians grew wider. When Romanian people consider that things are going the right way, they are no longer interested in the leading forces (20 per cent). A great many prefer to stay away from politics (42 - 50 per cent) or have no confidence in politicians (48 - 50 per cent). Those who turn politics into a profession are usually viewed critically (40 - 41 per cent).

Distorted and contradictory understanding of the political scene. After almost 45 years of communist totalitarianism, one third of the Romanian people places itself on the 'Left', another on the 'Right', and the last third has not defined its position yet. The self-defining of the political position is done in very relative terms, as for instance: 60 per cent of the population interviewed cannot define what the political terms 'Left' or 'Right' mean, and another 15 per cent's

interpretation is at most fanciful. The same distorted and contradictory understanding applies also to the significance of democracy. One third of the population cannot explain what a democracy consists of, while another reduces its meaning only to liberty and respect for moral standards. There is often a confusion between democracy and the market economy.

The multiplicity of meanings of democracy enables all the political parties, even those with a different past, to claim that their programmes are democratic. Communist propaganda asserts that the fundamental right of people is the right to work. One year after the December 1989 events, two – thirds of the Romanian people believed democracy to be the guarantee of a job and a reduction in unemployment.

Any decision leading to a reduction in unemployment is, under such circumstances, considered to be a move towards democracy. What the great majority of Romanians (75 – 77 per cent) ask of democracy is lack of unemployment and an improvement in standard of living.

Opinions about political change are vague and contradictory. The sections of the population who appear to favour economic change are private entrepreneurs, peasants and workers, and apparatchiks.

The great majority of the population still thinks in the framework of the old patterns and hierarchical social levels, considering working people, for instance miners, an important socio – professional category, while intellectuals are less important.

Assurance of social equality. Communist propaganda insisted very much on the stability of social equality and equity. The basis of this propaganda was the conception that citizens are equal not only from the political point of view but also economically. It is hardly accepted that the criterion for the differentiation of incomes should be the level of qualification and professional competence.

The majority of the population (70 – 74 per cent) considers that incomes should be almost equal for all. The political or economic

attempts to differentiate incomes are considered to be, especially by workers, a new means of capitalist exploitation. But the income of a special professional category of workers is concerned: each category considers itself to be the only one deserving a salary increase.

Social conflicts and legitimization of power. Communist propaganda insisted that achieving social homogenization would put an end to social conflicts. Exploitation or the division of society into rich and poor was considered one of the greatest dangers for a society. Gradually, an aversion towards economic and social cleavages was perceived in the attitudes of the people. Even nowadays, half of the people who were interviewed consider the gap between rich and poor as the main problem in Romania. Yet a total of 75 per cent place it between those who respect the law and those who do not. Paradoxically, half of the Romanians interviewed believed that one can get rich only by evading the law.

The danger of exploitation is cleverly used by those who think that if measures of strict economic reform were to be applied, they would damage their own welfare. This explains why the privileged social categories in Romania (especially the bureaucratic apparatus of agricultural production cooperatives or agricultural state enterprises) who are affected by the application of the agricultural property law, try to persuade the rural population that agricultural privatization would bring back exploitation, landowners, poverty, and the persecution of peasants.

This propaganda proved to be especially effective in some parts of the country (North Oltenia and Muntenia or South Moldova) where people still believe in collective agricultural exploitation as the only assurance for social protection. When such propaganda is also supported by the ubiquitous mass media, its effects are even greater.

Compared to the conflicts of an economic nature, others are considered less important. Inter-ethnic or religious conflicts are not taken into account in the results of the enquires as much as the economic conflicts. Greater importance is given to political conflicts, but mostly also on economic grounds. But the solution of social

conflicts is considered possible only to a small extent through economic and political reforms. The main solutions for such problems are considered to be the intervention of legal and judicial institutions (70 per cent) or the support of the police (35 per cent).

Reservations about a market economy and radical social reforms. Despite communist efforts to prove the socialist system superior to the capitalist system, its results were, both in Eastern Europe in general and Romania in particular, disastrous and inefficient. Nevertheless, some reservations and doubts about changes still persist. No doubt the liberalization of prices and the involvement of foreign capital are considered necessary to a great extent (60 – 70 per cent). But there is still a marked fear of inflation and unemployment (82 per cent) as well as concern about who will be the future owners of industrial enterprises when they are privatized. a great majority (66 – 68 per cent) of the interviewees would prefer to maintain the enterprises in state-ownership or to establish the workers' property in them.

For agriculture, privatization proved to be more popular either by returning the land to the landowners (35 per cent) or by parceling it out among the members of the agricultural production cooperatives.

A significant proportion (40 per cent) of the people interviewed considers that the capitalist type of organization is not suitable for Romania but just as many are supporters of capitalism. Preferences (60 per cent) are shown for a mixed socio-economic organization, combining the advantages of both systems. It is considered that, in such a kind of economy, workers should choose the leaders (30 per cent) or at least be on an equal footing with the owner when managers are appointed (25 per cent). One may state that about half the Romanian people (most of them workers) prefer capitalism without capitalists and competition without unemployment and bankruptcy.

These confused ideas were also strongly influenced by the populist propaganda of the period December 1989 – May 1990.

The paternalism of the state. During the totalitarian communist regime, the unique and absolute control of society was held by the one party and by the state bureaucracy both combined in a single apparatus. Most people knew that the party-state had a monopoly of everything. Although one of the targets in the December 1989 revolution was this party-state paternalism, the old mental and attitudinal stereotypes still prevail. People with such opinion suggest that the state should support the whole cost of medical care (83 per cent), improve the incomes and assure the economic and social protection of all people (70 per cent), protect the environment, etc. Moreover, they believe that the state should provide jobs (90 per cent), take care of the sick (95 per cent), provide a decent life for the unemployed (82 per cent), and reduce disparity in incomes (73 per cent). The state should also have some important economic functions: control of property, finance enterprises, guarantee of wages and salaries, building of cheap apartments, provision of work for graduates (from schools or universities), salvage of bankrupt enterprises, and even have a monopoly of exports. The attempt of post-totalitarian governments to transfer some of these functions to the new economic agents or local communities, as well as its intention to get rid of some these function completely, leaving them to the market mechanisms, was seen critically by these categories of interviewees. Economic and social reform will have to surmount the obstacles raised by the old mentalities of a paternalistic state.

Reservations about new social and political institutions. The totalitarian communist regime deformed all social institutions, using them for its ideological purpose and absolute power. But the psychological result was a general distrust of institutions and an atomization of the people into families or other microgroups defending themselves against these institutions, which thus unopposed reached an extreme, almost pathological state.

It was not the proof of utility or efficiency that could give them a legitimate existence, but such irrelevant arguments like tradition, assessment of their role by the party-state, and its invocation of some pretended historical missions. The institutions were gradually

looked upon negatively by the citizens who saw them as parasites or as dysfunctional systems. This negative social perception was aggravated by the growth of bureaucracy, 'clientelism' and corruption.

These negative phenomena were facilitated by the fact that Romania was, at the beginning of the communist regime, mostly an agrarian society. The local communities show, in such a society, a reserve towards the outside world and especially, towards central public bureaucracy, rightly considered just as a means to confiscate local profits and to limit local autonomy.

The new democratic institutions will have to face this hostility or, at least, reticence. After the collapse of the communist regime's institutions, the Romanians turn to believe mostly in themselves (2.78)², in God (2.47) and in the family and relatives (2.33). In the hierarchy of social prestige and confidence in public institutions, the top positions are taken by the army (2.22), the government (1.72) and the church (1.71). The quite high confidence in the army is to be explained by the traditional image of this institution (inheritance of features like heroism, courage, discipline; military service being seen as good for the social maturing process of the youth, as well as the idea that the army itself was a victim of the communist regime).

The government is at most the symbol of power; the categories of less educated people believe it has certain attributes such as reliability and authority.

The Orthodox Church lost confidence during the communist regime, partly due to the connection of some parts of the clergy with the old political institutions, partly due to an internal tendency to remove itself from society. The present level of scientific research cannot show to what extent this process is due to atheist propaganda and how much it is due to a general trend in East European culture. But relative apathy towards the Orthodox Church is noticed also with

---

² The computing of the confidence coefficient was based on a scale with four levels: 0 – complete lack of confidence; 3 – complete confidence. The medium value 1.5 is interpreted as limited, medium confidence.

respects to the participation of the ecclesiastical hierarchy in public ceremonies.

This participation even generates attitudes and opinions contrary to its purpose. But of course, we cannot draw conclusions about the religiousness of the people only from their attitude towards the Church as a social institution. Statements that the Romanian people are deeply Christian or profoundly attached to Orthodoxy are just speculative, as long as they cannot be proved by serious scientific research. The few studies, during the post-totalitarian period, on the sociology of religion did not identify a large religious revival but just an extension of public religious ritual.

The trade unions are looked upon with more confidence than the parties' (1.40), but the coefficient is still low if we consider their aim as mass organizations. The reserve towards trade unions is due to trade union leaders, who in many enterprises increasingly ignore the democratic rules applied in the immediate post-totalitarian period.

Parliament and political parties, among the main political institutions, have the lowest confidence coefficient (1.64 and 0.94 respectively). The results of the 1992 elections have given an early image of the difference between parties. The popular faith in Romanian and foreign political personalities remained almost unchanged during the year April 1990 – April 1991, although the confidence – coefficients have been reduced for the present leaders and have grown for the party leaders of the opposition. These tendencies increased after price liberalization.

The survival of these ten stereotypes in thought and attitudes were to be expected in a post-totalitarian period. To get rid of them (and of others, which are not due to communist domination alone but a Balkan-communist combination) is rather a postulate.

In many respects East European countries in the post-totalitarian period are caught in a vicious circle: discarding the old mental stereotypes is possible only with the efficient functioning of the new economic and democratic mechanisms, while that functioning depends on discarding the old stereotypes.

Without being lured into superficial optimism, we may say that this vicious circle can be broken by raising the educational level of the people and their level of democratic culture; and also by introducing, simultaneously, some radical economic and political reforms, which of course will diminish for a while the popularity of the courageous political leaders.

The leaders who practice such a strategy run the risk of initial unpopularity; but also to act on populist and demagogic motives may be even more dishonest and dangerous from a social point of view. The collective and individual ideological detoxification of the old stereotypes, which is now in course, is already a step forward. It is greatly and naturally helped by the appearance of the new second post-totalitarian generation which, already endowed with a mind free of prejudices and of fear, will, if given complete political freedom and a proper democratic education – which our universities already provide – leave behind most of the old prejudices and stereotypes.

CAPITOLUL V

STATUS ȘI ROL

Prin socializare, individul învață să exercite anumite acțiuni sociale, să interacționeze cu alții și ajunge să ocupe anumite poziții în cadrul societății. Altfel spus, în cadrul structurii sociale, indivizii dețin anumite statusuri și joacă anumite roluri.

1. STATUSUL

În mod obișnuit, **statusul** este definit drept *poziția sau rangul unui individ, în cadrul grupului, sau ale unui grup, în raport cu alte grupuri*. Student, profesor, decan, polițist, medic, tată etc. sunt exemple de statusuri din structura unei societăți.

În relațiile lor sociale, indivizii se raportează unii la alții, din perspectiva statusurilor pe care le dețin. Intrând într-o universitate, vom identifica persoanele pe care le întâlnim ca fiind rectorul, decanul, secretara, bibliotecara, studentul, casierul, îngrijitoarea etc. Chiar adresându-ne acestor persoane, includem, de cele mai multe ori, statusul lor.

Fiecare individ deține o multitudine de statusuri și trece mereu de la un status la altul. Dintre acestea, unele statusuri sunt prescrise, altele dobândite. **Statusul prescris este cel deținut de un individ în cadrul unei societăți, independent de calitățile sale și de eforturile pe**

care le face el. Statusul dobândit este cel la care individul accede prin propriile eforturi.

Prescrierea statusurilor se face în mod obișnuit în fiecare societate în raport cu sexul și vârsta. În unele societăți, prescrierea se face și în raport cu rasa, naționalitatea, religia sau clasa socială.

↳ Socializarea statusurilor prescrise începe foarte timpuriu. În majoritatea societăților, încă de la naștere, copiii sunt socializați diferențial, în raport cu sexul. Prima diferențiere simbolică apare în culoarea cu care sunt îmbrăcați băieții și fetele. Ulterior, jocurile pe care le practică fetele, jucăriile pe care le folosesc sunt diferite de cele ale băieților. În mod tradițional, fetele sunt socializate pentru a deține statusul de mame, soții, gospodine. În unele societăți, prescrierea statusului femeii este clar exprimată prin norme. În Germania tradițională, de exemplu, femeia era socializată pentru trei dimensiuni: mamă (îngrijirea copiilor), bucătăreasă și persoană religioasă. Regula celor 3 K (în limba germană, cuvintele *copil*, *bucătărie* și *biserică* încep cu litera K) nu a fost abandonată nici în prezent, în așteptările sociale difuze. În opinia comună, din foarte multe societăți, se consideră că fetele trebuie să dea dovadă de gingășie, afecțiune, bunătate, supunere față de bărbatul puternic. Ele sunt orientate spre profesii considerate mai potrivite cu trăsăturile lor biopsihice. Băieții sunt socializați în raport cu alte așteptări sociale; ei trebuie să dea dovadă de forță, curaj, fermitate.

Cercetările făcute în Franța, Germania și S.U.A. arată că socializarea statusurilor prescrise este simetrică cu așteptările sociale, cu așteptările femeilor față de bărbați și ale bărbaților față de femei. Simetria este mai puternică în ce privește imaginile pe care femeile și bărbații și le fac despre soț și mai redusă în imaginile pe care femeile și bărbații și le fac despre soție. Bărbaților francezi, de exemplu, le place să fie dominanți, independenți și inteligenți și așteaptă de la femei, în primul rând bunătate, afectivitate, generozitate. Femeile franceze așteaptă de la soț inteligență, forță, dar nu mai sunt de acord cu bărbații când este vorba de calitățile lor ca soții. Și ele pun pentru ele pe primele locuri voința, fermitatea, inteligența. În Germania,

femeile au așteptări asemănătoare cu bărbații în ce privește caracteristicile rolului de soție. Atât bărbații, cât și femeile din Germania consideră că statusului de soție îi sunt asociate, în primul rând, cinstea și onestitatea (A.M. Rocheblare-Spenlé, *Les Rôles masculin et féminin*, Paris, PUF, 1962, 434 p.).

Dintre statusurile specifice prescrise bărbaților și femeilor puține sunt, într-adevăr, legate de diferențele biologice dintre sexe. Prescrierea statusurilor în funcție de sex se face pe baza unor modele culturale, pe baza normelor sociale dominante. În unele societăți, pregătirea hranei este o activitate exclusiv feminină, în altele predominant masculină; în unele societăți activitatea agricolă este exercitată predominant de către bărbați, în altele de către femei. În societățile europene, activitatea de secretariat este făcută în principal de femei; în unele societăți din Asia de Sud-Est și din Orientul Apropiat, munca de secretariat este făcută de bărbați, pentru că se apreciază că femeile nu pot ține un secret și nici nu pot lucra în același loc cu bărbații. Realizarea rolurilor specifice în funcție de sex este supravegheată de societate prin diverse mijloace. Un individ care nu-și îndeplinește atribuțiile statusului său riscă să fie penalizat social și marginalizat.

Nerespectarea statusului prescris în raport cu sexul poate îmbrăca diverse grade: nediferențiere vestimentară, nediferențierea tunsorii, etalarea nediferențată a podoabelor, până la nediferențierea sexuală (homosexualism). Reacțiile sociale sunt proporționale cu importanța pe care societatea o acordă fiecărui gest sau comportament nediferențiator. În general, societățile (mai ales cele industriale, dezvoltate), au devenit mai tolerante, în raport cu prescrierea statusurilor de sex. De exemplu, ocupația de infirmieră era considerată specific feminină; în prezent, această ocupație este practică și de mulți bărbați. Îngrijirea copiilor era un atribut esențial al statusului de femeie; în unele țări, această activitate este practică și de către soț. Unele meserii care cereau un efort fizic mai mare și erau considerate specific masculine au început să fie practicate și de femei, pe măsură ce progresul tehnic reduce importanța efortului fizic în exercitarea muncii.

În fiecare societate există copii, adolescenți, adulți și bătrâni și statusuri asociate fiecărei categorii de vârstă. Societatea prescrie fiecărui individ un anumit status, în raport cu vârsta pe care o are. Dacă un copil realizează rolurile unui adolescent sau matur, se consideră că a îmbătrânit prea devreme. Dacă un matur realizează rolurile unui copil, este considerat imatur. Societățile moderne sunt mult mai puțin riguroase, comparativ cu cele tradiționale, în prestabilirea statusurilor în funcție de vârstă. În societățile tradiționale, exista o puternică diviziune comunitară a statusurilor, în funcție de vârstă. Trecerea de la o vârstă la alta era pregătită și marcată de anumite ceremonii. În societățile moderne, trecerea de la vârsta de adolescent la cea de matur este mai puțin marcată și nu mai constituie obiectul unui control comunitar. Statusul de adult se dobândește, în general, prin obținerea unei calificări, prin căsătorie sau prin dreptul la vot. De obicei, nu există o pregătire specială pentru vârsta de adult sau de bătrân.

Importanța statusurilor de vârstă s-a schimbat pe măsura modernizării societăților. În societățile tradiționale, bătrânii aveau un status cu prestigiu social ridicat. Ei erau stăpânii averii, principalii decidenți și judecători. În prezent, bătrânii sunt marginalizați social în majoritatea societăților. După ieșirea la pensie, își reduc brusc importanța statusului social. În societățile mai sărace, bătrânii sunt abandonați sau au un nivel de trai scăzut; în societățile bogate, ei își compensează pierderea importanței sociale prin câștigarea unei mai mari independențe sau prin posibilitatea de a practica anumite hobby-uri sau de a face turism.

Societățile moderne au dezvoltat o formă de quasi-prescriere de status: **meritocrația**. Aceasta este un *sistem social în care statusul este prescris în raport cu meritul, care este măsurat prin performanțele educaționale și profesionale*. Pentru a măsura aceste performanțe au fost elaborate teste, scale, scoruri.

Majoritatea statusurilor deținute de un individ sunt dobândite pe parcursul socializării și interacțiunii sociale. Dobândirea unui status este rezultatul unei alegeri individuale și al unei competiții. Statusul de

bărbat este prescris, cel de soț este dobândit. Nu toți bărbații ajung soți. Căsătoria este rezultatul unei alegeri individuale.

În societățile tradiționale, majoritatea statusurilor erau prescrise în raport cu condițiile sociale ale familiei în care se naștea copilul. Erau puține șanse ca un băiat de țăran sărac să ajungă negustor bogat, iar o fată dintr-o familie de țărani săraci să se căsătorească cu un prinț. Societățile industriale au redus sfera statusurilor prescrise și oferă posibilități mari de mobilitate a statusului descendenților față de cel al părinților și de dobândire de statusuri noi prin performanțe.

Dobândirea unui status obligă individul la alegeri multiple: carieră școlară, ocupațională, relații cu prietenii, loc de rezidență. O persoană care dobândește un status de cadru superior într-o organizație își va schimba locuința, își va părăsi unii dintre vechii prieteni și va stabili noi prietenii, va frecventa mai puțin sau deloc anumite rude. Un bărbat care se căsătorește va abandona, total sau în mare parte, cercul prietenilor celibatari și va stabili relații cu familii! Dobândirea unui nou status este asociată cu ruperea unor relații, inclusiv cu distanțarea față de părinți.

Dobândirea unui status se face prin eforturi personale și este însoțită de anumite costuri personale. Într-o societate rurală tradițională, un băiat născut într-o familie de țărani nu avea de făcut mari eforturi. La rândul lui, devenea țăran și nu avea de făcut decât să se identifice cu statusul tatălui său. În societățile moderne, sunt oferite, cel puțin teoretic, posibilități de acces la un număr mare de statusuri pentru un număr mare de persoane. Ierarhia rigidă a statusurilor din societățile tradiționale a fost înlocuită cu o nouă ierarhie, în care accesul de la o poziție mai joasă la una mai înaltă este permis tuturor celor care sunt capabili de anumite performanțe. Un băiat de țăran nu suferea că nu putea deveni bancher, pentru că știa că societatea nu permitea mobilitatea dintre cele două statusuri și că nu depindea de el să acceadă la un status cu un prestigiu mai ridicat. În societățile moderne, accesul la statusurile cu prestigiu ridicat este considerat dependent de capacitățile și eforturile individului. Pentru a accede la un status cu prestigiu ridicat, individul trebuie să facă eforturi fizice.

psihice și intelectuale. Dar nu toți indivizii sunt dotați pentru această competiție. Unii reușesc, alții nu. Cei care doresc să accedă la un status cu prestigiu ridicat, dar nu reușesc, vor trăi un sentiment de frustrare, de inferioritate. Extinderea posibilităților de mobilitate de status este deci însoțită de multiplicarea dramelor personale ale celor care eșuează în tentativele lor.

În aparență, societățile moderne oferă șanse egale pentru dobândirea unor statusuri. În realitate, însă, șansele de dobândire a unor statusuri sunt diferențiate în raport cu trăsăturile personale și condițiile sociale ale fiecărui individ. Statusul de profesor universitar nu poate fi dobândit cu aceleași șanse de către o persoană care s-a născut într-o familie semi-analfabetă, într-o familie de muncitori sau într-o familie de intelectuali. Formal, în societățile dezvoltate nu există restricții pentru ca o femeie să ajungă președinte al țării sau prim-ministru. În realitate, cazurile în care femeile au avut acces la aceste statusuri sunt accidentale. De la înființare (1864) și până în prezent, Universitatea București nu a avut nici un rector femeie. Aproape toți decanii facultăților Universității au fost și sunt bărbați.

*Fiecare individ deține o multitudine de statusuri care se asociază între ele, formând un ansamblu denumit **status global**. Acest termen este folosit în principal în literatura sociologică americană. Specialiștii francezi folosesc termenul de "poziție" pentru ceea ce am definit anterior a fi "status" și termenul de "status" pentru ceea ce americanii numesc "status global".*

Statusul global poate fi coerent, unitar, dacă statusurile, pozițiile care îl compun sunt congruente între ele. În realitate, între diversele statusuri ale unui individ intervin conflicte frecvente.

De exemplu, poziția profesională comportă un anumit număr de elemente, de attribute: prestigiu, interesul muncii, libertatea de acțiune și salariul (H. Mendras, 1989, pp. 81-82). Aceste patru attribute permit definirea statusului profesional deținut de un individ într-o anumită structură birocratică. În mod frecvent, cele patru attribute variază concomitent: o activitate cu un prestigiu ridicat este interesantă, bine plătită și oferă un grad mare de libertate celui care o exercită. În

anumite situații, oamenii acceptă poziții mai puțin prestigioase, dar mai bine plătite sau cu un grad mai mare de libertate sau poziții mai prestigioase, dar mai puțin plătite. Tendința generală este însă de a asocia cele patru atribute, de a le face congruente.

Conflictele de status sau incongruența pozițiilor se pot manifesta între componentele profesionale, familiale, politice, civice etc. ale statusului global. Sub acest aspect, nu există reguli generale, valabile în toate societățile. Elementele unui status global pot fi congruente într-o societate și aceleași elemente pot fi în conflict în altă societate. De exemplu, în Statele Unite, s-a putut constata o anumită congruență între statusul global (situația profesională bună, locuința într-un cartier elegant, apartenența la o sectă protestantă și veche origine americană) și preferința electorală de dreapta. În absența acestei congruențe, preferințele electorale sunt orientate spre stânga. Aceleași elemente utilizate în situația franceză nu conduc la aceleași comportamente. În absența congruenței dintre cele patru elemente, votul se orientează mai frecvent spre dreapta.

Absența congruenței între diferitele statusuri provoacă la nivelul individului un anumit sentiment de insecuritate sau de culpabilitate, care se poate compensa fie printr-un conformism accentuat, fie prin revoltă, în funcție de tipul societății sau al subculturii în care trăiește individul.

Inconsistența statusurilor, incongruența pozițiilor pot provoca confuzie. Soțul și soția au, în mod obișnuit, o vârstă apropiată. Statusul de soț bătrân și de proaspăt tată sunt considerate incongruente. În momentul în care întâlnim un bărbat vârstnic care însoțește o femeie tânără cu un copil mic, îl percepem mai curând ca fiind tatăl femeii și nu al copilului.

2. ROLUL

Fiecare persoană învață să exercite anumite roluri. În mod obișnuit, **rolul definește comportamentul așteptat de la cel care ocupă un anumit status**. Într-un anumit sens, statusul și rolul sunt două aspecte ale aceluiași fenomen. Statusul este un ansamblu de privilegii și îndatoriri; rolul este exercitarea acestor privilegii și îndatoriri.

Rolurile se definesc în contextele în care ele se exercită și în raport cu alte roluri care intervin în aceste contexte. De exemplu, într-o universitate, o persoană exercită rolul de profesor. În exercitarea acestui rol, persoana intră în relații cu alte persoane care exercită alte categorii de roluri (studenți, colegi de catedră, conducerea universității și facultății, personalul administrativ, persoanele exterioare universității). Studenții au anumite așteptări de la profesor (să le expună clar cunoștințele, să-i sprijine în studiul lor, să nu-i plictisească prea tare, să le dea note bune la examene, etc.) iar profesorul încearcă să răspundă acestor așteptări. Colegii de catedră au alte așteptări față de profesor: să fie amical în relațiile cu ei, să participe în mod echitabil la realizarea sarcinilor catedrei, etc. Conducerea academică așteaptă de la profesor ca acesta să dovedească competență profesională, exigență în notarea studenților, promptitudine în executarea dispozițiilor.

Aceste așteptări de rol există independent de persoanele concrete care ocupă posturile de profesor. Există un model ideal de rol, căruia persoanele concrete trebuie să i se supună. Fiecare persoană concretă se apropie însă într-o măsură mai mare sau mai mică de idealul de rol. Dacă diferențele sunt foarte mari, persoana riscă să fie exclusă de la exercitarea rolului. Făcându-se media diferențelor individuale în raport cu idealul de rol, se ajunge la categoria de profesor "mediu". În analiza rolurilor distingem deci trei nivele: idealul de rol, formele individuale de exercitare a rolului și modalitatea medie de exercitare a rolurilor.

Forma individuală de exercitare a rolului sau comportamentul de rol desemnează comportamentul real, efectiv al unei persoane care joacă un anumit rol. Grupurile și organizațiile dispun de diverse mijloace pentru a limita devierile prea mari ale comportamentelor de rol față de modelele de rol. În acest scop, sunt utilizate uniforme, titlurile, ecusoanele și ritualurile. Aceste mijloace permit o mai ușoară percepere a celor care exercită anumite roluri și constrâng actorii sociali să se conformeze așteptărilor de rol. Un medic care oferă o consultație într-o locuință particulară, îmbrăcat în haine de oraș, comunică mai greu cu pacientul decât în situația în care consultația este dată într-un cabinet, iar medicul este îmbrăcat în halat alb.

Majoritatea comportamentelor de rol sunt exercitări inconștiente ale modelelor de rol socializate. În anumite situații, comportamentele de rol sunt eforturi conștiente de proiectare a imaginii dezirabile a eului. Conceptul de **prezentare dramatică de rol** desemnează *efortul conștient al unei persoane de a exercita în așa fel rolul încât să creeze celorlalți o imagine dezirabilă despre sine*. Într-o anumită măsură, fiecare persoană este un actor dramatic; fiecare își exercită rolul având o anumită audiență. Oamenilor le place ca această audiență să fie cât mai mare, iar rolul exercitat de ei să fie cât mai bine apreciat. Un conferențiar se va interesa întotdeauna de publicul căruia îi vorbește, atât pentru a-și adapta conferința la nivelul publicului, cât și pentru a se pregăti să răspundă așteptărilor publicului. Când se prezintă la examen, un student se pregătește să răspundă bine, dar și să răspundă așteptărilor pe care știe sau bănuiește că le are profesorul. Dacă studentele știu că profesorul este foarte sever, din punct de vedere moral, vor veni decent îmbrăcate la examen; dacă profesorul este el însuși un nonconformist, ținuta vestimentară a studenților va lăsa de dorit.

Învățarea rolului implică două aspecte: dobândirea capacității de a exercita îndatoririle și de a pretinde privilegiile rolului și dobândirea atitudinilor, sentimentelor și așteptărilor pretinse de rol. Primul aspect se realizează mai ușor; al doilea aspect presupune reorientări mentale și atitudinale necesare pentru exercitarea eficientă a rolului.

Aceste reorientări nu pot avea loc întotdeauna, întrucât personalitatea unor indivizi prezintă caracteristici incompatibile cu anumite roluri. O persoană cu impulsuri agresive nu va putea performa rolul de preot, deși poate să stăpânească cunoștințele pentru exercitarea acestui rol. După cum o persoană melancolică, apatică, nu va putea fi un bun ofițer.

Personalitatea influențează alegerea rolurilor, modul de exercitare a rolurilor. În același timp, dobândirea unui nou rol produce modificări ale eului, ale personalității. O fată își modifică personalitatea după căsătorie, iar o soție își modifică personalitatea după ce naște.

Față de fiecare rol există anumite așteptări din partea celorlalți. Dar nu toate așteptările sunt la fel de constrângătoare. Pot fi deosebite trei categorii de așteptări: necesare, obligatorii și facultative.

1 Așteptările necesare se impun cu forță maximă, complet, iar deținătorul unui rol nu se poate sustrage lor. Dacă individul nu satisface aceste așteptări, el este sancționat în mod sever. Un polițist care fură va fi exclus din poliție și condamnat mai sever decât alte persoane care fură. Un judecător care ia mită, un preot imoral, un contabil care fraudează, un medic care refuză să asiste un bolnav vor fi aspru pedepsiți și își pierd dreptul de a mai exercita rolurile respective.

2 Așteptările obligatorii se manifestă la nivelul unor grupuri sociale; în cazul lor este posibilă o anumită doză de neobservare, întrucât sancțiunile nu sunt atât de severe ca în primul caz. Grupurile impun membrilor lor anumite reguli de conduită, gradul de conformare la ele fiind variabil. Grupul permite anumite limite de variabilitate a conformării. Un contabil este pedepsit fie că a furat o sumă mică sau o sumă mare de bani. Unui ofițer i se poate trece cu vederea dacă a consumat prea mult alcool, deși regulamentele militare consideră nedemn de un ofițer acest lucru. Dacă indivizii nu se pot conforma așteptărilor obligatorii, ei pot părăsi grupul sau sunt excluși din grup fără alte sancțiuni.

3 În cazul așteptărilor facultative, există libertatea de a le respecta mai mult sau mai puțin. Membrii grupului se rezumă la a atrage

atenția celui în cauză că nu se comportă bine. Teama de oprobriu sau de scandal acționează de multe ori în direcția respectării, conformării și la aceste așteptări.

Respectarea celor trei categorii de așteptări este realizată prin pedepse și recompense, în cazul așteptărilor necesare acționează doar pedepsele; aici nu intervin recompensele, întrucât indivizii trebuie să li se supună în mod obligatoriu. Un polițist care nu fură sau un judecător care nu ia mită nu sunt recompensați. Recompensele acționează în cazul așteptărilor facultative, prin ele încurajându-se persoanele care se conformează într-o măsură mai mare acestor așteptări.

Setul de roluri. Fiecare persoană îndeplinește mai multe roluri. Un bărbat este și soț, fiu, verișor, vecin, cetățean; el poate fi și tată, angajat într-o întreprindere, acționarul unei companii, membru al unui partid politic, membru al unei asociații culturale, militant pentru protecția mediului înconjurător, jucător de tenis etc. *Totalitatea rolurilor asociate unui status formează un set de roluri.* Rolurile care formează un set pot fi performate în mod diferit. Cineva este un foarte bun administrator, dar un soț dezagreabil; poate fi un tată priceput, dar total neinspirat în afaceri.

Rolurile jucate de o persoană se pot combina într-un ansamblu omogen, persoanele exercitând fără dificultăți întregul set de roluri. Persoanele care realizează aceste performanțe sunt puține. În foarte multe situații intervin stressurile de rol. **Stressul de rol desemnează dificultățile pe care le au oamenii în exercitarea cerințelor lor de rol.** Stressul de rol se datorează pregătirii inadecvate pentru rol, dificultăților în tranzițiile de rol, conflictelor de rol și eșecurilor de rol (Horton și Hunt, 1980, pp.113 - 120).

Pregătirea inadecvată pentru rol. În societățile tradiționale, pregătirea pentru rol era continuă. Pregătirea pentru un rol ce urma a fi exercitat era făcută anterior. Un băiat învăța de la tatăl lui cum să lucreze pământul, cum să îngrijească animalele, cum să se comporte cu vecinii, rudele și autoritățile. Devenit adult, el era pregătit, știa ce are de făcut. Odată învățat, rolul era exercitat într-o formă neschimbată foarte mult timp.

Societățile moderne se caracterizează prin discontinuitate în procesul de socializare. Ceea ce învață copiii are prea puțină legătură cu ceea ce vor face când vor fi mari. Un băiat din mediul rural care urmează studii universitare va folosi foarte puțin din ceea ce a învățat din exercitarea efectivă a rolurilor în comunitatea în care a fost socializat în prima parte a vieții. Fiind în situația de a desfășura o activitate intelectuală, el va fi insuficient pregătit de către familia sa de agricultori pentru exercitarea eficientă a noului rol.

Pe de altă parte, societățile moderne accentuează foarte mult caracterul formal al socializării, ignorând modificările informale care apar în lumea adulților. Socializarea se face în raport cu idealurile de rol și nu în raport cu exercitarea efectivă a rolurilor. Copiii sunt socializați într-un idealism naiv care contrastează cu realitatea. Pe măsura ce descoperă realitatea lumii adulților, tinerii devin cinici. Ei descoperă că profesorul nu este persoana atotștiutoare, că polițistul nu este îngerul păzitor al ordinii publice, că politicianul nu este campionul dezinteresat al binelui poporului, că preotul nu este reprezentantul neprihănit al lui Dumnezeu. Asemenea discontinuități între conținutul socializării formale și conținutul real al vieții sociale se întâlnesc în majoritatea societăților.

Pregătirea inadecvată pentru rol poate rezulta și din dinamismul social foarte puternic. Părinții nu au putut anticipa evoluții sociale, economice și politice, au socializat copiii într-un mod care era adecvat pentru realitățile momentului, dar inadecvat pentru condițiile schimbate. În societatea românească anterioară anului 1989, multe familii își educă copiii pentru a putea supraviețui într-o societate totalitară. Această educație implica în multe cazuri obediența, absența inițiativei, neasumarea riscurilor, disimularea atitudinilor, evitarea eforturilor în muncă. Socializați în acest fel, tinerii sunt pregătiți inadecvat pentru performanțe într-o economie de piață.

Inadecvarea se manifestă și în pregătirea pentru viitoarele roluri familiale. Părinții au o anumită ideologie familială, o anumită concepție despre divizarea rolurilor în cadrul familiei pe care o transmit copiilor. La nivelul comportamentelor familiale, se produc însă

schimbări foarte rapide pe care părinții nu le-au putut anticipa sau care sunt contrare ideologiei lor. Tinerii nu vor dispune de o pregătire adecvată pentru a face față noilor modele familiale. Tânărul care a fost învățat în familia părinților săi că soțul este stăpânul familiei se va adapta greu sau nu se va putea adapta noilor modele familiale care pretind o redistribuire echitabilă a autorității și obligațiilor în cadrul familiei.

Dificultățile tranziției de rol. Pe parcursul vieții, individul joacă mai multe roluri legate de evoluția sa biologică și profesională. Trecerea de la un rol la altul poate fi asociată cu multe dificultăți, întrucât nu există o pregătire adecvată pentru rolul următor. Socializarea rolurilor de vârstă (adolescent, tânăr, adult, bătrân) este limitată doar la câteva aspecte și nu acoperă esențialul atribuțiilor de rol.

În societățile tradiționale, tranziția de la un rol de vârstă la altul se făcea fără dificultăți deosebite, fiind de obicei pregătită prin socializarea anterioară. Un tânăr care trecea în categoria adulților știa ce drepturi și îndatoriri avea. Tranziția de la un rol la altul era marcată prin rituri de trecere. În societățile moderne, un tânăr nu știe decât aproximativ ce va avea de făcut odată devenit adult. Nici tânărul, nici părinții și nici comunitatea nu pot stabili când și dacă s-a realizat pregătirea pentru trecerea la rolul de adult. Dobândirea unei calificări profesionale, dreptul de vot, obținerea permisului de conducere auto sau căsătorirea pot marca trecerea la rolul de adult, dar nu implică și o pregătire adecvată pentru acest rol.

Tranziția la rolul de bătrân este de asemenea asociată cu numeroase dificultăți. În societățile tradiționale, bătrânii aveau roluri clar definite. Ei aveau o putere decizională mare, erau depozitarii tradiției și principalii agenți de control social. În societățile moderne, bătrânii au o putere economică și decizională mică și o slabă influență la nivel familial, comunitar și social. Trecerea la vârsta de bătrân este dificilă, atât sub raport biologic, cât și social. În multe societăți, bătrânii sunt considerați ca persoane ce așteaptă să moară, deși nici pentru acest eveniment final al vieții lor ei nu sunt pregătiți. Creșterea duratei medii de viață și posibilitatea prelungirii vieții datorită progre-

selor din medicină fac ca persoanele vârstnice să nu considere moartea ca iminentă și să nu considere aproape niciodată că a sosit momentul să se pregătească pentru moarte. O asemenea pregătire nu ar însemna o înclinație morbidă a indivizilor și comunităților.

Tranziția la un nou rol nu înseamnă numai învățarea unui nou rol; în cazul rolurilor de vârstă, ea înseamnă și renunțarea la vechiul rol. Un bătrân care, prin pensionare, se vede redus la condiția de ființă inutilă, lipsită de autoritate, diminuată din punct de vedere economic, va renunța greu la vechiul său rol. Acest fapt poate provoca conflicte între generații la nivel familial și extrafamilial.

Conflictele de rol se pot manifesta în două forme: între două sau mai multe roluri exercitate de o persoană; între cerințele care configurează același rol.

În primul caz, de exemplu, pot exista conflicte între rolul de manager într-o companie și cel de soț, între rolul de studentă și cel de mamă, între rolul de polițist și cel de adept al unei religii. În al doilea caz, conflictele apar între componentele aceluiași rol percepute drept contradictorii de persoana care exercită rolul. De exemplu, în cazul rolului de profesor, pot să apară conflicte între exigențele de moralitate, corectitudine și dorința de câștiguri suplimentare. Foarte multe roluri reunesce exigențe percepute drept conflictuale și foarte puține seturi de roluri sunt complet neconflictuale.

Depășirea conflictelor de rol la nivel individual se face pe trei căi: raționalizarea, compartimentarea și adjudecarea. Primele două nu sunt conștiente, intenționate. Dacă nu ar fi astfel, ele nu ar putea funcționa.

/ **Raționalizarea** este un proces protectiv, de redefinire a unei situații dificile în termeni acceptabili, din punct de vedere social și personal. Prin procesul de socializare formală, știm că minciuna este inacceptabilă, din punct de vedere moral. Și totuși, în anumite situații, mințim puțin, convinși că o facem spre binele persoanei pe care o mințim. Un tânăr refuzat de o fată, se va convinge că, de fapt, e mai bine că s-a întâmplat așa, pentru că respectiva fată nici nu-i merita

prietenia sau va ajunge să se convingă că, de fapt, el a refuzat-o pe fată.

Marile religii condamnă omuciderea și, totuși, adepții lor duc războaie. Aceasta pentru că intervine o distincție între războaiele "juste", "sfinte" și restul războaielor. În primul caz, războinicii vor acționa în virtutea credinței că fac un lucru util, din punct de vedere social.

Compartimentarea este procesul de separare a setului de roluri în părți distincte și de conformare numai la cerințele unui rol la un moment dat. Un judecător poate fi foarte sever, dând pedepse maxime în fiecare caz, dar acasă poate fi un tată foarte tolerant. Un polițist poate fi brutal în timpul serviciului, iar acasă poate fi un soț tandru. În cele două situații, indivizii și-au compartimentat setul de roluri în două părți, între care nu stabilesc legături. Uniformele ajută la identificarea cu un anumit rol și la trecerea în stare latentă a altor roluri, care pot avea exigențe contradictorii cu rolul manifest.

În situațiile în care compartimentarea nu funcționează, iar conflictele de rol se manifestă puternic, pot apărea conflicte mentale și dezechilibre psihice. În situații limită, conflictele de rol pot conduce la sinucidere. Un soldat atașat puternic de o religie care afirmă dreptul la viață și nu justifică omuciderea în nici o situație, obligat să ucidă pe câmpul de luptă, poate trăi o dramă atât de puternică, încât să nu-i găsească conflictului său de rol nici o altă ieșire decât sinuciderea.

Adjudecarea este un proces formal, conștient și intenționat, de aribuire unei terțe părți a responsabilității pentru o decizie dificilă. Prin aceste mecanisme, individul se disculpă de vinovăția pe care o asociază exercitării unor acțiuni pretinse de un rol. Formula frecvent utilizată "Îmi pare rău, dar nu pot face altfel", indică transferul conștient al responsabilității pe seama regulamentelor, legilor, codurilor sau deciziilor superiorilor. Individul care procedează astfel nu este neapărat ipocrit. El poate compătimi în mod sincer persoana care este afectată prin exercitarea rolului său, dar nu se va simți vinovat pentru neplăcerile pe care le provoacă. Mecanismul de adjudecare intervine

frecvent în majoritatea deciziilor dificile sau a acțiunilor percepute ca neplăcute la nivel social.

Eșecul de rol poate interveni în situațiile în care nu s-a realizat o pregătire adecvată pentru rol, exercitarea acestuia făcându-se în mod neadecvat. În societățile puternic integrate, în care majoritatea rolurilor sunt prestabilite, eșecurile de rol sunt accidentale. În societățile foarte dinamice, cu numeroase posibilități de opțiuni de rol, eșecurile sunt mai frecvente. Aceste eșecuri se pot manifesta la nivelul rolurilor de sex, de vârstă sau la nivelul rolurilor familiale și profesionale.

Eșecul de rol la nivel familial devine evident în situațiile de divorț. În multe cazuri, partenerii nici nu sunt conștienți că eșecul căsătoriei se datorează pregătirii neadecvate pentru rolurile de soț sau soție. Eșecul poate apărea din absența pregătirii pentru rol sau dintr-o pregătire care nu mai corespunde noilor exigențe de rol configurate prin dinamica modelelor familiale.

Mulți părinți eșuează în socializarea copiilor, mulți absolvenți de liceu eșuează în continuarea carierei școlare. Mulți lucrători eșuează în rolurile lor profesionale. În fiecare caz, eșecul provoacă nemulțumire, frustrare. În situații deosebite, eșecul poate provoca tulburări psihice sau fizice. În toate situațiile, persoanele care eșuează în rolurile lor sunt nefericite.

CAPITOLUL VI

RELAȚIILE SOCIALE

Fiecare individ face parte din mai multe grupuri sociale și participă la un sistem complex de relații sociale.

Relațiile sociale asigură coeziunea și menținerea grupurilor sociale, a colectivităților, a sistemelor și subsistemelor sociale. Societatea ni se prezintă ca un ansamblu, ca o totalitate de relații sociale. Studiul relațiilor prezintă o mare importanță pentru *sociologie*, aceasta putând fi, într-un anumit sens, definită ca *știință a relațiilor sociale, a interacțiunii umane în diferite colectivități, a legilor care generează relațiile sociale în interiorul grupurilor sau dintre diferite grupuri și colectivități*.

*"A defini societatea ca un ansamblu de sisteme de relații înseamnă a refuza să fie considerată ca un produs al unei idei, al unei intenții, al unei valori". (Alain Touraine, *Pour la sociologie*, p. 39). A. Touraine consideră că obiectul sociologiei îl formează "relațiile sociale, toate relațiile sociale, oricât de deosebite ar fi unele de altele, căci obiectul sociologiei nu este un lucru, ci o operație (activitate): a face să apară relațiile în spatele situațiilor. Puțin importă că este vorba aici de raporturi de clasă, de relații de influență, de diferențiere funcțională, de relații ierarhice sau de relații războinice. Fiecare mare categorie de relații sociale definește un domeniu al analizei sociologice"* (Ibidem, p. 30).

1. TEORII SOCIOLOGICE DESPRE RELAȚIILE SOCIALE

Importanța relațiilor sociale a fost pusă în evidență în cadrul mai multor concepții sociologice, care se diferențiază după modul în care înțeleg **natura** relațiilor sociale.

Relaționismul sociologic. Această concepție a fost dezvoltată de sociologul german Leopold von Wiese, sub influența concepției formaliste a lui G. Simmel (1858-1918) și a concepției idealist-voluntariste a altui sociolog german, Ferdinand Tönnies (1855-1936), care introdusese în sociologie noțiunile de "*Gemeinschaft*" (comunitate) și "*Gesellschaft*" (societate). Prin acestea, F. Tönnies definește, de fapt, două tipuri istorice de societate și de relații sociale, determinate - după el - de voința socială.

După F. Tönnies, "comunitățile" sunt produsul așa-numitei "voințe organice" inerente ființei umane și au ca prototip original "comunitatea de sânge". Principalele feluri de "relații comunitare" sunt: cele de rudenie, cele de vecinătate și cele de prietenie, fiecare putând fi de tipul cooperării, de dominație (ierarhice) sau de tip mixt. În schimb, "societățile" care sunt determinate de "voința reflexivă" au ca prototip, "societatea comercială", iar relațiile sociale sunt generate de principiul "fiecare pentru sine", fiind dominate de calcul și interese, spre deosebire de relațiile comunitare care sunt preponderent afective, sentimentale, organice.

În concepția lui von Wiese, societatea este o totalitate de relații interumane, psihologice; obiectul sociologiei nu-l formează "societatea", ci "socialul", studiul acestor relații interumane, interindividuale ca "proces sociale". Argumentația raționalismului se întemeiază pe modul în care se socializează individul. Omul se naște cu un **eu personal**, care se dezvoltă ulterior. În același timp, prin conviețuirea cu alții, el dobândește un **eu social**, care colaborează cu eu-l personal și îl modifică. Sociologia studiază modul în care se constituie eu-l social în

relațiile interpsihologice. Individul este purtător de relații, iar societatea este o totalitate de relații de socializare.

Categoria fundamentală a relaționismului este **procesul social**, întrucât orice relație este înglobată într-un proces.

Procesul oferă aspectul de fenomen, iar relația este elementul variabil al procesului.

Relațiile sociale exprimă *distanța subiectivă dintre oameni, apropierea sau depărtarea lor*. În funcție de această distanță se poate măsura gradul de sociabilitate. L. von Wiese deosebește două categorii de raporturi: raporturi de primă ordine - relațiile și raporturi de a doua ordine - complexe.

În cadrul relațiilor, el stabilește mai multe forme: *unirea* (determinată de dorințe, instincte, sentimente și hotărâri); *relații de cooperare* (produse pe baza unei anumite diviziuni a muncii; aceste relații întăresc dependențele dintre indivizi și dintre individ și grup); *relații de separare și concurență*.

Complexele sociale sunt un ansamblu de relații cu rezistență și durată lungă. Complexele se deosebesc prin durată, grad de abstracție, mod de organizare. Aceste complexe sunt masa, grupul și colectivitatea abstractă (statul, biserica). *Complexele sociale care au o durată lungă și au drept scop menținerea coeziunii sociale formează instituțiile.*

Față de concepția raționalismului sociologic s-au exprimat mai mulți critici. Astfel, P. A. Sorokin (1889-1968) consideră că formele de relații sociale propuse de relaționiști au fost studiate mai bine și mai precis de științele juridice. Distincția dintre formă și conținut este imprecisă.

Sub influența lui L. von Wiese și a altor factori, în sociologia americană s-au dezvoltat mai multe școli consacrate analizei relațiilor sociale și elaborării de "tipologii". În acest sens, pot fi amintiți - dintre autorii mai semnificativi - A. W. Small, care afirmă și el că socialul constă dintr-o pluralitate de indivizi și relațiile lor (clasificate ca relații de atracție, de respingere, de coordonare); E. A. Ross, după care

sociologia este studiul proceselor și relațiilor de interacțiune inter-individuală (cooperare, competiție, conflict, acomodare, asimilare); E. Park și Burgess, care propun patru tipuri de relații: competiție, conflict, acomodare și asimilare.

Sociometria, cercetarea activă și interacționismul simbolic.

Pornindu-se de la rolul diverselor tipuri de relații sociale în viața socială și în coeziunea grupurilor sociale, în sociologia contemporană au fost formulate mai multe teorii în care accentul cade pe un anumit tip de relații. Mai cunoscute sunt teoria sociometrică, teoria dinamicii grupurilor, cercetarea activă, și, într-un anumit sens, curentul interacționismului simbolic.

Scoala sociometrică. J. L. Moreno (1892-1974), fondatorul școlii sociometrice consideră că *din multitudinea relațiilor sociale cele mai importante sunt relațiile interpersonale*. În concepția sa, aceste relații sunt esențial afective (de atracție, de respingere sau neutre). Influențată de Bergson și Freud, *teoria sociometrică susține că spontaneitatea și creativitatea sunt sursa relațiilor dintre indivizi*; în fiecare individ există o spontaneitate socio-afectivă, care se manifestă în preferințe sau respingeri; realitatea socială este fundamental afectivă.

În cadrul fiecărei societăți - afirmă această teorie - există anumite modele comportamentale individuale și sociale, care constituie cultura respectivei societăți. Aceste modele asigură securitatea indivizilor, dar, în același timp, îi împiedică să-și exprime atracțiile și respingerile. Menținerea acestor modele comportamentale rigide reprezintă o sursă de frustrare, de tensiune pentru individ. La nivelul grupurilor sociale, ele pot provoca dezechilibre. Sociometria are ca scop principal cunoașterea relațiilor interindividuale, pentru a ajuta individul să-și elibereze spontaneitatea sa creatoare. Sociometria este considerată de adepții săi ca având atât un rol teoretic cât și terapeutic.

În vederea analizării relațiilor interindividuale, au fost puse la punct o serie de tehnici: testul sociometric, matricea sociometrică și psihodrama. Aplicarea acestor tehnici permite studierea coeziunii grupului, a stării moralului de grup, echilibrelor și dezechilibrelor ierarhice, a existenței unor sciziuni, a unor clici în cadrul grupului.

Dacă principiile teoretice ale sociometriei sunt discutabile, în schimb, tehnicile de studiere a relațiilor interindividuale din cadrul grupurilor mici s-au bucurat de o mare popularitate și sunt actualmente frecvent folosite în studierea, în organizarea și reorganizarea grupurilor mici.

Dinamica grupurilor. Kurt Lewin (1890-1947), fondatorul școlii cercetării active, afirmă că, *în cadrul fiecărui grup, există un echilibru quasistăionar*, ce cuprinde două componente: **a)** un ansamblu de forțe care acționează pentru a menține comportamentul grupului la un anumit punct, și **b)** un ansamblu de forțe care acționează pentru a menține comportamentul fiecărui membru al grupului la nivelul echilibrului de grup. Aceste forțe constituie ceea ce el numește norme, standarde. În concepția lui Lewin, *grupul este un câmp de interacțiuni*. Dinamismul grupului este dat de existența unor contradicții interne și a unor contradicții dintre grupul respectiv și alte grupuri. Pentru Lewin, cunoașterea relațiilor de grup și intervenția în grup sunt interdependente. Cercetarea grupului este însoțită de producerea unei schimbări. Teoria echilibrului quasistăionar și teoria schimbării reprezintă fundamentul teoretic al cercetării active. Școala cercetării active nu a elaborat o teorie generală a relațiilor sociale. Scopul său principal este cunoașterea relațiilor care au loc în cadrul grupurilor (în special al grupurilor mici) și producerea unor schimbări în comportamentul de grup și în relațiile de grup. Cercetările școlii active sunt în principal orientate de ideea aplicabilității cercetărilor și de stabilire a unor tehnici de acțiune. Ca și în cazul teoriei sociometrice, scopul este dublu: teoretic și activ.

Cercetările din cadrul școlii sociometrice și al școlii cercetării active au stat la baza formulării a numeroase tehnici de cunoaștere și activare a grupurilor, de intervenție în grup și de schimbare a grupurilor.

Interacționismul simbolic. Interpretarea individualistă a relațiilor sociale a luat forme dintre cele mai complexe în cadrul unor curente din sociologia americană, cum este și interacționismul simbolic (prezentat aici foarte succint, sub unghiul acestei teme), care pornește

de la ideea că relațiile dintre "actori", *interacțiunea oamenilor în cadrul activităților colective, constau, în primul rând, într-o înrâurire reciprocă, prin simboluri, semnificații și interpretări*. De aici, s-a ajuns la unele exagerări ce tind să facă din sociologie un fel de lingvistică sau semantică socială, reducând analiza fenomenelor, proceselor și relațiilor sociale la studiul limbii și al proceselor simbolice. Astfel, în concepția lui P. Winch, oamenii acționează după cum vorbesc, iar relațiile dintre ei se efectuează numai prin idei, care sunt exprimate la rândul lor în limbă. De unde derivă concluzia că sociologia, care este o știința a realității sociale - se rezumă la o analiză specială a limbii, la o sociolingvistică. Respingerea unor exagerări, nu înseamnă, pe de o parte, a ignora faptul că analizele relaționiștilor au pus în evidență numeroase forme de relații sociale și, pe de altă parte, că relațiile sociale (care sunt relații de grup, în primul rând) nu posedă și trăsături simbolice evidente și că nu au o coloratură psihologică individuală, interindividuală.

Teoria marxistă a relațiilor sociale. Concepția marxistă, ca teorie generală a societății, consideră că, *din totalitatea relațiilor sociale, determinante, hotărâtoare sunt relațiile de producție, relații care se stabilesc între oameni, între grupuri și clase sociale în procesul de producție a bunurilor sociale și care se referă la modul în care are loc unirea producătorilor cu mijloacele de producție, la schimbul de activități, la repartiția și consumul produsului social*.

Relațiile sociale sunt în primul rând materiale, obiective, independente de voința oamenilor. Ele nu au un caracter psihologic și interindividual, ci unul intergrupal (pe anumite trepte ale societății, interclasial), de fapt, societal și obiectiv. Natura lor depinde de nivelul de dezvoltare a forțelor productive și de caracterul acestora. Distanța dintre forțe productive și relații de producție nu semnifică existența unei rupturi între acestea. Dimpotrivă, ele formează o unitate pe care Marx o denumeste **organism social de producție**.

Din totalitatea relațiilor sociale, din complexitatea imensă a acestora, Marx a desprins ca relații determinante, hotărâtoare pentru dezvoltarea societății, relațiile care se stabilesc între oameni în procesul

de producție. Aceste relații condiționează, în cele din urmă, întregul ansamblu al relațiilor dintre oameni. Relațiile de producție sunt structurate, alcătuiesc un ansamblu unitar. Totalitatea acestor relații de producție constituie structura economică a societății. Această structură constituie baza pe care se înalță suprastructura. Între bază și suprastructuri există relații dialectice. Odată cu schimbarea bazei, are loc schimbarea întregii suprastructuri. Deși în esența lor sunt condiționate de baza economică, relațiile de producție posedă și propriul lor dinamism.

Depășind exagerările sau limitările diverselor teorii, sociologia trebuie să studieze relațiile sociale ca sisteme complexe, cu laturile lor materiale, obiective, cu caracteristicile lor colective, de grup, luând în considerare, în același timp, laturile lor subiective, psihologice, inter-individuale, aspectele lor simbolice și culturale.

2.RELAȚII INTERUMANE - RELAȚII SOCIALE

Relațiile sociale se formează pe baza interacțiunii dintre indivizi, pe baza unor scopuri și interese individuale și sociale. Orice societate sau grup social nu este o simplă sumă de indivizi, ci constă dintr-o rețea de legături dintre aceștia, din mijloacele (materiale și simbolice) folosite de aceștia în interacțiunile și activitatea lor, precum și din rezultatele sau produsele (materiale și spirituale) ale activității lor sociale. Relațiile interindividuale pot fi întâmplătoare, efemere sau spontane, având - sub raportul vieții sociale - un rol derivat, secundar. În toate colectivitățile, grupurile și unitățile sociale există însă relații fundamentale, care se caracterizează prin durată și stabilitate, se desfășoară după norme și reguli stabilite (formal sau informal), sunt consfințite în legi, coduri, reguli, obiceiuri sau tradiții (au o anumită structură). "Modelele" relațiilor sociale fixează și prescriu modul de desfășurare a interacțiunilor, locul pe care îl ocupă indivizii (status și rol), modul de desfășurare a activității indivizilor, comportamentul admis, ca și cel nepermis.

Nu toate relațiile dintre indivizi sunt relații sociale. Relațiile interumane reprezintă mai multe forme care pot fi și etape în constituirea relațiilor sociale (J. Szcsepanski).

O primă formă de relație între indivizi este **contactul spațial**. Indivizii intră în contact unii cu alții în diverse împrejurări: la locul de muncă, în locurile de studiu, în locuințe, în adunări publice. În aceste ocazii, individul devine conștient de prezența în cadrul aceluiasi spațiu a altor indivizi pe care începe să-i observe. Nu orice contact spațial duce la apariția relațiilor sociale. Participarea la un spectacol, la o întâlnire sportivă, călătoria timp de câteva ore într-un mijloc de transport în comun sunt contacte spațiale în care indivizii sunt conștienți unii de prezența altora. Aceste prilejuri pot conduce uneori la statornicirea unor relații durabile, dar, în general, după încetarea acestor forme de contact spațial, relațiile dintre indivizi dispar.

O altă formă de relații este **contactul psihic**. Indivizii își observă reciproc caracteristicile, aspectul, trăsăturile de caracter, pregătirea intelectuală, preocupările etc. În acest caz, individul apreciază persoanele cu care vine în contact din punct de vedere al nevoilor și intereselor sale. Această apreciere poate fi conștientă sau inconștientă, reciprocă sau unilaterală. Interesul reciproc pe care îl manifestă două persoane una față de alta dă naștere contactului psihic.

Pe baza contactelor spațiale și psihice se statornicesc și **contactele sociale**. Aceste trei tipuri de contacte pot să apară simultan. Contactul social constă în *legătura dintre două sau mai multe persoane care realizează anumite acțiuni referitoare la o anumită valoare*.

Contactele sociale pot fi **trecătoare** sau **durabile**. Cineva indică altcuiva cum să ajungă la o anumită adresă; o persoană călătorește cu taxiul și în acest timp discută cu șoferul; cineva servește masa la restaurant și discută cu ospătarul. Acestea sunt contacte trecătoare; e posibil ca persoanele respective să nu se mai întâlnească niodată. Contactele dintre studenții aceleiași grupe, dintre muncitorii aceleiași echipe sunt contacte permanente sau cu o lungă durată în timp.

Contactele sociale pot fi **publice** sau **private**. Faptul că doi studenți merg împreună la un spectacol de teatru este un contact privat.

Discuția pe care o are un student cu decanul facultății în vederea soluționării unei probleme este un contact public.

Contactele sociale pot fi **personale** sau **materiale**. Contactele personale apar când partenerii acționează din interes pentru problemele și trăsăturile lor. Contactele dintre doi prieteni, doi îndrăgostiți sunt contacte personale. Contactele materiale apar când acțiunea vizează un anumit obiectiv fără ca partenerii să se intereseze de personalitatea lor. Plata unei taxe, cumpărarea unui obiect se pot face în condițiile în care persoanele aflate în contact nu manifestă interes una față de alta.

Contactele sociale pot fi **directe** (față în față), ori **indirecte** (indivizii intră în contact prin produsele lor). Contactele directe și personale prezintă o mare importanță din punct de vedere sociologic. Absența acestor contacte poate conduce la marginalizare, la însingurare, la consecințe asupra echilibrului psihic al indivizilor.

În situația în care contactele sociale sunt durabile, între indivizi apare un fenomen nou: ei caută să se influențeze reciproc. Un individ urmărește să provoace la un alt individ sau la un grup o anumită reacție care, la rândul ei, va provoca noi acțiuni din partea primului individ. **Interacțiunea socială** este esențială pentru activitatea grupurilor sociale. Ea generează procesele de adaptare, de acceptare, de socializare, de cooperare, de opoziție, de conflict etc.

Interacțiunile sociale se realizează după anumite modele statornicite în practica vieții sociale. Acestea sunt codificări ale comportamentelor și sunt acceptate social. Intrând într-un anumit grup, individul trebuie să se conformeze modelelor de interacțiune existente în acel grup. El poate acționa și în direcția introducerii unor elemente noi de interacțiune. Ca urmare a interacțiunilor în cadrul grupului, modelele de acțiune pot suferi modificări.

Interacțiunile pot fi **directe** și **indirecte**. În cadrul unui grup de studenți, interacțiunile sunt directe și au loc în timpul contactelor directe. În cadrul unei localități mari, al unui oraș sau al unei mari întreprinderi, interacțiunile sunt predominant indirecte. Locuitorii unui oraș interacționează, de cele mai multe ori inconștient, asupra serviciilor publice, asupra rețelei culturale, asupra instituțiilor economice.

administrative și politice. Interacțiunile în cadrul marilor colectivități sunt independente de intențiile subiective ale indivizilor; ele rezultă din participarea lor la sisteme complicate de organizare socială. În cadrul acestor interacțiuni, rolul modelelor de interacțiuni este mult mai mare.

Modelele de interacțiune socială sunt produsul unei anumite dezvoltări sociale și culturale. Ele se schimbă de la o perioadă istorică la alta și sunt diferite de la o societate la alta.

Interacțiunile sociale sunt mai durabile decât contactele sociale. Pe baza lor apar relațiile sociale. În constituirea relațiilor sociale nu sunt necesare toate etapele prezentate. Contactele sociale și psihice intervin în principal în cazul relațiilor directe. În cazul relațiilor indirecte (de exemplu, relațiile dintre clasele sociale) ele sunt puțin importante.

Relația socială este un sistem de interacțiuni sociale dintre doi parteneri (indivizi sau grupuri) care are la bază o anumită platformă (atitudini, interese, situații). Relația socială este orientată de un sistem de îndatoriri și obligații pe care partenerii trebuie să le realizeze. Relațiile din cadrul grupurilor mici se bazează pe contacte și interacțiuni directe, personale. În cadrul grupurilor mari, a colectivităților, a societăților, relațiile sunt complexe și se bazează pe interacțiuni indirecte.

Relațiile sociale sunt orientate de anumite norme, de anumite modele de acțiune. În cadrul relațiilor directe, personale, reglementarea este mai slabă. Totuși, și aici intervin anumite norme. Relația de prietenie nu se conformează unor statute sau unor legi. Există însă anumite modele elaborate social, ale acestor relații, cărora indivizii trebuie să li se conformeze. În caz contrar, relația de prietenie închează, iar cel considerat responsabil de nerespectarea normelor de comportament, poate să suporte reprobarea indivizilor cu care se găsește în contact. În cadrul grupurilor mici, există atât relații directe, personale, cât și relații reglementate prin modelele comportamentale de grup sau instituționalizate. Coeziunea grupului depinde de existența ambelor tipuri de relații.

În cadrul marilor colectivități și în cadrul societății, reglementarea este făcută în mod formal, prin convenții, regulamente, coduri.

Relațiile directe dintre doi indivizi constau într-un șir de conduite și acțiuni conștiente și definite subiectiv. În cazul relațiilor sociale indirecte, care predomină în marile colectivități, legăturile nu mai depind de intenția subiectivă a indivizilor.

Relațiile sociale asigură coeziunea și durabilitatea grupurilor. Cercetarea lor este esențială pentru cunoașterea grupurilor, pentru prevederea acțiunilor și conduitelor. Cunoașterea relațiilor sociale permite și intervenția în organizarea și reorganizarea grupurilor.

Există o legătură reciprocă între "grupuri sociale" și "relații sociale". *Ca să existe o relație socială între doi indivizi, ei trebuie să aparțină aceluiași ansamblu de grup.* Nu putem vorbi de relația tată-fiu în afara ansamblului familial; între profesor-elev în afara școlii; între patron și muncitor în afara întreprinderii. La rândul lor, felul relațiilor sociale, tipul acestora și modelele de norme sau de reglementare a relațiilor sociale configurează tipuri specifice de grupuri sociale.

3.TIPOLOGIA RELAȚIILOR SOCIALE

Relațiile sociale prezintă o mare diversitate. Există mai multe clasificări ale lor, făcute în raport de diferite criterii. După **natura lor**, relațiile sociale sunt economice, politice, educaționale, juridice. După **cadrul** în care se desfășoară, după tipul partenerilor, relațiile sociale sunt:

- *interindividuale*, relații care se stabilesc între doi indivizi. Acestea pot fi relații de prietenie, de colaborare, de dușmănie, de conflict;

- *între individ și grup*. În aceste relații, grupul apare ca un întreg cu valorile, interesele și normele sale. În cadrul grupurilor mici, principalele tipuri de relații sociale sunt relațiile de comunicare, relațiile afective, relațiile de conducere și relațiile de mobilitate. Relațiile

de la nivelul grupurilor mici mai sunt clasificate și în relații intelectuale, afective și morale, (J. Piaget);

- *intergrupale*, relații care se stabilesc între grupuri ca totalități. Aceste relații sunt diferite în raport cu natura (scopul) și mărimea grupului.

Relațiile sociale se deosebesc și după **modul în care afectează coeziunea socială**. După acest criteriu, deosebim:

- *relația de cooperare*. Aceasta poate fi personală sau impersonală, deliberată sau simbolică. Cooperarea decurge din diviziunea socială a activităților. În grupurile primare, cooperarea este directă, personală; în grupurile mari, ea este impersonală și simbolică (nu este decisă și planificată de către individ);

- *relații de subordonare și supraordonare*. Un grup sau un individ este dominat de către un alt grup sau alt individ sau domină, prin diverse mijloace, un alt grup sau individ;

- *relația de compromis și toleranță*. Doi indivizi sau două grupuri au interese și scopuri diferite, dar nu și le pot impune și se acceptă reciproc;

- *relația de marginalitate*, care apare când indivizii participă la grupuri cu modele valorice diferite, fără a se identifica complet cu nici unul dintre ele;

- *relații de competiție*. Acestea apar când resursele (produse, statusuri, putere, prestigiu, afecțiune) sunt limitate sau percepute ca atare. Competiția constă în obținerea unui rezultat pe seama celorlalți indivizi care intră în relație;

- dacă deosebirea de interese dintre indivizi sau grupuri nu se poate rezolva prin compromis și toleranță, apar *relațiile conflictuale*. În cadrul acestor relații, un partener încearcă să-l elimine pe celălalt partener. Conflictele sunt de multe ori distructive, dar au și efecte pozitive. Ele permit rezolvarea unor probleme sociale, asigură întărirea coeziunii grupului aflat în conflict și conduc la statornicirea unor raporturi de forță.

Relațiile sociale se deosebesc și după **natura activității, scopului** care formează obiectul relației. Există astfel relații de muncă, relații familiale, relații de vecinătate, relații de petrecere a timpului liber. Studiul acestor relații formează obiectul unor ramuri ale sociologiei (sociologia muncii, sociologia familiei, ecologia socială, sociologia timpului liber).

Relațiile sociale se deosebesc și după **gradul lor de reglementare**. Unele relații sunt informale, altele formale. *Relațiile informale sunt directe, personale, sunt puțin reglementate și controlate.* Reglementarea lor se face prin norme sociale difuze. *Relațiile formale sunt definite social, reglementate prin norme și coduri.* Ele decurg din diviziunea socială a activităților. În relațiile informale, indivizii intră în raport cu întregul lor set de statusuri și roluri. În relațiile formale, ei participă doar cu anumite roluri și statusuri, numai cu o parte a personalității lor. Indivizii sunt în același timp angrenați în rețele de relații formale și informale. La nivelul fiecărei instituții, întreprinderi, colectivități, se poate stabili o rețea de relații formale (organigrama) și de relații informale (sociograma). Asigurarea coeziunii sociale și a funcționalității sistemelor și subsistemelor sociale pretinde existența atât a relațiilor formale, cât și informale.

VIOLENȚA ȘI SOCIETATEA

1. OMNIPREZENȚA VIOLENȚEI

Violența este prezentă peste tot, în toate domeniile vieții individuale și sociale. Ea este întâlnită, în forme și intensități diferite, în toate societățile de până acum. Ea este implicată în procesul de socializare, în discursul rațional și în formarea conștiinței, în funcționarea instituțiilor și organizațiilor societale, în întreaga viață socială. Afirmând omniprezența violenței, avem în vedere indivizii concret istorici și societățile determinate, nu omul în general sau societatea în general.

Ubicuitatea și diversitatea formelor violenței ridică câteva întrebări fundamentale: Violența este o permanență umană? Este intrinsecă indivizilor și societăților? Dacă da, atunci toți oamenii și toate societățile acționează prin violență. Dacă nu, cum se explică diferențele mari în exercitarea violenței? Violența poate fi condamnată sau justificată în toate formele ei? Se poate acționa asupra violenței în vederea diminuării sau suprimării ei?

La aceste întrebări dispunem de două categorii de răspunsuri: unele oferite de antropologia filosofică, altele de științele comportamentale și de științele sociale. Între ele există deosebiri nu numai de detaliu, dar și în aspectele esențiale.

Multe studii de antropologie filosofică afirmă că violența este o permanență umană, că ea este intrinsec legată de esența umană și de funcționarea societății. Jean Marie Domenach¹ consideră că violența este indisociabilă de condiția umană. Socializarea individului înseamnă

afirmarea propriei sale identități și recunoașterea acestei identități de către ceilalți; ea înseamnă apropierea lumii exterioare și a ființei celorlalți. "Violența este, deci, inclusă, încă de la origini, în formarea conștiinței, în afirmarea autonomiei".

Hegel a procedat în același fel, integrând violența în geneza conștiinței. Fără a o glorifica, el o consideră ca un prealabil pentru umanizarea relațiilor interpersonale.

În acord cu Hegel, Domenach afirmă că violența, deși irațională prin ea însăși, este intrinsecă însăși manifestării rațiunii. Violența este asociată nu numai omului ca ființă socială și rațională, dar și funcționării tuturor instituțiilor societale.

Concluziile acestor studii de antropologie filosofică trebuie relativizate. Ceea ce putem afirma despre violență este dedus din analiza societăților contemporane și din studiul istoric al unor societăți trecute. Nu putem extinde ceea ce știm despre aceste societăți la natura umană și la societate, în general. Cercetările din domeniul științelor comportamentului și științelor sociale ce vor fi analizate în cele ce urmează sunt mult mai prudente în concluziile lor și evită generalizările hazardate.

Problema violenței este complexă și dificil de soluționat. Totuși, tradiția gândirii noastre raționaliste și atotputernicia rațiunii umane nu ne permit să ne declarăm neputincioși în fața sfidării adreseate de violență. Trăim cu convingerea că trebuie să existe anumite răspunsuri, anumite soluții. Însăși analiza determinărilor și formelor violenței poate constitui un prim pas în conturarea unor soluții.

2. CERCETĂRILE ÎN DOMENIUL VIOLENȚEI

Problematica violenței este de dată recentă. Abia în secolul al XIX-lea, începe să se contureze conceptul și să fie analizate rădăcinile și formele violenței. Pentru civilizațiile anterioare, violența era considerată ca ceva natural, ce nu ridică întrebări sau dubii. Ea începe să fie denunțată odată cu dezvoltarea spiritului democratic modern.

În prezent, violența constituie obiect de cercetare pentru numeroase științe naturale și sociale: fiziologie, psihologie, psihiatrie, sociologie, politologie, polemologie etc. Toate aceste discipline au adus contribuții interesante la studierea cauzelor și mecanismelor violenței. Literatura problemei este impresionantă. De exemplu, până în 1975, *Peace Research Abstract Journal* a publicat circa 106.000 de rezumate de studii, apărute după 6 august 1945, ce tratează problema păcii și războiului, și deci, indirect și problema violenței².

În domeniul fiziologiei, se remarcă cercetările lui Hamburg (1971) asupra rolului hormonilor sexuali în agresivitate; Andrey (1961) și Lorenz (1966) asupra originii instinctive a agresivității și violenței; Eckhardt (1971) și Bilinski (1973) asupra teoriei eredității.

În domeniul psihologiei, rețin atenția cercetările lui Bilinski (1973) asupra frustrării afective, cele ale lui Prescott (1975) asupra frustrării plăcerilor corporale, ale lui Mullany (1975) asupra traumelor suferite de copii în primii ani de socializare, ale lui Walters (1966) asupra imitației în propagarea violenței, ale lui Bergius (1967) asupra rolului școlii în dezvoltarea unor atitudini generatoare de violență, cercetările lui Graham (1968) asupra rolului general al frustrării, cercetările numeroase asupra rolului mijloacelor de comunicare în masă în favorizarea apariției violenței etc.

Dintre cercetările sociologice, puncte de vedere interesante aduc cele ale lui Knud Larsen (1973) asupra teoriei frustrării-agresiunii, ale lui Westley (1966) asupra aprobării sociale ca factor de escaladă a violenței, ale lui Lutzker (1968) asupra izolaționismului, ale lui Deutsch (1960) asupra autoritarismului, ale lui Teger (1970) asupra cooperării și ostilității, ale lui Osgood (1959-1966) asupra reducerii tensiunilor, ale lui Etzioni (1967) asupra tensiunilor internaționale etc.

Contribuții interesante aduc și cercetările asupra cauzelor revoluțiilor, asupra caracterului coercitiv al guvernelor și asupra conflictelor interne, asupra relațiilor dintre conflictele interne și dezvoltarea economică, asupra exploatării și violenței, asupra războiului și păcii.

Violența constituie un domeniu important de preocupare nu numai la nivel academic, dar și pentru organismele guvernamentale și interguvernamentale. Cercetările oficiale se desfășoară în mai mult cadre³.

Un rol important în acest domeniu revine **organismelor permanente** de cercetare ale administrației naționale. La acest nivel sunt organizate comisii parlamentare, care studiază condițiile de aplicare și consecințele aplicării unor legi și organisme guvernamentale de cercetare însărcinate cu studierea unor probleme de interes public (de exemplu, Home Office Research Unit din Regatul Unit, care funcționează pe lângă Ministerul de Interne; organisme permanente de cercetare în cadrul Ministerului de Justiție sau Ministerului de Interne în Canada, Noua Zeelandă, Germania, Egipt). Organisme permanente de cercetare funcționează și la nivel internațional: Institutul de Cercetări al Națiunilor Unite asupra protecției sociale (mai ales cercetări asupra violenței criminale); organisme permanente ale Consiliului Europei, care au publicat un important raport *Violența în societate*.

În al doilea rând, cercetările oficiale asupra violenței sunt întreprinse de **comisii ad-hoc**. La nivel național, activitatea acestor comisii are o cuprindere diferită. Uneori, ele sunt organizate pentru a ancheta cauzele unor izbucniri violente în societate: de exemplu, comisii de anchetă asupra criminalității în Sardinia, asupra Mafiei din Sicilia, comisii de anchetă asupra condițiilor de detenție în penitenciarele din Canada; comisii de anchetă privind violența în unele manifestări publice în Regatul Unit; comisii de anchetă privind asasinarea unor personalități politice în Tanzania; comisii de anchetă organizate de Amnesty International asupra asasinării unor persoane și asupra violenței politice. Alteori, ele sunt organizate pentru a studia anumite tipuri de violență; de exemplu, cercetările organizate în Canada, Franța și Statele Unite privind impactul mijloacelor de comunicare în masă asupra violenței. În multe cazuri, comisiile naționale sunt însărcinate cu studierea problematicii ce vizează stabilirea cauzelor violenței în societate. În acest fel s-a procedat în Columbia, unde a fost numită o comisie guvernamentală pentru studierea cauzelor actuale ale

violentei în această țară; în Franța, unde s-a organizat (în 1976) un comitet național pentru studierea problemei violentei în societate (acest comitet a procedat la o analiză largă: aspecte psihologice și biologice ale violentei; urbanizare, locuire și schimbări culturale; violență și economie; protecția tineretului; aspecte penale și penitenciare); în Statele Unite ale Americii, unde au fost organizate mai multe comisii naționale: comisia însărcinată cu elucidarea asasinării președintelui J.F. Kennedy în 1963, comisia de anchetă asupra dezordinilor civile din 1967 și asupra asasinării senatorului Robert Kennedy, comisia națională consultativă însărcinată de președintele L. Johnson să analizeze dezordinile civile și mai ales situația populației de culoare, o altă comisie numită de președintele Johnson în 1968 asupra cauzelor și prevenirii violentei.

La nivel internațional, comisii ad-hoc de studiere a violentei au fost organizate de UNESCO și Consiliul Europei. Aceste comisii au fost însărcinate cu analiza rolului mijloacelor de comunicare în masă (1968, 1975, 1976) și cu studiul stărilor de tensiune ce afectează înțelegerea internațională (1947-1956). Au fost, de asemenea, organizate dezbateri internaționale asupra violentei: o reuniune internațională asupra agresivității umane (Paris, 1968), un colocviu internațional asupra agresivității omului (Bruxelles, 1972), o reuniune interdisciplinară de experți asupra studiului cauzelor violentei (UNESCO, 1975).

Majoritatea cercetărilor asupra violentei, atât oficiale cât și academice, se limitează fie la analiza unor evenimente violente, fie la studierea unui anumit tip de violență, fie la o tratare din punctul de vedere al unei singure discipline. Deși de cuprindere limitată, multe dintre ele aduc o contribuție remarcabilă la lămurirea unor aspecte ale violentei. Totuși, înțelegerea profundă a naturii violentei necesită un demers integrator, transdisciplinar, destul de rar întâlnit în literatura problemei.

3. DIMENSIUNILE VIOLENȚEI

3.1. Dificultăți conceptuale

Analiza numeroaselor studii asupra violenței lasă impresia că, în acest domeniu, se operează mai curând cu o metaforă, decât cu un concept. Diversitatea formelor sub care se prezintă violența și accepțiunile diferite în care este folosit acest termen, nu permit, la nivelul actual al cercetării, formularea unei definiții riguroase. Majoritatea autorilor se mulțumesc cu o definiție operațională. În acest fel vom proceda și noi, considerând violența ca o *acțiune coercitivă exercitată asupra unor persoane în vederea obținerii unui răspuns conform anumitor interese*. Procedând astfel, violența este privită ca o relație socială. În cadrul acestei relații, avem a face cu următoarele elemente:

a) Cel care exercită violența, autorul violenței. Acesta poate fi un individ, un grup de indivizi (cu organizare formală sau informală) sau o organizație, o instituție societală. La acest nivel există anumite interese și scopuri a căror realizare este urmărită prin diverse mijloace. Cel care exercită direct violența poate acționa în vederea realizării intereselor și scopurilor proprii sau a intereselor și scopurilor altor indivizi sau grupuri. Stabilirea autorului violenței nu este totdeauna ușoară, întrucât acesta se poate disimula în spatele unor intermediari.

b) Cel care suportă violența (victima violenței). Acesta poate fi un individ, un grup, o categorie socială sau o societate în majoritatea ei. Și la acest nivel avem a face cu o serie de interese, de scopuri, care sunt diferite de ale celui care exercită violența, sau cel puțin sunt percepute ca atare. În cazul în care scopurile sunt identice, sau percepute astfel, nu ar mai fi necesară recurgerea la violență.

c) Acțiunea coercitivă, violența ca atare. Prin exercitarea ei, prima categorie (autorul violenței) urmărește să obțină de la a doua categorie ("victima" violenței) un răspuns (o atitudine, un comportament, bunuri, servicii) care să-i permită să-și realizeze scopurile și interesele. Scopurile violenței pot consta în apropierea unor resurse sau dobândirea controlului asupra acestora, în dobândirea de putere, de prestigiu, de afecțiune, în impunerea simbolurilor și valorilor ce aparțin

unor raporturi de forță, în obținerea acceptării și conformării la aceste simboluri și valori. Acțiunea coercitivă poate fi întreprinsă prin mijloace directe sau indirecte.

În analiza violenței, este necesar să considerăm întreaga relație și nu numai situația victimei, așa cum se întâmplă în multe studii pe această temă. Un asemenea demers este util atât pentru stabilirea cauzelor violenței, cât și pentru aprecierea naturii ei.

Violența este o manifestare tipic umană. Nu se poate vorbi decât în sens metaforic despre violența naturii sau a animalelor.

3.2. Dualitatea și maniheismul violenței

Până în acest punct, violența nu este considerată decât ca o relație socială și nu este apreciată nici pozitiv, nici negativ. Aprecierea violenței se face în funcție de criteriile configurate în codurile culturale. Aceste criterii sunt produsul unei anumite dezvoltări istorice; ele sunt variabile de la o societate la alta și de la o perioadă istorică la alta. Nu se pot formula niște criterii generale, aplicabile în aprecierea violenței din orice tip de societate. Punctul de vedere din care este apreciată violența este condiționat social. Față de aceeași acțiune violentă, se pot formula diverse aprecieri în funcție de condiționarea socială a celui care emite aprecierea. Același fapt poate fi apreciat, din puncte de vedere diferite, drept odios sau socialmente util, drept criminal sau progresist. El este apreciat diferit de cel care exercită violența, de cel care o suportă sau de cel care o constată din exterior. Schimbarea perspectivei istorice poate introduce noi puncte de vedere și o nouă perspectivă asupra unor fapte violente.

a) Un criteriu frecvent folosit în aprecierea violenței este reprezentat de *raportarea la interesele* celor aflați în relații de violență. Dacă interesele sunt lezate, violența este apreciată ca negativă, dacă ea ajută la apărarea sau promovarea acestor interese, este apreciată ca pozitivă.

b) Dihotomia pozitiv-negativ poate fi realizată și în funcție de *numărul* celor care exercită și suportă violența. Astfel, violența exer-

citată de un grup minoritar împotriva unei majorități este apreciată ca negativă, condamnabilă, suprimarea ei fiind justificată. Suprimarea se poate obține doar prin acțiunea majorității defavorizate care exercită o contraviolență apreciată ca pozitivă.

c) Criteriul aprecierii violenței poate consta și în atitudinea adoptată față de *evoluția istorică* sau față de ceea ce este considerat ca purtător de progres. Acest criteriu este, în principal, folosit de teoria marxistă. Utilizarea sa impune însă anumite rezerve. Dacă în unele domenii, cum ar fi dezvoltarea tehnologică sau creșterea economică, criteriul progresului este clar, putând eventual să se sprijine pe cuantificări, în alte domenii, cum ar fi morala sau creația artistică, el este puțin operațional, pentru că, în aceste domenii, acumulările cantitative pot fi nesemnificative. Cu toate limitele sale, criteriul progresului este des folosit în aprecierea, justificarea sau condamnarea acțiunilor violente, subsumându-și chiar și celelalte criterii. În acest fel, violența majorității este considerată pozitivă, fiind purtătoare de progres, în timp ce violența minorității este considerată negativă, fiind conservatoare; după cum, violența inovației este pozitivă, iar violența conservării este negativă.

d) Aprecierea violenței se realizează și în funcție de atitudinea față de ceea ce se consideră a fi *ordinea naturală* firească a lumii. Atentatul împotriva acestei ordini este reprezentat ca o violență negativă, iar acțiunile coercitive ce vizează păstrarea, respectarea acestei ordini sunt considerate ca aparținând violenței pozitive. Desigur că acest criteriu nu poate acționa în formularea sa rigidă, absolută. Susținerea abținerii de la orice acțiune de schimbare, de modificare a ordinei naturale ar fi absurdă. După cum și ideea posibilităților nelimitate ale acțiunilor transformatoare poate fi periculoasă și poate genera consecințe catastrofale. Problema ce se pune aici este de a găsi limitele în care transformarea ordinii naturale este posibilă, benefică și necesară. Mult timp aceste limite erau date de posibilitățile transformatoare ale oamenilor. Actualmente, în condițiile unei puternice extinderi a acestor posibilități, apare tot mai evident că limitele aparțin

însăși ordinei naturale. Ignorarea acestor limite poate pune în pericol grav nu numai ordinea naturală, dar și natura umană.

e) Este firesc, deci, ca, în aprecierea violenței, să se introducă și criteriul atitudinii față de *natura umană*. Într-o dichotomie operată rapid, s-ar putea spune că orice acțiune care afectează natura umană ar reprezenta o violență negativă, în timp ce acțiunile coercitive ce vizează menținerea integrității naturii umane ar reprezenta o violență pozitivă. Criteriul raportării la om, deși este dintre cele mai atrăgătoare, impune anumite nuanțări și condiționări pentru a putea fi operaționale. Raportarea la o natură umană generală, atemporală și aspațială, este lipsită de sens. De fapt, ceea ce se are în vedere este un anumit cod cultural, adică individul cu nevoile și aspirațiile sale, la un anumit moment istoric. Acest cod cultural este un produs istoric și, în fapt, este și rezultatul unui lung șir de violențe. În consecință, acest cod a fost și va fi în permanență supus unor transformări prin violență. În acest context, se poate formula întrebarea dacă este posibil să se stabilească un set de valori umane fundamentale, care să se întâlnească cu toate codurile culturale și care, prin acest fapt, să fie intrinseci naturii umane. Desigur, unele dintre valorile umane prezintă un grad mare de generalitate: dreptul la viață, dreptul la hrană, la locuință, la afecțiune, la autoafirmare și autorealizare etc. Aceste drepturi sunt considerate ca răspunzând nevoilor fundamentale ale omului. Dar și aceste valori fundamentale au o puternică determinare social-istorică. În termeni abstracți, aceste valori sunt exprimate prin aceleași concepte; în termeni concreți, însă, ele se pot referi la realități foarte diferite. Într-un fel se pune, de exemplu, problema dreptului la hrană sau la locuință într-o societate dezvoltată și cu totul altfel într-o societate subdezvoltată și defavorizată. Așadar, ceea ce este hotărâtor în codurile culturale, este determinarea lor social-istorică concretă. Doar în funcție de aceste conținuturi concrete se poate aprecia caracterul negativ sau pozitiv al acțiunilor violente.

f) Caracterul violenței se poate aprecia și în raport cu *cadrlul* în care se exercită. Violența organizată, instituționalizată este apreciată ca pozitivă sau cel puțin acceptabilă, în timp ce violența spontană,

individuală este apreciată ca negativă. În același fel, violența legitimă este apreciată pozitiv, iar cea nelegitimă, negativ. Criteriul legitimității violenței este, în multe situații, destul de ambiguu, susținerea sa impunând recurgerea la alte criterii. Mult timp, legitimarea violenței s-a făcut prin apelul la sacru, la o instanță transcendentă, care organiza și limita violența. Democratizarea și laicizarea societăților au suprimat posibilitatea apelării la sacru, la transcendent și au pus în cauză posibilitățile tradiționale de legitimare. Instituțiile sociale și indivizii sunt nevoiți să caute alte mijloace de legitimare. Astfel, se consideră că este legitimă structura de putere existentă la un moment dat în cadrul unei societăți. La rândul ei, această structură de putere se întemeiază pe argumentul că a fost statornicită prin voința maselor, că ar reprezenta cel mai bine interesele majorității sau că ar servi cel mai bine progresului istoric și afirmării omului. În realitate, de cele mai multe ori, violența nu are nevoie de alte justificări, ea se legitimează prin ea însăși, prin posibilitatea ei de a fi exercitată. Odată instituită, structura de putere apelează la numeroase mijloace prin care își impune legitimitatea, își garantează perpetuarea și sancționează negativ orice tentativă care i se opune. Vioența exercitată de o structură de putere, a cărei legitimitate este acceptată sau impusă, va fi considerată ca pozitivă, iar opoziția față de această structură de putere este apreciată negativ sau sancționată.

De obicei, structura de putere nu se mulțumește numai cu acceptarea de către societate a legitimității acțiunilor violente prin care s-a impus și se menține. Mai mult decât atât, ea caută să-și aureoleze, să-și înnobileze faptele săvârșite.

Structura de putere își va atribui și monopolul exercitării și aprecierii violenței. Un exemplu limită îl constituie conflictele militare și luptele interne. Războiul este dezlănțuirea nelimitată a violenței. Soldatul nu numai că primește "dreptul" de a exercita asupra adversarului o violență nelimitată și nepedepsită, dar, mai mult decât atât, aprecierea sa pozitivă (eroismul, curajul, patriotismul său) este făcută în raport cu întinderea și intensitatea violenței sale. Părțile aflate în conflict vor căuta să justifice și să legitimeze violența pe care au

declanșat-o, iar soldatul este constrâns să se plieze imperativelor violenței. Fiind plasat în situația de a ucide sau de a fi ucis (de a ucide sau de a fi aservit - alternativă considerată echivalentă cu prima), soldatul nu mai are posibilitatea de a hotărî asupra manifestării violenței sale. Situația este similară și în cazul luptelor interne dintre clasele sociale sau grupurile de putere rivale.

Responsabilitatea comportamentului violent, ucigător, de care dau dovadă luptătorii în cadrul conflictelor nu revine lor, ci structurii de putere care i-a împins în această situație limită. De fapt, ei nici nu au dreptul de a judeca ceea ce fac sau, mai bine zis, ceea ce sunt obligați să facă. Refuzul individului de a exercita violența în cadrul conflictelor este aspru pedepsit, indiferent de natura structurii de putere.

Aprecierea comportamentului luptătorilor se face pe toată durata conflictului, însă aprecierea definitivă este făcută la încheierea acestuia, când se decide învingătorul. Acesta va stabili cine sunt eroii și cine criminalii. "În prezent, numai învingătorul îi judecă pe cei învinși. Dacă Revoluția americană ar fi eșuat, Jefferson, Washington și Franklin ar fi fost spânzurați și ar fi fost pomeniți în istorie ca criminali."⁴. Și cum până acum nu au fost ridicate monumente eroilor adversarului sau celor învinși, aceștia din urmă vor trebui să suporte toate sancțiunile negative, indiferent de natura cauzei pentru care luptau. Dacă victoria nu este prea sigură, iar noua structură de putere poate fi răsturnată, asistăm atunci la o sinistă inversare: foștii eroi devin criminali, foștii criminali ajung eroi, lașii sunt decorați, iar trădătorilor li se laudă patriotismul. Evident că aceste răsturnări nu au nimic a face cu respectarea adevărului istoric sau cu aprecierea obiectivă a faptelor istorice, după cum se pretinde uneori; ele nu urmăresc decât să servească intereselor structurii de putere învingătoare și legitimării acțiunilor acesteia.

Din fericire, societatea dispune și de alte mijloace de apreciere a violenței decât cele oferite doar de structurile de putere aflate în conflict. Deși comportamentele, în cazul unui conflict ucigător pot îmbrăca forme similare, într-un fel trebuie apreciată violența agresor-

rului și în alt fel cea a victimei, într-un fel violența celui care crede în ideile care-i justifică violența și în alt fel violența celui care este constrâns să se manifesteze violent.

Aceste nuanțări, deși importante, nu rezolvă problema legitimității violenței. Ea continuă să rămână o problemă deschisă. Reducerea posibilităților de legitimare și neacceptarea unor mijloace tradiționale de legitimare fac ca tot mai multe forme de violență să fie apreciate negativ și considerate intolerabile. Privit din perspectiva violenței, chiar eroismul - o valoare atât de apreciată și înrădăcinată în societățile noastre - dobândește o înfățișare nouă. În *Viața lui Galilei*, unul dintre personaje, Andrea Sarti, afirmă: "Nefericită este țara care nu are eroi". Galilei îi răspunde: "Nu. Nefericită este țara care are nevoie de eroi"⁵. Dacă eroismul înseamnă curaj și fermitate în fața suferinței, pericolelor, agresivității și violenței, atunci Galilei are dreptate. E preferabil ca oamenii să nu fie confrunțați cu aceste situații pentru a-și dovedi eroismul.

4. ETIOLOGIA VIOLENȚEI

Diversitatea foarte mare a formelor de violență nu a permis elaborarea unei teorii etiologice generale. Explicațiile oferite până în prezent pot fi grupate în trei teorii principale: teoria violenței înnăscute, teoria violenței-frustrare și teoria violenței-învățare (teoria culturală).

Teoria violenței înnăscute consideră că violența este intrinsecă naturii umane. Individul se naște cu predispoziții agresive, violente, iar societatea, prin procesul de socializare, inhibă aceste porniri instinctive. Deși a fost mult timp acceptată datorită caracterului său facil, această teorie nu a fost confirmată prin cercetarea științifică. Dimpotrivă, cercetările biologice, psihologice și sociologice au stabilit că violența nu este înnăscută, ci apare pe parcursul socializării indivizilor și este determinată de condițiile în care trăiesc indivizii și grupurile umane⁶.

Explicațiile care întrunesc actualmente cea mai largă acceptare și care se sprijină pe o solidă argumentare științifică sunt oferite de teoria frustrării și teoria socializării.

4.1. Violența-frustrare

Teoria frustrării consideră că violența este rezultatul frustrării, al privării indivizilor de plăcerea satisfacerii anumitor trebuințe și dorințe⁷.

Individul uman trebuie să-și satisfacă o serie de nevoi fundamentale. Satisfacerea acestora este însoțită de un sentiment de plăcere, în timp ce nesatisfacere provoacă neplăcere, frustrare. Pe măsură ce socializarea avansează, nevoile considerate fundamentale sunt completate cu alte nevoi, modelate social-cultural. Posedând o memorie de lungă durată, individul învață că obținerea plăcerii prin satisfacerea nevoilor sale biologice sau social-culturale depinde de existența în nișa sa ecologică a produselor și ființelor care să-i asigure satisfacerea acestor nevoi. Astfel, apare și impulsul spre apropierea unei părți din nișa ecologică. Dacă grupul este favorizat și dispune de o abundență de produse, fiecare individ poate să-și satisfacă nevoile fără a intra în conflict cu alți indivizi sau alte grupuri. Dacă grupul este mai puțin favorizat, individul apelează la agresivitate și violență în vederea apropierii sau controlării unei părți din nișa ecologică, prin care să-și garanteze satisfacerea nevoilor.

Agresivitatea și violența nu se limitează numai la nișa ecologică în care trăiește grupul uman respectiv. Pe măsură ce dezvoltarea social-culturală generează noi nevoi și pe măsură ce grupul este capabil să creeze mijloace tot mai eficiente de exercitare a agresiunii, ei depășește limitele nișei sale și își impune dominația asupra resurselor și energiei umane din alte nișe ecologice. Bineînțeles, această agresivitate este întotdeauna colorată într-o frazeologie umanistă prin care se încearcă disimularea adevăratei sale naturi.

Teoria frustrării susține că, în măsura în care indivizii pot să-și satisfacă nevoile, ei sunt neagresivi. Când nu pot să-și satisfacă nevoile conform dorinței lor și când pot lupta, ei devin agresivi. Când nu pot

să-și satisfacă nevoile, când acțiunea lor este supusă controlului și interdicțiilor și când nu pot lupta, apare inhibiția acțiunii, angoasa sau evadarea în imaginar. Starea de angoasă poate constitui însă o incitare la agresivitate, în vederea depășirii ei⁸.

În explicarea cauzelor frustrării, se face apel la factori naturali sau sociali. Dintre factorii naturali, cel mai des invocat este raritatea, disproporția dintre volumul resurselor și numărul indivizilor. Unele cercetări preistorice afirmă că agresivitatea a fost originar determinată de raritatea mijloacelor de satisfacere a nevoilor umane. Ca argument pentru această teză se prezintă situația societăților din Pacificul de Sud care, beneficiind de nișe ecologice favorabile, nu au cunoscut, până la o dată relativ recentă, sentimentul de proprietate și agresivitate asociată lui. Teza frustrare - raritate naturală, elaborată, de exemplu, pentru societățile arhaice, nu poate fi aplicată societăților moderne. În cadrul acestor societăți, raritatea este "un fapt social și nu un fapt natural. Este o raritate dorită, organizată"⁹. Pentru aceste societăți, raritatea este ea însăși o formă de violență ce se cere explicată. Cauzele frustrării trebuie căutate în factorii sociali și nu în cei naturali.

Teoria violenței - frustrare (prin factorii sociali) prezintă mai multe variante: teoria privării relative, elaborată de Ted Robert Gurr¹⁰, principiul curbei în J, elaborat de Jim C. Davies cu privire la analiza revoluțiilor, teoria frustrării sistematice elaborată de I. K. Feierabend și Nesvold, teoria frustrării prin modernizare a lui S. Huntington¹¹.

În teoria lui T. R. Gurr, privarea relativă este înțeleasă ca decalajul perceput de către individ între așteptările și posibilitățile sale. Așteptările sunt bunurile și condițiile pe care individul pretinde că are dreptul să le dețină în mod legitim, iar posibilitățile sunt bunurile și condițiile pe care le poate obține în raport cu mijloacele pe care societatea i le pune la dispoziție. Cu cât decalajul este mai mare, cu atât nemulțumirea este mai mare. Nemulțumirea provocată de privațiune este un impuls spre violență.

Teoria frustrării sistematice formulează două ipoteze principale: violență politică este provocată de frustrarea sistematică (frustrarea resimțită colectiv); ea poate rezulta și din anumite caracteristici ale

schimbării sociale. Aceste ipoteze generale sunt completate cu alte patru ipoteze secundare: a) frustrarea sistematică este provocată în toate circumstanțele de decalajul între așteptări și aspirații, pe de o parte, și realizări pe de altă parte; b) estimările actuale privind situația viitoare (satisfacție sau frustrare) determină nivelul frustrării actuale; c) incertitudinile în ceea ce privește așteptările sociale intensifică sentimentul de frustrare sistematică; d) aspirațiile și așteptările conflictuale sunt o sursă de frustrare sistematică.

Samuel Huntington consideră că violența este asociată procesului de dezvoltare. El afirmă că societățile trec prin trei etape: tradițională, de tranziție și modernă. Violența apare mai ales în societățile de tranziție. Începutul modernizării generează o diversificare și accentuare a aspirațiilor și așteptărilor. Societatea în tranziție nu este încă pregătită să satisfacă noile așteptări, ceea ce provoacă un sentiment de frustrare. Întrucât nu există instituțiile necesare prin care să se exprime în mod legal noile așteptări, frustrarea conduce la violență. După opinia lui Huntington, nu sărăcia provoacă frustrare și violență, ci însăși modernizarea în primele ei etape.

Deși această teorie pornește de la date reale - creșterea violenței în fazele de tranziție - nu se poate merge mai departe și afirma că violența este inherentă tuturor formelor de dezvoltare. Violența este asociată modului actual în care se realizează dezvoltarea în unele țări din lumea a treia, dezvoltare apreciată de înșiși ideologii ei ca deficitară din multe puncte de vedere. Condițiile interne și internaționale mai favorabile de care au beneficiat anumite țări arată că dezvoltarea poate evita multe forme de violență.

4.2. Violența-socializare.

Teoria culturală explică violența prin procesele de socializare, prin influența pe care o exercită modul de organizare și funcționare a societății asupra socializării și comportamentelor indivizilor. Această teorie pornește de la stabilirea factorilor societali care determină, sau cel puțin favorizează comportamentele violente.

Majoritatea cercetărilor pe care se întemeiază teoria culturală (a socializării) converg spre concluzia că extinderea violenței în socie-

tățile contemporane este generată de stările critice și de disfuncțiile sociale apărute sau accentuate în ultimele decenii. În cadrul acestor cercetări, un interes deosebit îl prezintă anchetele guvernamentale asupra cauzelor și prevenirii violenței realizate în unele țări occidentale dezvoltate și în unele țări în curs de dezvoltare. Trebuie precizat că aceste cercetări au analizat în principal violența criminală, violența prin care este afectată ordinea socială stabilită și că rezultatele lor nu pot fi extinse în explicarea tuturor formelor de violență.

Ancheta guvernamentală franceză din 1976-1977 și-a propus să explice cauzele violenței criminale prin considerarea mai multor factori¹². La nivel individual: tradițiile istorice ale socializării indivizilor în cadrul unor colectivități sau grupuri sociale, acțiunea mijloacelor de comunicare în masă, predispozițiile biologice și psihologice, alcoolismul, drogurile. La nivel societal: șomajul, recesiunea și creșterea economică. Ancheta a stabilit că între acești factori și intensificarea violenței nu se poate stabili nici o legătură statistică. Dimpotrivă, o asemenea legătură apare între mobilitatea geografică și socială și violență. De asemenea, violența este favorizată de falimentul funcției socializatoare a familiei, de înstrăinarea și nesiguranța care caracterizează viața din societățile contemporane. Un alt factor favorizant este discrepanța între afirmarea principiilor democratice ale egalității șanselor și imposibilitatea practică a deplinei lor realizări: violența ajunge să fie considerată ca un mijloc de a realiza un beneficiu social mai echitabil. O atenție deosebită este acordată urbanizării. Dimensiunile imobilelor, ale orașelor, suprapopularea, anonimatul, discriminarea rezidențială, lipsa dialogului favorizează delincvența și violența.

Propunerile de reducere a violenței criminale vizează toți acești factori individuali, de grup și sociali: revizuirea politicilor de urbanizare, prin care să se limiteze dimensiunile orașelor și mărimea imobilelor; lupta împotriva abuzului de putere și controlul funcționării instituțiilor societale; consolidarea solidarității familiale și a funcțiilor socializatoare ale familiei; lupta împotriva alcoolismului și a drogurilor, protejarea tinerilor și a categoriilor defavorizate; dezvoltarea sentimentului de securitate. Este evident că realizarea acestor propuneri

implică o serie de reforme sociale radicale și schimbarea funcționării unor mecanisme societale, care sunt greu de imaginat pe o perioadă scurtă de timp. Totuși, ancheta guvernamentală franceză este una dintre cele mai complete cercetări asupra violenței, una dintre puținele încercări de tratare exhaustivă a mecanismelor violenței, chiar dacă este avută în vedere doar violența criminală.

Concluzii apropiate de cele conținute în raportul francez sunt formulate și în publicațiile rezultate din anchetele guvernamentale americane¹³. Aceste anchete precizează că violența a făcut dintotdeauna parte din societate. Cu toate acestea, intensificarea violenței criminale în ultimele decenii este îngrijorătoare și necesită măsuri importante. Autorii rapoartelor oficiale afirmă, fără echivoc, că determinările violenței rezidă în însăși situația socială din societatea americană. Reducerea violenței nu se poate obține decât prin ameliorarea condițiilor de viață familială și comunitară, ameliorarea nivelului de viață a categoriilor defavorizate, deschiderea unor noi perspective tinerilor, asigurarea securității vieții în marile centre urbane, creșterea programelor sociale, utilizarea deplină a forței de muncă, controlul conținutului mijloacelor de informare în masă, schimbarea unor dispoziții din codul penal etc.

Cercetările guvernamentale au meritul de a atrage atenția asupra problemei grave a violenței crescânde și asupra necesității unor acțiuni importante de remediu. Deși finanțate de către guverne sau dirijate de persoane oficiale, unele dintre aceste cercetări pun în evidență și rolul instituțiilor societale, a birocratiilor publice și private în generarea comportamentelor violente.

Rolul factorilor sociali în determinarea violenței a fost pus în evidență și de cercetările în domeniul psihanalizei. Pomind de la psihanaliza lui Freud, H. Marcuse explică agresivitatea și violența din societatea industrială modernă prin "contradicția fundamentală dintre posibilitățile acestei societăți (care tind spre forme calitativ noi ale libertății și amenință să răstoarne ordinea stabilită) și utilizarea reacționară a acestor posibilități". În concepția sa, sursele agresivității sunt: "dezumanizarea procesului de producție și a procesului de consum" și

"starea de supraaglomerare, vacarm, conviețuirea forțată" caracteristice societății de masă¹⁴.

Multe cercetări academice sau guvernamentale includ în lista factorilor sociali determinanți sau favorizanți ai violenței și acțiunea mijloacelor de comunicare în masă. Ce se poate spune despre rolul acestora?

Cercetările întreprinse în Canada, Franța, Statele Unite, Spania și Regatul Unit au pus în evidență faptul că violența conținută în mijloacele de comunicare în masă acționează asupra comportamentelor violente din societate.

Cercetările din Franța s-au ocupat de efectele transmisiei prin mijloacele de comunicare în masă a trei categorii de acțiuni violente: evenimentele actuale de interes general, răpiri de persoane, luarea de ostateci. Problema pusă în această cercetare este destul de delicată, întrucât nu este vorba de scrieri, filme, emisiuni de ficțiune, ci de evenimente reale. Ce atitudine trebuie să se adopte față de transmisia acestor evenimente? S-a constatat că publicitatea făcută unor evenimente violente de către mijloacele de informare în masă prezintă unele pericole: ea poate să genereze comportamente de imitație și să conducă astfel la creșterea nivelului de violență în societate. În cazul luării de ostateci, publicitatea făcută evenimentului poate servi foarte bine intereselor agresorilor. Cu toate acestea, cenzurarea conținuturilor mijloacelor de comunicare în masă nu este compatibilă cu principiile democratice asupra libertății informației. În această situație, un început de soluționare a problemei este văzut în apelul la etica profesională a celor care lucrează în domeniul mijloacelor de comunicare în masă.

Cercetările panel din Regatul Unit, S.U.A., Canada și Finlanda au constatat că mijloacele de comunicare în masă, și îndeosebi televiziunea, pot să acționeze în sensuri opuse asupra violenței. Pe de o parte, ele pot favoriza violența personală, neorganizată, prin faptul că, printr-o serie de mesaje, cum ar fi publicitatea, accentuează sentimentul de frustrare și fac mai evidente decalajele dintre ofertele societății și posibilitățile inegale de a obține bunurile oferite. Violența ajunge să fie privită ca un mijloc de compensare a inegalităților sociale. Prin natura

lor, mijloacele de comunicare în masă selectează și transmit mai cu seamă evenimente deosebite, senzaționale, evenimentele violente constituind un subiect predilect pentru ele. În acest fel, anumiți indivizi sau grupuri sunt incitați să recurgă la violență, asigurându-se astfel publicitatea ideilor și a scopurilor lor. Pe de altă parte, atrăgând atenția asupra unor evenimente violente și luând atitudine față de ele, mijloacele de comunicare în masă pot să modeleze opiniile publicului în direcția formării unor atitudini defavorabile comportamentelor și acțiunilor violente și astfel să legitimizeze reprimarea acestora. Ele pot, în consecință, să reducă violența personală, neorganizată, făcând-o intolerabilă la nivel social, dar, în același timp, ele oferă noi surse de legitimare violenței instituționale, birocratice și, în primul rând, violenței statului. Violența birocrațiilor publice apare astfel ca o acțiune necesară de reprimare a violenței neorganizate și, deci, ca o acțiune utilă din punct de vedere social.

Deși cercetările întreprinse nu au ajuns să stabilească relații evidente între violența din societate și cea conținută sau transmisă prin mijloacele de comunicare în masă, se poate totuși afirma că aceasta din urmă, chiar dacă nu determină direct, cel puțin favorizează apariția unor comportamente violente¹⁵.

Teoria frustrării și teoria culturală nu sunt incompatibile. Există și încercări de sinteză a lor într-o explicație unitară. În acest mod procedează Knud Larsen, care consideră că violența depinde de variabile personale, de funcții fiziologice și de lupta pentru reușită într-o societate cu resurse rare. În concepția sa, violența este funcție de nivelul de frustrare, de riscul de represalii și de sprijinul colectiv. Ea nu se produce când nivelul frustrării este redus, când riscul represaliilor este ridicat și când sprijinul grupului este slab¹⁶.

Teoria frustrării și teoria culturală sunt explicații parțiale. Teoria frustrării explică violența directă, personală, motivația violenței și impulsurile violente. Ea este o teorie a violenței-răspuns. Teoria culturală explică modul în care se exercită violența, modul în care se poate soluționa frustrarea, "tehnica" violenței, răspândirea ei. Este o teorie a violenței-învățare. Aceste teorii lasă neexplicate o serie de

mecanisme și de tipuri ale violenței. Nu este explicată violența ca ofensivă, ca provocare, violența sistemelor și organizațiilor societale. Multe variante ale acestei teorii pornesc de la o serie de principii considerate general valabile. Astfel, un criteriu general de apreciere a violenței este măsura în care este afectată stabilitatea sistemelor sociale, ordinea socială instituită. Stabilitatea este considerată în mod pozitiv, iar schimbările tolerate sunt doar cele care nu afectează echilibrul sistemului. Adoptarea acestor principii nu permite aprecierea corectă a violenței revoluționare, a violenței structurale internaționale și a violenței simbolice¹⁷.

Limitele acestor explicații impun extinderea cadrului teoretic al etiologiei violenței. Această extindere se poate realiza prin includerea unei explicații complementare: violența-funcționalitate.

4.3. Violența-funcționalitate

Această explicație plasează determinările violenței în interiorul sistemelor și organizațiilor societale, în modul lor de funcționare. Activitatea sistemelor și organizațiilor societale este orientată spre realizarea unor scopuri, a unor interese. Acestea pot să le fie proprii sau să aparțină altor organizații și sisteme de care ele depind. Pentru multe organizații și sisteme, violența este un mijloc economic, direct, de realizare a scopurilor și intereselor; ea asigură funcționarea lor și le este intrinsecă.

Sistemele și organizațiile pot avea scopuri și interese diferite; impunerea unor scopuri și interese nu se poate face decât prin limitarea sau eliminarea altor scopuri și interese. Sistemele și organizațiile pot reprezenta interesele și scopurile întregii societăți sau cel puțin așa pretind. Pentru cine cunoaște modul de funcționare a societății este banal să se mai afirme că interesele societale generale nu sunt suma intereselor individuale și că între ele există deosebiri. Impunerea intereselor și scopurilor generale se obține prin limitarea, marginalizarea sau eliminarea intereselor și scopurilor individuale și particulare opuse lor. Sistemele și organizațiile contribuie la conservarea ordinii instituite și la transformarea societății potrivit intereselor și scopurilor

raporturilor de forță dominante. Acțiunea lor transformatoare se produce prin limitarea și eliminarea intereselor și scopurilor vechi și a celor aparținând unor forțe opuse.

Caracterul intrinsec al violenței funcționale provine din faptul că ea este în mod necesar conținută în condițiile funcționării sistemelor și organizațiilor societale și în consecințele activității acestora.

Utilizarea violenței în funcționarea sistemelor și organizațiilor este foarte diferită: în cazul unora este slabă, aproape absentă; în cazul altora, este puternică, evidentă. Majoritatea sistemelor și organizațiilor folosesc, într-o măsură mai mare sau mai mică, violența în activitatea lor. Această afirmație este valabilă pentru societățile concret istorice. E posibil să apară alte tipuri de sisteme și organizații pentru care violența să nu fie o componentă funcțională intrinsecă. Despre acestea nu putem afirma mai mult decât că sunt posibile, cel puțin teoretic. Afirmând că violența este esențială funcționalității, nu facem, deocamdată, nici o apreciere asupra naturii și implicațiilor ei. Acestea pot fi pozitive și negative. De cele mai multe ori, implicațiile pozitive se asociază cu cele negative. Important este cât de numeroase sunt unele și cât celelalte și cine face aprecierea lor. Aceasta nu se poate stabili precis decât prin studierea directă a sistemelor și organizațiilor date.

Violența funcțională nu rezultă dintr-un complot, dintr-o acțiune deliberată a unor forțe misterioase din cadrul sistemelor și organizațiilor. E posibil ca ea să fie organizată chiar pe criterii științifice (așa cum se întâmplă tot mai frecvent în cadrul societăților contemporane), dar aceasta nu anulează caracterul său necesar. Violența funcțională nu este o formă de patologie socială; ea este la fel de normală, pe cât sunt de normale societățile respective.

Cu excepția teoriei ereditare, care este inacceptabilă, celelalte trei explicații etiologice ale violenței prin frustrare, socializare și funcționalitate permit o înțelegere corectă a determinărilor violenței și a mecanismelor ei de exercitare. Aceste trei explicații sunt complementare și, în absența unei teorii generale, pot fi acceptate ca generalizări de rang mediu.

În ce privește perspectivele violenței, punctul de vedere al acestor explicații este destul de optimist. Dacă violența este rezultatul frustrării, se poate presupune că abundența va face să dispară violența în multe din formele sale sau, cel puțin, va oferi condițiile diminuării ei. Dacă violența este rezultatul învățării, socializării, înseamnă că, în măsura în care putem acționa asupra condițiilor de socializare, putem acționa și asupra violenței. Dacă violența este inerentă birocratiilor publice și private produse de anumite raporturi de forță, se poate afirma că schimbarea radicală a organizării și funcționării sociale poate conduce la diminuarea sau chiar la suprimarea anumitor forme de violență. Pentru aceste trei teorii, violența nu este o fatalitate umană sau societală; există mijloace de acțiune asupra ei.

5. TIPOLOGIA VIOLENȚEI

Societățile contemporane pot fi considerate mai mult sau mai puțin violente decât societățile anterioare? Răspunsul la o asemenea întrebare trebuie dat cu multă prudență. Și aceasta din mai multe motive. Conștiința violenței este de dată recentă și nu trebui să confundăm multiplicarea discursurilor și a îngrijorărilor referitoare la violență cu intensificarea acesteia. Pe de altă parte, formele sub care violența se manifestă în societățile contemporane sunt, de cele mai multe ori, diferite de cele întâlnite în societățile anterioare, încât o comparație a gradelor de intensitate este hazardată. Nu se poate elabora deci o tipologie generală, valabilă pentru toate societățile. Având în vedere marea diversitate a formelor violenței, elaborearea unei tipologii este dificilă chiar și atunci când este limitată doar la societățile contemporane sau la un anumit tip de societate. Tipologiile propuse trebuie privite mai curând ca ipoteze de lucru, ca încercări de a introduce o anumită ordine și precizie în confuzia și ambiguitatea discursurilor referitoare la violență, decât ca sistematizări foarte riguroase.

J. Galtung propune două tipologii ale violenței¹⁸. Într-un studiu din 1969, el face o clasificare a tipurilor de violență în funcție de șase dimensiuni: dacă violența este fizică, psihologică sau biologică; dacă există un demers negativ sau pozitiv; dacă există sau nu un obiect

afectat; dacă există sau nu o persoană care acționează; dacă este deliberată sau involuntară și dacă este manifestă sau latentă. În raport cu aceste dimensiuni, el stabilește mai multe tipuri de violență, dintre care se oprește în principal la două: violența personală (directă, în care există o persoană care exercită violența) și violența structurală (indirectă, actorul este absent).

Într-o comunicare prezentată în noiembrie 1975, la o reuniune de experți asupra cauzelor violenței, Galtung simplifică această tipologie și distinge: a) violența agresivă/violența defensivă, violența deliberată/violența involuntară; b) violența intrapersonală, violența interpersonală, violența intergrupuri, violența intersocietăți. Aceste tipuri de bază sunt combinate în patru tipuri mari: a) violența clasică (sau directă); b) sărăcia-imposibilitatea indivizilor de a satisface nevoile materiale fundamentale; c) represiunea - privarea indivizilor de drepturi; și d) alienarea - imposibilitatea de a satisface nevoile superioare.

Jean-Marie Domenach consideră că violența apare sub trei aspecte: a) "aspectul fiziologic; explozia de forță care ia un aspect irațional și adesea ucigător"; b) "aspectul moral: atentatul la bunurile și libertatea altuia"; și c) "aspectul politic: folosirea forței pentru a obține puterea, pentru a o folosi în scopuri ilicite"¹⁹.

Clasificarea formelor de violență se poate face în funcție de mai multe criterii: natura intereselor afectate (fizică, biologică, psihologică, culturală); termenii între care se stabilește relația de violență (interindividuală, de grup, societală, intersocietală); modul de manifestare; modul de apreciere (pozitivă - negativă). Clasificarea poate lua și un aspect dihotomic.

Violență directă și indirectă. Societățile contemporane dispun de tot mai multe mijloace de exercitare a unei violențe indirecte. Exercițarea violenței este tot mai mult transferată de la subiect la obiect. Ca urmare, responsabilitatea și sentimentul de culpă diminuează. Acționând prin intermediul obiectelor, individul nu mai este față în față cu victima sa, încât de multe ori el nici nu știe ce efecte au acțiunile sale. Responsabilitatea este transferată asupra obiectelor,

asupra mașinilor sau asupra organizațiilor, birocrățiilor. Individul se reprezintă ca un simplu instrument al acestor obiecte. Dacă folosirea unor obiecte ca mijloace indirecte în exercitarea violenței poate consola conștiința unor indivizi, ea nu suprimă însă responsabilitatea celor care se folosesc de aceste mijloace.

Violența ofensivă și defensivă. Violența agresorului și contra-violența victimei.

Violența personală și structurală. Violența personală este exercitată de un individ sau de un grup mic; agenții violenței pot fi identificați direct. Violența structurală este impersonală, este exercitată de grupuri mari, de birocrățiile publice sau private, de instituțiile și organizațiile societale; agenții violenței nu mai pot fi identificați în anumite persoane.

Violența materială și violența simbolică. Violența materială este exercitată prin intermediul obiectelor și în primul rând, prin intermediul producerii de bunuri materiale. Ea acționează prin apropierea de către unii indivizi sau grupuri a acestor bunuri sau prin controlul modului de producere și de distribuire a lor și prin limitarea posibilităților altor indivizi sau grupuri de a folosi aceste bunuri potrivit nevoilor și drepturilor lor. Violența simbolică acționează prin intermediul simbolurilor care sunt produse de anumite raporturi de forță și care servesc la menținerea și consolidarea acestor raporturi.

Violența legală și nelegală. Violența legală este organizată, este exercitată, conform unor coduri, de către instituțiile și forțele societale. Violența nelegală este exercitată în afara acestor coduri sau împotriva ordinii stabilite.

Violența legitimă și nelegitimă. Dificultățile acestei distincții au fost prezentate mai înainte. În cadrul fiecărei societăți, monopolul legitimării violenței este deținut de către stat. Acest aspect a fost clar afirmat de Marx și Lenin. Max Webber consideră, de asemenea, că violența este un "mijloc propriu" statului, care este singura organizație ce deține "sursa exclusivă a dreptului de a utiliza violența". C. Wright Mills este și mai categoric când afirmă că "orice politică este o luptă pentru putere, forma ultimă a puterii este violența".

Procedând în acest mod dichotomic, putem vorbi de o **viololență masculină** și de o **viololență feminină**?

Imaginile tradiționale asupra violenței ne-au obișnuit cu ideea că principalii autori ai acțiunilor violente sunt bărbații, în timp ce femeile apar mai ales în situația de victime. Statisticile criminalității vin să întărească această imagine: dintre cei care comit agresiuni, majoritatea sunt bărbați. Pornind de la distribuția statistică pe sexe a agresivității, putem să ne întrebăm dacă apartenența la un anumit sex joacă vreun rol în generarea comportamentelor violente, sau dacă prin natura lor bio-psihică, bărbații sunt mai predispuși la violență decât femeile? Răspunsul este evident negativ, în măsura în care nu acceptăm explicația determinist-biologistă a violenței²⁰.

Este adevărat că femeile sunt într-o măsură mai mare decât bărbații victime ale violenței. Ele sunt supuse unei violențe atât structurale cât și personale. Situația de victimă este dată de poziția pe care femeia o ocupă în cadrul familiei și de poziția ei în cadrul societății. O îndelungată evoluție istorică a acreditat, în majoritatea societăților, un model de organizare familială în care bărbatul este "șeful", "stăpânul" familiei și a tot ce posedă această familie. Femeia nu numai că este redusă la un rol subaltern, dar este considerată chiar un obiect, un "bun" care poate fi folosit după bunul plac al "stăpânului". Discriminarea de la nivelul familiei este accentuată de discriminarea de la nivel societal. Aceste aspecte sunt destul de bine cunoscute și nu este necesar să se insiste asupra lor. De remarcat doar că situația de "victimă" a femeii în cadrul familiei și societății nu a fost decât relativ de curând pusă în cauză și că ceea ce s-a făcut până acum pentru a ameliora situația femeii este mai mult de ordin declarativ decât efectiv (desigur, cu diferențe considerabile de la o societate la alta).

Femeile din majoritatea societăților (mai ales din Africa, Asia, America Latină) continuă să fie victime ale violenței structurale și personale. Egalizarea statutului lor cu cel al bărbaților necesită reforma radicală a multor mecanisme sociale și depășirea unor stereotipuri adânc înrădăcinate. De altfel, într-o anumită măsură, femeile sunt și co-autoare ale agresiunii la care sunt supuse. Întrucât ele realizează

principalul rol în socializarea copiilor în primii ani de viață ai acestora, ele sunt și cele care transmit modelele de comportament și de relații dintre sexe. În acest fel, mamele contribuie în a pregăti pe băieți pentru rolul de "agresor" și pe fete pentru rolul de "victime". Aceste afirmații nu trebuie generalizate în mod hazardat. În multe societăți contemporane se înregistrează schimbări importante în procesul de socializare din cadrul familiei în direcția transmiterii unei concepții egalitare asupra relațiilor dintre sexe. Cu toate acestea, modul de socializare a copiilor în cadrul familiei rămâne încă, în bună parte, conform modelelor tradiționale.

Faptul că bărbații practică mai frecvent decât femeile un comportament violent nu este determinat de natura lor biopsihică. Explicația este de ordin social și rezidă în modul de organizare a societății, în diviziunea rolurilor la nivel familial și societal, în participarea inegală la viața publică a celor două sexe, în gradul de acceptare a violenței exercitată de bărbat și de femeie. În ce privește acest ultim aspect, în majoritatea culturilor, întâlnim imaginea bărbatului puternic, întreprinzător, autoritar, dominator și a femeii supuse, docilă, care are nevoie de protecție. Principalele atribute ale curajului, eroismului, sunt văzute ca esențial bărbătești. Considerat cu aceste atribute, bărbatul are mai multe posibilități de a practica un comportament violent. Mai mult decât atât, în anumite contexte culturale, violența masculină este apreciată, lăudată, considerată ca expresie a adevăratei bărbății. Lipsită de inițiativă pe plan social și chiar familial, femeia a avut mai puține posibilități de a se comporta violent.

Cercetările asupra violenței la bărbați și femei pun în evidență faptul că, în condițiile în care se pot manifesta, femeile nu se deosebesc de bărbați în modul de exercitare a violenței.

Cercetările asupra agresivității la copiii preșcolari nu au constatat o diferență semnificativă între intensitatea și formele agresivității la băieți și fete²¹. Am putea considera că această situație se datorează faptului că, la vârsta preșcolară, trăsăturilor bio-psihiice specifice celor două sexe nu sunt încă precizate. Dar s-a constatat că diferențele între comportamentul agresiv la bărbați și femei sunt

nesemnificative și în cazul tinerilor, adică la grupurile de vârstă la care diferențele specific sexuale sunt maxime. Unele cercetări făcute asupra comportamentului violent al studentelor din Regatul Unit au stabilit o corelație între intensitatea violenței și perturbările provocate de ciclul menstrual, dar nu s-au înregistrat deosebiri semnificative între violența manifestată de ele și cea manifestată de studenți²².

Studiile făcute cu ocazia conflictelor militare din Indochina, Vietnam, Orientul Apropiat și America Latină au arătat că, plasați în aceleași condiții, bărbații și femeile, se comportă în același fel față de violență.

Cercetările făcute în societățile puternic industrializate occidentale au surprins faptul că, pe măsură ce s-a produs o liberalizare și emancipare a femeii, o intensificare a participării ei la viața socială, s-a intensificat și violența exercitată de ea. Statisticile din multe dintre aceste societăți indică o creștere permanentă a ponderii femeilor în ansamblul celor care comit acțiuni violente. Autori mai optimiști afirmă că am avea a face cu o fază de tranziție și, pe măsură ce femeile vor dobândi în toate domeniile șanse egale cu bărbații, se va produce nu numai o reducere a violenței exercitate de către ele, dar chiar și o reducere a violenței generale. Aceasta este însă mai mult o afirmație ideologică, de inspirație feministă decât o teză științifică și nu ar putea fi discutată decât la nivel speculativ.

Ceea ce reținem din aceste cercetări este faptul că între violență și apartenența la un sex nu se poate stabili nici o legătură cauzală și că nu putem vorbi de o violență tipic "masculină" și tipic "feminină".

Tipologia violenței și stabilirea tipurilor dihotomice permit înțelegerea și explicarea formelor complexe de violență. Dintre aceste forme, o importanță deosebită prezintă violența funcțională, violența simbolică, violența structurală internațională (inclusiv violența militară manifestă și potențială).

6. FORME COMPLEXE DE VIOLENȚĂ.

VIOLENȚA FUNCȚIONALĂ: SISTEME ȘI ORGANIZAȚII SOCIALE

Prezentând explicațiile etiologice, am afirmat că violența funcțională este intrinsecă majorității sistemelor și organizațiilor sociale (desigur, în forme și intensități diferite). Ea este necesară funcționării societății ca întreg și funcționării majorității sistemelor și organizațiilor sociale.

Caracterul necesar al violenței în menținerea societății este pus în evidență și de H. Marcuse prin noțiunea de **represiune suplimentară** care este definită ca "acea represiune a pasiunilor care servește nu menținerii și dezvoltării culturii, ci intereselor statornicite ale dăinuiri societății existente"²³.

Funcționarea eficientă a sistemelor și organizațiilor sociale pretinde recunoașterea și acceptarea activităților lor. Aceasta se manifestă prin consumul de produse și utilizarea de servicii, în cazul organizațiilor productive și serviciilor, prin recunoașterea legitimității și utilității sociale, în cazul activităților altor organizații. În acest caz, este necesar ca simbolurile sistemelor și organizațiilor să fie integrate în comportamentele individuale și de grup, sau, cel puțin, să fie acceptate. Pentru ca sistemele și organizațiile să-și realizeze scopurile este necesar ca individul să fie liber. Această condiție are însă o dublă semnificație. Indivizii și unele forțe democratice înțeleg libertatea ca înlăturarea oricărei forme de aservire, ca posibilitate a individului de a-și construi fără nici o îngrădire propria personalitate, de a-și alege modul de viață care îi convine. Din punctul de vedere al noilor raporturi de forță, libertatea este privită ca distrugere a vechilor forme de dependență și aservire, ca posibilitate de a folosi masa de indivizi "liberi" potrivit intereselor lor. Dacă aceste condiții necesare nu există, ele pot fi impuse, în măsura în care sistemele și organizațiile sunt suficient de puternice, prin utilizarea diverselor forme de violență. Pentru a-și impune interesele și scopurile, sistemele și organizațiile întreprind o acțiune distructivă și constructivă concomitentă. Ele

distrug sau limitează activitățile și simbolurile care li se opun; înlocuiesc vechile norme de sociabilitate și de comportament cu noi forme deduse din funcționalitatea lor. La nivelul indivizilor, acțiunea distructiv-constructivă se realizează prin intervenția în procesul de socializare, prin controlul comportamentelor (direct sau prin intermediul violenței simbolice), prin organizarea relațiilor sociale și a timpului liber. Dacă funcționalitatea lor o cere, organizațiile pot interveni în omogenizarea segmentelor sociale asupra cărora acționează (omogenizare sau chiar standardizare a nevoilor, a gusturilor, a stilurilor de viață). Vechile forme de stratificare socială sunt înlocuite cu altele noi, stabilite în raport cu criteriile noilor raporturi de forță.

Pe lângă aceste condiții necesare și pe lângă consecințele dorite, urmărite, violența funcțională și a sistemelor și organizațiilor societale poate conduce și la consecințe nedorite: masificare, depersonalizare, înstrăinare, patologie socială, distrugerea mediului înconjurător. Unele dintre aceste consecințe le pot afecta funcționarea eficientă.

Violența funcțională este ofensivă, structurală (este exercitată prin intermediul birocrățiilor publice și private), legitimată. Ea poate fi deliberată sau involuntară; directă sau indirectă (de exemplu, distrugerea mediului înconjurător este o formă indirectă: posibilitățile de manifestare ale indivizilor sunt afectate indirect, prin deteriorarea condițiilor de viață); declarată sau disimulată (interesele particulare ale unor sisteme, raporturi de forță pot fi prezentate ca interese ale întregii societăți).

Aceste considerații generale pot fi argumentate prin analiza violenței funcționale a sistemelor și organizațiilor economice și tehnologice. Unele aspecte ale violenței funcționale a altor organizații sociale (culturale, educaționale, științifice) sunt prezentate în partea referitoare la violența simbolică. Dată fiind importanța socială a noilor tehnologii, ne vom limita doar la prezentarea violenței lor funcționale.

De la început se ridică întrebarea dacă violența funcțională este intrinsecă tehnologiilor sau ea rezultă din modul în care acestea sunt folosite de anumite raporturi de forță. Ampla dezbatere științifică care

se desfășoară actualmente nu permite încă să se dea un răspuns categoric. Această problemă, extrem de importantă, rămâne deschisă. Ceea ce putem afirma este că tehnologia nu poate fi prezentată nici ca șap ispășitor pentru multe neajunsuri sociale, dar nu poate fi nici complet imaculată. Chiar dacă unele tehnologii nu sunt violente prin ele însele, ele servesc violenței funcționale a sistemelor și organizațiilor. Acestea apelează la acele tehnologii care le servesc cel mai bine interesele sau își elaborează tehnologiile conform intereselor lor. O abordare mai adecvată a problemei constă în recunoașterea faptului că violența funcțională a tehnologiilor provine atât din natura lor, cât și din modul în care ele sunt folosite, deși este dificil de stabilit cât aparține tehnologiei și cât celor care o folosesc.

Violența funcțională a noilor tehnologii este ambivalentă. Ea comportă consecințe pozitive evidente și contribuie în mod incontestabil la ameliorarea condițiilor de activitate și de viață ale oamenilor.

Pe lângă aspectul lor creativ, "noile tehnologii pot fi, în același timp, distructive prin înlocuirea tehnologiilor existente și a muncii umane. Ele pot să distrugă ocupații, calificări, mașini, uzine și chiar întreprinderi."²⁴. Aplicarea masivă a noilor tehnologii, bazate pe microelectronică, contribuie la suprimarea locurilor de muncă și la creșterea șomajului endernic structural, care va afecta proporții tot mai mari din populația activă. Faptul că majoritatea sectoarelor societale apelează la posibilitățile noilor tehnologii face ca alternativele de compensare a locurilor de muncă pierdute să fie tot mai reduse. Situația se poate agrava și mai mult în condițiile persistenței și intensificării crizei actuale. Șomajul nu poate fi pus numai pe seama noilor tehnologii, dar acestea au un rol important ca mijloc de impunere a raționalității sistemelor și organizațiilor societale.

Utilizarea noilor tehnologii duce la înlocuirea muncii în sensul ei tradițional cu noi forme de ocupație. Pe termen lung, dacă nu se iau măsurile necesare, în condițiile unui șomaj endemic, de mari proporții și a poluării cu timp liber, aplicarea noilor tehnologii poate conduce la pierderea sensului tradițional al vieții. Societățile trebuie să fie conști-

ente de acest aspect și trebuie să elaboreze, încă de acum, noi alternative pentru sensul vieții²⁵.

Una dintre cele mai importante forme ale violenței funcționale a noilor tehnologii o reprezintă utilizarea lor în domeniul militar. Această problemă constituie subiectul a numeroase analize și nu poate fi rezumată la câteva constatări²⁶.

Noile tehnologii, în special microelectronica și tehnologia informatică, afectează modul de socializare a individului, propria lui identitate, coeziunea socială și funcționarea societății în întregul ei. Ele pot contribui la centralizarea activităților, în special la centralizarea puterii și luării deciziilor, la deplasarea puterii în folosul birocratiilor publice și private și în defavoarea indivizilor. Centralizarea puterii și birocratizarea pot crește vulnerabilitatea societății. Modificările tehnologice pot fi folosite drept pretexte pentru a obliga personalul să accepte roluri de muncă predeterminate. Ele ajută la "obținerea unei mai bune supunerii a personalului la regulamentele organizației și la asigurarea conformității acțiunilor acestuia cu scopurile organizației"²⁷.

Tehnologia informatică poate permite intensificarea controlului comportamentelor și centralizarea controlului social. Comportamentul uman devine mai vizibil în toate aspectele sale și este tot mai mult avut în vedere de democrații. Există și posibilitatea folosirii datelor colectate în mod abuziv și în detrimentul indivizilor. Tehnologiile informatice pot contribui la creșterea iresponsabilității în serviciile publice și reducerea contactelor directe. Ele pot afecta integritatea persoanei prin invadarea vieții personale. Aceasta se întâmplă mai ales dacă nu există o legislație adecvată privind utilizarea tehnologiilor informatice și dacă persoanele interesate nu au posibilitatea să controleze în mod permanent corectitudinea datelor cu privire la comportamentele lor. Tehnologiile informatice pot adânci decalajele sociale existente. Ele sunt accesibile celor care dispun de mijloacele și calificările necesare. Cei care nu au acces la ele sunt și mai mult marginalizați. Mănuind simboluri formale și în mod rațional, tehnologia informatică favorizează reflecția rațională pe seama reflecției neraționale, creative, artistice. Ea nu poate fi folosită în multe situații de viață

care, nefiind raționale, nu pot și nu trebuie formalizate; prin formalizare ele sunt distorsionate.

Noile tehnologii afectează profund diviziunea internațională a muncii și pot fi utilizate în exercitarea violenței internaționale. Ele contribuie la creșterea decalajelor dintre țări, dintre bogați și săraci, la accentuarea dependenței și protecționismului. Având nevoie de o piață tot mai largă - din cauza costurilor ridicate ale cercetării și producerii - noile tehnologii conduc la transnaționalizarea economiilor. Țările de la periferie, aflate deja într-o situație defavorabilă, pierd și puținele avantaje comparative pe care le dețin, mai ales cele ce rezultă din forța de muncă ieftină. Întrucât noile tehnologii sunt intensive în capital, multe țări în curs de dezvoltare nu au acces la ele, iar când le folosesc, acestea accentuează dificultățile utilizării forței de muncă și vor adânci clivajele sociale existente. Aplicare în aceste condiții, "ele mai curând vor împiedica decât vor ajuta dezvoltarea, așa cum s-a întâmplat într-o mare măsură cu revoluția verde"²⁸. Transferul noilor tehnologii în țările în curs de dezvoltare implică și transferul unor modele culturale și stiluri de viață, ceea ce face ca aceste țări să fie confruntate cu pericolul deculturalizării și pierderii identității lor culturale. Noile tehnologii prezintă, desigur, pentru țările în curs de dezvoltare, și numeroase posibilități și efecte pozitive, dar "este necesar să se avertizeze că în prezent avantajele ... rămân în cea mai mare parte pe hârtie"²⁹. Țările dezvoltate, afectate și ele de noile tehnologii, sunt mai puțin dispuse să adopte o perspectivă globală și să răspundă la revendicările țărilor în curs de dezvoltare.

În considerarea violenței funcționale a noilor tehnologii nu trebuie să ne lăsăm dominați nici de angoasa caracterului ei distructiv, nici de optimismul exagerat al promisiunilor sale. Ambele atitudini pot fi la fel de greșite și nu permit înțelegerea adecvată a dualității acestei forme complexe de violență.

6.1. Violența simbolică: educație, cultură și știință

Simbolurile pe care le produce o societate nu sunt inocente. Unele servesc la eliberarea omului, la afirmarea demnității și persona-

lității lui, altele, dimpotrivă, sunt folosite pentru a-l domina, pentru a-l aservi anumitor interese. Multe simboluri sunt purtătoare de violență. Ele sunt produse de anumite raporturi de forță și servesc acestor raporturi. Violența simbolică "disimulând raporturile de forță care sunt la baza forței sale, adaugă propria sa forță la aceste raporturi de forță"³⁰.

Violența simbolică este folosită pentru menținerea și consolidarea societății în întregul ei sau a unor segmente ale acesteia. Ea exprimă interesele unor forțe sociale, ale unor organizații și instituții societale și contribuie la realizarea acestor interese. Ea poate fi folosită în combinație cu alte forme de violență; poate completa sau facilita violența materială, fiind la fel de redutabilă ca aceasta. Ea poate substitui alte forme directe de violență, întrucât, prin caracterul ei indirect și mai subtil, se poate dovedi mai eficientă din punctul de vedere al celor care o utilizează.

Pentru ca simbolurile de forță să poată contribui la realizarea intereselor care le-au generat, este necesar ca ele să se legitimeze, să fie acceptate de către societate sau de anumite părți ale acesteia. Impunerea simbolurilor se poate face direct, prin crearea unor instituții, a unor forțe cum ar fi biserica, partidele politice, asociațiile secrete etc. Acestea pot folosi în acțiunea lor coerciția, persecuția, discriminarea între cei care acceptă și cei care nu acceptă respectivele simboluri. Acest mod de acțiune este caracteristic pentru societățile mai vechi sau pentru societățile nedemocratice. În societățile contemporane, este mult mai frecventă violența simbolică, indirectă.

Simbolurile produse de anumite raporturi de forță acționează mai eficient când devin valori personale, pulsionare. Important este nu numai ca indivizii să accepte legitimitatea simbolurilor, ci este necesar ca acestea să fie integrate în concepția lor de viață și să li se pară că decurg din propria lor personalitate. Pentru a realiza însușirea de către indivizi a simbolurilor, societatea intervine în socializarea lor, în controlul comportamentelor, a relațiilor lor sociale. În acest scop sunt folosite instituțiile socializatoare sau cele care afectează procesele de socializare: instituțiile educaționale, culturale, organizațiile politice,

grupurile formale, mijloacele de comunicare în masă, aparatele de propagandă și cercetare științifică.

Impunerea simbolurilor începe din primii ani de viață prin însăși învățarea de către copii a limbajului. Ulterior, principală instituție de impunere este școala. Mijloacele folosite de aceasta constau în repetarea permanentă a unor aserțiuni, în construirea unei imagini pozitive sau idilice a societății respective, în oferirea unui singur model posibil de comportament (cel convenabil social), în ignorarea simbolurilor care se opun raportului de forțe instituit și în absența criticii. Faptul că elevii nu dispun încă de capacitatea de a discerne simbolurile oferite și faptul că ei nu sunt obișnuți să gândească în mod critic facilitează generalizarea simbolurilor convenabile raporturilor de forță. Acest aspect este pus în evidență și de autorii raportului *Orizontul fără limite al învățării*: "Cu excepția câtorva experimente promițătoare, relativ puține școli au fost capabile să elaboreze programe substanțiale prin care tinerii dobândesc practica alegerilor etice, în special dacă aceste alegeri pun la îndoială valorile fundamentale recunoscute"³¹.

Școala îi obișnuiește pe tineri să considere că ordinea, stabilitatea socială, eficiența maximă a activității lor sunt condiții necesare ale bunăstării generale și individuale; că respectarea legilor, a ordinei stabilite, responsabilitatea civică sunt atribute ale bunului cetățean; că societatea în care trăiesc ei este singura care permite dezvoltarea, progresul, libertatea tuturor; că, participând la ordinea stabilită și practicând valorile acestei societăți, ei vor dobândi bunăstare, fericire și prestigiu social.

Acceptarea de către tineri a simbolurilor impuse este facilitată și de atitudinea familiei. Datorită schimbărilor petrecute în funcțiile familiei, s-a produs un transfer al sarcinilor de socializare de la aceasta către instituțiile specializate. În atitudinea familiei pot să apară două situații: se poate ca înșiși părinții să considere simbolurile impuse copiilor lor drept legitime sau să nu fie conștienți de modul în care se face socializarea. Se poate ca ei să nu accepte legitimitatea simbolurilor și să nu le convină modul în care se face socializarea. Unii intră în conflict cu instituțiile societale, supunându-și copiii la o socializare

care este, în multe, aspecte, în contradicție cu socializarea oficială. Această atitudine poate conduce la consecințe neplăcute asupra personalității tinerilor (dezorientare, duplicitate comportamentală, sciziune între viața publică și privată). Cel mai frecvent, însă, din diverse motive, ei nu-și declară dezacordul cu modul oficial de socializare, facilitându-l prin pasivitatea lor.

Acțiunea socializatoare a școlii este completată de celelalte instituții socializatoare. Acestea continuă impunerea simbolurilor prin repetarea lor, prin construirea unor "adevăruri" convenabile social, prin absența spiritului critic sau chiar reprimarea lui, prin ignorarea simbolurilor contrare, sau, când ignorarea nu este posibilă, prin atacul lor. Considerându-le fie perimate, fie antisociale, fie expresia acțiunii unor dușmani externi.

Cercetarea științifică, în primul rând cea din domeniul științelor sociale și ale comportamentului uman, poate fi eficient folosită în exercitarea violenței simbolice. Beneficiind de atributele de prestigiu și imparțialitate pe care i le recunosc mulți indivizi, cercetarea științifică poate modela comportamentele, sau, cel puțin influența opiniile. Nu toată cercetarea din științele sociale folosește raportului de forțe; există o puternică cercetare critică care denunță violența simbolică și celelalte tipuri de violență. O bună parte a cercetărilor sociale și comportamentale servește însă simbolurilor de forță. Ordinea stabilită este justificată și legitimată cu ajutorul argumentelor științifice. Simbolurile de forță sunt considerate ca reprezentând interesele întregii societăți și ca izvorând din cel mai profund umanism și democratism. Se încearcă să se convingă indivizii că pentru ei este o mare șansă și o mare fericire de a trăi în societatea respectivă, care, deși poate avea unele defecte, este totuși cea mai bună din câte există la momentul dat. Defectele sunt considerate minore și ușor remediabile. Cu cât indivizii se vor supune mai mult ordinii stabilite, cu atât societatea are mai multe șanse de a se perfecționa, iar cei care vor fi cel mai bine integrați acestei societăți vor cei mai răsplătiți. Cei care nu se supun ordinii stabilite constituie subiecții cercetărilor de patologie socială (criminologie, sociologie juridică, psihologie deviațională, pedagogie

recuperatorie), cercetărilor organizate, finanțate sau comandate de instituțiile socializatoare sau de control social (ministerele de învățământ, de propagandă, de interne, de justiție) sau de organizațiile din subordinea acestora.

La nivel internațional, violența simbolică a științei poate provoca imperialism intelectual și aservire intelectuală. Mulți dintre cercetătorii din țările în curs de dezvoltare sunt formați după modelele intelectuale occidentale. Dependența economică și politică față de centru este completată de dependența intelectuală. "Aceasta dovedește nu numai o întârziere culturală a conștiinței intelectuale, dar și permanența dominației intelectuale"³². Aservirea intelectuală a periferiei facilitează dominarea sa economică și politică, împiedică sesizarea problemelor specifice ale acestor zone și distruge modurile tradiționale de cunoaștere și simbolurile locale. Dominația și aservirea intelectuală pot fi constatate în toate domeniile culturii și educației. Țările din periferie sunt confruntate cu pericolul deculturalizării și pierderii identității culturale. Unele sunt puternic afectate de aceste procese distructive începute în perioada colonială și continuate astăzi în forme noi. Violența simbolică consolidează și favorizează violența structurală internațională.

Pentru impunerea simbolurilor este folosit un limbaj care este el însuși încărcat de agresivitate și violență. Discursul este adesea maniheist: cei care sunt împotriva simbolurilor sunt acoperiți de toate epitetele negative, iar cei care le acceptă și se conformează lor primesc toate laudele. Un exemplu extrem, dar foarte clar, îl reprezintă limbajul folosit în timpul conflictelor militare. Indiferent de natura conflictului și de simbolurile confruntării, limbajele părților aflate în conflict sunt aproape similare: propria armată duce o luptă dreaptă, ea apără interesele naționale, dă dovadă de curaj, de eroism; dușmanul este rău, perfid, comite crime, armata sa este o adunătură de barbari sau, în cel mai bun caz de indivizi manipulați, împinși cu forța să lupte.

Același limbaj maniheist este folosit pentru impunerea tuturor simbolurilor de forță, deși el poate să îmbrace forme mult mai subtile decât în cazul simbolurilor ce exprimă raporturile de forță militare.

Multe dintre aceste aspecte ale violenței simbolice au fost prezentate de Aldous Huxley, în celebra sa lucrare *Brave New World*³³. De ce am ales, pentru exemplificare, un roman și încă unul de anticipație? Din mai multe motive. Romancierii se pot dovedi tot la fel de buni analiști ai societății în care trăiesc ca și specialiștii în științele sociale, chiar dacă nu folosesc o metodologie științifică riguroasă. Uneori, analizele lor pot fi chiar mai pătrunzătoare decât cele ale specialiștilor. Romanul este o metaforă: critica unor aspecte sociale este evidentă. Utopia constituie ea însăși un aspect al violenței. Răspunsul la frustrarea societală, neputând lua o formă directă, evadează și se exprimă în utopie.

Utopica societate perfectă descrisă de Huxley este produsă printr-o revoluție profundă, nu numai o revoluție economică și suprastructurală, ci și o revoluție personală, care a schimbat natura umană. Această revoluție a fost posibilă prin utilizarea, în scopuri determinate, a cercetării științifice și, în primul rând, a cercetării din biologie, psihologie, sociologie. Aplicarea științei a dat naștere unei noi umanități, unor noi tipuri de sociabilitate. Scopul societății este asigurarea ordinii sociale, a fericirii individuale. Un guvern mondial, totalitar organizează și controlează toate aspectele sociale și individuale. Populația este o masă de sclavi care nu mai trebuie constrânși, pentru că au ajuns să-și iubească sclavia. A face pe sclavi să-și accepte și chiar să-și iubească condiția - spune Huxley - aceasta este sarcina pe care statele totalitare o încredințează și astăzi "ministerelor propagandei, redactorilor șefi de ziare și profesorilor. Dar metodele lor sunt încă grosolane și neștiințifice"³⁴. Societatea viitoare va dispune de mijloace mult mai subtile și mai eficiente. "Adevărul" oferit populației va fi astfel elaborat încât să ascundă aspectele neplăcute și cele considerate că ar putea afecta ordinea stabilită.

Modelarea oamenilor conform intereselor statului totalitar utopic se realizează prin mijloace fizice, psihice și eugenice. Mai întâi, controlul strict al socializării și condiționarea psihică a copiilor. Educatorii au ca sarcină să nu permită dezvoltarea tendințelor critice și să condiționeze creierul copiilor cu simbolurile societății. Educația

se face la nivelul subconștientului prin repetarea, ani în șir, a sloganurilor puse la punct de pedagogi și de specialiști în propagandă. În al doilea rând, societatea este riguros ierarhizată, iar apartenența la o anumită categorie ierarhică este planificată. Embrionul uman suportă un tratament biochimic, iar ulterior individul este condiționat psihic pentru a se integra fără dificultăți în una dintre categoriile ierarhice (de la alpha plus - categoria guvernanților, a elitei științifice, până la epsilon - avortonii, destinați celor mai grele și umile activități). Indivizii își acceptă condiția, sunt obișnuiți să-i deteste pe cei din clasele inferioare și să-i respecte pe cei din clasele superioare. Mobilitatea socială este interzisă. Cei care nu respectă ordinea sunt supuși unui tratament de recondiționare sau exilați. În al treilea rând, nevoia de evadare din cotidian este întreținută cu ajutorul drogurilor, prin care se anulează și posibilitățile critice. În al patrulea rând, indivizii sunt standardizați prin mijloace eugenice. Uriașe incubatoare umane produc indivizi în cantitatea dorită și într-un număr dat pentru fiecare castă. Reducerea libertății economice și sociale este compensată cu creșterea libertății sexuale. Toată producția culturală a trecutului este interzisă. Câteva exemplare din marile creații literare, scăpate de distrugerea revoluției, sunt păstrate în cel mai mare secret, doar în birourile marilor guvernatori. Astfel formați, indivizii își acceptă condiția și-și preamăresc stăpânii. Refuzul ordinii stabilite este accidental și poate fi ușor anihilat.

Societatea utopică prezentată în acest roman nu este o perspectivă chiar atât de îndepărtată. În 1932, când Huxley și-a publicat romanul, el își plasa utopia într-un viitor îndepărtat (peste 600 de ani). În prefața ediției din 1946, autorul consideră că perspectiva societății descrise de el s-ar putea realiza într-un răstimp de un secol. Astăzi, constatăm că această perspectivă ar putea fi mult mai apropiată. O parte dintre aspectele anticipate s-au realizat deja în anumite societăți, iar altele se vor manifesta probabil, într-un viitor apropiat.

Perspectiva utopică a lui Huxley nu este totuși o fatalitate. Experiența societăților democratice ne permite să credem că ea poate fi evitată, că forțele socializatoare ale societății pot fi folosite pentru

eliberarea indivizilor și afirmarea personalității lor, pentru constituirea unor forme de sociabilitate care să armonizeze și să promoveze toate interesele sociale.

6.2. Violența structurală internațională

Înfățișarea lumii de astăzi este în mare parte rezultatul unei violențe structurale. Diviziunea dintre nord și sud, dintre "centre" și "periferii", inegalitățile dintre țări, deși pot avea și determinări de ordin natural, sunt în principal condiționate de factori economici, sociali și politici. Actuală structură internațională este întreținută prin diverse forme de violență: dependență economică și tehnologică, schimburi inegale, drenarea periferiei de către centru, schimburile valutare, manipularea culturală, presiuni politice și militare, etc. Consecințele: inegalități crescânde în regiunile lumii, sărăcie, foamete, instabilitate politică, deculturalizare, conflicte locale etc. Situația dificilă în care se găsesc multe țări în curs de dezvoltare nu poate fi explicată doar prin violența structurală internațională. Ea este determinată și de condițiile specifice acestor țări. Fără a ignora importanța acestor condiții, ne vom limita doar la prezentarea câtorva mecanisme ale violenței internaționale și a contra-violenței pe care aceasta o provoacă.

Violența internațională este în același timp structurală și funcțională. Ea combină diverse tipuri de violență: materială și simbolică, directă și indirectă, sângeroasă și "umanitară", legală și nelegală, declarată și disimulată, ea este conținută în însuși modul de organizare al lumii contemporane, în diviziunea economică internațională. Ea este manifestă în toate domeniile: economic, politic, cultural, militar și cuprinde toate regiunile lumii³⁵.

Vechea violență colonială a fost înlocuită cu violența raționalității economice care dictează și dominatorilor și celor dominați. Totul este subordonat acestei raționalități ce impune "maximizarea profitului, acumularea accelerată de plus-valoare, creșterea produsului brut, exploatarea cea mai rațional posibil a resurselor naturale și umane ale globului"³⁶.

Vechiul colonialism era purtătorul unei anumite viziuni asupra omului. Aceasta era desigur o viziune inegalitară, rasistă, dar omul era totuși prezent. Discursul umanist al colonizatorului era asimilator, dar el se putea întoarce împotriva acelor care îl țineau. Mult din ideologiile mișcărilor de eliberare s-au alimentat din "umanismul" colonizatorilor³⁷. Noua raționalitate elimină omul din discursul său; ea nu mai este mediată în nici un alt simbol. Dominații nu găsesc în ea nici un element de care să se folosească pentru a ieși din starea în care se află. Statele dominatoare din centru își subordonează țările din periferie prin generalizarea schimburilor inegale, prin intensificarea dependenței tehnologice și economice a economiilor locale de structurile economice ale centrului, prin modelarea unor forme de guvernare care să le permită exercitarea acțiunilor lor, prin distrugerea formelor de socialitate locale, prin aculturarea și distrugerea identității etnice. Nu înseamnă că aceste acțiuni sunt deliberate, "planificate" de anumite forțe obscure sau malefice. Ele sunt consecințele necesare ale raționalității economice dominante³⁸.

Un mijloc frecvent în exercitarea violenței internaționale îl reprezintă tehnologia, deși aparent ar fi un domeniu neutru³⁹. Transferurile tehnologice, pe care se insistă atât de mult în ultimul timp, pot avea o acțiune contradictorie: ele pot permite modernizarea economică a unei țări, dar, în același timp, ele creează dependența față de producătorii specializați din centru, transformă structurile economice locale prin orientarea lor către o producție nelegată de nevoile majorității populației autohtone și dezarticulează structurile sociale locale. Tehnologia centrului aplicată în societățile periferice se dovedește a fi generatoare de violență funcțională și simbolică distructivă. Căutarea unei tehnologii alternative adaptate la condițiile locale din societățile periferice este un indiciu al conștientizării acestei situații.

Companiile transnaționale au devenit în ultimii ani principalii agenți ai exercitării violenței structurale internaționale. Acțiunea lor nu este complet negativă; analizele oneste recunosc și implicațiile pozitive ale activităților lor în țările din periferie. În general, însă, ele transformă societățile locale potrivit propriilor lor interese.

Violența noii raționalități economice conduce la formarea unei noi forme de sociabilitate, a unor noi forme de guvernare. Statele din multe țări periferice devin aparate de constrângere subordonate intereselor economice și politice ale puterilor dominante⁴⁰.

Din multiplele domenii în care se exercită violența structurală internațională, am ales un singur exemplu - producția de bunuri alimentare.

Importanța vitală pe care o are hrana pentru fiecare individ și pentru fiecare societate a provocat, în întreaga istorie a umanității manifestarea a diverse forme de violență atât în cadrul societăților cât și între societăți. În principiu, producătorii de hrană ar trebui să dețină o mare putere. Și totuși, ei nu o dețin. Mai mult decât atât, ei sunt primele victime ale crizelor alimentare, ale foametei. Dacă în țările dezvoltate, producătorii agricoli au dobândit o putere economică și politică destul de mare, în țările în curs de dezvoltare, ei continuă să fie una din categoriile socio-economice cele mai defavorizate.

În țările sărace, lipsa de putere a producătorilor agricoli direcți este menținută prin forme legale de violență care încearcă să se legitimeze, prin invocarea tradiției, sau mai recent, prin considerente de eficiență economică. Aproprierea sau controlul producției agricole sunt realizate prin modul de structurare a proprietății, prin dependența strânsă a micilor producători direcți și mari proprietari, prin subordonarea agriculturii intereselor unor categorii sociale neproductive.

La nivel internațional, țările dominante își mențin sau își constituie din țările sărace un hinterland agricol, o zonă periferică de producție agricolă. Controlul acestei zone este realizat prin mijloace tehnologice, prin intermediul schimburilor internaționale și direct, cu ajutorul burgheziei locale și a marilor proprietari agricoli, ale căror interese sunt mai legate de capitalul străin decât de producătorii agricoli din propria lor țară.

În perioada colonialistă, formele de exploatare a periferiei agricole, erau mai directe și mai brutale: folosirea sclavilor, impunerea unor sisteme de monocultură în interesul țărilor europene, distrugerea sistemelor agricole tradiționale prin orientarea forțată sau indirectă a

producției către export, schimbarea structurilor de proprietate, introducerea stratificărilor sociale în mediul rural⁴¹. Aceste acțiuni au avut drept rezultat scăderea capacității de autoaprovizionare alimentară a comunităților locale din țările colonizate. Foametea apărută frecvent în aceste țări este în bună parte rezultatul acestor acțiuni, cel puțin în perioada colonială.

Pe măsură ce consecințele violenței structurale coloniale deveneau tot mai grave, s-a conturat ideea unei exploatare mai raționale a periferiei agricole. Oficialitățile colonizatoare au apelat la serviciile unor experți. Multe dintre rapoartele prezentate de aceștia au fost ținute secret timp de multe decenii. Ele făceau o analiză realistă a situației din colonii și puteau servi mișcărilor de eliberare națională.

Faptul că oficialitățile din centrele de dominație au devenit conștiente că metodele coloniale de exploatare a periferiei agricole prezentau neajunsuri nu numai pentru periferie, dar și pentru centru, ca și accesul la independență al fostelor colonii au determinat schimbarea mecanismelor diviziunii economice internaționale. În consecință, și formele violenței structurale internaționale exercitate asupra periferiei agricole s-au modificat, devenind mai indirecte și mai greu de stabilit.

Violența directă a fost înlocuită cu forme mai insidioase, chiar dacă nu acesta a fost intenția celor care le-au inițiat. Unii dintre aceștia au fost animați de bune intenții și ar fi nedrept să-i suspectăm că au premeditat substituirea vechilor forme de violență colonială cu forme mai subtile.

Încă din anii 1940, a devenit evidentă necesitatea sprijinirii țărilor sărace, în vederea depășirii dificultăților alimentare. În anii 1950 și 1960, s-au întreprins numeroase acțiuni ce vizau restructurarea relațiilor de proprietate, modernizarea agriculturii, introducerea unor noi forme de producție agricolă. De asemenea, a fost constituit un ajutor alimentar internațional. Aceste măsuri au permis o anumită ameliorare a situației din agricultura țărilor sărace. Multe măsuri însă au agravat situația. Modernizarea agriculturii a avut drept consecințe și accentuarea suprapopulării rurale și accentuarea exodului rural. Extinderea culturilor industriale a distrus agricultura de subsistență

încât, deși producțiile agricole ale multor țări au crescut, nivelul alimentar al populației rurale s-a deteriorat în multe cazuri. Situația este și mai gravă când industrializarea agriculturii este însoțită de monocultură și de orientarea producției agricole spre export. Industrializarea agriculturii și revoluția verde au introdus noi forme de dependență tehnologică (mașini, îngrășăminte chimice, pesticide, tehnologii generice) și a accentuat disparitățile dintre micii producători lipsiți de mijloace și marii producători care au acces la noile tehnologii. "Revoluția verde, crescând inegalitățile și accentuând depozedarea celor mai săraci, contribuie la exacerbara violenței structurale"⁴².

Ajutorul alimentar internațional a permis desigur salvarea multor vieți omenești, dar el reprezintă și un mijloc prin care se mențin inegalitățile și se evită tulburările sociale, se evită ca înfometajii din țările sărace să devină conștienți de situația lor. Ajutorul alimentar poate consolida dominația țărilor donatoare și poate întări influența forțelor naționale și locale care manevrează acest ajutor. Beneficiile pe care le obțin forțele locale din țările sărace prin manevrarea ajutorului alimentar contribuie la intensificarea violenței interne.

Exercitarea violenței de către puterile din centru provoacă o contra-violență în țările din periferie. Aceasta s-a manifestat în primul rând prin lupta armată de eliberare națională. Dar odată devenite independente, noile state au realizat caracterul fragil și adesea fictiv al independenței lor. Ce pot face ele în fața puternicei violențe structurale internaționale la care sunt supuse?

Până în prezent au fost formulate mai multe alternative: continuarea luptei de eliberare națională și construirea unei economii și societăți independente; utilizarea negocierilor, a acordurilor internaționale; instaurarea unei noi ordini economice internaționale; dezvoltarea cooperării regionale și construirea unor grupări economice de presiune.

Alternativele de care dispun țările periferice nu se exclud; ele pot fi combinate în diverse strategii. Dacă analizăm realist situația acestor țări, trebuie să recunoaștem că șansele de care dispun ele, de a se elibera de violența structurală internațională sunt, pentru moment,

modeste. Speranța lor constă în afirmarea unui front mondial tot mai larg de refuz al acestei violențe⁴³.

7. PERSPECTIVELE VIOLENȚEI.

Dacă violența este atât de înrădăcinată în societățile noastre, în modul de socializare a indivizilor, în organizarea și funcționarea vieții sociale, putem afirma că ar fi posibil ca ea să fie eliminată complet din cadrul acestor societăți? Nu. Când formulăm acest răspuns negativ, avem în vedere societățile concret istorice, contemporane și perspectiva acestora pe termen lung și chiar foarte lung (de mai multe decenii). Fiind un proces social și istoric, violența poate fi în mod ipotetic eliminată sau substanțial diminuată. Putem deci să ne imaginăm și o posibilă societate și considerând-o posibilă într-un viitor apropiat, am intra în domeniul utopiei sau al ficțiunii științifice, substituind realități concrete iluziile și speranțele noastre.

Problema nu se pune deci de a elimina în mod complet violența. O asemenea întreprindere este imposibilă. Desigur, convingerea și bunătatea sunt preferabile forței și constrângerii. Dar, există împrejurări când calea neviolentă poate aduce mai mult prejudicii, iar violența poate fi benefică. Problema este de a trasa, chiar și foarte imprecis, limitele de acceptabilitate a violenței individuale și colective, iar la nivel societal, de a stabili limitele de legitimitate ale violenței instituționalizate. Fixarea limitelor și controlul formelor de manifestare a violenței pot să apară ca remedii palide în fața unor forme de violență care, potențial, pot amenința însăși supraviețuirea speciei umane. Pentru a preîntâmpina consecințele unor asemenea forme de violență, manifestă sau potențială, nu mai pot fi limitate sau eliminate prin alte forme de violență, pentru că ar însemna să se înlocuiască un pericol cu un altul și mai mare.

Între fatalismul permanenței violenței și utopia non-violenței absolute, se pot formula soluții mai realiste. Când am prezentat teoriile asupra cauzelor violenței, am arătat că acestea adoptă un punct de vedere destul de optimist. Ele afirmă că putem acționa asupra factorilor generatori de violență și prin aceasta și asupra violenței. Diminuarea

violenței prin schimbarea condițiilor ei generatoare este un proces complex, de foarte lungă durată. O diminuare substanțială pretinde transformarea radicală a modului de organizare și funcționare a societății și a relațiilor între societăți. În așteptarea acestor schimbări fundamentale, se poate urma o cale mai modestă, dar mai realistă, acționându-se în mod treptat asupra unor cauze ale violenței, așa cum se procedează deja în multe societăți contemporane.

Formulând posibilitatea diminuării violenței, trebuie să distingem între ceea ce teoretic este posibil și ceea ce în mod practic este realizabil. Dificultățile puternice pe care le cunosc toate societățile contemporane ne determină să credem că, în viitorul apropiat, ne putem aștepta mai curând la diversificarea și intensificarea violenței decât la reducerea ei. Soluțiile la care apelează în prezent multe societăți în vederea depășirii dificultăților lor par să întărească această părere.

Dacă violența nu poate fi complet eliminată din societățile contemporane, atunci condamnarea ei în bloc este fariseică și de nesusținut. Dar aceasta nu înseamnă acceptarea ei nediferențiată, fatalistă. O asemenea acceptare ar fi deosebit de periculoasă. Demersul cel mai corect constă în denunțarea și, în acest fel, în conștientizarea tuturor formelor de violență și în aprecierea lor în funcție de criteriile oferite de codurile culturale.

NOTE

1. Jean-Marie Domenach, "L'ubiquité de la violence", în *Revue Internationale des Sciences Sociales* (RISS), 1978, XXX, 4, p. 762.
2. Alan Newcombe, "Apport des sciences du comportement à l'étude de la violence", în RISS, 1978, XXX, 4, pp. 798-817.
3. O prezentare a cercetărilor oficiale asupra violenței este făcută de Rosalind L. Feierabend, "Le rôle des gouvernements dans les recherches sur la violence", în RISS, 1978, XXX, 4, pp. 818-846. Clasificarea ce urmează aparține acestei autoare.
4. Albert Szent-Györgyi, "Cele trei căi spre sinucidere", în *Pledoarie pentru viață*, București, Editura Politică, 1981, pp. 205-206.
5. Bertolt Brecht, *Leben des Galilei*, Berlin Suhrkamp Verlag, 1964, pp. 139-140.
6. O analiză a cercetărilor în acest domeniu este făcută de Alan Newcombe, *op. cit.*
7. O serie de studii cantitative transculturale afirmă că principala cauză a violenței este privarea individului de plăceri corporale în timpul copilăriei (cf. J. Prescott, "Body Pleasure and the Origins of Violence", în *The Futurist*, aprilie 1975, pp. 66-74).
8. Henri Laborit, "Les mecanismes biologiques et sociologiques de l'agressivité", în RISS, 1978, XXX, 4, p. 777.
9. Jean Ziegler, *Main basse sur l'Afrique*, Paris, Seuil, 1978, p. 23.
10. Ted R. Gurr, *Why Men Rebel?*, Princeton, 1970.

11. S. P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven, 1968.
12. *Réponses à la violence. Rapport du Comité d'études sur la violence, la criminalité et la délinquance*, Paris, La Documentation Française, 1977.
13. *National Advisory Commission on Civil Disorders, Report*, Washington, D.C., Government Printing Office, 1968; *To establish justice, to insure domestic tranquility*, Washington, D.C., Government Printing Office, 1970.
14. Herbert Marcuse, "Agresivitatea în societatea contemporană", în *Scrieri filosofice*, București, Editura Politică, 1977, pp. 249-253.
15. Imposibilitatea formulării unor concluzii științifice sigure cu privire la relația cauzală dintre mijloacele de comunicare în masă și violență este argumentată de mulți specialiști, printre care și de James C. Halloran, "La communication de masse: symptôme ou cause de la violence?", în *RISS*, 1978, XXX, 4, pp. 864-882.
16. Knud Larse, "Agression and Social Cost", în *Peace Review*, 1963.
17. Aceste limite explicative ale teoriilor violenței sunt analizate de R. Khan, "**La violence et la développement socio-économique**", în *RISS*, 1978, XXX, 4, pp. 883-908.
18. Johan Galtung, "Peace Research", în *Journal of Peace Research*, 1969, 6, pp.167-191; Comunicare prezentată la reuniunea interdisciplinară de experți asupra cauzelor violenței, UNESCO, Paris, 12-15 noiembrie, 1975.
19. Jean-Marie Domenach, *op. cit.*, p. 760.
20. Concluzii similare sunt formulate și de Elise Boulding, "Les femmes et la violence", în *RISS*, 1978, XXX, 4, pp. 847-863.

21. Peter K. Smith, Kelvin J. Connolly, "Social and Aggressive Behaviour in Preschool Children as Function of Crowding", în *Social Sciences Information*, 1977, XVI, 5, pp. 601-620.
22. Steven A. Peterson, "The Menstrual Cycle and Politics: A Preliminary Exploration", în *Social Sciences Information*, 1978, XVII, 6, pp. 993-1001.
23. H. Marcuse, *op. cit.*, pp. 242-243.
24. Günter Friedrichs, "Microelectronics and Macroeconomics", în Günter Friedrichs, Adam Schaff (eds), *Microelectronics and Society. For Better or for Worse*, Oxford, Pergamon Press, 1982, p. 189.
25. Dispariția sensului tradițional al vieții și noile alternative ale sensului vieții sunt prezentate de Adam Schaff în "Occupation versus Work", în G. Friedrichs, A. Schaff, *op. cit.*, pp. 337-349.
26. O analiză recentă a utilizării militare a noilor tehnologii este făcută de Frank Barnaby, "Microelectronics in War", în G. Friedrichs, A. Schaff, *op. cit.*, pp. 243-272.
27. Klaus Lenk, "Information Technology and Society", în G. Friedrichs, A. Schaff, *op. cit.*, p. 277.
28. Juan F. Rada, "A Third World Perspective", în G. Friedrichs, A. Schaff, *op. cit.*, pp. 220-221.
29. *Idem*, p. 242.
30. P. Bourdieu, J. C. Passeron, *La reproduction*, Paris, Ed. du Minuit, 1970, p. 18.
31. J. W. Botkin, M. Elmandjra, M. Malița, *Orizontul fără limite al învățării*, București, Editura Politică, 1981, p. 101.

32. Syed Hussein Alatas, "L'asservissement intellectuel dans les études du développement", în *RİSS*, 1972, XXIV, 1, p. 10.
33. Am utilizat traducerea franceză *Le meilleur des mondes*, Paris, Plon, 1977.
34. *Ibidem*, p. 15.
35. În literatura de specialitate sunt analizate cu precădere raporturile de violență dintre țările dezvoltate și țările din lumea a treia și cele dintre țările lumii a treia. Violența este însă prezentă, în forme și intensități diferite, în toate zonele lumii și între toate zonele lumii.
36. Jean Ziegler, *op. cit.*, p. 29.
37. *Ibidem*.
38. Prin centru se înțelege în mod curent țările capitaliste dezvoltate din Europa Occidentală, America de Nord și Japonia, iar prin periferie țările dependente din Africa, Asia și America Latină. În această accepțiune sunt folosiți termenii de către Jean Ziegler, un analist competent al violenței internaționale.
39. Cf. și R. Vayrynen, "Les brevets internationaux, moyen de domination technologique", în *RİSS*, 1978, XXX, 2, pp. 332-356.
40. Jean Ziegler, *op. cit.*, pp. 272-273.
41. Pierre Spitz, "Violence silencieuse: famine et inégalités", în *RİSS*, 1978, XXX, 4, pp. 918-941.
42. *Idem*, p. 934.
43. Modul în care se constituie actualmente acest front al refuzului este analizat de Jean Ziegler în *op. cit.*, pp. 259-284.

CAPITOLUL VII

FAMILIA

1. DEFINIREA FAMILIEI

Familia este unul dintre cele mai răspândite tipuri de grupuri sociale. Orice individ dacă este întrebat ar putea spune ce este o familie. Pentru că fiecare om a avut de a face în decursul vieții sale cu familii; fie că este vorba de familia în care s-a născut, de propria lui familie sau de familiile din comunitatea în care trăiește. Și totuși lucrurile nu sunt atât de evidente cum apar la nivelul simțului comun. Marea diversitate de tipuri de familii care s-au succedat de-a lungul timpurilor sau care coexistă în societățile contemporane impune găsirea unor trăsături caracteristice comune.

În încercările de definire a familiei putem decupa două categorii de perspective: una sociologică și alta juridică. Din perspectivă sociologică, **familia** poate fi definită ca un grup social constituit pe baza relațiilor de căsătorie, consanguinitate și rudenie, membrii grupului împărtășind sentimente, aspirații și valori comune. Din această perspectivă, familia este un grup primar în care predomină relațiile directe, informale, nemediate. Calitatea de grup primar nu semnifică absența normelor și reglementărilor. Dimpotrivă, familia este unul dintre grupurile primare cu cea mai mare încărcătură normativă.

Din perspectivă juridică, familia este un grup de persoane între care s-au stabilit un set de drepturi și obligații, reglementat prin norme legale. Aceste norme stabilesc modul de încheiere a căsătoriei, stabilirea paternității, drepturile și obligațiile soților, relațiile dintre părinți și copii, modul de transmitere a moștenirii etc. Din perspectivă juridică, familia este un grup formal, reglementat prin legi și alte acte normative.

Cele două perspective se suprapun parțial. În unele situații sensul sociologic al noțiunii de familie este mult mai larg decât sensul juridic. De exemplu, cuplurile consensuale, care au luat o mare extindere în societățile contemporane sunt considerate de către sociologi familii, întrucât ele îndeplinesc majoritatea funcțiilor unei familii. Din punct de vedere juridic, cuplul consensual nu este o familie deoarece raporturile dintre parteneri nu sunt sancționate prin căsătorie legală. În alte situații, sensul juridic poate fi mai larg decât sensul sociologic. De exemplu, un cuplu separat prin divorț nu mai este o familie întrucât nu mai îndeplinește funcțiile definitorii esențiale ale familiei. Totuși, separarea celor doi parteneri în menaje diferite nu semnifică încetarea oricăror raporturi juridice între ei. În situația în care partenrii care divorțează au copii, între ei continuă să existe anumite raporturi juridice privind încredințarea copiilor unuia dintre soți, obligațiile celui alt soț pentru sprijinul financiar al copiilor minori, dreptul de vizită etc. Perspectivele sociologică și juridică se completează reciproc; în unele situații, perspectiva sociologică poate conduce la modificarea perspectivei juridice și implicit la schimbarea reglementărilor legale privind familia.

Familia este un ansamblu de relații sociale reglementat prin norme juridice sau prin norme sociale difuze. Relațiile din cadrul familiei pot fi reduse la câteva categorii principale:

- relații dintre soți (parteneri) reglementate prin căsătorie sau prin consens;
- relații dintre părinți și copii (dintre ascendenți și descendenți);
- relații dintre descendenți (între copiii aceluiași cuplu);

- relații de rudenie între membrii cuplului familial și alte persoane (părinții din familia de origine, socri, cumnați etc.) Cuprinderea acestui ultim tip de relații este foarte diferită de la o societate la alta și chiar și în cadrul aceleiași societăți de la o categorie socială la alta. Nomenclatorul relațiilor de rudenie este foarte bogat în unele societăți și foarte sărac în altele.

În limbajul comun termenul de familie este folosit în mod nediferențiat atât pentru familia din care provine un individ cât și pentru propria familie constituită prin căsătorie. Analiza sociologică distinge între familia de origine (familia în care s-a născut un individ și în care a fost socializat) și familia proprie, conjugală sau de procreare.

Definită ca ansamblu de relații sociale reglementate, familia este un complex de roluri și statusuri sociale. Partenerii cuplului familial se raportează unul la altul prin rolurile și statusurile de soț și soție. Aceiași parteneri îndeplinesc în raporturile cu descendenții lor rolul de părinți. Descendenții îndeplinesc rolul de copii în relațiile cu părinții lor și rolul de frați, surori în raporturile cu colateralii lor sau de nepoți în raporturile cu părinții părinților lor. Pentru fiecare rol în parte, societatea a configurat un set de comportamente de rol. Aceste comportamente sunt socializate în familia de origine, iar îndeplinirea lor este controlată social atât de familia de origine, de rude cât și de comunitatea în care trăiește individul. Nerespectarea comportamentelor de rol familial este sancționată la nivel familial și comunitar. Exercițarea adecvată a rolurilor familiale pretinde un îndelugat proces de învățare socială. În cazul în care acest proces se realizează în mod eficient, persoanele își vor exercita în mod adecvat rolurile familiale; în caz contrar, vor apărea eșecuri în exercitarea rolurilor. Pregătirea pentru exercitarea rolurilor familiale se face pe baza unor norme și modele sociale difuze. Nu toate familiile au aceeași capacitate de socializare a rolurilor. În unele familii, învățarea rolurilor familiale nu se face în mod adecvat, se face doar parțial sau se face contrar așteptărilor de rol. În aceste situații, indivizii sunt predispuși la eșecuri de rol. În a doua jumătate a secolului al XX-lea, socializarea rolurilor

familiale a început să fie sprijinită și prin intermediul unor instituții care oferă asistență familiei (consilieriat familial, asistență socială specializată, publicații de specialitate "școala mamelor" etc).

În decursul istoriei, familia a cunoscut o mare diversitate de forme. Unele dintre aceste forme au dispărut; altele au cunoscut însă o mare persistență, întâlnindu-se și în prezent. Cercetările etnologice și antropologice au pus în evidență existența familiei de tip poligamie, poliandrie și monogamie. În poliandrie, o femeie are mai mulți soți; descendența este stabilită pe linie maternă. Existența acestui tip de familie a fost probată în puține cazuri de societăți primitive. În cazul poligamiei, un bărbat are mai multe soții; descendența se stabilește pe linie paternă. Se pare că această formă de familie a fost relativ larg răspândită în societățile primitive. Anumite forme de poligamie se întâlnesc și în prezent în unele țări de religie islamică în care atât reglementările religioase cât și cele juridice permit unui bărbat să se căsătorească cu mai multe femei. Monogamia este forma cea mai răspândită de familie și cea mai persistentă de-a lungul istoriei. Monogamia este conviețuirea în cuplu și se întemeiază pe relațiile socio-afective dintre doi parteneri.

Principalul mecanism de constituire a familiei este căsătoria. Aceasta poate avea două aspecte: unul legal (sanționarea uniunii conjugale printr-o decizie luată de persoane autorizate - ofițerul stării civile sau persoane abilitate să-l înlocuiască pe acesta în situații deosebite - și transcrierea acestei decizii în acte de stare civilă) și unul religios (sanționarea uniunii conjugale de către un cleric). Căsătoria legală (civilă) este de dată mai recentă. Mult timp, singura modalitate de oficializare a căsătoriei era cea religioasă. În societățile contemporane doar căsătoria civilă are implicații de ordin juridic. În majoritatea țărilor dezvoltate, căsătoria religioasă nici nu se mai poate oficia dacă nu este precedată de căsătoria civilă. În reglementările juridice și sociale contemporane, căsătoria are ca scop întemeierea unei familii; ea are la bază liberul consimțământ al partenerilor; este monogamă (cu excepția unor țări islamice); are un caracter solemn și se bazează pe egalitatea în drepturi a soților.

În mod obișnuit, conform așteptărilor sociale generale, căsătoria se întemeiază pe reciprocitatea afectivă dintre parteneri. În realitate, motivațiile căsătoriei sunt mai numeroase și se articulează într-o multitudine de complexe specifice. Pe lângă motivațiile afective, în încheierea căsătoriei intervin și aspecte economice, clasiale, culturale. Analiza căsătoriilor pune în evidență o puternică tendință de endogrupare (homogamie): căsătoriile au loc între indivizi cu trăsături similare (au un nivel economic identic sau similar, au un nivel de instrucție similar, în general, au statusuri sociale identice sau similare). Homogamia căsătoriilor s-a diminuat mult în a doua jumătate a secolului al XX-lea, când exogamia s-a extins (căsătorii între persoane cu statusuri sociale diferite). Cu toate aceste modificări, homogamia rămâne încă definitorie pentru majoritatea cuplurilor.

În mod tradițional, căsătoria era precedată de logodnă (o formă de reglementare socială comunitară, în mod obișnuit fără implicații juridice) de presanționare a căsătoriei. Logodna este un angajament ferm luat de viitorii parteneri că se vor căsători. Acest angajament este garantat de părinții viitorilor soți și de alte rude sau membri ai comunității. Logodna poate îmbrăca și o formă religioasă. Ceremonialul logodnei permite viitorilor parteneri să realizeze împreună anumite activități care altfel le-ar fi interzise (rămân totuși interzise relațiile sexuale premaritale). În procesul general de emancipare a vieții de familie care a avut loc în a doua jumătate a secolului al XX-lea, logodna și-a diminuat mult importanța. Majoritatea cuplurilor din societățile europene sau de cultură europeană nu mai practică logodna ca moment premurgător căsătoriei.

2. STRUCTURA ȘI FUNCȚIILE FAMILIEI

Familia este un grup social primar ce posedă o anumită structură. Caracterizarea structurii familiei poate fi făcută în raport cu două criterii:

a) cantitativ (componența numerică și rețeaua de statusuri și roluri familiale);

b) calitativ (diviziunea rolurilor în cadrul familiei și modul de exercitare a autorității).

Din punct de vedere numeric, deosebim familii extinse (cu un număr mare de membri; uneori numărul acestora poate fi de câteva zeci; aceste familii reunesc mai multe nuclee familiale și mai multe generații) și familii nucleare (formate din soți și copii acestora). Familia lărgită este caracteristică unor societăți tradiționale și unor regiuni ale lumii. În Europa, acest tip de familie a supraviețuit până în secolul al XX-lea mai ales în unele zone din Balcani. Familia cea mai răspândită în prezent este cea nucleară; în mod obișnuit, chiar familia în general este redusă la acest tip de familie.

Numărul descendenților din familie este variabil de la o societate la alta și de la o categorie socială la alta. Ca tendință generală, în toate societățile s-a înregistrat în ultimile două secole o scădere continuă a numărului de copii ca urmare a modificării rolului copiilor în familie și a schimbării atitudinilor părinților față de copii.

În ce privește structura rolurilor în cadrul familiei, deosebim familii complete (formate din soț, soție și copii) și familii incomplete (monoparentale). Familiile monoparentale pot fi rezultatul nașterilor în afara căsătoriei (familii ale unor fete-mame) sau al descompletării familiei (prin divorț sau prin decesul unui partener).

În raport cu numărul generațiilor prezente în familie, deosebim familii cu o generație (formate din parteneri în perioada prefertilă a cuplului sau din cupluri sterile); familii cu două generații (formate în mod obișnuit din părinți și copii acestora sau din bunici și nepoți; în acest din urmă caz avem de a face mai curând cu un menaj familial decât cu o familie); familii cu trei generații (formate din bunici, părinți, copii) și familii cu patru generații. Din punct de vedere statistic, majoritatea familiilor din societățile europene sunt cu două generații.

Structura statusurilor și rolurilor din cadrul familiei cuprinde următoarele situații: soț, soție, tată, mamă, copil, frate, soră, bunic, bunică. În familiile tradiționale rețeaua acestor statusuri și roluri este mult mai largă. Exercițarea rolurilor în cadrul familiei este, după cum am amintit, rezultatul unui proces de învățare socială. În mod obișnuit,

odată căsătoriți, partenerii vor exercita în noua lor familie rolurile pe care le-au văzut exercitate de părinți în familiile lor de origine. Această remarcă nu înseamnă că indivizii reproduc întocmai rolurile din familiile lor de origine. În exercitarea rolurilor, pe lângă influența părinților intervin și alți factori extrafamiliali (modelarea personalității și comportamentelor indivizilor sub acțiunea unor factori comunitari sau sociali). Cu toată creșterea importanței factorilor extrafamiliali, socializarea rolurilor familiale în cadrul familiei de origine rămâne un element esențial.

Rolurile familiale pot fi exercitate într-o multitudine de forme: un soț poate fi foarte tandru, altul foarte autoritar; un tată se ocupă îndeaproape de educarea copiilor, altul consideră că nu este demn de un bărbat să se ocupe de aceste aspecte; o soție și o mamă poate fi foarte bună gospodină, alta refuză să facă menajul; un copil poate fi ascultător, altul recalcitrant. Cu toată această mare diversitate a exercitării rolurilor familiale, există totuși anumite marje de variație, care odată depășite pot conduce la scăderea solidarității familiale sau la destrămarea familiei. Limitele de variabilitate ale exercitării rolurilor familiale sunt diferite în raport cu caracteristicile socio-culturale ale grupurilor.

Structura grupului familial poate fi percepută și din perspectiva raporturilor de autoritate (adică a dreptului unei persoane de a influența alte persoane pe baza statusului pe care îl deține). În raport cu modul de exercitare a autorității în cadrul familiei, deosebim familii cu structuri autoritare și familii cu structuri egalitare. În cazul familiilor autoritare, bărbatul (soțul, tatăl) este principalul deținător de autoritate. Această poziție îi este conferită, în mod obișnuit, de puterea sa economică mai mare în raport cu soția și de dependența economică și socială a copiilor față de părinți. Această poziție de autoritate a bărbatului ("capul familiei") este legitimată, în mod obișnuit, pe tradiție. În reglementările juridice mai vechi ea era legitimată și legal. Conform poziției sale de autoritate absolută, bărbatul decidea asupra modului de organizare a gospodăriei, asupra diviziunii rolurilor în cadrul familiei, asupra căsătoriei copiilor, asupra relațiilor familiei cu exteriorul.

Bărbatul era cel care media legăturile familiei cu comunitatea sau cu societatea. Deși autoritatea părinților scădea pe măsură ce îmbătrâneau și deveneau dependenți de copii, ei continuau să-și păstreze o autoritate relativ importantă asupra copiilor și asupra nepoților.

2) Evoluțiile intervenite în structura familiilor, mai ales în a doua jumătate a secolului al XX-lea, au condus spre o redistribuire a autorității în cadrul familiei, în sensul egalizării relative a pozițiilor de autoritate ale soților. Familiile din societățile europene se caracterizează în prezent printr-o distribuție relativ echilibrată a raporturilor de autoritate în cadrul familiei. Există desigur variații importante în raport cu caracteristicile socio-culturale ale cuplurilor. În general, s-a constatat că posibilitățile de exercitare egalitară a autorității cresc pe măsură ce crește nivelul de instrucție al partenerilor. Tot ca o tendință comună este și relativa diminuare a autorității părinților asupra copiilor (s-a diminuat mult influența părinților asupra copiilor în ce privește alegerea carierei școlare și profesionale, alegerea partenerului etc). În comunitățile urbane, părinții în vârstă nu mai exercită decât o slabă autoritate asupra copiilor lor; dimpotrivă, se exercită o autoritate inversă a copiilor asupra părinților deveniți bătrâni și dependenți.

Familia este un grup social complex care realizează funcții multiple. Funcțiile familiei au fost clasificate în diverse moduri. G. P. Murdock distinge patru funcții: sexuală, reproductivă, economică și socializatoare. J. Sabran distinge: funcții fizice (cu subtipurile: funcție de reproducere, economică și de protecție) și funcții culturale (cu subtipurile: funcția de educație și de asigurare a bunăstării membrilor familiei).

În România, în studiile de sociologie a familiei este larg acceptată și utilizată clasificarea profesorului Henri H. Stahl, în care sunt puse în evidență următoarele tipuri și subtipuri:

a) Funcții interne prin care se asigură membrilor familiei un climat de afecțiune, securitate și protecție:

- funcții biologice și sanitare prin care se asigură satisfacerea nevoilor sexuale ale membrilor cuplului, procrearea copiilor, asigurarea

necesităților igienico-sanitare ale copiilor și dezvoltarea biologică normală a membrilor familiei;

- funcții economice care constau în organizarea gospodăriei și acumularea de resurse necesare funcționării menajului pe baza unui buget comun;

- funcții de solidaritate familială care se referă la ajutorul bazat pe sentimente de dragoste și respect între membrii familiei;

- funcții pedagogico-educative și morale prin care se asigură socializarea copiilor.

b) Funcții externe prin care se asigură relaționarea familiei cu exteriorul.

Funcția biologică este o dimensiune esențială a familiei. În mod obișnuit necesitățile sexuale ale indivizilor sunt satisfăcute în cadrul cuplurilor familiale. Societățile contemporane au devenit mai permissive cu privire la raporturile sexuale premaritale și extraconjugale. Cu toate acestea familia rămâne principalul loc de satisfacere a necesităților sexuale și singura modalitate de reproducere biologică (cazurile de inseminare artificială și de copii din "eprubetă" sunt ne semnificative statistic). Sexualitatea este asociată cu dragostea; cel puțin din perspectiva normelor și valorilor sociale larg acceptate social. Încercarea de la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70 (provocată în special de unele grupări nonconformiste de tineri din Europa de Vest și S.U.A) de a disocia sexualitatea de dragoste nu a produs efecte de amploare și nici de lungă durată. Afectivitatea este caracteristică și relațiilor dintre copii și părinți, părinți și copii și dintre descendenți între ei. Afectivitatea este una dintre principalele caracteristici prin care familia se deosebește de alte tipuri de grupuri sociale.

Funcția economică a familiei are mai multe componente: de producție, de profesionalizare a descendenților și de generare și gestionare a unui buget comun. În societățile tradiționale, componenta productivă era foarte importantă. Mai ales în familiile de țărani, gospodăria care se identifica cu familia asigura majoritatea celor necesare traiului. Autarhia aproape completă impunea organizarea resurselor de producție interne (pământ, animale de muncă și de

producție, forța de muncă umană) în așa fel încât familia (gospodăria) să depindă cât mai puțin de exterior. Familia asigura de asemenea profesionalizarea descendenților; în mod obișnuit, copiii reproduceau profesiile părinților, mobilitatea socială și profesională fiind foarte redusă. În familiile din societățile contemporane, funcția economică a familiei și-a diminuat mult importanța, mai ales în ce privește componenta de producție și de profesionalizare a descendenței. Chiar dacă copii reproduc profesiile părinților, formarea lor profesională este asigurată în principal de instituțiile educaționale exterioare familiei. În perioadele și în societățile cu o puternică mobilitate profesională și socială, familia nici nu este capabilă să asigure profesionalizarea descendenților. Rămâne încă importantă componenta economică referitoare la generarea și gestionarea unui buget comun. Deși a crescut independența economică a soțiilor, administrarea unui buget comun în cadrul aceluiași menaj rămâne o trăsătură definitorie pentru majoritatea familiilor (cel puțin pentru familiile nucleare complete, legal constituite).

Familia nu este numai un loc de consum ci și un loc de acumulare a unui patrimoniu. Acest patrimoniu este folosit în comun de membrii familiei și este transferat copiilor (parțial când aceștia se căsătoresc și în totalitate în urma decesului părinților). Deși activitatea economică se desfășoară predominant în afara familiei (gospodăriei), extinderea, gestionarea și transmiterea patrimoniului continuă să reprezinte o componentă importantă a funcției economice a familiei. În perioadele de dificultăți economice (crize, șomaj), patrimoniul familial reprezintă un loc sigur de refugiu pentru membrii de familie aflați temporar în dificultate. De asemenea, patrimoniul poate reprezenta un mijloc de supraveghere a persoanelor în vârstă care nu dispun de resurse financiare necesare asigurării unor condiții de trai decente. Transmiterea patrimoniului de la părinți la descendenți este reglementată prin acte normative; numai în situații bine definite de lege părinții își pot dezmoșteni descendenții.

Familia este una dintre principalele instituții socializatoare ale societății. În cadrul familiei, copilul își însușește normele și valorile

sociale și devine apt să relaționeze cu ceilalți membri ai societății. Socializarea în cadrul familiei are mai multe componente: normativă (prin care se transmit copilului principalele norme și reguli sociale); cognitivă (prin care copilul dobândește deprinderi și cunoștințe necesare acțiunii ca adult); creativă (prin care se formează capacitățile de gândire creatoare și de a da răspunsuri adecvate în situații noi) și psihologică (prin care se dezvoltă afectivitatea necesară relaționării cu părinții, cu viitorul partener, cu proprii copii și cu alte persoane).

În familie se realizează socializarea de bază sau primară. Copilul învață că indivizii au interese, dorințe și obiceiuri de care celălalt trebuie să țină seama, învață că trebuie să împartă resursele limitate (locuință, hrană, obiecte, afecțiune), învață cum așteaptă societatea ca el să se poarte, învață cum să acționeze pentru a-și satisface un scop, o dorință.

Socializarea realizată în cadrul familiei este esențială pentru integrarea socială a copiilor. Eșecurile socializării în familie au consecințe negative la nivelul comunităților și al societății. În mod normal, socializarea în familie este convergentă cu normele și valorile promovate la nivel societal. Există însă și situații în care socializarea în familie se face în discordanță cu normele și valorile sociale generale. Copiii socializați în acest mod vor fi neintegrați și în conflict permanent cu societatea.

Comparativ cu familiile din societățile tradiționale, funcția socializatoare a familiei a început să fie tot mai mult preluată de alte instituții sociale (școală, instituții culturale, mijloace de comunicare în masă). Cu toate aceste transferuri de competențe socializatoare, familia continuă să rămână una dintre principalele instituții de socializare. Avantajul socializării în familie este că ea se realizează într-un climat de afectivitate care facilitează transmiterea și însușirea valorilor și normelor sociale.

În mod normal, familia trebuie să îndeplinească toate funcțiile care îi sunt proprii. În realitate, familiile îndeplinesc în mod foarte diferit aceste funcții. Unele familii pot fi caracterizate ca fiind bogate funcțional, în timp ce altele prezintă carențe funcționale importante (nu

reuşesc să realizeze anumite funcţii sau le realizează discordant în raport cu societatea). Disfuncţiile din cadrul familiei au consecinţe asupra soţilor, asupra copiilor, asupra relaţiilor familiei cu exteriorul.

Carenţele în funcţia de solidaritate afectivă atrag disfuncţii în satisfacerea necesităţilor sexuale şi, în timp, pot conduce la disoluţia cuplului familial. Carenţele în realizarea funcţiei economice pot avea efecte negative asupra condiţiilor de viaţă ale membrilor familiei.

Disfuncţiile din cadrul familiei devin evidente în condiţiile separării partenerilor (separare în fapt sau divorţ), abandonului familial, violenţei domestice sau în condiţiile delincvenţei juvenile. Disoluţia vizibilă a familiei este o etapă foarte avansată a manifestării unor disfuncţionalităţi intrafamiliale. Realitatea din cadrul familiilor este mult mai complicată decât o percepem prin semnele vizibile ale disoluţiei solidarităţii. Sunt familii carentate funcţional care continuă totuşi să supravieţuiască. Aceste familii ridică cele mai dificile probleme pentru sociologia familiei şi pentru politicile sociale în domeniul familiei întrucât dificultăţile şi carenţele lor nu sunt uşor de identificat. De altfel, de multe ori, nici membrii familiei nu sunt conştienţi de carenţele familiei în care trăiesc.

SCHIMBĂRI ÎN MODELELE FAMILIALE

Famiiliile din societățile contemporane, fie acestea dezvoltate sau în curs de dezvoltare, au suportat în ultimele decenii transformări profunde. Schimbările intervenite sunt atât de importante încât și termenul de "familie" a devenit tot mai ambiguu, tinzând să acopere astăzi realități diferite, altele decât cele caracteristice generațiilor precedente. Când se face afirmația că familia s-a schimbat, se au în vedere aspecte diferite: în unele societăți, schimbările se referă la trecerea de la familia nucleară la o diversitate de modele familiale. În unele societăți, familia nucleară încetează de a mai fi nu numai singurul tip de familie, dar nu mai este nici tipul dominant de familie.

Într-o enumerare incompletă, principalele transformări intervenite în modelele familiale pot fi rezumate la următoarele:

a) Relația familie-societate

- scăderea importanței funcției economice a familiei;
- laicizarea și dezinstituționalizarea parțială a familiei;
- accentuarea mobilității sociale a membrilor familiei;
- intensificarea participării femeii la activitățile extra-familiale: prelungirea carierei școlare, accentuarea profesionalizării, intensificarea participării la viața socială și politică, promovarea socială, independența economică a femeii; "emanciparea" femeii;
- preluarea unor funcții familiale de către societate;
- diminuarea relațiilor de rudenie și vecinătate;

- diminuarea controlului comunitar asupra comportamentelor demografice;

- creșterea toleranței sociale față de noile comportamente demografice;

- creșterea bunăstării materiale a familiilor;

- creșterea preocupărilor familiale față de problemele sociale (situația economică a societății, crize economice, calitatea vieții).

b) Comportamentele tinerilor necăsătoriți:

- extinderea experienței sexuale premaritale;

- controlul fecundității;

- extinderea coabitării premaritale;

- extinderea celibatului definitiv și a menajelor de o singură persoană;

- creșterea permisivității sociale și a toleranței părinților față de comportamentele premaritale ale tinerilor.

c) Comportamentele nupțiale:

- desacralizarea căsătoriei;

- reducerea importanței motivațiilor economice ale căsătoriilor;

- creșterea heterogamiei căsătoriilor;

- tendința de egalizare a pozițiilor la căsătorie ale bărbaților și femeilor;

- diminuarea sau dispariția rolului părinților și rudelor în căsătorirea tinerilor;

- scăderea ratei nupțialității;

- afectarea natalității de scăderea nupțialității.

d) Comportamentele familiale:

- creșterea importanței relațiilor emoțional-afective dintre parteneri;

- intensificarea preocupărilor soților pentru calitatea vieții familiale;

- diversificarea formelor de conviețuire: declinul relativ al familiei nucleare bazate pe căsătorie; extinderea cuplurilor consensuale, extinderea relațiilor dintre persoane trăind în menaje diferite, apariția unor norme sociale care reglementează noile forme de conviețuire, toleranța socială crescută față de noile forme de conviețuire;

- modificarea relațiilor dintre parteneri: tendința de egalizare a pozițiilor de autoritate ale soților, "emanciparea" poziției femeii, o mai mare acceptare socială a relațiilor sexuale extraconjugale, scăderea importanței relațiilor economice în cadrul familiei, creșterea importanței comunicării de preocupări, mentalități, atitudini și interese;

- modificarea diviziunii rolurilor în cadrul familiei: tendința de egalizare a diviziunii rolurilor, supraîncărcarea relativă a soților ocupate în activități extrafamiliale, generarea unor noi concepții cu privire la diviziunea rolurilor, conflicte generate de noua diviziune a rolurilor;

- modificarea fertilității și a rolului copiilor: scăderea fertilității, controlul fecundității, unilaterializarea fluxurilor de susținere (doar de la părinți la copii), concentrarea preocupărilor familiei pe calitatea descendenței, diminuarea rolului moștenirii (avere, nume, rang social);

- creșterea relativă a instabilității familiei nucleare: creșterea divorțialității, scăderea ratei recăsătoririlor, o mai mare acceptare individuală și socială a divorțialității, modificarea legislațiilor divorțului.

Ca rezultată generală, se poate afirma că aceste modificări au produs:

- la nivel individual: o egalizare a statutului bărbaților și femeilor, o creștere a bunăstării familiei, o creștere a satisfacției partenerilor din conviețuirea într-un anumit cuplu și ca urmare a adoptării unui anumit comportament nupțial și fertil;

- la nivel societal: o scădere a ratei nupțialității, o scădere a natalității și o creștere a instabilității familiei nucleare.

Evoluția industrială și urbană din ultimele secole, în cazul unor societăți, și din ultimele decenii, în cazul altor societăți, a impus ca tip

principal de familie sau chiar ca tip unic - familia nucleară. O asemenea familie este formată din soț și soție uniți prin căsătorie legală și dintr-un anumit număr de copii minori (numărul copiilor este variabil de la o familie la alta și de la o societate la alta, dar în majoritatea societăților europene el a fost, până acum trei-patru decenii, în medie, mai mare de trei). Familia nucleară îndeplinește funcții socio-afective, biologice, economice și educaționale. Divizarea rolurilor în cadrul familiei nucleare se face conform unor modele larg acceptate la nivel social. Aceste modele stabileau: modul de contractare a căsătoriei, relațiile dintre soț și soție și dintre părinți și copii, rolul economic mai important al soțului, puterea decizională mai mare a soțului, îndeplinirea activităților menajere de către soție, răspunderea mai mare a soției în socializarea copiilor, rolul mare al familiei ca grup în filtrarea influențelor exterioare, stabilitatea familiei, atitudini defavorabile față de divorț, celibat, concubinaj și relații sexuale extraconjugale. Familia nucleară îndeplinește deci funcții larg acceptate social și, într-o anumită măsură, instituționalizate sau reglementate prin norme sociale. Ea este puternic axată pe copii. Modelul familiei nucleare a suferit schimbări importante în multe din dimensiunile sale sau, în cazul multor societăți importante, a încetat să mai fie singurul model de familie practicat și acceptat. Schimbările intervenite privesc modalitățile de constituire a familiei, comportamentul sexual, structura și dimensiunile familiei, diviziunea rolurilor în cadrul familiei, natura funcțiilor familiei, stabilitatea familiei, atitudinile și concepțiile cu privire la familie.

Schimbările în comportamentul nupțial și sexual, asociate cu factori economici, sociali și culturali, au condus, în multe societăți, la apariția unor noi tipuri de familie sau la extinderea unor tipuri care anterior erau marginalizate. Ponderea familiilor nucleare în totalul familiilor a scăzut mult; în unele țări, s-a ajuns la situația în care mai mult de jumătate din populația adultă trăiește în alte forme decât familia nucleară. Schimbările petrecute în modelele familiale sunt de o asemenea amploare încât termenul de familie nu mai acoperă decât o parte a marii diversități de situații. Dacă prin familie se înțelege un grup uman format din soț, soție și copiii acestora, grup care realizează

anumite funcții reglementate social, atunci familia astfel definită nu mai cuprinde decât o parte a populației din Europa de Nord și de Vest. Politicile familiale din unele țări au fost nevoite să țină seama de această nouă situație. În activitatea științifică și în politica unor organisme guvernamentale, termenul de familie a dobândit o accepție nouă, mai largă, pentru a putea îngloba și alte forme de conviețuire decât familia nucleară. Aici intervine nu numai o problemă de ordin terminologic, ci și practic: cât de mult poate fi extinsă sfera noțiunii de familie? Dacă noțiunea de familie ajunge să denote situații foarte diverse, nu apare riscul de a o goli de semnificație? Desigur, analiza familiei trebuie să-și adapteze terminologia la schimbările obiective care au avut loc, dacă vrea să fie un mijloc solid de diagnosticare a realității. Totuși, adaptările terminologice nu trebuie să eludeze faptul că familia, așa cum a existat ea și a fost percepută în urmă cu câteva decenii, suferă în prezent modificări profunde.

Într-o măsură mai mică, în țările est-europene și într-o măsură importantă în țările vest-europene, familia prezintă o diversitate de forme și se combină cu alte forme de conviețuire care sunt foarte diferite de familia nucleară sau nu au nimic comun cu familia. Astfel, întâlnim:

- menaje de o singură persoană, formate dintr-un bărbat singur sau o femeie singură, care au optat pentru celibat definitiv;

- menaje de o singură persoană, formate din persoane divorțate sau văduve care nu s-au recăsătorit.

În aceste două tipuri de menaje, distingem persoane care au relații de scurtă sau de lungă durată cu alte persoane de sex opus și persoane care nu intră în asemenea relații.

- menaje (familii) formate dintr-un bărbat și o femeie care coabitează, adică conviețuiesc în același menaj, dar nu sunt uniți prin căsătorie legală și nu au copii;

- menaje nefamiliale, formate din persoane între care nu se stabilesc relații sexuale. Acestea pot fi formate numai din bărbați, numai din femei, din bărbați și femei. Între membrii unui asemenea menaj, pot exista sau nu legături de rudenie;

- menaje formate dintr-un singur părinte (mai frecvent mama) și unul sau mai mulți copii. Ele pot fi menaje de persoane necăsătorite, care au copii sau menaje de persoane care au fost căsătorite, dar au rămas singure prin divorț sau prin decesul partenerului;

- familii nucleare propriu-zise;

- familii cu trei sau patru generații. Acest tip de familie este tot mai rar; el poate fi întâlnit în zonele sudice ale Europei și în unele zone rurale din Europa de Vest și Est. O formă de familie cu trei generații, mai des întâlnită și în mediul urban, este menajul format din soț, soție, copiii acestora și un părinte al unuia dintre soți (de obicei, mama soției).

Din marea diversitate a tipurilor de menaje/familii, nu am reținut decât pe cele mai frecvent întâlnite. Tipurile care se regăsesc în realitate sunt mult mai numeroase încât, pe bună dreptate, se poate spune că nu există tip teoretic posibil de familie sau de menaj care să nu fi fost deja practicat.

Cele câteva tipuri de menaje/familii pe care le-am prezentat, au avut, în ultimele decenii, o dinamică diferită, iar în prezent dețin o pondere diferită în cadrul aceleiași societăți sau de la o societate la alta. În timp ce ponderea familiei nucleare a scăzut în toate țările din Europa, a crescut ponderea familiilor de coabitare sau consensuale, ponderea menajelor nefamiliale (a menajelor cu una sau mai multe persoane) și ponderea familiilor nonparentale. Dinamica volumului și ponderii menajelor de o persoană are semnificații diferite de la o societate la alta. Astfel, în timp ce în societățile nordice menajul de o persoană reprezintă, într-o măsură importantă, rezultatul unei opțiuni, în țările din Europa de Vest și Centrală creșterea numărului și ponderii menajelor de o persoană este datorată intensificării mobilității. În aceste țări, menajul de o persoană reprezintă o situație tranzitorie și ar fi abuziv să fie interpretată ca un tip de menaj atractiv pentru unele categorii de populație. Din punct de vedere al atractivității, menajul de o singură persoană nu poate fi comparat cu coabitarea care este rezultatul unei preferințe. Datele recensămintelor și unele cercetări demografice și sociologice indică faptul că fenomenul coabitării a luat

proporții mari în țările nordice și tinde să crească și în restul Europei. Coabitarea este mai des întâlnită la persoanele sub 30 de ani, dar ea a început să fie practică într-o măsură mare și de persoane de peste 30 de ani. Studiile făcute în unele țări est-europene (Bulgaria, Iugoslavia, Polonia) arată că fenomenul coabitării se întâlnește și la populația tânără din aceste țări. Nu este vorba de o substituire a modelului familiei contractuale cu familia consensuală, ci de o etapă tranzitorie în evoluția comportamentului nupțial al unor tineri; coabitarea este o fază premergătoare căsătoriei. Situația este deci diferită de țările nordice, în care coabitarea are o amploare mult mai mare și o durată mult mai lungă (în cazul unor cupluri, coabitarea substituie în mod definitiv căsătoria).

Schimbările în comportamentul nupțial al populației și în modelele familiale nu privesc doar pe cei implicați în relațiile familiale; ele prezintă interes pentru societate în întregul ei. Pe măsura dezvoltării economice și sociale, relațiile dintre familie și societate nu și-au diminuat importanța; dimpotrivă, rețeaua acestor relații a devenit tot mai densă și mai complexă. Integrată tot mai mult în societatea globală, familia este tot mai mult condiționată de schimbările economice și sociale și, la rândul ei, influențează tot mai mult dinamismul social global. Adminstrând ideea că situația familiei este strâns dependentă de situația economică, socială, culturală și politică a unei societăți, trebuie, în consecință, să admitem că situația familiei nu va fi nici mai bună, nici mai rea decât situația de ansamblu a acelei societăți. Recunoașterea dependenței dintre familie și societate nu exclude faptul că familia are și propriul său dinamism datorat acțiunii unor factori specifici acestui grup social.

Dinamica comportamentului familial și a modelelor familiale se datorează unor complexe de factori economici, sociali, culturali, ideologici. Factorii care au generat transformările modelelor familiale nu sunt identici în toate relațiile europene, după cum nici schimbările nu sunt aceleași, nici ca amploare, nici în conținut. Există și tendințe comune și unele similarități; acestea se manifestă însă cu precădere la

nivelul unor mari zone socio-culturale: Europa de Nord și Centrală, Europa de Vest, Europa de Sud, Europa de Est.

Cercetările făcute în țările din Europa, deși nu au ajuns la rezultate similare, permit totuși surprinderea principalilor factori care au determinat schimbări în comportamentele nuptiale și în modelele familiale. Factorii cel mai frecvent puși în evidență sunt:

- diminuarea funcțiilor familiei prin preluarea unora de către societate;
- creșterea gradului de ocupare a femeilor și a dorinței lor de a promova social;
- creșterea independenței economice a tinerilor;
- creșterea veniturilor prin care s-a asigurat unor persoane posibilitatea de a trăi singure, fapt care a avut drept efect reducerea frecvenței căsătoriilor pe motive de constrângere economică;
- creșterea diversității politice, culturale și spirituale;
- schimbări în moravuri și creșterea permisivității sociale la noile forme de comportament;
- efecte de contagiune, de împrumut a unor modele comportamentale de la un grup la altul și chiar de la o societate la alta.

Deși, în unele cercetări, s-au pus în legătură schimbările din modelele familiale cu schimbările tehnice și economice, trebuie precizat că relațiile de dependență dintre aceste două categorii de factori nu sunt atât de evidente. Schimbări similare ale modelelor familiale s-au înregistrat în societățile cu grade diferite de dezvoltare; după cum, unele schimbări s-au petrecut mai întâi în societățile relativ mai puțin dezvoltate și mai târziu în societățile cu un nivel mai ridicat de dezvoltare tehnică și economică.

Cercetările făcute în unele țări vest-europene sunt destul de convergente în a susține că familia și-a pierdut mult din caracterul ei de instituție socială. Cuplul familial este tot mai mult interesat de satisfacerea propriilor interese și mai puțin interesat de realizarea funcțiilor pe care societatea le atribuie instituției familiale. În tot mai

multe societăți s-a produs o disociere relativă, dar crescândă, între sexualitate și căsătorie și între căsătorie și copii.

Deși în societățile europene au acționat, în ultimele decenii, mulți factori similari, aceștia nu au produs peste tot aceleași efecte asupra comportamentelor nuptiale și asupra modelelor familiale. Această situație arată că, luați separat, factorii menționați nu produc automat aceleași efecte. Prin acțiunea lor se produce o modificare a modelelor familiale numai dacă ei se asociază în anumite complexe și numai dacă nu sunt contracarați de alți factori mai puternici: atașamentul față de normele familiale tradiționale, rolul colectivităților locale și al instituțiilor sociale în controlul comportamentelor, promovarea valorilor familiei nucleare prin intermediul politicii familiei, sincronizarea factorilor educaționali în orientarea comportamentelor. În fostele țări socialiste, acțiunea acestei ultime categorii de factori a fost deosebit de puternică și a contracarat, deși nu complet și nu în toate societățile, acțiunea factorilor care în alte țări au produs transformări profunde în modelele familiale.

Unele transformări ale comportamentelor nuptiale și modelelor familiale sunt iremediabile. Ele sunt rezultatul dinamicii sociale și economice generale și ar fi iluzoriu să se încerce revenirea la situația anterioară. Imposibilitatea revenirii este argumentată în mod răspicat în numeroase analize ale sociologilor și demografilor din țările dezvoltate. Potrivit afirmațiilor lui A. Toffler, dacă am încerca să restabilim familia nucleară tradițională, atunci ar trebui să se înghețe progresul tehnologic, să se blocheze dezvoltarea serviciilor sociale pentru familie, să se împiedice mobilitatea socială (îndeosebi a femeilor), să se oprească tendința de descentralizare și de democratizare a societății, să se standardizeze normele sociale și să se intensifice controlul social al respectării lor, să se contracareze tendința de creștere a toleranței și permisivității sociale, activitatea femeilor să fie limitată la gospodărie și să nu se permită dobândirea independenței economice de către tineri, pentru a-i menține dependenți de părinți, să se interzică mijloacele de control al fecundității, să scadă nivelul de trai al familiilor, să scadă nivelul veniturilor pentru a nu mai permite

persoanelor singure să-și asigure un nivel de trai acceptabil. Cu alte cuvinte, să se frâneze dezvoltarea economică și socială. Formularea unor asemenea alternative este, în mod evident, exagerată. A pune problema în acești termeni înseamnă a accepta imposibilitatea oricărei politici demografice și familiale. Dintr-o perspectivă mai optimistă, se poate aprecia că aceste politici pot conduce la rezultate dezirabile din punct de vedere social și în consens cu interesele indivizilor și cuplurilor dacă familia nu este considerată doar ca unitate de producere a copiilor, ci și ca grup de bunăstare și fericire, dacă familia nu este văzută doar ca obiect al politicii, ci și ca element activ în realizarea măsurilor care o privesc, dacă se câștigă adeziunea populației la măsurile luate, dacă se ține seama de transformările care au avut loc în structura și funcțiile familiei și de marea diversitate de comportamente etc.

Schimbările în comportamentele nupțiale și în modelele familiale au consecințe importante asupra relațiilor dintre familie și societate, dintre individ și societate și asupra posibilităților de realizare a funcțiilor familiei. De cele mai multe ori, consecințele pozitive se combină cu cele negative și nu întotdeauna ceea ce este perceput ca fiind pozitiv pentru individ sau pentru cuplu este pozitiv și pentru societate. Schimbările petrecute în modelele familiale au permis în unele țări și în cazul unor grupuri familiale creșterea gradului de satisfacție a partenerilor, creșterea independenței lor unul față de altul, creșterea inserției femeii în activitatea socială și creșterea posibilităților ei de participare la viața socială. Pe de altă parte, unele modele noi de familie sau de menaj (cuplurile consensuale nefertile, menajele de o singură persoană) sărăcesc familia de unele sau de majoritatea funcțiilor ei, în condițiile în care aceste funcții nu pot fi realizate decât, sau în principal, de cupluri stabile și fertile. Se poate afirma că, în prezent, în societățile europene dezvoltate, familia produce mai mult venit național, dar produce mai puțini copii. Pe termen scurt, societatea devine mai bogată, dar, pe termen lung, scăderea fertilității poate afecta posibilitățile de dezvoltare economică și socială ale respectivei societăți. Găsirea unei soluții de compromis s-a dovedit a fi foarte dificilă în majoritatea societăților europene.

Din această schematizare nu se poate trage concluzia că transformările comportamentelor demografice și familiale au avut consecințe relativ pozitive doar pentru indivizi și cupluri și consecințe negative doar pentru societate. Consecințele pozitive și negative coexistă atât la nivelul cuplurilor cât și la nivel-societal. Nu se poate spune că o societate este indiferentă dacă membrii săi sunt sau nu satisfăcuți de modul în care trăiesc. Problema esențială care se pune este în ce măsură se poate realiza o convergență a intereselor individuale cu cele sociale generale, în ce măsură pot fi disociate consecințele pozitive de cele negative.

Schimbările în comportamentele nupțiale și în modelele familiale nu semnifică nicidecum prăbușirea familiei ca instituție socială. Indiferent de complexitatea și profunzimea schimbărilor care au avut loc, în toate societățile europene se manifestă o atitudine favorabilă față de familie și se practică comportamente dezirabile din punct de vedere social.

CAPITOLUL VIII

ORGANIZAREA SOCIALĂ

1. ORGANIZARE SOCIALĂ. STRUCTURĂ SOCIALĂ. SISTEM SOCIAL.

Diferențierea acestor trei concepte nu este ușoară și de multe ori, ele sunt considerate echivalente. Deși aceste concepte se interferează, este totuși posibil să se facă o serie de distincții între ele.

Structura socială se referă la modul de alcătuire a realității sociale, la modul în care elementele sistemului social se ordonează și se ierarhizează, la relațiile necesare, esențiale ce se stabilesc între aceste elemente. *Structura socială este un ansamblu de relații cuprinzând o multitudine de elemente (poziții sociale, grupuri, pături și clase sociale, instituții sociale) ce posedă însușirile de totalitate, de transformare și autoreglaj.* Structura socială se referă la modul de alcătuire a sistemului social, în timp ce organizarea socială se referă la modul lui de funcționare. Evident, nu se poate face o separație netă între structura și organizarea unui sistem social.

Organizarea socială poate fi definită ca un *sistem de roluri și instituții sociale, de modele comportamentale, de mijloace de acțiune și de control social care asigură satisfacerea nevoilor unei colectivități, coordonează acțiunile membrilor acesteia, reglementează*

relațiile dintre ei și asigură stabilitatea și coeziunea colectivului. Organizarea socială este un ansamblu de mijloace prin care colectivitățile, grupurile și societățile își mențin echilibrul și-și asigură funcționarea.

Pe lângă această accepție largă, termenul de organizare are și un înțeles mai restrâns. El este utilizat pentru a desemna un ansamblu de metode folosite în realizare efectivă a unui scop: modalități de acțiune, mijloace de coordonare și mijloace de control. În acest sens, se vorbește de organizarea muncii, organizarea petrecerii timpului liber etc. De aceste aspecte se ocupă un domeniu special al științei - teoria organizării - care folosește un demers interdisciplinar (sociologie, psihologie, științe economice, ergonomie, cibernetică, teoria informației, teoria deciziei). Teoria organizării se ocupă, în principal, de studierea organizațiilor formale care, în societățile contemporane tind să înglobeze cea mai mare parte a vieții sociale.

În perspectiva sociologică, principalele elemente ale organizării sociale sunt: rolurile și statusurile sociale, modelele comportamentale, mijloacele de acțiune, instituțiile sociale, organizațiile sociale și controlul social.

Instituțiile sociale sunt sisteme de comportamente și de relații care reglementează viața și activitatea indivizilor. Aceștia se unesc în grupuri sociale, în asociații și organizații. Instituția este un ansamblu structurat și funcțional de norme și valori; organizația este o asociere de indivizi. Prin organizație se înțelege un grup social cu scop, care urmărește realizarea anumitor obiective în mod economic și coordonat (diviziunea rațională a muncii, utilizarea unor mijloace adecvate, controlul rezultatelor, reducerea unitară). Organizația socială este o rețea de relații dintre indivizi și grupuri, potrivit unui sistem de norme și valori.

2.INSTITUȚII SOCIALE

Termenul de instituție are mai multe înțelesuri, în limbajul științific și în limbajul comun. Prin instituție se înțelege: a) un grup de persoane angajat în vederea satisfacerii unor probleme importante

pentru o comunitate; b) formele organizatorice folosite pentru rezolvarea unor probleme; c) ansamblu de mijloace și procedee folosite de membrii unui grup în vederea satisfacerii unor nevoi; d) rolurile importante pe care le dețin anumiți membri ai unui grup și care le permit să acționeze în rezolvarea unor probleme. De exemplu, un minister poate fi considerat instituție din mai multe puncte de vedere: ca un grup de persoane, cu o anumită ierarhie, care se ocupă de rezolvarea unor probleme; formele organizatorice prin care acționează respectivul minister; mijloacele folosite (buget, funcționari, hotărâri, instalații tehnice); rolurile principale deținute în cadrul grupului (ministru, secretar de stat, director, șef de serviciu, referent etc.).

În mod frecvent, în literatura sociologică, prin **instituție socială** se înțelege un sistem de relații sociale organizat pe baza unor valori comune și în care se utilizează anumite procedee în vederea satisfacerii anumitor nevoi sociale fundamentale ale unei colectivități sociale.

Pentru a-și satisface necesitățile, oamenii intră în relații și practică anumite comportamente. Dacă aceste comportamente sunt repetate o anumită perioadă de timp, ele ajung să se fixeze în obiceiuri standardizate. La un anumit moment, practicile de satisfacere a anumitor scopuri sunt codificate și capătă o expresie legală. Din acest moment, putem vorbi de o instituționalizare a relațiilor sociale. Instituționalizarea constă în dezvoltarea unui sistem de comportamente așteptate, modelate, predictibile și acceptate social în cadrul unui sistem social. Relația dintre un bărbat și o femeie se instituționalizează prin căsătoria civilă. În cadrul acestei instituții, statusurile și rolurile celor doi parteneri sunt clar definite, predictibile și acceptate social.

Rolurile de soț și soție sunt instituționalizate și sunt definite, stabilite prin norme sociale sau prin roluri. Dar, nu toți soții și nu toate soțiile se comportă la fel. În realizarea rolurilor apar diferențe datorate personalității indivizilor. Un soț poate fi tandru, poate să împartă cu soția îndeplinirea anumitor sarcini menajere; altul poate fi brutal în relațiile cu soția sau copiii. Un profesor poate fi binevoitor, tolerant; altul este sever și autoritar. Un șef încurajează inițiativele

subordonaților, altul le reprimă. Există anumite limite în care un rol instituționalizat poate fi realizat. Aceste limite nu pot fi depășite fără ca prin aceasta să se afecteze instituția. Comportamentul brutal al unui soț poate determina divorțul, comportamentul prea autoritar al unui șef poate provoca nemulțumire și opoziție la nivelul subordonaților. "Chiar președinții și regii, în mod aparent atât de puternici, sunt, de fapt, în mare măsură limitați în libertatea lor de acțiune. Dacă ei nu acționează în cadrul așteptărilor de rol ale instituției, în general ei își pierd influența" (Horton și Hunt, 1972, p. 179).

Personalitatea indivizilor poate afecta pozitiv sau negativ prestigiul rolului instituționalizat. "Omul sfințește locul", dar poate să-l și compromită. Personalitățile indivizilor care realizează anumite roluri instituționalizate pot provoca anumite conflicte între roluri. Un părinte poate dezvolta spiritul de independență la copii și, prin aceasta, intră în conflict cu celălalt părinte, care urmărește obținerea supunerii din partea copiilor. Un profesor poate dezvolta atitudinea critică a studenților și astfel poate intra în conflict cu cei care urmăresc conformarea comportamentului studenților la normele sociale acceptate.

Instituțiile posedă mai multe elemente prin care pot fi definite și caracterizate. Instituțiile au un anumit **scop**, care este stabilit pe baza unor nevoi importante comune și a unor valori comune. În vederea atingerii scopului, instituțiile realizează o serie de **funcții**, de activități precis stabilite și reglementate. Funcțiile sunt realizate de anumite persoane care trebuie să se conformeze rolurilor instituționale stabilite. Scopul este realizat cu ajutorul unor **mijloace**, al unor procedee și instalații. Aceste mijloace pot fi materiale și simbolice.

Fiecare instituție posedă anumite **simboluri**, prin care ele se particularizează și se impun atenției indivizilor. Drapelul național, drapelele de luptă ale unităților militare, uniforme, emblemele, mărcile de fabrică, imnurile, cântecele sunt simboluri prin care instituțiile sunt reprezentate. Un rol important îl joacă clădirile care, alături de embleme și alte elemente, pot simboliza o instituție sau chiar o mare colectivitate (Ateneul Român pentru București, Notre Dame

pentru Paris, Catedrala Sf. Ștefan pentru Viena, Westminster pentru Londra, Palatul Dogilor pentru Veneția).

Rolurile realizate de membrii instituției sunt exprimate în **coduri de comportament**: constituții, legi, coduri civile, convenții, coduri profesionale, regulamente. În societățile contemporane, codurile de comportament sunt formulate, în cea mai mare parte, în scris. Pe lângă reglementările scrise, există și reglementări orale, fixate în tradiția informală. Codurile de comportament reglementează exercitarea rolurilor în cadrul instituției și relațiile cetățenilor cu instituția. Respectarea codurilor de către membrii instituției și de către cetățeni este urmărită prin **sanțiuni** pozitive (decorații, diplome, recompense) și negative (amenzi, pedepse, proceduri disciplinare).

Instituțiile își elaborează și sisteme de **valori și norme** specifice. Prin acestea se urmărește obținerea coeziunii membrilor instituției și se justifică rațional scopul instituției și relațiile acesteia cu celelalte instituții. În formularea ideologiilor, un rol important revine intelectualilor. În raport cu instituțiile, activitatea intelectualilor este orientată de două forțe: fidelitatea pentru instituție și preocuparea pentru adevăr. Dacă aceste două laturi sunt compatibile, instituțiile beneficiază în mare măsură de activitatea intelectualilor; dacă între ele se produce o separare, instituțiile sunt subminate prin atacurile critice. Există numeroase exemple când intelectualii au abandonat fidelitatea față de instituție pentru fidelitatea față de adevăr. (Platon, Galilei, Morus, numeroși intelectuali critici din perioada actuală).

Prin activitățile pe care le desfășoară, instituțiile urmăresc realizarea mai multor scopuri: **a)** satisfacerea unor nevoi sociale dintr-un anumit domeniu (promovarea relațiilor dorite și reprimarea celor nedorite); **b)** asigurarea continuității vieții sociale (J. Szczepanski, 1972, p. 165). Aceste scopuri sunt urmărite prin realizarea unor funcții, și cu ajutorul unor mijloace și procedee. Funcțiile pot fi manifeste (exprimate clar în scopurile și ideologiile instituțiilor și derivate din scopuri) și latente (neintenționate, produse secundare ale funcțiilor manifeste). Funcțiile manifeste și latente se pot completa, dar se pot și opune. Instituțiile culturale care se ocupă de creația folclorică

contribuie la promovarea acestui gen de creație, dar, în același timp, ele pot conduce la standardizarea ei și la dispariția specificității locale.

Măsura eficacității funcționării unei instituții este dată de gradul de realizare a scopului și obiectivelor sale. Eficiența unei instituții depinde de modul ei de organizare și funcționare și de relațiile ei cu celelalte instituții sociale. O instituție funcționează în mod eficient când sunt realizate o serie de condiții:

a) Definirea clară a scopului și obiectivelor. O instituție trebuie să corespundă unor nevoi și probleme reale și importante. În caz contrar, ea este parazitară și nu se poate menține decât prin constrângere. Dacă scopul nu este clar definit, poate să apară și situația de paralelism instituțional, când mai multe instituții se ocupă de rezolvarea acelorași probleme, dar în mod diferit. În această situație cheltuielile publice cresc în mod nejustificat, iar instituțiile se pot bloca reciproc, în realizarea funcțiilor. Anumite probleme sunt rezolvate de mai multe instituții, iar altele nu sunt rezolvate de nici una, fiecare considerând că aceasta intră în atribuțiile celeilalte. Consecințele acestei situații sunt suportate de către cetățeni: imposibilitatea rezolvării unor cerințe, greutate în soluționarea acestora (durată lungă de soluționare, comunicări interinstituționale numeroase și redundante), derută la nivelul celor care apelează la serviciile instituțiilor.

b) Organizarea rațională a activităților în cadrul instituției. În orice instituție există o serie de compartimente funcționale, iar în cadrul compartimentelor, anumite roluri. Prin organizare, trebuie să se stabilească precis sarcinile funcționale ale fiecărui compartiment și ale fiecărui rol. În caz contrar, personalul instituției nu va ști ce sarcini îi revin și cum trebuie să le soluționeze. Instituția va funcționa greoi, pentru cele mai mici probleme fiind necesară intervenția unor persoane din vârful ierarhiei instituționale.

c) Depersonalizarea rolurilor instituționale. Personalul instituției trebuie să activeze în vederea realizării obiectivelor instituției și nu a unor scopuri personale. Utilizarea rolurilor instituționale în vederea obținerii de avantaje personale compromite buna funcționare și prestigiul instituției. Corupția funcționarilor antrenează corupția

cetățenilor care sunt nevoiți să apeleze la mijloace incorecte pentru a-și putea rezolva problemele.

d) Acceptarea socială a mijloacelor și procedeele folosite de instituție. Procedeele folosite în realizarea funcțiilor instituționale trebuie să fie în concordanță cu valorile recunoscute, acceptate și promovate de către societate. Instituția nu poate atenta la libertatea cetățenilor sub pretextul realizării funcțiilor sale.

e) Recunoașterea socială a utilității instituției. Pentru a funcționa eficient, instituțiile trebuie să fie acceptate ca utile de către cetățeni și să se bucure de prestigiu. În cazul în care nu au reușit să-și câștige recunoașterea socială, ele sunt considerate inutile, servind doar intereselor unor grupuri sociale sau sunt considerate periculoase pentru cetățeni. În aceste situații, indivizii evită să intre în relație cu instituțiile respective. Imaginea publică negativă asupra acestor instituții le compromite funcționarea și, prin asociere, pot conduce la scăderea prestigiului altor instituții cu care ele întrețin legături funcționale.

f) Relațiile dintre instituții și autonomia instituțională. Activitățile instituțiilor se intersectează în cadrul aceluiași spațiu social. Intrând în relații unele cu altele, instituțiile se influențează reciproc în realizarea funcțiilor lor. Familia influențează asupra instituțiilor economice prin crearea anumitor modele de consum, asupra instituțiilor politice, prin socializarea anumitor valori. Instituțiile economice influențează instituțiile educative prin structura cererii de forță de muncă calificată. Instituțiile educative influențează relațiile indivizilor cu instituțiile economice, politice, religioase. Întrucât comportamentul indivizilor este influențat de instituții diferite, nici o instituție nu poate controla complet comportamentul membrilor săi. Pentru a realiza eficacitatea funcționării instituțiilor este necesar să se producă o **alianță instituțională**.

Deși independente, instituțiile posedă o anumită **autonomie funcțională**. Gradul de autonomie depinde de modul de organizare a societății.

Dacă instituțiile urmăresc scopuri diferite, între ele pot să apară **conflicte instituționale**. Dacă scopurile și obiectivele sunt similare, se poate realiza o coordonare între instituții, acestea sprijinindu-se reciproc în realizarea funcțiilor lor. Discordanțe interinstituționale apar în toate societățile. Mai frecvente sunt discordanțele între instituțiile religioase și cele educative și științifice și între familie și celelalte instituții socializatoare.

3. STRUCTURI INSTITUȚIONALE

În fiecare societate există numeroase tipuri de instituții sociale care pot fi clasificate după mai multe criterii.

1 O primă clasificare distinge instituțiile **formale și neformale**. În cazul instituțiilor formale, scopul, obiectivele, procedeele de acțiune, modul de organizare, rolurile sunt precis stabilite și reglementate prin prescripții cu caracter juridic. În cazul instituțiilor neformale, reglementarea se face pe baza unor norme vagi, iar exercitarea rolurilor este personalizată; reglementarea activităților și rolurilor acționează atât timp cât durează o anumită activitate.

Distincția între instituții formale și neformale este destul de imprecisă și nu este acceptată de unii sociologi. În această clasificare, instituția este considerată într-o accepție particulară: fie în accepția de grup de persoane organizat în vederea satisfacerii unor probleme, fie în accepția de ansamblu de mijloace și procedee folosite de membrii unui grup în vederea satisfacerii unor nevoi. În primul caz, ceea ce se consideră a fi o instituție neformală este de fapt un grup informal sau o organizație informală. În al doilea caz, instituția neformală este un ansamblu de interacțiuni sociale cu un anumit grad de instituționalizare. Mai frecventă este a doua accepțiune. În ambele cazuri, instituțiile neformale nu întrunesc toate elementele și caracteristicile pentru a putea fi considerate instituții propriu-zise. Clasificarea instituțiilor în formale și informale trebuie folosită cu multe rezerve, precizându-se de fiecare dată în ce accepție este folosit termenul de instituție.

În unele situații, instituțiile neformale (în a doua accepție din cele indicate mai înainte) dublează sau înlocuiesc instituțiile formale. Instituțiile neformale apar tot pe baza unor nevoi sociale importante. Ele își elaborează un ansamblu de procedee de acțiune care nu sunt însă stabilite prin norme de comportament. Uneori aceste procedee contravin procedeelor folosite de instituțiile formale. Procedeele informale pot fi clientelismul informal (prestarea reciprocă a unor servicii), folosirea în interes personal sau de grup (grup de rudenie, grup de clientelă) a rolurilor instituționale, presiunea exercitată de membrii unei instituții asupra membrilor altor instituții, perceperea de către membrii unei instituții a unor avantaje personale (daruri, mită, servicii), nepotismul. În mod obișnuit, instituțiile neformale dublează sau înlocuiesc instituțiile formale, când acestea sunt ineficiente. Sunt și situații când anumite instituții nu pot funcționa și atunci activitatea lor este parțial substituită de instituții neformale.

// Instituțiile sociale se deosebesc și după **natura activității** lor. După acest criteriu distingem instituții economice, politice, educative, culturale, științifice, religioase.

Instituții economice. În această categorie sunt cuprinse toate instituțiile care se ocupă de producerea, circulația și desfacerea bunurilor, prestarea de servicii și de organizare a muncii (întreprinderi industriale și agricole, servicii publice, bănci, cooperative etc.).

Instituțiile economice sunt dependente de diviziunea muncii și de tipul de proprietate. Relația dintre diviziunea muncii, proprietate și instituții sociale a fost analizată în unele lucrări clasice de economie, științe politice și juridice.

În concepția lui Durkheim, diviziunea muncii este principala sursă a coeziunii și solidarității sociale. El distinge două tipuri de solidaritate - mecanică și organică - care sunt asociate cu două tipuri de drept - represiv și restitativ. Analizând societățile moderne, Durkheim pune în evidență și formele anormale ale diviziunii muncii: anomia (rezultată dintr-o specializare extremă a muncii) și diviziunea forțată a muncii.

Diviziunea muncii și tipul de proprietate, împreună cu alte criterii (nivelul forțelor productive, relațiile dintre clase) permit stabilirea tipurilor de societăți. Pe baza acestor criterii, Marx a deosebit cinci tipuri principale de societate: societatea primitivă, societatea antică, societatea asiatică, societatea feudală și societatea capitalistă. Cercetările tipologice ulterioare au completat clasificarea lui Marx prin stabilirea unor subtipuri și prin analiza trecerii de la un tip de societate la altul.

O contribuție importantă la analiza tipurilor de societate au adus-o și sociologii români prin formularea teoriei orânduirii tributare (în special profesorul Henri H. Stahl). În lucrarea *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributare*, profesorul H. H. Stahl realizează o analiză istorico-sociologică a orânduirii tributare din teritoriile românești și formulează o nouă teorie asupra succesiunii formațiunilor sociale în aceste teritorii.

Instituții politice și juridice. Aceste instituții se ocupă de cucerirea, menținerea și exercitarea puterii. În această categorie intră parlamentele, guvernele, partidele politice, armata, tribunalele, procuratura, poliția, închisorile. În societățile contemporane, instituțiile politice și juridice se întrepătrund atât de mult în exercitarea funcțiilor lor, încât este greu de făcut o demarcație netă între ele. Deseori, ele sunt considerate împreună ca instituții politico-juridice.

Elementul principal al instituțiilor politice este **puterea**. Aceasta este folosită pentru menținerea și consolidarea orânduirii respective, pentru asigurarea funcționării tuturor instituțiilor sociale, pentru menținerea coeziunii sociale, pentru controlul comportamentului cetățenilor și prevenirea comportamentelor nedorite. Sistemul instituțiilor politice este determinat de natura societății, de clasele sociale existente în societate și de relațiile dintre clase. Fiecare societate dispune de mecanisme specifice de formare a instituțiilor politice. În mod general, pe baza intereselor grupale, se formează partidele politice. Scopul partidelor este cucerirea puterii și exercitarea funcțiilor guvernamentale. Deși, în mod obișnuit, un partid reprezintă o anumită clasă socială, nu există o concordanță deplină între aderența

la un partid și apartenența la un grup sau la o clasă socială. În unele societăți, anumite clase sociale dispun de mai multe partide, iar un partid poate fi susținut de mai multe grupuri sociale sau de indivizi ce aparțin mai multor clase sociale. Partidele care câștigă alegerile formează guvernul. În afară de partidele politice, în societate se constituie și grupuri de interese și de presiune care influențează asupra funcționării instituțiilor politice.

Exercitarea puterii politice este un sistem complex de relații, acțiuni și influențe între cetățeni, partide, grupuri de interese, grupuri de presiune, instituții politice și alte instituții sociale (economice, culturale, religioase).

Puterea politică poate fi exercitată în moduri diferite. Există astfel o exercitare unipersonală (dictatură, monarhie absolută) sau democratică. În funcție de modul de obținere a puterii politice și de exercitare a ei, distingem puterea tradiționalistă (accesul la putere se face pe baza unei succesiuni stabilite), charismatică (aceasta decurge din calitățile excepționale deținute de o persoană sau atribuite acesteia de un grup de interese) și birocratică (aceasta funcționează pe baza unui aparat administrativ organizat rațional). De regulă, aceste forme de conducere nu există în realitate în formă pură, ci combinate în diverse grade.

În exercitarea puterii, instituțiile politice folosesc diverse tehnici: autoritatea magică sau religioasă a suveranului; convingerea cetățenilor că puterea este exercitată în numele lor; autoritatea rezultă din rezolvarea competentă a problemelor societății; socializarea indivizilor conform principiilor ideologice care stau la baza raportului de forțe existent; recompensarea loialității față de puterea politică; reprimarea comportamentelor opuse puterii politice.

Instituțiile juridice asigură elaborarea legislației și aplicarea legilor. Ele dețin un rol important în exercitarea controlului social din cadrul societății. În acest scop folosesc un sistem de sancțiuni (de pedepse și recompense) stabilit prin prevederile legii. Eficiența controlului social exercitat de instituțiile juridice depinde de gradul de armonizare a normelor și sancțiunilor lor cu normele și sancțiunile

stabilite de celelalte instituții sociale. Eficiența este scăzută dacă normele juridice intră în contradicție cu normele politice, morale sau culturale.

Instituțiile culturale educative. Aceste instituții au ca scop menținerea tradiției culturale și dezvoltarea creației culturale, socializarea indivizilor conform normelor și valorilor sociale existente și societate. În această categorie intră grădinițele de copii, școlile, institutele de învățământ superior, așezămintele culturale, mijloacele de comunicare în masă.

Principalele funcții ale instituțiilor culturale și educative sunt:

1. pregătirea indivizilor pentru o anumită ocupație; datorită schimbărilor rapide în tehnicile de producție este necesar ca această pregătire să se efectueze pe toată durata vieții și, când este nevoie, să se poată produce o recalificare ocupațională;

2. menținerea valorilor culturale prin transmiterea de la o generație la alta;

3. dezvoltarea la indivizi a capacității de a gândi și acționa în mod rațional și independent;

4. îmbogățirea vieții indivizilor în vederea integrării în viața socială;

5. intervenția în formarea personalității indivizilor;

6. formarea atitudinilor cetățenești și patriotice.

În afară de aceste funcții declarate, instituțiile culturale și educative realizează și o serie de funcții latente:

1. încurajarea și facilitarea mobilității sociale;

2. contracararea acțiunii socializatoare indezirabile a altor instituții sociale;

3. transmiterea simbolurilor și valorilor promovate de raporturile de forță existente.

În cadrul unor societăți, aceste funcții latente pot provoca anumite dificultăți. Încurajarea mobilității sociale prin intermediul educării la nivel superior poate antrena dificultăți la nivelul unor

sectoare de activitate sau ocupații de a dispune de forța de muncă necesară. Astfel, în situația existenței unor disparități intesectoriale între agricultură și alte sectoare, instituțiile culturale și educative pot încuraja mobilitatea socio-profesională din agricultură spre industrie și servicii într-o asemenea măsură încât agricultura și colectivitățile rurale întâmpină mari dificultăți în asigurarea funcționării și menținerii lor.

Instituții religioase. Aceste instituții organizează activitatea cultelor și relațiile credincioșilor cu reprezentanții clerului.

Importanța acestor instituții este foarte diferită de la o societate la alta. În societățile cu un nivel ridicat de religiozitate, instituțiile religioase ocupă un rol central în sistemul instituțiilor sociale. În societățile contemporane dezvoltate, instituțiile religioase au pierdut mult din influență.

Principalele elemente ale instituțiilor religioase sunt: doctrinele care se ocupă de relațiile oamenilor cu lumea divină, ritualurile care simbolizează doctrinele și normele de comportament ale clerului și credincioșilor deduse din doctrine.

Pe lângă funcțiile manifeste, instituțiile religioase realizează și unele funcții latente, neintenționate. Astfel, activitatea de creștinizare desfășurată de misionari în colonii a avut mai multe efecte, dintre care unele au contribuit la întărirea, iar altele la subminarea sistemului colonialist. Astfel, multe mișcări anticolonialiste din Africa și alte mișcări sociale au apelat la argumente și justificări din doctrina creștină.

O funcție latentă care a generat numeroase discuții a fost relația dintre instituțiile religioase și dezvoltarea capitalismului. Studiile de sociologie istorică au pus în evidență faptul că dezvoltarea capitalismului a fost mai timpurie și mai rapidă în zonele locuite de protestanți decât în cele locuite de catolici. Etica protestantă nu a încurajat direct dezvoltarea capitalismului, denunțând chiar unele caracteristici ale acestui tip de dezvoltare. Totuși, unele trăsături ale eticii protestante (individualism, viața sobră, valorizarea muncii) par să fi favorizat dezvoltarea capitalismului. Posibilitatea acestei relații a stat la baza elaborării de către Max Weber a lucrării *Etica protestantă și*

spiritul capitalist. În analiza sa, Weber pornește de la trăsăturile eticii protestante. Protestantul crede că mântuirea sa începe în lumea pământească. Un semn al acestei mântuiri este prosperitatea economică. Dar el nu-și permite să folosească averea pentru consum de lux, ci o folosește pentru a-și extinde întreprinderea. Aceasta pretinde folosirea unei munci regulate și raționale. Dominarea pasiunilor, raționalitatea și calculul au permis, conform tezei lui Weber, dezvoltarea capitalismului.

Prin formularea acestor idei, Weber propunea un alt tip de explicație decât cel marxist. El nu respinge explicația marxistă, ci o consideră chiar necesară. În interpretarea dată marxismului, el crede însă că acesta procedează la un reducționism economic care nu putea fi acceptat ca explicație generală. În replică cu acest reducționism economic, el își propune să analizeze rolul elementelor spirituale în dezvoltarea istorică. Prin aceasta nu trebuie să înțelegem că Weber credea că ideile conduc lumea. El arată cum, în anumite situații, ideile pot exercita o puternică influență. În concepția sa, etica protestantă nu este cauza capitalismului, ci una dintre cauzele anumitor aspecte ale capitalismului. Weber evită generalizările, încât teoria sa nu poate fi considerată că ar substitui alte explicații ale genezei capitalismului. Concepția lui Weber este considerată de mulți sociologi ca o ipoteză plauzibilă. În același timp, ea a format obiectul a numeroase critici, mai ales din perspectiva teoriei marxiste. O critică amănunțită a concepției lui Weber este făcută de Amintore Fanfani în lucrarea *Catholicism, Protestantism and Capitalism* (Sheed & Ward Inc., New York, 1955). Cercetările actuale nu au putut să stabilească, pentru prezent, corelații certe între protestantism-catolicism și comportamentele economice.

Organizarea activității religioase este diferită în raport cu doctrinele acceptate. În societățile contemporane, activitatea religioasă este organizată în forme ecleziastice, în culte, secte și denominări. **Organizarea ecleziastică** se întâlnește în societățile în care majoritatea populației aparține aceleiași biserici. În aceste țări se realizează un acord, formal sau tacit, între instituțiile religioase și celelalte instituții

sociale. În unele societăți, instituțiile religioase se constituie în biserică de stat. Acest tip de organizare este actualmente practicat mai cu seamă în țările islamice. În unele țări (Iran, Arabia Saudită) fuziunea dintre instituțiile religioase și politice este atât de puternică încât nu se poate face o distincție între ele.

2) **Culte** și sectele sunt opuse organizării ecleziastice. **Culte** sunt organizații religioase relativ mici care se ocupă în principal de practică religioasă a credincioșilor și se interesează puțin de tipurile de moralitate personală. În general, ele nu iau poziție față de activitatea celorlalte instituții sociale și pretind doar să fie lăsate să activeze liber. **Sectele** sunt de asemenea organizații religioase mici, dar care se ocupă insistent de moralitatea aderenților și de respectarea doctrinelor. Normele de comportament practicate de secte pot fi diferite de normele sociale generale. În multe cazuri, sectele intră în conflict cu activitatea instituțiilor economice și politice. Cercetările asupra sectelor au arătat că dintre toate tipurile de organizații religioase, ele sunt cele care influențează cel mai mult comportamentul indivizilor.

4) **Denominările** sunt intermediare între organizarea ecleziastică și culte. Ele reunesc grupuri mari de aderenți, dar nu totalitatea membrilor unei societăți (catolici și protestanți în Germania: metodiști și catolici în SUA; ortodocși și musulmani în Iugoslavia; ortodocși, catolici, lutherani în România). Denominările sunt în acord cu normele sociale din societate. În plus, ele se diferențiază prin doctrine, prin atitudinea față de divorț, față de avort, față de consumul băuturilor alcoolice etc. Activitatea denominărilor este acceptată de către celelalte instituții sociale. În unele țări din Europa de Vest, denominările exercită o influență puternică asupra unor partide politice, platformele politice ale acestor partide fiind în o serie de aspecte orientate de doctrinele organizațiilor religioase.

Instituțiile prezentate până acum sunt cele principale existente în toate societățile contemporane (desigur, într-o mare diversitate de forme). În afara acestora există și alte tipuri de instituții sociale și de relații sociale instituționalizate. Există instituții filantropice, asociații

locale temporare, asociații pentru orfani, pentru protecția mediului, pentru protecția animalelor, instituții pentru petrecerea timpului liber și pentru distracții, asociații temporare pentru sprijinirea unor persoane etc. Aceste instituții se ocupă de rezolvarea unor probleme care nu intră în activitățile instituțiilor sociale principale. În cadrul fiecărei societăți, există, de asemenea, o serie de interacțiuni sociale, de modele comportamentale instituționalizate: ceremonialul prilejuit de diverse evenimente din viața indivizilor (naștere, aniversare, zile onomastice, căsătorie, deces); modalități de adresare către prieteni, rude, superiori; modalități de organizare a unor întruniri publice. Aceste interacțiuni și modele comportamentale nu sunt reglementate în mod formal, ci prin obișnuință și tradiție. În mod curent, acestea sunt numite convenții sociale. Deși ele posedă un anumit grad de instituționalizare, nu sunt totuși instituții sociale propriu-zise; nu întrunesc decât puține dintre caracteristicile definitorii ale instituțiilor.

Instituțiile sociale constituie un factor principal al asigurării coeziunii sociale a grupurilor și societăților. Ele au un caracter obiectiv și permanent. Ele asigură durabilitatea, identitatea și unitatea grupurilor și colectivităților sociale și a societății, în întregul său. Din acest motiv instituțiile sociale trebuie să funcționeze în mod armonios. În fiecare societate există anumite conflicte interinstituționale, care, uneori, pot afecta stabilitatea societății, constituind un factor al schimbării sociale. Conflictele dintre instituțiile culturale, științifice și religioase au contribuit la dezvoltarea cunoașterii. În unele societăți, conflictele dintre unele elemente ale instituțiilor culturale și științifice au condus la formarea unor ideologii și atitudini favorabile înlocuirii instituțiilor politice existente cu instituții care reprezentau într-o măsură mai largă interesele membrilor societății. Conflictele interinstituționale nu pot depăși însă anumite limite fără ca ele să ducă la distrugerea unor instituții sau fără ca ele să producă fenomenele de dezorganizare socială. Conflictele sunt evitabile dacă instituțiile funcționează în mod eficient. De asemenea, instituțiile trebuie să fie suficient de dinamice și flexibile, adică să integreze toate schimbările principale intervenite în societate și să se restructureze în raport cu aceste schimbări.

---

4. TIPURI DE ORGANIZARE SOCIALĂ

După cum am arătat, organizația este o asociere de indivizi, un grup social cu scop care acționează potrivit unui sistem de norme și valori, în vederea realizării anumitor obiective.

În societățile contemporane, organizațiile sociale au cunoscut o puternică expansiune și diversificare. Pe lângă organizațiile economice, politice, culturale, educaționale, religioase au apărut și alte tipuri de organizații care tind să acopere întreaga sferă a relațiilor sociale. Unii sociologi consideră că dezvoltarea în masă a organizațiilor permite distingerea societăților contemporane de cele din secolele trecute. A fost creat și termenul de **societate organizațională**, pentru a desemna tipul de societate în care organizațiile acoperă majoritatea domeniilor vieții sociale.

Organizațiile sociale se diferențiază după mărimea lor, după natura activităților pe care le desfășoară, după modul lor de organizare și funcționare. După ultimul criteriu, se deosebesc organizații formale și informale.

Organizații informale. Un grup de prieteni, un grup de cunoștințe care merg într-o excursie sunt organizații informale. Aceste organizații *acționează în vederea realizării unor scopuri, dar normele lor de acțiune nu sunt definite printr-un regulament sau lege*. Ele sunt organizații pentru că posedă un scop și o structură. Ele pot avea norme, lideri, tabu-uri, dar nu au o structură formală, nu au reguli scrise, titluri, ierarhie prestabilită sau rezultată din alegeri formale. De obicei, organizațiile informale sunt grupuri primare, în timp ce organizațiile formale sunt grupuri secundare.

Organizații formale. Acest tip de organizații apare când grupurile sunt prea mari pentru a-și soluționa în mod informal problemele. *Organizațiile formale sunt constituite în mod deliberat, urmăresc realizarea unor scopuri definite și acționează potrivit unor norme și reglementări precis stabilite*. Organizațiile formale conțin și elemente informale: grupuri de prieteni, grupuri de interese, lideri informali. Organizațiile formale sunt strâns legate de instituții și adesea

sunt subordonate acestora. Instituțiile economice acționează prin diverse tipuri de organizații economice: fabrici, uzine, ateliere, servicii sociale. Instituțiile educative acționează prin organizații educative: grădinițe, școli generale, școli speciale, licee, facultăți, asociații ale părinților, asociații ale cadrelor didactice. Instituțiile religioase acționează prin biserici sătești și biserici de cartier, mănăstiri, case de predică, școli de catehizare, misiuni religioase. Organizațiile formale acționează potrivit normelor și valorilor stabilite de instituții. Ele posedă o anumită autonomie funcțională, dar sunt puternic conectate cu celelalte elemente ale organizării sociale.

Organizațiile formale, la fel ca instituțiile sociale, pot fi clasificate și în funcție de natura activității lor. După acest criteriu, sociologul american Talcott Parsons distinge patru tipuri: organizații economic-productive (cele care produc bunuri și servicii), organizații de putere politică (cele care influențează atribuirea și folosirea puterii politice: partide politice, grupuri de presiune); organizații integrative (cele care mențin ordinea și coeziunea socială); organizații de menținere a modelelor (cele care se ocupă cu transmiterea culturii și modelelor comportamentale de la o generație la alta: școli, biserici, organizații culturale) (Talcott Parsons, *op. cit.* pp. 45-46). La clasificarea lui Parsons pot fi adăugate și organizațiile de distracții și de petrecere a timpului liber care au luat o mare extindere în societățile contemporane.

Asociații voluntare. Acestea sunt organizații formale în care toți membrii sau majoritatea lor activează voluntar și folosesc doar un fragment din timpul lor de activitate. Aceste organizații au și un grup de persoane care lucrează în mod permanent în vederea rezolvării sarcinilor. Reglementările sunt flexibile, iar deciziile se iau în mod obișnuit prin consens. Elementele informale joacă un rol principal, încât asociațiile voluntare pot fi clasificate între organizațiile informale și cele formale. Asociațiile voluntare permit satisfacerea unor probleme cu minimum de birocrație. Ele pot constitui o formă utilă de coeziune socială, mai ales când individul se simte pierdut în cadrul marilor organizații formale din care face parte.

Asociațiile voluntare au proliferat în toate societățile contemporane. Criteriilor lor de constituire pot fi date de vârstă (ciuburile "seniorilor"), de anumite preferințe (simpatizanții lui Elvis Presley, cluburile rock etc.), de anumite preocupări, hobby-uri, interese (asociația vânătorilor și pescarilor amatori, asociația pentru protecția focilor, a leoparzilor, a balenelor). Unele asociații au reușit să atragă un număr mare de aderenți, au fost recunoscute de utilitate publică și s-au transformat în organizații formale propriu-zise. Astfel, mișcarea ecologistă din unele țări din Europa a început prin crearea unor asociații voluntare. Treptat, aceste asociații au captat interesul altor membri ai societății și, în unele țări, s-au transformat în partide politice care au început să se bucure de o susținere notabilă din partea electoratului. În mod oarecum asemănător au evoluat și asociațiile feministe dintr-o serie de țări occidentale.

În unele țări, asociațiile voluntare sunt privite cu suspiciune de instituțiile și de organizațiile formale, întrucât ele urmăresc sau sunt bănuite că ar urmări scopuri diferite decât cele propuse de instituții. Alte țări, mai cu seamă cele germanice (Germania, Austria, Elveția) și nordice (Danemarca, Norvegia, Suedia) sprijină și încurajează activitatea unor asociații voluntare (îndeosebi cele ale persoanelor vârstnice, ale femeilor casnice, cele legate de anumite hobby-uri). În aceste țări, se consideră că unele asociații voluntare pot compensa sau completa activitatea organizațiilor formale și pot constitui o formă de prevenire a înstrăinării și marginalizării.

5. STRUCTURI ORGANIZAȚIONALE

Orice organizație are o structură. Aceasta este **normativă** (un ansamblu de norme, de roluri și de mijloace de acțiune) și **de personal** (rețea de statusuri, de roluri și de persoane care realizează în mod efectiv activitățile organizației).

Organizațiile pot fi puternic structurate sau slab structurate. În organizațiile **puternic structurate** conducerea este centralizată, ierarhiile, procedeele și normele riguros stabilite, iar grupurile locale și indivizii au o autonomie redusă. Organizațiile **slab structurate** acționează descentralizat, indivizii și grupurile au o autonomie mare, rolurile și normele sunt mai puțin definite și pot fi ajustate la particularitățile individuale și locale. Armata este o organizație puternic structurată, organizațiile de cercetare științifică mai puțin structurate. Biserica romano-catolică este puternic structurată, biserica baptistă este mai puțin structurată. Care tip de organizație este mai eficient: cel puternic sau cel slab structurat? Nu se poate da un răspuns categoric. Utilizarea unui tip de structură depinde de mărimea grupului și de tipul activității. Ambele tipuri comportă avantaje și dezavantaje.

1) **Structuri formale și informale.** 2) Organizațiile posedă și structuri formale și informale. Structurile formale sunt stabilite prin legi, regulamente. Ele sunt impersonale, prestabilite și raționale. Prin intermediul lor se legitimează și se instituționalizează autoritatea. Structurile formale pot fi redată sub forma organigramelor, care sunt reprezentări grafice ale elementelor unei organizații și ale legăturilor dintre ele.

În afara relațiilor prestabilite, în orice organizație oamenii intră și în relații directe orientate de trăirile lor psihice, de atitudinile, valorile și preferințele lor. Rețeaua acestor relații constituie structura informală. Organizațiile informale dispun de o structură informală, cele formale de o structură formală. Însă, în organizațiile formale se constituie, pe lângă structura formală, prestabilită, și structuri informale. Acestea pot fi reprezentate grafic prin sociograme. În cercetarea organizațiilor formale este importantă compararea organigramei și sociogramei, pentru a constata gradul lor de suprapunere sau de diferențiere.

Apariția structurilor informale în cadrul organizațiilor formale este datorată faptului că indivizii simt nevoia de a-și exprima, în relațiile dintre ei, întreaga lor personalitate (atitudinile, valorile, aspirațiile lor). În cazul structurilor formale, indivizii se raportează unii

la alții numai cu o parte a personalității lor și din perspectiva unui singur rol. Relațiile informale permit o "umanizare" a structurilor formale. Structurile informale se pot suprapune celor formale sau se pot constitui în afara acestora și să le substituie sau să le submineze. Diferențierea celor două structuri apare pe baza disocierii autorității de influență. Autoritatea este un drept oficial, prevăzut în structura formală. Autoritatea este capacitatea de a afecta acțiunea altora și se bazează pe status, iar influența pe stimă. Un rector poate avea o mare autoritate, dar o mică influență asupra studenților săi. Dacă autoritatea este asociată cu influența, structurile organizatorice funcționează eficient. Dacă între ele se produce o separare, în cadrul organizației apar disfuncții.

Structurile informale pot completa pe cele formale. Ele se pot ocupa de satisfacerea unor nevoi de care nu se ocupă structurile formale. În acest caz, ele sunt utile și de dorit. În alte cazuri, ele se pot ocupa de satisfacerea aceluiași obiective ca și structurile formale, iar apariția lor este un indicator al existenței unor deficiențe în funcționarea structurilor formale, ale existenței unei separări între autoritate și influență.

Eficiența structurilor formale. Pentru a fi eficiente, structurile organizaționale formale trebuie să posede o serie de caracteristici. Cele mai importante caracteristici ale eficienței organizaționale sunt considerate a fi:

- relativa unitate a structurilor organizatorice. Structurile organizaționale ale diferitelor întreprinderi sau sectoare de producție trebuie să fie relativ omogene pentru a permite comunicarea între ele;
- flexibilitatea, care se referă la capacitatea structurilor de a se adapta schimbărilor intervenite în tehnicile de producție și în alte sectoare ale societății;
- suplețea sau asigurarea unui număr optim de nivele ierarhice;
- dimensionarea optimă, stabilirea optimă a numărului de compartimente funcționale și de persoane în cadrul fiecărui compartiment;

- raționalitatea - stabilirea precisă a activităților ce revin fiecărui sector;
- eficiența sistemului informațional;
- multidimensionalitatea, care se referă la capacitatea structurilor de a lua în considerare totalitatea aspectelor care intervin în funcționarea lor (tehnice, economice, comerciale, sociale, psihologice);
- economicitatea, care măsoară costurile funcționării structurii respective;
- eficiența, prin care se indică funcționarea optimă a caracteristicilor prezentate.

Teoria organizării folosește aceste criterii în analiza de diagnoză a structurilor organizaționale și în stabilirea unor propuneri de modificări organizaționale.

Cercetările privind structurile formale și informale ale întreprinderilor industriale din țara noastră au stabilit trei tipuri de situații:

- a) coincidența dintre structura formală și informală (relațiile informale suprapunându-se peste cele funcționale);
- b) necoincidența între structura formală și informală fără ca între ele să apară conflicte;
- c) necoincidența conflictuală a celor două structuri.

Relațiile dintre structurile formale și informale sunt determinate de mai mulți factori:

- raporturile dintre liderii grupului;
- stilul de conducere (stilul autoritar, care generează mai frecvent relații de necoincidență, conflictuală și neconflictuală dintre structuri);
- vârsta membrilor grupurilor (relațiile conflictuale sunt mai frecvente în grupurile în care există mari diferențe de vârstă);

- pregătirea profesională (diferențe mari de pregătire profesională între membrii aceluiași grup favorizează deseori relații de necoincidență conflictuală);

- trăsăturile de personalitate;

- mărirea grupului (subgrupările și relațiile de necoincidență conflictuală apar mai frecvent în grupurile mari).

Birocrații și birocratizare. În analiza organizării formale a societății este deseori folosit termenul de **birocratie**. Acest termen a fost introdus de Max Weber pentru a desemna *un anumit tip de organizare socială în care puterea este exercitată de un aparat administrativ raționalizat*. Pe baza unor analize istorice (Egiptul Antic, monarhia romană, Imperiul Bizantin, China, Biserica Catolică din secolul al XIII-lea, societățile moderne), Weber afirmă că tipul de putere birocratică apare odată cu economia bănească.

Birocrație și organizare socială. Din analiza birocratiilor existente în diferite epoci istorice, Weber stabilește un "*tip ideal*" de birocratie care reunește în formă abstractă caracteristicile diverselor puteri birocratice. Elementele tipului ideal de birocratie sunt următoarele:

- existența unui sistem de prescripții acceptat de toți membrii societății;

- urmărirea în mod rațional a scopurilor propuse;

- organizarea ierarhică;

- caracterul impersonal al exercitării funcțiilor;

- specializarea, care constă în atribuirea fiecărei funcții unui expert;

- deținerea posturilor în funcție de competență.

În concepția lui Weber, modelul ideal de birocratie constă în funcționarea eficientă și rațională a organizațiilor, în realizarea competentă a sarcinilor de către funcționari, indiferent de părerile, convingerile și interesele personale ale acestora. O birocratie trebuie să funcționeze ca un mecanism bine construit, în care fiecare element realizează în mod adecvat funcțiile ce-i sunt atribuite. Acest tip de

organizare este "ideal" (în accepția specială pe care Weber o dă acestui termen) și nu este o descriere a unei organizări birocratice reale.

În literatura sociologică, birocrăția este definită ca "tip de organizare ierarhică, stabilită în mod rațional, pentru a coordona activitatea unui număr mare de persoane prin sarcini administrative de anvergură". (Coser & Rosenberg, 1969, p.45).

Termenul de birocrăție este folosit și într-un sens mai restrâns pentru a desemna piramida ierarhică ce conduce în mod rațional activitatea unei organizații mari.

Birocratizarea apare în orice organizație de dimensiuni mari din nevoia de eficiență, de uniformitate și pentru a preveni corupția. Dezvoltarea birocrăției este legată și de creșterea complexității vieții sociale.

Biropatologia. În principiu, birocrăția trebuie să stabilească în mod uniform, rațional, competent și eficient anumite probleme sociale. Birocrăția ar trebui să fie în serviciul cetățenilor. Funcționarea reală a birocrățiilor a constituit însă obiectul a numeroase critici și reacții antibirocratice. Criticile birocrățiilor au fost sintetizate de sociologii americani Selznick și Merton, în patru categorii:

1. Crearea unor statusuri care provoacă resentimente și animozitate. Membrii birocrățiilor, deși sunt considerați ca lucrând în interesul cetățenilor, sunt puși uneori în situația de a lua o decizie neplăcută pentru individ. Polițistul care întrerupe o manifestație publică, funcționarul care evacuează un chirieș, funcționarul de la serviciul de personal care concediază un lucrător, sunt toți priviți cu ostilitate. Funcționarul poate invoca anumite regulamente, poate face apel la interesul public, dar prin aceasta impresia negativă provocată celor afectați, nu diminuează, ci, dimpotrivă, poate provoca furia indivizilor care se cred victime ale birocrăției. În multe țări, impresia negativă asupra membrilor unei birocrății (poliție, poliție secretă, tribunale) este larg răspândită în opinia publică. Unii dintre funcționarii acestor organizații au de suferit din cauza statusului lor și în relațiile informale, în relațiile de prietenie, de vecinătate.

2. Rigiditatea realizării sarcinilor. Membrii birocrățiilor trebuie să acționeze potrivit unor reguli precis stabilite, care nu admit excepții. Dacă situațiile reale concordă cu cele prevăzute de birocrăție, aceasta funcționează în mod eficient. În situații neprevăzute, respectarea regulilor birocratice poate să nu mai reprezinte un răspuns adecvat. Cercetările făcute asupra rigidității în realizarea sarcinilor, au arătat că aceasta este o caracteristică a organizării birocratice și nu a birocrățiilor. Multe birocrății sunt conștiente de dezavantajele rigidității și încearcă să acorde mai multă libertate funcționarilor în realizare sarcinilor. Dar, creșterea libertății de acțiune poate implica încurajarea favoritismului și corupției.

3. Divizarea responsabilității. Pentru a garanta aplicarea uniformă a dispozițiilor și regulamentelor, de multe ori, este necesar să se constituie un dosar asupra unei probleme și să fie consultați diferiți șefi ierarhici. Aceasta poate îngreuna soluționarea unor probleme. Această deficiență birocratică poate fi diminuată prin descentralizarea autorității, dar, în acest caz, poate să apară pericolul favoritismului și rezolvării incompetente.

4. Bifurcarea atașamentului intervine când membrii birocrățiilor acționează în două direcții. Ei pot fi împărțiți între atașamentul față de clienți și atașamentul față de regulile birocrăției. Funcționarea rigidă a unor birocrății face ca mijloacele folosite de ele să se transforme în scopuri. Această situație poate provoca nemulțumirea cetățenilor.

O serie dintre aceste disfuncții ale birocrățiilor au fost sintetizate de Victor Thompson, în termenul de **biropatologie** (**Modern Organizations**, A. Knopf, New York, 1961, cap. 8). Biropatologia afectează cetățenii și nu pe membrii birocrăției. Alte caracteristici ale birocrățiilor pot afecta și situația membrilor lor, prin generarea de frustrare în raport cu promovarea, prin lipsa de recunoaștere, stress-ul, insecuritatea posturilor etc.

Deficiențele birocrățiilor fac ca de multe ori termenul de birocrație să aibă în opinia comună un sens peiorativ. În această accepție, birocrația nu înseamnă un mod de rezolvare eficientă și egalitară a unor probleme, ci subordonarea funcționării organizației feteșizării prescripțiilor, regulamentelor și hârtiilor. În accepția peiorativă, birocratizarea înseamnă rezolvarea greoaie a unor probleme, amânarea rezolvării lor sau rezolvarea potrivit doar intereselor organizațiilor și nu ale indivizilor. Birocratizarea este asociată cu dezvoltarea excesivă a unor procedee birocratice: formulare, dosare, informări. Mulți indivizi judecă aceste procedee nu numai inutile, dar și periculoase pentru integritatea persoanei lor.

Reacția împotriva birocrației. Aprecieră negativă a unor birocrații este întemeiată pe existența anumitor deficiențe în funcționarea acestora. Activitatea unor birocrații poate fi atât de rigid reglementată, încât se ajunge la situația absurdă că acestea nu-și pot realiza scopurile fără să încalce reglementările. Reacția împotriva birocrației poate lua diverse forme: ironia, protestul public, extinderea relațiilor informale, evitarea birocrațiilor (dacă este posibil), creșterea rolului organizațiilor politice în controlul birocrațiilor. În unele situații, reacția împotriva birocrației poate conduce la accentuarea deficiențelor birocratice. Se creează noi roluri, noi procedee care pot să îngreuneze și mai mult soluționarea problemelor. Situația se poate deteriora, până când birocrația devine nefuncțională și ajunge chiar un obstacol social, o organizație rigidă care blochează un întreg domeniu al vieții sociale. În această situație, pot să apară nemulțumiri sociale grave și este necesară o reformă radicală a sistemelor birocratice.

6.SCHIMBĂRI ORGANIZAȚIONALE.

Organizațiile nu sunt create odată pentru totdeauna. Unele se formează, altele dispar, cele existente suferă transformări. Cercetările asupra schimbării în organizații au pus în evidență faptul că acestea urmează un anumit ciclu de viață care are patru etape: 1) formarea,

2) **Creșterea**, ~ formalismul și decăderea sau revitalizarea. Ciclul schimbărilor organizaționale nu poate fi asociat cu ciclul biologic al indivizilor. Comparația este posibilă doar ca metaforă; stabilirea unei paralele este lipsită de sens.

4) Instituțiile se **formează** când indivizii își dau seama ca nu-și mai pot satisface interesele prin eforturi proprii sau prin relații informale.

2) În faza de **creștere**, sunt elaborate și se dezvoltă structurile de rol în cadrul organizațiilor. Pe măsură ce apar probleme și situații noi, sunt create noi compartimente, noi poziții sau noi proceduri. Într-o localitate mică, sarcinile administrative pot fi soluționate de un primar, un ajutor de primar, un secretar și un polițist. Dacă localitatea se dezvoltă, iar numărul locuitorilor crește și activitatea economică se diversifică, problemele cu care este confruntată administrația sunt mai complicate. Pentru a face față noilor probleme, administrația se extinde, sunt create mai multe posturi de vice-primar; se constituie secții cu personal permanent; se introduc noi proceduri de soluționare a problemelor.

3) **Formalismul** intervine când justificarea organizațiilor începe să fie făcută mai curând în termeni de tradiție, decât în termeni de funcționalitate. Formalismul pornește de la părerea că, în măsura în care sunt respectate formele, vor urma în mod necesar și rezultatele. Formalismul se apropie mult de imaginea peiorativă comună asupra birocratiei.

1) Faza de **decădere** intervine când rigiditatea funcțională face ca organizațiile să nu-și realizeze în mod eficient scopurile. Într-o școală aflată în această fază, elevii absentează mult și nu mai învață, iar profesorii nu au influență și nici nu-și pot exercita autoritatea. Când un guvern se află în faza de decădere nu-și mai poate exercita autoritatea: instituțiile și cetățenii nu se mai supun deciziei sale; hotărârile se succed rapid, dar sunt la fel de rapid ignorate; funcționarii de la nivelele medii și joase devin inactivi și nu mai sunt interesați decât de menținerea poziției lor. Supraviețuirea unei organizații aflate în poziția de decadență depinde de ritmul schimbării sociale. Dacă schimbările

sunt lente sau frânate prin diverse mijloace, organizațiile pot supraviețui în mod indefinit, chiar dacă sunt decadente. Dacă ritmul schimbărilor sociale este rapid, organizațiile decadente se prăbușesc.

Este posibil ca tendința spre formalism să fie oprită, iar decăderea evitată. Organizațiile pot suporta un proces de **revitalizare** prin care practicile din faza formalistică sunt abandonate și sunt folosite procedeele din faza de creștere. Revitalizarea organizațiilor poate fi provocată de apariția unor noi lideri și de formularea unor noi politici de justificare a scopurilor organizației. Pericolul formalismului și decăderii poate fi înlăturat prin diverse strategii care încurajează revitalizarea: folosirea tehnicilor de organizare științifică; solicitarea unor cercetări asupra eficienței structurii organizaționale, prin care se fac propuneri ce nu pot fi făcute de membrii organizației; reorganizările și schimbările de personal.

Nu toate organizațiile trec în mod obligatoriu prin aceste faze. Unele acționează eficient și se revitalizează în permanență. Altele nu supraviețuiesc dincolo de faza de formare, iar altele trec rapid de la creștere la formalism și decadență.

Funcționarea eficientă a organizațiilor, revitalizarea lor și evitarea formalismului și decăderii sunt preocupări importante ale științei organizării și conducerii.

Sociologia și psihologia organizării sociale au ca scop:

- a) determinarea cerințelor funcționale ale sistemului social;
- b) determinarea modalităților, proceselor de realizare a finalității activității sistemelor și subsistemelor sociale;
- c) stabilirea proceselor sociale și psihosociale care au loc în cadrul organizațiilor (Cătălin Zamfir, 1974, pp. 20-21).

Sociologia organizării contribuie la cunoașterea proceselor și problemelor care se manifestă în cadrul instituțiilor și organizațiilor sociale și la stabilirea unor măsuri și mijloace de creștere a eficienței organizării sociale, de adecvare a funcționalității organizațiilor sociale, la dinamismul social general.

BUREAUCRACY AND POLICY IN ROMANIA¹

1.THE EMERGENCE OF MODERN BUREAUCRACY IN ROMANIA

The emergence of modern bureaucracy¹ was a relatively late phenomenon in Romania, as compared to the other European states. Until the middle of the 19th century, the dominant economic and social structure in Romania was of a feudal type. Modern industrial and commercial development started in the second half of the 19th century and gained momentum only in the first half of the 20th century. During the same period the country witnessed an important cultural opening to the civilizations of western Europe, particularly to France and Germany.

In order to narrow down as quickly as possible the gap which existed between Romania and the developed countries in Europe, the politicians of the second half of the 19th century considered it necessary a large-scale takeover of economic, political and organizational models from Western Europe. The Constitution of the country and many organic laws were patterned after Western European models. The founders of modern Romania insisted very much on the creation of new institutions similar to the ones in Western Europe.

---

1. Studiu reprodus din: Ioan Mihăilescu, *Bureaucracy and Policy in Romania*, Scul, Kappa Press, 1993.

This intention triggered off at the time heated controversies of a cultural, as well as of a political nature regarding the adequacy of the new institutions to Romania's economic, social, cultural, religious and political realities. Two main positions became visible: one which supported the takeover of Western models and another one which opposed this tendency, considering that Western institutions are "forms without substance". In spite of these controversies, the principal modern bureaucratic institutions were set up in the Rumanian society, which adjusted themselves gradually to national realities. Their emergence in Romania is therefore the result of a process of transculturation, a process which lasted for almost a century.

At the beginning of the modern period the functioning of the bureaucratic institutions, particularly of the political ones, combined elements of the traditional organization and of the modern rational organization. The main political leaders were either charismatic or owed their popularity to their earlier political merits (participation in the 1848 democratic revolution, the founding of the new national state through the union of the principalities, the obtaining of the country's independence by getting free from the suzerainty of the Ottoman Empire). Real dynasties of politicians came into being, which led the country's major political parties for almost one hundred years. No significant political decision was ever made over this period without the participation of these political family dynasties.

Concomitantly with the charismatic or tradition-based leadership, a modern powerful bureaucratic network was created during the 1860-1940 period. The traditional political leaders or the owners of the big economic organizations initiated and extended financial and political support in the training of the new bureaucrats.

The role of the new bureaucrats in the elaboration and making of the principal political or economic decisions gradually became bigger and bigger so that in the 1920's and 1930's they represented an important power segment within the Rumanian society. Each major political party had a team of experts permanently ready to govern the country: ministers, prefects, counsellors. Even in the cases of more

rapid successions of governments, the specialists from institutions ensured the latter's normal functioning. Many politicians of the first half of the 20th century were at the same time outstanding specialists in economics, finances, law, culture. Many government members of the time ascended from the universities.

At the beginning of the Second World War the rules of modern bureaucracy had come to be codified in most social institutions and, what is more important, they were also observed. Thus, the employment and promotion of civil servants on grounds of competence had become widespread practice. The functions of the bureaucracies were clearly defined and a depersonalized exercise of institutional roles was generally ensured. At the end of the 1930's the bureaucratic institutions of Romania reached in their functioning the efficiency and rationality parameters that characterized the similar institutions in Western Europe. In the third and fourth decades of the 20th century a clear separation occurred between bureaucrats and politicians, between bureaucracy and policy. The attempts made in this period by certain ephemeral political groups (corporatist, fascist) to organize the bureaucratic system in Romania according to their ideological principles failed.

The efficiency of the functioning of bureaucracies was nevertheless different in terms of social milieux. In towns, particularly in the big ones, the bureaucratic institutions operated efficiently and were positively perceived by their clientele. In the rural areas, the functioning of these institutions pointed to shortcomings in the organization and establishment of contacts with the clientele. The rural communities, which had long remained oriented towards the traditional values, were reticent about the new bureaucracies, perceiving them as something exterior, opposed to local interests. This perception was historically motivated, since local communities had been dominated for a long time by the global society and subjected to financial, economic or military constraints. During the first half of the 20th century the positive perception of the modern bureaucratic institutions started extending to the rural areas too, without however generalizing.

2.BUREAUCRACY IN THE COMMUNIST PERIOD

The normal evolution of the bureaucratic institutions was stopped by the political upheavals which took place in Romania at the end of the Second World War. The establishment of the communist regime, which went against the national will and interests, also meant the suppression of most bureaucratic institutions, which were considered detrimental to the "people's interests".

The communist period is characterized by a fusion of the bureaucrats and the politicians. Neither at the level of officials (individuals) nor at the institutional level can one distinguish bureaucracy from policy and the bureaucrat from the politician. The President of the country, the Prime-Minister and the main ministers were at the same time members of the political bureau, whereas all ministers, prefects and managers of nationally important organizations were members of the Communist Party's central committee. The obtaining of a high-ranking post in bureaucracy was conditioned by the holding of an important position in the political hierarchy.

Given these conditions, the analysis of the relationship between policy and bureaucracy in the communist period is bound to take into consideration a single system: that of the communist political bureaucracy. The separation of the two terms of the relationship, which is obvious in Western democracies, cannot be applied to the communist period. From the viewpoint of the theories of bureaucracy, the analysis of the situation in the communist or former communist countries can generate terminological confusions. To insist nonetheless on the delimitation between bureaucracy and policy only to meet the conceptual and methodological requirements demanded by sociological and political economy theories would amount to a distorted presentation of the realities pertaining to communist societies. What can be analyzed during this period is the weight of bureaucratic and political arguments in the determination of the attitudinal and behavioural patterns of the same individual (the politician bureaucrat or the bureaucrat politician).

Using the criteria established by Max Weber, communist political bureaucracy can be defined by:

- a low degree of specialization or the nonobservance of specializations even when they are formally established;
- a hierarchical authority structure of an autocratic type;
- rights of giving commands that are not clearly defined or their unlimitedness with high-ranking officials;
- the recruitment of officials according to irrational criteria; the identification of merit and competence with political loyalty;
- the consideration by officials of institutional roles as a political career means;
- the combination of the fixed remuneration with the grant of illegal privileges proportional to hierarchical rank;
- the filling of institutional positions on the basis of secret political decisions and not of the officials' free decision;
- the confusion of organizational resources with personal resources; there is absolute confusion at the top of the communist bureaucratic hierarchy;
- the lack of precision in the definition of the roles and functions within the organization; role interplay;
- collective responsibility for the decisions and acts of the organizations;
- an imposed system of discipline;
- the confusion of public interest with the interests of the communist party.

The completion and description in detail of these defining characteristics of the communist bureaucracy are made with reference to the bureaupathology of institutions in the totalitarian period. The analysis of the communist bureaucracy can reveal contradictory aspects. The latter do not result from a lack of precision of the analysis, but they are intrinsic to the communist realities. Time consistency and logical sequence are not characteristic of the

communist regime; what the communist propaganda was after was the plausibility of the moment.

At its beginnings, the communist political power had no legitimacy in the Rumanian society. Tradition could not be invoked because there was no tradition in this respect. Competence could not be invoked either because it did not exist. The only means of legitimizing, openly used, was to resort to symbols such as: "people's will", "national interest", "course of history", "national and social freedom". The use of these symbols convinced only an interested and beneficiary minority. At the level of the majority of the population, the effects were null because the symbols used ran counter to the values accepted at the social level. The only means whereby the communist power imposed itself were force, physical and psychic terror. Holding the monopoly of the force, the communist political power did not even question the legitimacy of using it. To the communist totalitarian power the use of force was legitimate only through the fact that it could be exerted.

During its last years of existence, the communist regime met with ever greater difficulties of legitimizing itself. Confronted with this situation, the communist propaganda resorted to all possible methods of imposing legitimacy:

- Invocation of the tradition: the communist party was presented as the continuator of the millennial traditions of the Rumanian people, and the leader of the party was placed above all national heroes. The communist propaganda proceeded to a systematic falsification of history.

- Permanent resort to traditional symbols and the invention of new symbols: the communist party and its leader were the guarantee of the people's welfare, of national sovereignty, of territorial integrity and peace.

- Resort to the support of science: any political decision, any economic programme were presented as having a solid scientific substantiation. By using this technique, the communist propaganda brought to the fore the role of the bureaucrats. Rationalization was a

mere ritual because the bureaucrats had reduced powers, the alleged scientific conclusions presented by them were in fact dictated by politicians. In the post-totalitarian period many researchers were rebuked for having complied with the communist regime, for having accepted to offer a pretended scientific argumentation to antidemocratic decisions.

- Resort to charismatic procedures: the presentation of the communist party leader as the greatest personality in the Rumanian history, endowed with exceptional qualities, loved by the whole people. The attraction of personalities with genuine charismatic features (poets, actors, singers) to join in the propaganda favourable to the communist party leader.

The results of the communist propaganda were inversely proportional to the sustained efforts. In the 1980's, in the Rumanian society, the lack of legitimacy of the totalitarian regime became more and more evident. During this period the conflict between bureaucrats and politicians or between the bureaucratic and political components merged into the personality of the bureaucrat politician. At the lower and middle levels of institutional hierarchies pressure started to be put on imposing bureaucratic arguments, but this pressure was strongly repressed at the top of the political hierarchy.

At the end of the Second World War the Rumanian society was in an extremely difficult situation: an economy almost 50% destroyed by the war, the country occupied by the Soviet troops, the access to Western capital and technology prohibited by the "Iron Curtain". These difficulties were increased by the ones deliberately brought about by the communist power: the destruction of the political, economic, financial, cultural and religious institutions; the removal of the former bureaucrats (specialists of real abilities) from any decision-making activity, no matter how insignificant it was, the replacement of competence by political loyalty, the annihilation of critical thinking.

The old rational bureaucracies were replaced by totalitarian political bureaucracies, patterned after Soviet models. This fact marked a total breach in the evolution of Rumanian institutions, with disastrous

consequences for the entire society. The new institutions had as an "efficiency" criterion the extent to which they implemented the decisions of the communist party. Most officials of the new bureaucracies did not have any competence in the exercise of institutional roles. Most often than not they were recruited from among the persons who did not have proper training for the role they exercised or they lacked any qualification. In the absence of an appropriate role training, the officials of the new communist bureaucracies could not be but incompetent.

The totalitarian communist party brought under control all the institutions of the society. The latter became mere annexes to the political power and lost their autonomy and specificity. The communist party assumed the role of organizing and governing the entire society. It elaborated the strategies of economic and social development, organized territorial institutions and communities, acted with a view to disseminating the communist ideology and repressing contrary ideologies, selected, trained and promoted institutional officials on political loyalty grounds, controlled the activity of all social institutions and organizations. The political bureaucracy was the only one which could take decisions not only in the political sphere but also in the economic, financial, cultural, educational and even religious domains.

As far as the organization and functioning of bureaucracies were concerned, the communist party claimed it ensured: the unity of organizational structures, the flexibility of structures (the provision of an optimum number of hierarchical levels), an optimum distribution (the establishment of the optimum number of functional compartments and of employees inside each compartment), the flexibility of institutional structures (the insurance of the capacity for adjustment to the changes which occurred in the technical, economic and information fields), the rationality of the functioning of institutions (the exact determination of the roles pertaining to each compartment and to each official), multidimensionality (the provision of bureaucratic structures with the capacity to take into account the totality of aspects arising in

their functioning), the efficiency of functioning (maximization of activities and minimization of costs).

The communist party claimed it ensured the cohesion in the functioning of the bureaucracies, but it achieved this by annulling institutional specificity, by imposing the preeminence of the political values over the value systems of all institutions, by socializing the members of the society in comparison with the values convenient to the power structure or by forced resocialization of those who would not submit.

With the intention of controlling the entire society as thoroughly as possible, the communist party continuously restricted the area of decision-making competencies. Gradually the whole decision-making power was in the hands of a reduced number of persons - the central committee of the communist party, and then of even fewer - the permanent political bureau of the central committee - to become in the end the monopoly of a single person. This person established the preconditions, the framework of any decision down to the lowest hierarchical level, which rendered the alleged autonomy of decision-makers within the bureaucracies practically null.

The all-embracing communist political bureaucracy was confronted with the difficult problems involving the organization of the ministries, of the public administration, of enterprises, of the army, of justice, culture, science, national education, public health etc. No matter how much political loyalty the officials would demonstrate, they also had to possess a minimum of competence in order not to completely destroy the economy and the society. But neither in such cases did the communist party resort to the old specialists, with very few insignificant exceptions. It did not trust the specialists trained in the state university institutions either, since the former manifested either their opposition to or at least reticence about the new political structure. Besides, intellectuals were considered by the communist regime as a potentially dangerous socioprofessional group.

The communist party built up its own system of selecting and training the personnel of the bureaucracies. This system, spread in all

former socialist countries in the form of "party academies", selected the future officials from among the social categories that presented the highest guarantee of loyalty (unskilled or poorly skilled workers, co-operative peasants who had not owned land in the pre-communist period, minor officials). The persons selected by the communist party with the help of the secret police enjoyed a parauniversity training and were then declared specialists in various domains (economists, jurists, diplomats etc.). Their training was ranked according to the level the future "specialist" had been assigned to work at : chairmen of agricultural co-operatives; directors of enterprises; ambassadors; ministers. The organization of the system was similar to the one of the castes; if a director of an enterprise was to become a minister, he had to attend a new training stage at the "party academy", as the "science" reserved to a minister was not accessible to an ordinary director.

The way in which the leaders of the bureaucracies exercised their roles cannot be generalized. Although incompetence was usually directly proportional to the hierarchical rank, there were competent bureaucrats nevertheless. This was due to the fact that in the 1970's-1980's graduates of state university institutions had access to managerial posts. Thanks to them, an institution could function in spite of the many deficiencies and could meet social needs even if only at the survival limit.

The bureaucracies of the communist period were characterized by a pathological state beginning with the very moment of their emergence. This state affected not only the newly created institutions but also the old institutions reorganized according to the communist logic. The bureaupathology² of the institutions during the communist period acquired several dimensions:

* Lack of precision in the definition of the scope and objectives of the institutions. The communist party continuously created new institutions with the declared purpose of solving specific social problems but these institutions did not clearly delimited from the existing ones. This fact caused confusion at the level of the clientele

of the institutions, who no longer knew what institution to apply to for the solution of their problems.

* Institutional parallelism: several institutions were empowered to deal with the same problem. Besides the confusion and the dissatisfaction of the clientele, the consequences of this fact were the following: numerous and redundant interinstitutional communications; big time consumption, even for minor problems; high costs for the functioning of the bureaucracies; mutual obstruction of the institutions in discharging their functions.

* The diminution to disappearance of the autonomy of the bureaucracies. Irrespective of the profile of their functions, all institutions were subordinated to the communist party. This was a public recognition of the fact that each institution was aimed at implementing the policy of the communist party in a given field: industry, agriculture, education, culture, sport. From an organizational point of view, the lack of autonomy could also be inferred from the fact that the communist political leaders held all governing competencies. The domination of the institutions by the communist political bureaucracy had become so widespread that even institutions which were very far from, or opposed to, the communist ideology, such as the religious organizations, had come under the control of the communist party.

* Lack of clearness in establishing the roles within bureaucracies, which led to a decrease in the responsibilities assumed by officials, to the refusal to perform certain tasks, to the permanent solicitation of the persons at the top of the institutional hierarchy to solve problems which could have been approached in a standardized manner. This dysfunction also resulted from the policy of full employment of the work force. New jobs were created even when they were not justified by the rational and efficient organization of the institutions.

* Normative and legislative instability. Incapable of organizing the economy and the society efficiently, the communist power considered that the panacea to the ever more numerous

dysfunctionalities lay in the adoption of new laws and institutional regulations. The new laws were short-lived, sometimes they lasted less than one year and they were very often in contradiction with one another. The juridical and political memory of the communist power was very short: the arguments in support of a bill or of a bureaucratic restructuring were used several years or months after to state the opposite. These situations created confusion among jurists, brought about a subjective interpretation of the laws (depending on circumstances, a particular case could be interpreted according to one law or another for the same offence, a person could be acquitted, while another, convicted), favouritism in the treatment of the clientele, and massive phenomena of law nonobservance.

* Irrational interinstitutional mobility of the bureaucrats. The appointment of an official in an important post depended exclusively on the decisions of the top political hierarchy. By a simple decision, a prefect would become a minister, an ambassador, manager of an enterprise, the minister of industry would become the minister of agriculture, and a political activist, the director of a publishing house. This mobility of the bureaucrats had the undeclared aim of making them as dependent on, and obliged as possible to, the top political power. In certain cases the bureaucrats who had not proved sufficient loyalty were demoted for a period of time as a sign of penitence. They were later recovered, but at that moment they were more docile and grateful to the communist party (the syntagm which in fact signified the communist dictator).

* The personalized exercise of institutional roles and the use of these roles by officials to obtain personal favours. The corruption of civil servants had become in the communist period a dominant characteristic in the running of several institutions. The corruption of the officials entailed the corruption of the clientele, who were obliged to resort to dishonest means in order to be able to solve their problems. The society had come to accept this situation as a fatality, and the "gift" presented by the client to the official had become almost a social norm.

* The reduced social acceptance or nonacceptance of the means and methods used by the communist bureaucracies. Such reactions resulted from the fact that the methods used by bureaucracies were in disagreement with the social values and norms recognized, accepted and promoted by society. The effective use of means and methods different from, or contrary to, the ones established by formal organizational regulations.

* The limitation of the rights and freedoms of individuals and communities on pretext of efficient functioning of the bureaucracies; the sacrificing of the individual as against the public interest. In the relations between bureaucracies and individuals, justice was considered to be always on the side of the former.

* The failure to recognize the social utility of bureaucracies. Since most institutions were imposed by force after the Soviet model, they were not recognized by citizens as being useful and did not enjoy any prestige. Some bureaucracies were perceived as serving only restricted groups of interests or as being dangerous for ordinary individuals and for communities. Under such circumstances the individuals refused or avoided entering into contact with the respective bureaucracies.

* The use of irrational advancement criteria in the bureaucratic hierarchy: the proletarian origin of the official, the absence of any family connections with persons who had held top or middle social positions in the pre-communist period, absolute loyalty to the communist party, readiness to break off family and friendship relations in the "interest" of the party. In addition to these publicly demanded criteria, there were other criteria too, which could not be declared but which were frequently used: kindred relations with the political leaders (the higher the relationship, the bigger the candidates' chances of advancing in the institutional hierarchy), clientelism (the creation of clans of interests or the rendering of mutual services between the clans of interests), buying one's access to institutional positions (a phenomenon characteristic of tourism, commerce, public administration). The persons upgraded as a result of such socially

unacceptable methods did not enjoy any prestige: they could inspire fear but no respect among their colleagues and clients.

* The dissociation of authority and prestige within bureaucracies. The top positions in the bureaucratic hierarchy were associated with disproportionate authority, even if the latter limited itself to the application of some outside decisions coming from the top positions of communist totalitarianism. Since the filling of institutional posts which carried great authority was most often made with complete disregard for competence-based criteria, the holders of such posts did not enjoy the prestige normally associated with top hierarchical positions. In the interaction rituals with the heads of bureaucratic hierarchies, ordinary officials or clients only feigned respect.

* The multiplication of the institutional statuses which caused resentments and animosity. The officials employed in the institutions considered useless or dangerous were marginalized or avoided. The persons who worked for the political police and the communist party officials, although benefitted from the privileges granted by the totalitarian regime, enjoyed low social prestige. Public resentments came not only from the part of a minority of individuals or groups, and they were not restricted to given institutional statuses, but also from the part of the majority of the population and regarded the institutions as such. The negative perception of certain officials occurred not only at moments when they exercised their institutional roles but it encompassed the whole gamut of roles they performed.

* High rigidity in performing institutional tasks. On the pretence of limiting or eliminating corruption among the officials, the communist state restricted very much their freedom of action and decision. The result was not the elimination of corruption but, on the contrary, its increase as well as the rise in difficulties faced by clients in the solution of their problems. The officials' rigidity had become so high in the 1980's that many institutions had reached a state of partial or total impasse. The situation had reached the point when certain problems could be solved only by breaking institutional rules. This infringement was however conditioned by the gaining of personal

advantages by the respective official. Although at certain periods of time the communist party would admit the existence of institutional rigidity and dysfunctions, the solution of the latter was not followed through a rational reorganization of bureaucracies but through the creation of new bureaucracies which duplicated the ones which existed and increased the blockage. Rigidity and blockage were ascribed to the incompetence and corruption of certain officials and they were not perceived as being intrinsic to communist bureaucracies.

* The bifurcation of the institutional officials' attachment. Within bureaucracies not only corrupt but also honest officials were employed, who were aware of the fact that the bureaucracies did not serve the individuals and communities, as publicly claimed. Many of the honest officials could understand the difficulties of the clientele and tried to defend their interests. But at the same time they had to show allegiance to the bureaucracy which ensured them their social standing and means of subsistence. The phenomena of splitting, of bifurcating their attachment both to clients and to bureaucracy. Psychiatric research has pointed out that the bifurcation of the attachment had a negative impact on the behaviour and psychic stability of numerous officials.

* The ritualization of the individuals' interaction with bureaucracies. In order to be able to enter into relations with bureaucracies, the individuals had to comply with certain behavioural and language patterns. At the end of the 1970's this ritualization had acquired such anomalous forms that various address formulas in institutions were imposed by political decisions. Most citizens were hostile to institutional rituals but they were nevertheless constrained to comply with them when they wanted their problems to be solved.

* The use of bureaucracies as domination means and not as modalities of solving social needs. Thus the institutions which did not fulfil an important political role or which were reticent or even hostile³ to the communist power (as was the case of higher education, cultural and research institutions) were disadvantaged by administrative or financial means, while the institutions the political power was

dependent on (army, political police) were favoured through various privileges. After 1985 the top communist party leadership considered that the country's political situation was so sure that the role of the army and of the police was no longer so important and, consequently, a restriction of the privileges of the previously favoured institutions took place. From the viewpoint of social logic such an altitude could have meant a return to the principles of bureaucratic rationality but the consequence, otherwise foreseeable, was the reduced support that the previously favoured institutions were willing to give to the communist power. This also explains the relative ease with which the communist regime collapsed in Romania.

3.BUREAUCRACY AND POLICY IN THE POST-TOTALITARIAN PERIOD

The bureaupathology of the institutions in the communist period gradually paved the way for the political upheavals of December 1989. The resentments accumulated for 45 years were violently unleashed in the big cities of the country. The principal bureaucracies aimed by revolutionaries were the national political institutions. In a matter of hours the communist political institutions were abolished; power was taken over by a committee of national salvation.

The army came out of the 1989 December events with an increased reputation as, after it had initially participated in the repression of the revolution, later joined in its support. Besides, the army was a traditional institution which was able to turn to its own advantage the prestige it had acquired in the course of history.

A main target of the revolution was the political police which was undoubtedly the institution that had given rise to the strongest resentments. Imposed by the Soviet occupiers, this institution violently repressed the internal opposition to communism and made a great

number of victims. Although there are no reliable statistics, the number of persons killed in the communist period was estimated to be over 100.000, while the number of people imprisoned or deported amounted to about one million (at the beginning of the communist period Romania had a population of 17.5 million inhabitants, while at the end the figure was around 23 million). Accused of having made an attempt on the Rumanian people's life and integrity, the secret police was dissolved as an institution. Later, some of the former officials of the political police (their exact number was not disclosed) were taken on the staff of the Rumanian Intelligence Service, which made this new institution take over a good deal of the negative reputation of the old institution.

The police (including the road traffic police) was completely disoriented for several months. Accused of having been the supporters of the totalitarian communist regime, the policemen experienced real role shocks. The population no longer respected the authority of the police; on the other hand, the subordinates refused to obey the orders of their commanders if they considered that these orders could endanger individuals or groups. The activity of the police was practically paralysed for several weeks. The fact that a small number of offences was committed during this period is due to the revolutionary enthusiasm which seized even the delinquents.

The state of humiliation the police and the secret police lived through called for the reaction of these institutions. Although it has not been actually proved yet, the public opinion is convinced that the two institutions revenged themselves for this humiliation by instigating and organizing political counter coups (such as the miners' arrivals in the capital, the 1990 June repression of the anticommunist movements in the University Square in Bucharest, the repression of the street protests in September 1991). On the occasion of such events the new secret police did not make itself conspicuous; in exchange, the police troops and the guard and order-keeping units acted brutally or facilitated the miners' brutality. Through these actions the police reasserted itself in the social perception as an institution capable of exerting force. It

regained its authority but it has not acquired prestige. The police continues to be an institution perceived in a highly contradictory manner at the social level.

The new political bureaucracies proved to be cohesive only for a brief period of time. After the first two weeks, the major dissensions began to appear in the national political bodies between the anticommunist group and the group accused of perpetuating the communist structures and practices. The political spectrum quickly diversified; the traditional political parties were recreated and numerous new parties were founded⁴. Under the pressure of the latter, the National Committee of the National Salvation Front, which also discharged the function of parliament, had to reorganize itself.

The period from December 1989 until May 1990 was a period of political and bureaucratic provisional state. The new political structures brought as an argument of their legitimacy the fact that they carried out the revolution for the overthrow of the totalitarian communist regime. It was an insufficient and questionable legitimacy. For this reason the political power refrained from taking important decisions. The constitution was *de facto* suspended and many laws considered totalitarian in content or infringing the rights and freedoms of individuals and communities were abrogated. The new provisional government claimed increased legitimacy since it stressed the fact that it was formed on competence-based criteria.

During the above-mentioned period the central political institutions exercised to a great extent the functions of the communist state, since a renunciation of the old functions was considered to jeopardize the stability of the society. An objective explanation of the partial perpetuation of the old bureaucratic structures lay in the absence of legal regulations. The very short time (from 22 December 1989 to 20 May 1990) and, particularly, the reduced legitimacy of the new national political bodies did not allow for the adoption of new organic laws whereby the old communist bureaucracies could be restructured. To this is added another explanation frequently invoked by the political groups in opposition: the attempts of the old communist leaders, who

had penetrated post-totalitarian political bodies too⁵, of maintaining in a "humanized" form part of the communist principles and structures.

The elections of 20 May 1990 (although highly contested by the anticommunist political groups) conferred legality to the national political bodies (the parliament, the government, the central and local administration). But they did not however succeed in conferring them sufficient legitimacy. The social movements and the brutal repression of some of them are an argument in support of this assertion. Many persons who had come from the intermediary levels of the communist hierarchy were elected to the two houses of the parliament. This fact gave birth to the assertion that the parliament was not capable of detaching itself from communism.

The government brought as arguments in favour of its legitimacy both the result of the elections and the fact that it was made up of the most valuable specialists in the country. The latter argument was partially valid: some ministers or secretaries of state had previously proved that they were good specialists in their field but none had had any government experience or training in a " shadow cabinet". Many of the mistakes committed by the government can be also explained by the lack of experience on the part of its members.

The creation of the principal national political institutions - the parliament and the government - was achieved by various bureaucratic means. The formation of the government complied to a greater extent with the rational principles of modern bureaucracies, while that of the parliament was more in keeping with certain methods of communist bureaucracy (political clientelism, loyalty to the top political hierarchy, aggressiveness in the repression of opponents). The government proved to be more decisive in Romania's economic and political reorganization, compared with the parliament which applied the strategy of slow changes.

The differences in political strategy between the parliament and the country's presidency on the one hand, and the government on the other, increased and led to tensions in the relations between these institutions in the spring and summer of 1991. Taking advantage of the

economic dissatisfactions of the miners who arrived (or were probably called) once more in Bucharest, the president of the country brought about the resignation of the government with the assistance of his supporters in the parliament. Many political leaders and analysts considered this a *coup d'etat* whereby the conservative group (of communist or neocommunist orientation) tried to remove the reforming group from the political scene. A few months later this rift became official through the division of the majority party (the National Salvation Front) into three independent and even rival political groups.

The new government formed in October 1991 was conceived to meet two criteria: to be a government of "technicians" and not of politicians, and to also include representatives of political parties in opposition. In the end, a compromise between these two criteria was achieved. The role of the new government was to manage the economy in keeping with strictly economic criteria and to prepare the new elections.

In the post-totalitarian period the separation between bureaucracy and policy, between bureaucrats and politicians became more and more obvious, although the confusion of two terms from the communist period continues to exist at the level of many institutions. This separation began after the May 1990 elections. The then government was publicly presented as a government of technocrats, although the main posts: ministers, secretaries of state, undersecretaries of state (about 270 high officials), were filled according to political criteria. There are no scientific studies devoted to the behaviour and attitudes of the new political elite. On the basis of case studies we can state that the intensity of the bureaucratic orientations was inversely proportional to the rank held in the institutional hierarchy and that the share of the bureaucratic orientations increased at the level of the power elite on the whole. The separation of bureaucracy and policy grew bigger when the third government of the post-totalitarian period was formed (October 1991). This tendency became evident at the level of all social institutions. But the separation gave rise to the first open

conflicts between bureaucrats and politicians, both at the inter-individual and at the inter-institutional levels.⁶

The October 1991- September 1992 period is characterized by an attempt at changing the principles underlying the organization and functioning of bureaucracies: the introduction of rationality and efficiency in the running of enterprises by withdrawing state subsidies, the introduction of the partial convertibility of the national currency, the facilitation of profitable investments, the financial-fiscal organization of the society etc. These measures were accompanied by important social costs: the closing of certain unprofitable enterprises, the increase in unemployment, the lowering of the living standard of various social disadvantaged groups. Paradoxically, these costs did not cause large-scale social unrests, which could in turn lead to conflicting situations. Although the new government took much more unpopular measures than the previous one, the population affected by these measures did not display its dissatisfaction as it had done before. The paradox can be explained by the fact that the new government convinced a large part of the society that it is competent and well-intentioned and that the adopted decisions (although unpleasant) were the only ones possible.

The restructuring of bureaucracies which followed the overthrow of the totalitarian communist regime affected, in varying degrees, all the institutions of the society. In most enterprises, the old leadership was contested and replaced. The heads of the local administrations (prefects, mayors) were replaced as a result of small local "revolutions". The same situation occurred in higher education, cultural, health and juridical institutions. The replacement of the old institutional leaders was a relatively easy task because no institution could defend them any more: the organizations pertaining to the communist party ceased their activity, the police was in a state of confusion, the political police, disorganized, while the army had sided with the revolution.

The antibureaucratic reactions which encompassed almost the entire Rumanian society were mainly directed against bureaucrats and

less against the structures and principles of the old communist bureaucracies or which were subordinated to the latter. In this respect there were and still are big differences between institutions and regions of the country.

The typically communist institutions were abolished either by decisions taken by the new political power or spontaneously. In the case of the other institutions, the opinion prevailed that the responsibility for the disasters of the communist period was borne by bureaucrats, by certain incompetent officials who had been either corrupt or had served as mere instruments of the communist power, and not by the bureaucratic structures. Certain institutions (some of them without corresponding to real social needs) survived because there were persons inside them who knew to direct the dissatisfactions of the revolutionaries against officials compromised by the collaboration with the communist regime and thus to occult the perception of the structural and functional deficiencies or even of the inutility of given bureaucracies.

The most radical bureaucratic reform took place in universities, in cultural and research institutions. The success of the reform in such situations is due to the presence of several favourable factors. First, the existence of a sufficiently big number of specialists (their training is equivalent to international standards), capable of ensuring the rational and efficient management of bureaucracies and who knew, either directly or theoretically only, the Western alternatives of institutional organization. In the case of other institutions the replacement of the old leaders, appointed by the communist power, recorded many failures because of the absence of potential competent leaders. Second, the greatest share of the employees working in the mentioned institutions is represented by intellectuals, who make up the principal anticommunist group. Third, these institutions were the most affected ones by the communist regime and they accumulated the strongest resentments in time.

In universities, research and cultural institutions the reform began with the *de facto* elimination of the normatives and principles

of organization of communist origin and organization regulations characteristic of such institutions have been adopted. But the latter are at variance with laws that have not been abrogated yet. The big universities, for example, have operated during the 1991-1992 period on the basis of the university autonomy principle, although the new Law on education has not been adopted, and the old law, still in force, totally subordinates universities to the Ministry of Education. The big universities of Romania played a significant role in the launching of the 1989 December revolution and in the anticommunist protests which followed, but also in the democratization of bureaucracies and in their reorganization on the principles of modern rationality. For this reason the universities have earned high prestige at the national level and they play a prominent political role.

The reactions against communist bureaucracies were highly diverse at the level of local communities, too. In certain country areas, the communist production structures (the agricultural production co-operatives) were abolished and a spontaneous reprivatization of agriculture occurred. In other regions, where the local rural nomenklatura was strong, the old production structures were preserved, although they prove to be inefficient. Many rural communities were divided: on the one hand, the grouping of the old owners who were expropriated from their lands by the communist power; on the other hand, the grouping represented by the privileged of the communist regime and by a relatively important number of agricultural engineers and technicians, veterinary surgeons, accountants and clerical staff, who lose their jobs if the agricultural co-operatives are dissolved. The disputes between the two groupings have acquired dramatic forms in various areas of the country.

The abandonment of the communist bureaucratic structures proves to be a long-term and complicated process. There are several factors to explain this situation: the absence of important capitals which would allow for the reprivatization of the big enterprises, the incomplete character of the legislative framework, the deliberate delays on the part of certain political institutions, the acute economic crisis,

the high inflation rate. It is difficult to establish to what extent the economic crisis and inflation are the causes and to what extent they are the consequences of the maintenance of several communist bureaucratic structures. Communist power led the Rumanian society to a long-term economic crisis, which became, in turn, an obstacle in carrying out the economic, political and social restructuring.

The restructuring of the bureaucratic system in Romania has been only partially achieved. The institutions of the society operate according to different, even contradictory, principles. The structures and principles of communist bureaucracy coexist with the opposite forms of modern rational bureaucracies. Many of the bureaupathological aspects from the totalitarian period are preserved, since they did not depend only on the officials as such but they were intrinsic to communist bureaucracies. Important forces are perceived within the Rumanian society (small entrepreneurs, university institutions, research centres, private banks, agricultural farmers) who act in favour of the rationalization of bureaucracies.

NOTES

1. The term "bureaucracy" is used in the sense given by Max Weber in *Gesammelte politische Schriften*, Munchen, Drei Masken Verlag, 1921. Only by an extension of the meaning given by Weber can one speak of a communist bureaucracy. From a strictly formal point of view, the institutions of the communist totalitarianism correspond to the criteria laid down by Weber to define modern bureaucracy. In reality, communist institutions deviated in many aspects from the rationality they had assigned for themselves.
2. The term "bureaupathology" is used in the meaning given by Victor A. Thompson in *Modern Organizations*, New York, Alfred A. Knopf, Inc., 1961.
3. There were no situations in which institutions on the whole opposed the communist power. Any hostile act, even from the part of a restricted number of officials, automatically led to the abolishment of the institution. There were, however, in all types of institutions people who opposed communism. The anticommunist resistance was much stronger, of long term and organized within local communities, especially in mountainous rural communities. In certain mountainous areas the communist power was faced with the local resistance for ten years.
4. In July 1992 around 250 political parties and groups were officially recorded. The minimum requirements for setting up a political party (minimum 251 members), although they seemed to be rapidly rebuilt, were used by the supporters of the old communist structures as a means of dispersing the political life and of avoiding the creation of strong opposition parties. The law on the September 1992 general elections stipulates a minimum threshold of 3% for a political party to enter the parliament. Given the effects of this law and of the elections, the Rumanian political spectrum will be restricted to a number of 10-15 parties.
5. The President of the Republic, the president of the Senate and the speaker of the House of Deputies of the May 1990- September 1992 period had been

all there of them high officials in the communist political hierarchy, even if, during the last part of the totalitarian regime, they had been partially marginalized.

6 . In this respect the relations between bureaucrats and politicians in Romania exhibit similarities with Western countries. By way of comparison we used the indicators mentioned in Joel D. Aberbach, Robert D. Putnam and Bert A. Rockman, *Bureaucrats and Politicians in Western Democracies*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1981 and Joel D. Aberbach, Hans-Ulrich Derlieu, Renate Mayntz and Bert A. Rockman, "American and German federal executives - technocratic and political attitudes", *International Social Science Journal*, 123, February 1990.

CAPITOLUL IX

PROCESELE SOCIALE

1. DEFINIREA PROCESELOR SOCIALE

În cadrul fiecărei societăți se petrec numeroase fapte și fenomene sociale. Unele sunt trecătoare, au o mică importanță sau se petrec independent unele de altele. În alte situații, faptele și fenomenele sociale se înlănțuiesc între ele, dând naștere unor ansambluri relativ stabile - procesele sociale. Prin **proces social** înțelegem un ansamblu de fapte și fenomene sociale cu o anumită direcție de desfășurare.

Pentru ca faptele și fenomenele sociale să se înlănțuie în procese sociale, este necesar ca ele să fie *relativ omogene* și să existe între ele *relații de dependență cauzală sau relații structural-funcționale*. Numărul mare de fapte și fenomene de același fel nu este suficient pentru declanșarea unui proces social. De exemplu, nașterile și decesele există în număr mare în fiecare colectivitate și societate. Ele pot fi și sunt relativ omogene. Ponderea lor în populația totală (natalitate, mortalitate) poate fi constantă lungi perioade de timp. Ele se înscriu într-o mișcare demografică, naturală, care poate avea anumite tendințe. Totuși, aceste evenimente demografice, deși se petrec în societate și sunt determinate social, nu constituie procese sociale propriu-zise, întrucât între ele nu există legături de dependență cauzală sau structural-funcționale. Nașterile și decesele sunt fenomene biosociale. Dacă le privim ca fenomene sociale, putem stabili că ele sunt

influențate sau determinate de o serie de factori sociali. Acțiunea corelată a acestor factori determină un anumit nivel și o anumită tendință a fenomenelor de natalitate și mortalitate. Astfel, natalitatea poate înregistra o tendință de scădere, pusă în evidență cu ajutorul indicilor și indicatorilor demografici. În această situație, putem vorbi de un proces de scădere a natalității. Cu alte cuvinte, natalitatea și mortalitatea pot fi analizate la nivel macrosocial ca procese sociale atunci când sunt puse în corelație cu alte fapte și fenomene sociale; nașterile și decesele sunt însă numai fenomene asemănătoare și cu apariție masivă și nu sunt prin ele însele procese sociale.

Procesele sociale au un fir conducător, o anumită direcție de desfășurare; ele se înscriu într-o anumită *tendință* de schimbare, de transformare a societății. Procesele sociale au o *durată lungă* și sunt legate de devenirea socială, exprimă dinamismul social.

Nu tot ceea ce se petrece în societate poate fi redus la procese sociale. Rezervăm denumirea de **proces social** pentru *seriile de fenomene și fapte sociale care privesc personalitatea indivizilor, grupurilor și colectivităților, care schimbă modul de organizare a grupurilor și colectivităților în care produc modificări în relațiile dintre elementele sistemelor și subsistemelor sociale*.

Procesele sociale se întrepătrund și se influențează reciproc. Conturarea unui proces social, "decuparea" lui în totalitatea socială, se face pe cale logică și în funcție de o anumită teorie. Aceasta nu înseamnă că procesele sociale sunt ideale. Ele se petrec în realitate, au o existență și o dinamică reale. Desigur, ele nu sunt vizibile ca atare. La o primă observare a realității, noi constatăm doar o mulțime de fapte, de evenimente. Abia în urma unui efort teoretic, se poate stabili dacă acestea sunt legate între ele și dacă din acțiunea lor concomitentă și de lungă durată rezultă o tendință, adică se poate afirma existența unui proces social.

Procesele sociale sunt diferite ca nivel de complexitate. Unele au o complexitate mai mică, fiind compuse din fapte și fenomene sociale relativ omogene; altele au o mare complexitate, unele au loc

doar în cadrul unor colectivități sau regiuni, altele cuprind întreaga societate.

În urma acestor caracterizări, putem da o definiție mai completă: **procesele sociale** sunt ansambluri durabile de fapte și fenomene sociale, relativ omogene, unite prin dependențe cauzale sau structural funcționale, cu o anumită direcție de desfășurare. Din însăși definiția proceselor sociale rezultă că analiza lor ne permite să cunoaștem mai bine ce se întâmplă într-un anumit grup, o anumită colectivitate sau societate, ce se schimbă în structura și funcționalitatea lor, cum au loc transformările, care sunt complexele cauzale care determină o anumită schimbare. Analiza sociologică a proceselor sociale oferă o fundamentare științifică acțiunii sociale.

2.TIPOLOGIA PROCESELOR SOCIALE

Sociologul german Leopold von Wiese a considerat că procesele sociale sunt fundamente ale construirii socialismului. În concepția sa (de orientare social-psihologică), sociologia este de fapt studiul relațiilor și proceselor sociale. El a realizat o clasificare foarte amănunțită a diverselor procese sociale, distingând mai multe zeci de tipuri simple. Ca nivel de cuprindere, clasificarea sa este una dintre cele mai complete din câte au fost realizate până în prezent. Această situație se datorează și faptului că direcția inițiată de sociologul german nu a avut continuatori întrucât reducționismul său sociologic (reducerea întregii vieți sociale la procese sociale) nu a fost acceptat. Cercetarea sociologică occidentală s-a orientat mai mult asupra studierii structurii și funcționalității societății și mult mai puțin asupra studierii proceselor sociale. Leopold von Wiese reduce diversitatea proceselor sociale la două tipuri complexe: procese de **asociere**, care leagă pe oameni între ei (acestea sunt procese de apropiere, de adaptare, de egalare și de unire) și procese **disjunctive**, care separă pe oameni (acestea sunt procese de competiție, de opoziție și de conflict).

Procesele sociale pot fi clasificate în funcție de mai multe criterii: structura, funcționalitatea, sfera de cuprindere, domeniul în care se desfășoară și tendința lor.

După **structură** deosebim:

Procese intrapersonale. Acestea sunt în același timp, procese sociale și psihice. Ele se manifestă în socializarea indivizilor, în formarea personalităților, în adaptarea la noi condiții.

Procese interindividuale. Acestea apar datorită interacțiunii indivizilor și pot fi de adaptare, de colaborare, de prietenie, de dușmănie și de conflict. Asemenea procese acționează, de exemplu, în constituirea și conviețuirea cuplurilor familiale. În momentul constituirii familiei, fiecare individ vine cu o anumită personalitate, rezultată din procesul de socializare pe care l-a parcurs. Formarea și menținerea microgrupului familial pretinde un proces de ajustare reciprocă a personalității celor doi soți.

Procese intragrupale, procese care au loc între indivizi în cadrul grupurilor. În acest caz, relația se stabilește între individ și grup considerat ca întreg, ca totalitate. Procesele apar aici ca un șir de conduite, de atitudini, de acțiuni. Procesele intragrupale pot fi de subordonare, de identificare, de aspirație spre dominare, de opoziție, de revoltă, de separare. Procesele intragrupale și cele interindividuale prezintă un interes teoretic și practic deosebit. Studiul acestor procese a generat mai multe școli în sociologia și psihologia socială (școala sociometrică, psihologia dinamică, școala relațiilor umane, etc.) și a permis punerea la punct a numeroase tehnici de intervenție în grup. Rezultatele acestor studii sunt frecvent utilizate în măsurile de organizare și reorganizare a grupurilor, în ameliorarea relațiilor dintre membrii grupului.

Procese intergrupale, procese care au loc între grupuri (microgrupuri, instituții, clase sociale, societăți), considerate ca entități. Aceste procese sunt alcătuite dintr-o serie de fapte, de relații care se stabilesc între două grupuri, de pildă între două clase sociale. Procesele intergrupale pot fi de colaborare, de coexistență pașnică, de toleranță,

de aversiune, de concurență, de conflict, de dușmănie, de luptă. Natura proceselor intergrupale determină gradul de coeziune a colectivităților și societăților. Procesele intergrupale sunt orientate de scopurile și interesele grupurilor, de modurile lor de angrenare și funcționare.

După **funcționalitatea** lor, deosebim:

Procese integrative și dezintegrative. Procesele integrative asigură funcționarea grupurilor și societăților ca sisteme unitare; ele intervin în socializarea indivizilor, în constituirea și menținerea grupurilor, în păstrarea echilibrului dintre grupurile sociale. Prin intermediul acestor procese, se asigură omogenitatea, coeziunea și stabilitatea grupurilor. Procesele dezintegrative constau în slăbirea coeziunii grupurilor, în separarea acestora în părți ce urmăresc obiective opuse și adoptă comportamente divergente.

Procese de organizare, dezorganizare și reorganizare socială. Procesele de organizare asigură consolidarea structurilor și funcțiilor unui sistem, integrarea optimă a statusurilor și rolurilor sociale, a modelelor comportamentale, mijloacelor de acțiune, instituțiilor și organizațiilor sociale și a controlului social. Dezorganizarea este procesul invers, de dezarticulare a structurilor, de disfuncționalitate, de deviere de la normele sociale. Procesele de reorganizare constau în schimbarea structurilor și funcțiilor sistemelor sociale, în modificarea rețelelor de statusuri, roluri, modele comportamentale, mijloace de acțiune, instituții și organizații sociale. Procesele de reorganizare asigură depășirea stărilor de dezintegrare și dezarticulare sau optimizarea structural-funcțională a sistemelor.

Tot din perspectiva funcționalității lor, procesele sociale pot fi **integrative** (socializare, acomodare, asimilare, integrare), de **colaborare**, **competitive** (concurență, conflict) și **anomice**. Aceste procese specifice au funcționalități diferite; unele sunt procese de integrare, organizare și reorganizare socială (procesele integrative și de colaborare); altele sunt procese cu o finalitate predominant dezintegrativă și de dezorganizare (procesele anomice), iar altele au o funcționalitate ambivalentă (procesele competitive), putând contribui la organizarea și

reorganizarea socială când sunt subordonate proceselor integrative sau la dezintegrarea și dezorganizarea socială, când depășesc în intensitate procesele integrative.

Procesele integrative (proces de adaptare, acomodare și asimilare) se manifestă când indivizii sunt puși în situații noi și sunt nevoiți să-și modifice atitudinile și comportamentele astfel încât să poată participa la viața socială din noua situație. Nu numai indivizii, ci și grupurile pot fi implicate în procese de adaptare. În cadrul acestor procese are loc o interacțiune între individ și grupul în care acesta a intrat. Individul își modifică comportamentul conform cerințelor grupului. Anumite modificări pot să apară și la nivelul modelelor comportamentale ale grupului, dar, în mod obișnuit, acestea sunt mai puțin importante decât modificările pe care le suportă comportamentul individului. Procesul de adaptare are loc treptat, modificările producându-se în mai multe etape. Mai întâi are loc o **definire a situației**, prin care individul își confruntă vechile sale modele de comportament cu noua situație. În urma acestei confruntări, el poate să-și păstreze vechile modele de comportament și în această situație vorbim de o **lipsă de adaptare**. Confruntarea cu noua situație poate duce și la schimbarea vechilor modele de comportament. Schimbarea poate avea forme și intensități diferite. Ea se poate limita doar la **reorientarea psihologică** (indivizii învață noi modele de comportament, dar nu le recunosc ca fiindu-le proprii) sau la o atitudine de **toleranță** (indivizii recunosc diversitatea modelelor de comportament, acceptă existența altor comportamente, dar își mențin propriile modele și nu internalizează noi modele). Dacă schimbările în vechile comportamente sunt mai numeroase și mai importante, adaptarea poate lua forma **acomodării** (indivizii își fac concesii reciproce, se practică și unele comportamente vechi și se internalizează și altele noi) sau a **asimilării** (indivizii renunță complet la vechile comportamente și și le însușesc pe cele noi).

Procesele de adaptare prezintă o mare importanță practică, mai ales în societățile cu o mare mobilitate socio-profesională. Adaptarea asigură eficiența activității indivizilor. Lipsa de adaptare poate genera

fenomene sociale negative: la nivel individual - dezorientare, traumatizare psihică, devianță, iar la nivel de grup - dezorganizare, dificultăți în realizare sarcinilor. Procesele de adaptare oferă mijloace de acțiune asupra cauzelor devianței și asupra factorilor de reintegrare socială. Ele asigură conformarea indivizilor la interesele și scopurile grupurilor și societății. Procesele de adaptare intervin în toate etapele socializării: adaptarea copilului la activitatea școlară, adaptarea tinerilor la activitatea universitară, adaptarea absolvenților școlilor la activitate productivă, adaptarea lucrătorilor agricoli la activitatea industrială și din servicii, adaptarea tuturor lucrătorilor la noile tehnologii, adaptarea ruralilor la condițiile vieții urbane, adaptarea tinerilor la viața de familie etc.

Procesele de colaborare decurg din diviziunea socială a muncii. Colaborarea constă în îndeplinirea în comun a unor sarcini în vederea realizării unui scop. Ea permite menținerea funcționării societății și apare în toate domeniile vieții sociale. Din acest motiv, unii sociologi consideră colaborarea ca fiind procesul social fundamental. Colaborarea presupune: cunoașterea reciprocă a partenerilor (a indivizilor și grupurilor care se găsesc în situația de colaborare), comunicarea între ei, identificarea cu un scop comun. La nivel interindividual sau microsocial, relațiile de colaborare dintre indivizi sunt direct sau puțin mediate; la nivel macrosocial, procesele de colaborare cuprind relații indirecte, informale. Procesele de colaborare pot fi spontane sau organizate, planificate și controlate prin norme sociale sau de către anumite instituții sociale.

Procese competitive (concurență și conflict). **Concurența** apare în situațiile în care intervin deosebiri de interese între indivizi sau grupuri și când fiecare încearcă să obțină un rezultat prin limitarea posibilităților partenerului. În anumite situații, concurența poate constitui un factor al dezvoltării sociale. Concurența poate lua o formă neantagonistă (acțiunea este orientată spre dobândirea de prestigiu) sau antagonistă (satisfacerea propriilor interese se face prin limitarea posibilităților partenerilor și prin defavorizarea celorlalți indivizi sau a celorlalte grupuri). Accentuarea concurenței antagoniste poate duce

la **conflict**. Această situație apare când există o deosebire de interese și când un partener încearcă să-și realizeze interesele prin eliminarea adversarului. Procesele de conflict apar când indivizii sau grupurile, intrând în contact și percependu-și reciproc interesele sau crezând că le-au perceput consideră că realizarea intereselor unora va prejudicia interesele celorlalți. Conflictele pot fi constructive, distructive sau concomitent constructive și distructive (se elimină un grup social care frânează procesul de dezvoltare și se afirmă noi grupuri care reprezintă mai bine interesele generale). Conflictele sunt de mai multe feluri: sociale (intergrupale și de clasă), economice, culturale, valorice. Conflictele se pot desfășura la nivelul unor colectivități, societăți sau între societăți. Analiza antagonismelor și conflictelor de clasă ocupă un loc important în sociologia contemporană.

Procesele anomiche sunt procese de dezintegrare și dezorganizare socială. Ele se manifestă prin dezintegrarea instituțiilor sociale, slăbirea mecanismelor formale și informale de control social, absența unor criterii riguroase de apreciere valorică, fluctuația normelor morale, toleranța față de conduite și comportamente supuse reprimării formale și informale în colectivitățile organizate, accentuarea tensiunilor sociale, adâncirea divergențelor de interese și creșterea insatisfacției datorită nerealizării intereselor (J. Szczepanski, 1972, pp. 396-397). Procesele de dezorganizare socială se compun dintr-o diversitate de fapte și fenomene: creșterea delincvenței de toate tipurile, corupția, venalitatea și mituirea funcționarilor, nepotism, executarea necorespunzătoare sau neexecutarea sarcinilor de serviciu, eludarea sau încălcarea legilor, multiplicarea fenomenelor de alcoolism și narcomanie, generalizarea sentimentului de insecuritate, slăbirea relațiilor și contactelor între grupuri, multiplicarea comportamentelor sexuale supuse reprimării formale și informale în colectivitățile organizate, multiplicarea bolilor nervoase și psihice, sinucideri etc. Procesele de dezorganizare nu cuprind întotdeauna toate aceste fenomene. E posibil ca dezorganizarea socială să se manifeste și printr-un număr restrâns de fapte și fenomene anomiche, dar care au consecințe importante asupra întregii vieți sociale.

Dezorganizarea socială poate fi produsă de numeroși factori: calamitățile naturale, care împiedică funcționarea normală a instituțiilor sociale și a mijloacelor de comunicare, provoacă panică și dezordine; conflictele sociale puternice care zdruncină orânduirea stabilită; schimbări radicale în relațiile politice, care provoacă perioade de dezorganizare temporară; schimbări radicale în tehnicile de producție, transport și comunicație care determină apariția unor noi nevoi și interese, a unor noi grupuri și forțe sociale, a unor tensiuni și conflicte sociale; migrările masive de populație datorate disparităților intersectoriale puternice sau persecuțiilor politice, etnice, religioase; scăderea volumelor demografice ale unor colectivități sub limita capacității de reproducere biologică și socială; creșterea volumului și densității demografice peste limitele care asigură menținerea echilibrului ecologic și social; șocuri culturale puternice între grupuri care se orientează după valori și norme diferite; inadecvarea modelelor de socializare la condițiile concrete în care își desfășoară viața indivizii; penuria de mijloace de subzistență care provoacă fenomene de insatisfacție, corupție, venalitate, delincvență, violență; divergența de interese și aspirații între grupurile sociale; impunerea unor modalități de organizare și acțiune socială care contravin intereselor unor categorii sociale importante; ruptura sistemelor de conducere de membrii grupurilor și colectivităților care provoacă fenomene de nesupunere, de eludare a reglementărilor, de neexecutare a deciziilor, de delăsare sau de revoltă; folosirea instituțiilor sociale ca mijloace de exploatare și dominare și nu ca modalități de rezolvare a nevoilor sociale etc.

Fenomenele de dezorganizare socială devin **probleme sociale** atunci când evoluează într-un mod îngrijorător, sunt conștientizate de către membrii colectivităților și constituie obiectul preocupărilor acestora. Problemele sociale pot fi clasificate după mai multe criterii: probleme care rezultă din ciclul vieții indivizilor (problema tinerețului, a tinerelor mame, a celibatarilor, a bătrânilor, a persoanelor handicapate); probleme care rezultă din comportamentul deviant (infracțiuni, delincvență juvenilă etc.); probleme care rezultă din organizarea colectivităților și instituțiilor sociale (problema șomajului, sărăciei, problema locuințelor, problema minorităților etnice etc.); probleme care

rezultă din relațiile internaționale (problema păcii și războiului, problema inegalităților dintre state, problema accesului la inovațiile științifice și tehnice etc.). Apariția problemelor sociale constituie semnalul unei posibile dezorganizări sociale și de aceea, colectivitățile sunt preocupate de identificarea lor, de stabilirea cauzelor care le-au provocat și de găsirea unor mijloace de rezolvare. Acțiunile desfășurate de colectivități în vederea soluționării problemelor sociale pot fi grupate în două categorii:

a) acțiuni de reorganizare socială (înfăptuirea de reforme, înființarea de instituții speciale, schimbări organizaționale), și

b) acțiuni de inginerie socială prin care se urmăresc scopuri limitate, îndeosebi de înlăturare a urmărilor fenomenelor de dezorganizare socială, fără a se recurge la reforme H.H. Stahl, 1975).

Aceste două tipuri de acțiune sunt folosite în prezent în toate societățile dezvoltate. Sociologia are un rol important în identificarea problemelor sociale, în explicarea lor cauzală și în stabilirea unor mijloace eficiente de intervenție în vederea prevenirii fenomenelor de dezorganizare socială.

După **domeniul vieții sociale în care se desfășoară**, deosebim mai multe tipuri de procese: inovare tehnică, modernizare economică, modernizare politică, industrializare, urbanizare, mobilitate socio-profesională, schimbare culturală, pauperizare, laicizare etc.

Procesele sociale pot fi clasificate și după **sfera în care se desfășoară**. Unele acționează doar la nivelul unor grupuri sau colectivități (procesе microsociale); altele acționează la nivelul unor clase și categorii sociale sau la nivelul întregii societăți (procesе macrosociale); altele pot fi procese globale (termenul de global fiind folosit aici în sensul de mondial).

Procesele sociale se diferențiază și după **tendința** lor, după consecințele pe care le produc asupra structurii și funcționării sistemelor și subsistemelor sociale. Unele procese asigură menținerea organizării și funcționalității sociale, sunt stabile și se repetă în aceeași formă lungi perioade de timp. Altele produc o modificare a organizării sociale și a relațiilor sociale.

Dacă procesele nu afectează natura, modul de organizare și de funcționare a unui sistem sau subsistem social, avem a face cu procese de **reproducere socială**. Aceste procese se întâlnesc mai ales în colectivitățile și societățile relativ autarhice și în grupurile sociale relativ închise. În unele regiuni ale lumii, chiar societăți întregi au rămas relativ neschimbate timp de sute de ani. În anumite limite de variație și de timp, toate societățile pot fi caracterizate prin procese de reproducere socială.

Dacă procesele sociale conduc la modificarea structurii, a funcționalității sistemului social sau la modificare unor elemente ale acestuia, avem a face cu procese de **dinamică socială** (de schimbare socială). Analiza acestor procese constituie un domeniu principal al cercetărilor sociologice și formează obiectul sociologiei dinamicii sociale.

Evoluția unor domenii sau subsisteme sociale se caracterizează prin **procesele cumulative**, procese de schimbare și creștere cantitativă, relativ continuă pe lungi perioade de timp.

Procesele de reproducere, de dinamică socială și cele cumulative pot fi și concomitente. Chiar și în situațiile când societățile suportă numeroase schimbări, în anumite segmente sociale acționează procese de reproducere. În acest fel, se asigură menținerea identității societății respective și dezvoltarea ei.

Dintre diversele tipuri de procese sociale, vom analiza mai pe larg procesele de dinamică socială, întrucât acestea prezintă un interes teoretic și practic deosebit. Marile teorii sociologice s-au preocupat mai ales de procesele de dinamică, întrucât acestea produc modificările cele mai vizibile în viața grupurilor, comunităților și societăților. Analiza sociologică a proceselor de dinamică socială permite cunoașterea factorilor, mecanismelor, agenților sociali, direcțiilor și consecințelor schimbării și dezvoltării sociale și oferă mijloace de intervenție științifică în viața socială.

3.PROCESE DE DINAMICĂ SOCIALĂ

3.1.Precizări conceptuale și domenii de analiză

Conceptele cel mai frecvent folosite în analiza proceselor de dinamică socială sunt schimbarea socială, dezvoltarea socială și regresul social.

Prin **schimbare socială** se desemnează procesele care produc modificări ale structurii și funcționalității unui sistem sau subsistem social. Dacă schimbările sociale duc la îmbogățirea structurală și funcțională, sistemul suportă un **proces de dezvoltare**. Dacă schimbările produc o diminuare a complexității structurale și o sărăcire a funcționalității, sistemul suportă un **proces de regresie**.

Să luăm pentru exemplificarea acestor procese situația unei colectivități rurale.

Sub influența unor factori interni și a unor factori macrosociali, se petrec diverse fenomene: se introduc noi tehnici de producție agricolă, apar noi instituții sociale, apar noi tipuri de locuință, se manifestă noi tipuri de comportament, apar aspirații și valori noi, au loc plecări și venituri de populație, crește nivelul de pregătire școlară, structura socio-profesională locală se diversifică etc. Din acțiunea corelată a acestor factori, rezultă un proces de schimbare a structurii și funcționalității colectivității rurale. Aspectele vieții sociale rurale sunt afectate în mod diferit de schimbări: unele se schimbă profund, altele mai puțin, iar altele rămân relativ neschimbate. Dacă schimbările ar fi radicale în toate aspectele vieții sociale locale, atunci colectivitatea și-ar schimba identitatea și s-ar transforma, de exemplu, într-o localitate urbană. Schimbările intervenite în colectivitatea rurală se înscriu într-o anumită tendință. Dacă schimbările conduc la creșterea eficienței activității economice, ușurarea muncii, ameliorarea cadrului natural, îmbunătățirea condițiilor de locuit, reducerea disparităților locale, atenuarea tensiunilor și conflictelor locale, ameliorarea stării de sănătate a populației etc., spunem că respectiva colectivitate a parcurs un proces de dezvoltare. Se constată că aceste schimbări contribuie la îmbogățirea structural-funcțională a colectivității. Desigur, se pot

manifesta și fenomene de sărăcire funcțională (disparația credințelor, diminuarea sau dispariția capacității locale de creație culturală, dispariția unor relații sociale informale, diminuarea controlului social local), dar tendința dominantă este cea de dezvoltare. În anumite situații, schimbările care au loc afectează echilibrul colectivității locale: migrațiile prea puternice pot afecta capacitatea de reproducere biologică a colectivităților; dezechilibre ecologice. Dacă aceste fenomene iau amploare, spunem că respectiva colectivitate a intrat într-un proces de regresivitate, de dezorganizare. Procesele de regresivitate a colectivităților rurale s-au manifestat și se manifestă în toate societățile dezvoltate. Studiile de sociologie rurală din țara noastră și din alte țări, cât și studiile comparative transculturale conțin numeroase analize ale acestor procese (J.-L. Durand-Drouhin, I. Mihăilescu, L.M. Szwengrub, 1982-1985; H. Mendras, I. Mihăilescu, 1982).

Încă de la apariția sa, sociologia a fost preocupată de analiza dinamicii sociale, de cunoașterea mecanismelor schimbărilor și dezvoltării, de identificarea factorilor care determină schimbarea și dezvoltarea socială, de stabilirea legilor proceselor de schimbare și dezvoltare. În teoriile dinamicii sociale, întâlnim o mare diversitate de domenii de analiză, de concepții, metode și explicații. Deși problemele dinamicii sociale sunt numeroase, ele pot fi totuși sintetizate în câteva domenii principale:

- Ce se schimbă, ce se dezvoltă? Care sunt sectoarele vieții sociale în care se produc modificări? (Această problemă indică nivelul și sfera de analiză: nivel macrosocial, nivel mediu, nivel microsocial).
- Cum are loc schimbarea și dezvoltarea? Există o direcție determinată? Schimbarea se produce prin salturi sau are loc în mod continuu?
- Ce factori, ce cauze, ce condiții permit să se explice schimbarea și dezvoltarea? Ce determinism acționează în viața socială?
- Care sunt mecanismele schimbării sociale? Care sunt etapele proceselor de schimbare?

- Care sunt agenții schimbării sociale? Care este rolul grupurilor, claselor sociale, rolul personalităților, rolul elitelor și grupurilor de presiune?

- Schimbarea și dezvoltarea pot fi prevăzute și planificate?

La această listă pot fi adăugate și alte aspecte: care este relația dintre dinamica internă și externă, dintre cea manifestă și cea latentă, dintre dinamica naturală și cea deliberată, dintre dinamica urmărită, căutată și cea efectivă?

Problemele fundamentale ale dinamicii sociale au primit răspunsuri diferite în cadrul diverselor teorii sociologice.

3.2. Teorii ale dinamicii sociale

Teoriile dinamicii sociale au fost mult timp dominate de interpretările filosofiei istoriei și de teoriile evoluționiste. Primele teorii moderne ale schimbării sociale se prezentau ca imagini foarte generale ale originilor societății, marilor etape prin care a trecut umanitatea și asupra destinului societăților. Sub influența evoluționismului au luat o mare amploare analizele în termeni de dezvoltare socială și evoluție socială. Lăsând la o parte contribuțiile mai vechi, vom prezenta câteva teorii care au marcat profund studiul dinamicii sociale: teoriile lui Comte, Spencer, Marx, Hobhouse, Durkheim și teoriile funcționaliste și neofuncționaliste, care se confruntă în sociologia contemporană.

Dinamica socială a lui Auguste Comte. În concepția lui A. Comte, sociologia se divide în două mari părți:

a) statica socială, care se ocupă de studiul legilor organizării umane, îndeosebi de studiul instituțiilor, și

b) dinamica socială, care este concepută ca o știință a legilor progresului. Comte s-a ocupat în principal de dinamica socială. Teoria sa, influențată de Saint-Simon și Condorcet, explică dezvoltarea socială ca un rezultat al dezvoltării intelectului uman. Legea evoluției intelectuale este considerată ca fiind legea fundamentală a întregii dinamici sociale și științifice. Pe această bază, Comte a formulat legea celor trei stadii: societatea a progresat de la stadiul teologic (apariția fenome-

nelor este explicată prin cauze finale, prin voința zeilor), la cel metafizic (explicația este făcută prin abstracții și entități metafizice) și apoi la stadiul pozitiv reprezentat de știința modernă, care combină raționamentul și observația. Progresul intelectual este asociat cu progresul moral, în special prin predominarea altruismului asupra egoismului.

Teoria lui Comte pornește de la unele presupoziii nedovedite: influența dezvoltării intelectuale asupra moralității și mai ales determinarea tipului de structură socială de către nivelul cunoașterii. Legile evoluției nu pot fi susținute cu probe precise și cu studii concrete.

Evoluționismul lui Herbert Spencer. Analizele lui Spencer asupra evoluției sociale derivă din teoria evoluției cosmice, care ar consta într-o mișcare de la o omogenitate simplă și indefinită la o eterogenitate complexă și definită. Evoluția este dată de o succesiune de stări de echilibru de forțe în divergență care se dizolvă pentru a regăsi un punct de armonie. Oricât de instabile ar fi structurile sociale, ele reușesc prin procese de adaptare să realizeze un anumit echilibru cu mediul înconjurător. Prin acțiunea omului asupra mediului (luptă pentru spațiu vital, modificarea mediului) se produce o creștere în volum și în densitate a "agregatului social". Din această acțiune rezultă o adâncire a diviziunii muncii. Societățile, asemenea organismelor vii, evoluează după principiul diferențierii funcțiilor și creșterii în volum. Pe măsură ce societățile cresc, dreptul represiv este înlocuit cu dreptul contractual. Pentru a explica cum creșterea complexității societăților și diferențierea funcțională este compatibilă cu integrarea globală, Spencer folosește, prin analogie, legea evoluției biologice. Schema dezvoltării embriologice și a evoluției speciilor este folosită pentru a explica diferențierea și integrarea la nivel social.

Teoria lui Spencer, bazată pe analogii organiciste și pe ideea dezvoltării uniliniare (deși mai nuanțată decât la Comte) a făcut obiectul a numeroase critici îndreptățite. Teoria sa, respinsă deseori în întregime datorită limitelor organiciste, conține însă și idei valoroase care se regăsesc, fără a li se mai preciza sursa, în multe teorii actuale ale dezvoltării (unele teorii ale creșterii economice, teoriile trecerii, teoriile

entropiei). Concepția lui Herbert Spencer a influențat puternic majoritatea analizelor de dinamică socială din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Teoria marxistă asupra dinamicii sociale pornește de la concepția rolului determinant al modului de producție și, totodată, de la o viziune revoluționară asupra dinamicii sociale, bazată pe teoria claselor și a luptei de clasă.

Dezvoltarea este explicată prin dinamismul forțelor productive și prin interrelațiile care se stabilesc în cadrul fiecărei societăți între forțele productive și relațiile de producție care sunt, în fond, relații între grupuri sociale (clase sociale). Societatea, așa cum există la un moment dat, este considerată atât ca un sistem integrat, cât și ca sistem contradictoriu al conflictelor și luptei de clasă. Teoria marxistă a fost elaborată pe cazul unor societăți concret istorice și nu prin considerații de filosofie a istoriei. Terenul principal de analiză este societatea capitalistă și, într-o anumită măsură, și societatea feudală, care, în Europa occidentală, a premers capitalismului. În teoria dinamicii societății capitaliste, Marx oferă:

a) o analiză a principalelor forțe ale dinamicii sociale;

b) o explicație a mecanismului de menținere temporară a sistemului capitalist prin concentrarea capitalului, reproducția forței de muncă și a relațiilor de producție capitaliste, consolidarea suprastructurilor;

c) o teorie dialectică a mecanismelor luptelor sociale prin decalajul produs între forțele productive și relațiile de producție;

d) o teorie dialectică asupra revoluției, care arată că procesele de concentrare și centralizare a capitalului sunt însoțite de adâncirea contradicțiilor dintre caracterul tot mai social al producției și însușirea privat capitalistă a plusprodusului. Aceste contradicții conduc la accentuarea antagonismelor de clasă și la pregătirea revoluției socialiste prin care se produce o transformare radicală a societății, se statornicesc noi relații de producție și noi relații sociale, un nou sistem de putere și un nou raport de forțe în care rolul conducător este deținut de clasa muncitoare în alianță cu celelalte clase și categorii de producători.

Transformată în ideologie, teoria marxistă a dinamicii sociale a devenit referința științifică legitimatoare a forțării istoriei într-un sens unic. Simplificările și vulgarizările teoriei marxiste au provocat pierderea prestigiului ei în lumea științifică din numeroase țări.

Teoria lui L.T. Hobhouse. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, are loc o trecere tot mai evidentă de la filosofia istoriei și de la speculații privind lupta pentru existență, la teorii dinamice bazate pe fapte empirice și pe datele oferite de antropologie și istorie. În această tentativă se înscrie și teoria lui Hobhouse. Concepția sa asupra evoluției sociale a fost influențată de Comte și Spencer. De la primul a preluat ideea că dezvoltarea intelectului uman este factorul principal în dezvoltarea societății, dar nu a acceptat concluziile pozitivismului. De la al doilea a preluat noțiunile de evoluție socială și de dezvoltare și criteriile de definire a dezvoltării (creșterea în volum și complexitate și diferențierea internă).

Hobhouse distinge cinci etape în evoluția intelectuală a umanității:

1. începuturile gândirii articulate în societățile preliterate;
2. protoștiința din Orient;
3. stadiul reflecției din Orient;
4. stadiul gândirii sistematice și critice din Grecia, și

5. dezvoltarea gândirii științifice moderne, începând cu secolul al XVI-lea.

Teoria lui Hobhouse este puternic influențată de evoluționism și orientată de realizarea unui scop final de natură etică: binele rațional.

Teoria lui Emil Durkheim. În explicarea dinamicii sociale, Durkheim pune accentul pe mediul social intern, care este considerat drept cauză a proceselor sociale. În concepția sa, mediul social este compus din trei paliere:

1. substratul (geografie, populație, obiecte materiale);
2. instituțiile formalizate (limbaj, sistem financiar, sistem juridic, sistem politic etc.) și

3. reprezentările constituite sau libere.

El distinge o dinamică proprie fiecărui palier și o dinamică între paliere. Un rol important în teoria sa revine analizei diviziunii muncii, coeziunii sociale și formelor de solidaritate (organică și mecanică). Formulând pricipiile dinamismului social immanent, Durkheim stabilește cauzele faptelor sociale în faptele sociale antecedente și nu în stările conștiinței individuale. Determinismul social immanent se deosebește profund de majoritatea teoriilor anterioare care explicau schimbările sociale prin acțiunea unor factori extrasociali. Concepția sa a exercitat o puternică influență asupra teoriilor funcționaliste.

Funcționalismul și neofuncționalismul. Variantele mai vechi ale funcționalismului nu au oferit un cadru adecvat explicării dinamicii sociale. Aceste variante au insistat asupra echilibrului sistemelor sociale și, în consecință, asupra staticității societății. Variantele mai recente ale funcționalismului (Parsons, Merton, Moore, Smelser) au abandonat modelul echilibrului static, ceea ce a permis explicarea unor schimbări sociale. Totuși, în concepția acestora asupra sistemului, structurii și funcționalității societății predomină ideile consensului, echilibrului, integrării funcționale a subsistemelor sociale, negării caracterului structural al contradicțiilor și conflictelor sociale și a necesității revoluției sociale.

T. Parsons consideră că nu este posibilă o teorie generală a dinamicii sociale și insistă asupra schimbărilor din societățile moderne, îndeosebi asupra schimbărilor instituționale. El apreciază că evoluția socială a trecut prin trei etape: primitivă, intermediară și modernă. Schimbarea nu mai este explicată prin intermediul unui factor unic și principal. Totuși, el nu reușește să explice schimbările de structură, revoluțiile, transformările datorate modernizării.

O contribuție importantă la analiza dinamică în cadrul funcționalismului a adus-o sociologul american **Robert A. Nisbet**, care se ocupă de studiul procesului de dezvoltare. În concepția sa, dezvoltarea

este schimbarea care decurge direct din structura și natura lucrurilor. Dezvoltarea are o serie de caracteristici principale:

- a) este imanentă (dezvoltarea este datorată factorilor interni ai sistemelor sociale; factorii externi au un rol secundar);
- b) este continuă (progresivă și fără rupturi brutale);
- c) este uniformă (aceleași cauze și mecanisme de schimbare acționează în sisteme similare sau identice);
- d) se produce prin diferențiere, și
- e) are temporalitate.

Concepția lui Nisbet, deși este inspirată din dialectica marxistă, acordă o importanță mai mică conflictelor și discontinuității sociale.

Din analiza principalelor teorii ale dinamicii sociale se pot degaja câteva aserțiuni majore:

- Evoluția umană nu este angajată într-un sens unic. Nu toate societățile repetă modelul societății care este cea mai dezvoltată la un moment dat.
- Istoria nu cunoaște un sens obligatoriu.
- Nu există un factor unic și universal predominant, care să explice schimbările. Există o diversitate de factori care determină dinamica socială.
- Distincția dintre static și dinamic nu se poate susține în mod rigid.
- Transformarea structurilor este datorată unor factori interni, principali și unor factori externi, mediați de mediul intern.
- Procesele de schimbare cunosc momente de continuitate și discontinuitate.
- Transformarea unui sistem se produce în mod diferențiat: anumite elemente se schimbă mai repede și mai profund, altele mai lent și mai puțin.
- Tendința de integrare în cadrul sistemelor este însoțită de tensiuni și conflicte care provoacă mutații sociale (Claude Rivière, 1978, pp. 71-73).

3.3.Factorii și mecanismele schimbării și dezvoltării sociale

Schimbarea și dezvoltarea socială sunt procese sociale complexe care cuprind numeroase subprocesse de natură materială, spațială, demografică, psihosocială, sociostructurală. În literatura sociologică, schimbarea și dezvoltarea socială au fost explicate prin acțiunea mai multor factori. Sociologul englez Morris Ginsberg, care a întreprins o analiză sistematică a teoriilor schimbării și dezvoltării sociale, clasează factorii invocați de aceste teorii în opt categorii:

- aspirațiile conștiente și deciziile indivizilor;
- actele individuale influențate de schimbarea condițiilor;
- schimbările structurale și relațiile structurale;
- influențele externe;
- indivizi remarcabili și grupuri remarcabile de indivizi;
- convergența unor elemente ce provin din surse diferite;
- evenimente întâmplătoare;
- apariția unor scopuri comune (Morris Ginsberg, 1968).

Din această clasificare se poate constata că unele teorii ale dinamicii sociale oferă explicații unifactoriale; altele sunt mai complexe și includ mai mulți factori explicativi.

Factorii care determină dinamica socială pot fi clasati după mai multe criterii:

a) după natura lor: factori naturali, biologici, demografici, tehnici, economici, psihosociali, sociali;

b) după sursa de proveniență: factori interni și factori externi sistemelor care se schimbă;

c) după forma lor de existență: factori obiectivi și factori subiectivi;

d) în raport cu organizarea sistemelor care se schimbă: factori structurali și factori funcționali.

Factorii schimbării și dezvoltării sociale sunt determinați de natura socială și culturală și mai puțin de natura biologică, geografică, psihosocială. Reliefarea caracterului determinant al factorilor sociali nu

înseamnă negarea influențelor exercitate de factorii extrasociali. În anumite condiții, schimbările naturale, schimbările demografice, localizarea colectivităților și societăților, sistemele de valori și atitudini din cadrul societăților și colectivităților, pot determina, favoriza sau frâna schimbările sociale.

Schimbările în mediul fizic (secete prelungite, scăderea fertilității solului, rarefierea mijloacelor de subsistență, eroziunile, cutremurele de pământ, schimbările de climă) pot provoca schimbări sociale importante (dezorganizare socială, migrații masive, conflicte sociale, reorganizare socială). Ele au afectat mai mult viața socială din societățile arhaice. Societățile moderne sunt mai puțin afectate și, în plus, ele dispun de mijloace pentru a interveni în aceste schimbări, de a le atenua efectele sau pentru a le preveni, dacă este posibil. Influența mediului fizic asupra vieții sociale este puternică în cazul migrațiilor, când grupuri mari de oameni se statornicesc în locuri în care condițiile naturale sunt mai diferite de cele de unde au plecat.

Schimbările în mișcarea naturală și migratorie a populației, deși sunt ele însele fenomene demosociale, pot să determine la rândul lor schimbări în viața socială și în cultura unei societăți.

Schimbările sociale sunt determinate și de localizarea unei colectivități sau societăți. Societățile și colectivitățile aflate la răscrucea unor căi de comunicație, cele care întrețin schimburi intense cu alte societăți sau colectivități, cunosc un ritm de schimbare mai rapid. În societățile și colectivitățile izolate schimbările sunt mai lente, unele dintre acestea nedisponând de mijloace necesare pentru a realiza schimbările.

Dinamica socială este influențată și de sistemul de **atitudini și valori** din cadrul fiecărei societăți: societățile puternic atașate de tradiții, cultul strămoșilor, al bătrânilor, sunt mai puțin deschise la schimbare. În unele societăți insulare din Pacific, s-a constatat chiar absența din limbaj a cuvintelor care desemnează schimbarea socială. În societățile în care există atitudini critice față de trecut și de prezent, există o mare deschidere spre schimbare. Desigur, în fiecare societate există atitudini favorabile schimbării și atitudini favorabile conservării

structurilor și relațiilor sociale. În cadrul aceleiași societăți, atitudinile față de schimbare pot fi diferite, în funcție de domeniul supus schimbării. Poziția claselor sociale este hotărâtoare în dinamica schimbărilor sociale.

Dintre toți factorii care determină procesele de schimbare și dezvoltare socială, cei mai importanți sunt: inovațiile științifice, tehnice și sociale și mișcările sociale.

3.4. Rolul inovațiilor științifice, tehnice și sociale

Analizele sociologice și antropologice au arătat că producerea schimbării sociale datorită inovațiilor tehnice, științifice și sociale, are loc după următorul mecanism: producerea inovațiilor, difuziunea inovațiilor, acceptarea sau refuzul inovațiilor, folosirea socială a inovațiilor acceptate, producerea efectelor sociale ale inovațiilor și realizarea schimbării sociale.

Producerea inovațiilor. Fiecare societate a produs în decursul existenței sale sau a asimilat de la alte societăți numeroase elemente noi: descoperiri, invenții, inovații. Accepțiile date acestor termeni sunt foarte diferite, neexistând un consens asupra semnificațiilor lor.

Descoperirea este perceperea umană a unui nou aspect al realității care exista deja, dar care nu era cunoscut. Metaforic vorbind, descoperirea este dezvăluirea, revelarea a ceva ce era ascuns, acoperit, ignorat. A fost descoperită circulația sângelui, legea gravitației, alcătuirea sistemului solar, structura atomului etc. Descoperirile adaugă elemente noi culturii; ele devin factori ai schimbării sociale din momentul în care sunt utilizate în acțiunea umană.

Invenția este realizarea a ceva nou, adăugarea unor elemente noi la obiectele și cunoștințele preexistente. Invenția pornește de la descoperiri pe care le combină și recombina în vederea atingerii unui scop, împlinirii unei intenții. Ceea ce apare nou în cadrul invenției este ideea de combinare și utilizare care nu exista înainte. În invenție se combină aspectele cognitive și pragmatice, noutatea constând în realizarea în forma operațională (procedee, metode, paradigme) sau

substanțială (obiecte, dispozitive) a unei posibilități instrumentale și funcționale inedite.

Inovația este producerea a ceva nou care este acceptat, implementat și obiectivat în activitate, produse, relații, organizare. Inovația pornește de la descoperiri și invenții, dar presupune aplicarea acestora, valorificarea lor socială, în vederea rezolvării unor nevoi și interese sociale.

Inovațiile pot fi clasificate în inovații materiale (automobilul, telegraful, avionul, computerul) și inovații sociale (alfabetul, constituțiile, partidele politice, organizațiile cu scop). Unele inovații au la bază descoperiri și invenții făcute de indivizi remarcabili (becul electric, fonograful, telegraful, vaccinul) sau de grupuri de indivizi special constituite (navele cosmice, computerul, bomba atomică); altele sunt rezultatul unor descoperiri și invenții difuze la care au contribuit societăți întregi (agricultura, meșteșugurile, creșterea animalelor, habitatul, arta). Unele inovații au la bază descoperiri și invenții făcute într-o anumită zonă geografică și difuzate în alte societăți unde suferă procese de asimilare, perfecționare, transformare; altele au loc datorită unor invenții și descoperiri făcute independent unele de altele, concomitent sau la intervale mari de timp (roata, agricultura, orașele, scrierea, arta, religia, filosofia). Unele inovații generează tipuri de produse, modele de acțiune și forme de organizare socială cu o durată foarte lungă sau permanentizate (agricultura, creșterea animalelor, habitatul, scrierea, tiparul); altele, durata de existență a acestora este scurtă, fiind abandonate sau substituite de alte inovații, pe măsura schimbărilor tehnice și sociale (galerele au fost înlocuite cu navele cu pânze, iar acestea cu navele cu propulsie mecanică și nucleară; cetățile și fortificațiile au fost abandonate pe măsură ce s-a dezvoltat artileria și aviația; vasalitatea ca formă de organizare a societății feudale a fost eliminată de capitalism). În fiecare caz, inovația este un proces continuu care se bazează pe un lung șir de invenții și descoperiri precedente. Noutatea adusă de o invenție se poate referi la formă, la modul de utilizare sau la principiul de organizare. Inovațiile care sunt noi în toate aceste aspecte sunt foarte rare.

Multe inovații răspund la provocările cu care sunt confruntate societățile umane. Dar nu toate sunt răspunsuri la o necesitate urgentă. Unele dintre ele pot să apară în afara necesităților imediate și să nu fie folosite mult timp. Multe dintre ele apar în mod neașteptat.

Studiile de antropologie și sociologie au arătat că trei tipuri de situații favorizează inovația socială:

a) situațiile de competiție și rivalitatea;

b) conjuncturile sociale de contestare a puterii și de opoziție la grupul dominant;

c) situațiile de criză și de insecuritate care impun recurgerea la mijloace raționale, revoluționare sau iluzorii pentru a rezolva problemele sociale (H.G. Barnett, 1953).

Difuziunea inovațiilor. Grupurile și societățile, chiar și cele mai inventive, nu au produs decât o parte din inovațiile care formează cultura lor materială și spirituală. Odată produsă, inovația se difuzează de la un grup la altul, de la o societate la alta. Studiind originile culturii americane, **Ralph Linton** arată că principalele elemente ale acestei culturi au fost împrumutate de la alte societăți, după ce au fost folosite și modificate în Europa. Americanul contemporan se îmbracă cu haine din bumbac originar din India sau cu haine din lână de oi domestice în Orientul Apropiat. Se spală în cada de baie care este o invenție europeană; se încălță cu mocasini care provin de la amerindienii din câmpiile din America de Est. Folosește pijamaua provenită din India și săpunul inventat de vechii galezi. Se îmbracă cu haine ce sunt derivate din îmbrăcămintea nomazilor din stepele asiatice și sunt colorate cu procedee elaborate de croați. Geamurile casei sale sunt făcute din sticlă inventată în Egipt. Când pleacă la serviciu, își ia umbrela inventată în Asia de sud-est. La micul dejun, bea cafea originară din Abisinia. Fumează tabac domesticit în Brazilia sub formă de țigarete provenite din Mexic, de țigări provenite din Antile prin Spania sau pipă inventată de amerindienii din Virginia. Citește un ziar imprimat în caractere inventate de vechii semiți pe un material inventat în China cu un procedeu inventat în Germania. Și dacă este un cetățean conservator, americanul se roagă unei divinități ebraice într-un limbaj

indo-european. Acesta este americanul sută la sută (R. Linton, 1936, pp. 326-327).

Procesul de difuziune a inovațiilor și schimbărilor este bilateral. Intrând în contact, două societăți preiau una de la alta anumite elemente culturale. Difuziunea este însă selectivă: anumite elemente culturale sunt preluate, altele nu. Prin difuziune, inovațiile suferă modificări în principiu, în formă, în funcțiune sau în utilizare. Fiind un proces complex, difuziunea inovațiilor este greu de prevăzut și controlat. Ea este greu de stăpânit chiar și atunci când este făcută în mod deliberat, cum se întâmplă actualmente cu transferul de tehnologii spre țările în curs de dezvoltare.

Analiza proceselor de difuziune a fost realizată în principal de către antropologie, în cadrul căreia s-au constituit și anumite școli difuzioniste (școala germană și austriacă: L. Frobenius, F. Graebner, W. Schmidt, C. Wissler; școala anglo-saxonă: W.H. Rivers, F. Boas, E. Smith, A.L. Kroeber). Cercetările acestor școli, deși folosesc pe larg datele lingvisticii, istoriei și arheologiei, exagerează rolul fenomenelor de împrumut și al centrelor de inovație originare și subestimează capacitățile inovatoare ale societăților locale.

Tot antropologilor li se datorează analiza proceselor de **aculturație**. Primele elaborări teoretice ale acestor procese au fost făcute în cadrul școlilor difuzioniste. Prin aculturație se înțelege *un ansamblu de fenomene care rezultă din contactul continuu și direct între grupuri de indivizi și culturi diferite, cu schimbări corespunzătoare în modelele culturale originale ale unuia din cele două grupuri* (definiție dată de R. Redfield, R. Linton și M.J. Herskowitz). Aculturația vizează schimbările produse prin contactul dintre culturi diferite, modul în care se difuzează și sunt asimilate anumite elemente culturale.

Mult timp, procesele de aculturație au fost studiate pe cazul contactului dintre societățile colonizatoare și cele colonizate. În acest fel, noțiunea a ajuns să desemneze relațiile dintre o cultură dominantă și una dominată. Ulterior, cercetările au pus în evidență reciprocitatea implicată în procesele de aculturație: nu există o cultură numai dona-

toare și una numai primitoare; între două culturi care intră în contact au loc împrumuturi reciproce.

Acceptarea și refuzul inovațiilor. Nu toate inovațiile sunt acceptate. Unele sunt refuzate complet, altele sunt acceptate parțial, iar altele sunt preluate în întregime. Acceptatea inovațiilor depinde de mai mulți factori:

- Gradul de diferențiere dintre cultura existentă și inovația propusă. Cu cât diferențele sunt mai mari, cu atât inovația se acceptă mai greu.

- Valorile și normele existente în cadrul societății. Unele inovații nu sunt acceptate pentru că intră în contradicție cu normele și valorile acceptate și promovate de unele grupuri.

- Compatibilitatea cu modelele socio-culturale existente. Anumite inovații sunt respinse întrucât sunt incompatibile cu modelele culturale existente. În situația de incompatibilitate, inovația poate fi complet respinsă sau acceptată parțial. Conflictele care apar din acceptare sunt soluționate prin raționalizare sau prin compartimentarea rolurilor. Inovațiile care pot fi aditive la o cultură sunt mai ușor acceptate decât inovațiile substitutive ale unor modele culturale existente.

- Capacitatea de demonstrare a utilității. Inovațiile al căror folos poate fi demonstrat rapid și ieftin sunt mai ușor acceptate decât inovațiile care pretind costuri mari și perioade lungi pentru a-și demonstra utilitatea.

- Agenții schimbării și inovării. Multe inovații sunt respinse nu prin ele însele, ci din cauza celor care le propun. Cu cât agenții schimbării cunosc mai bine cultura respectivă, au atât au mai multe șanse să-și impună inovația. Unii agenți ai schimbării sunt persoane nonconformiste care intră în mod deliberat în opoziție cu modelele culturale existente. Dacă societatea sau anumite forțe din societate se opun schimbărilor propuse, ei pot fi sancționați pentru atitudinea lor nonconformistă.

Producerea schimbărilor sociale sub impactul inovațiilor.

Inovațiile produc numeroase consecințe. Unele dintre acestea sunt anticipate și dorite; altele nu pot fi prevăzute și uneori sunt indezirabile. Consecințele inovațiilor fac obiectul unei imense literaturi și a numeroase dispute. Sociologul american **Ogburn** distinge trei forme de efecte sociale ale inovațiilor:

Dispersia sau efectele multiple ale unei singure inovații. Acest efect poate fi ilustrat cu exemplul automobilului sau radioului. Automobilul a condus la crearea unei industrii, a unor ocupații și locuri de muncă, a amplificat mobilitatea teritorială a populației, a contribuit la extinderea orașelor, la modificarea modului de petrecere a timpului liber, etc.;

Sucesiunea sau efectele sociale ale unei singure inovații. Ogburn ia ca exemplu inventarea daracului pentru bumbac. Această invenție a simplificat prelucrarea bumbacului și l-a făcut mai profitabil; a încurajat extinderea culturilor de bumbac; aceasta a pretins mai multă forță de muncă și extinderea sclavajului; creșterea sclavajului și dependența sudului american de exportul de bumbac a încurajat Războiul Civil care a stimulat dezvoltarea industriilor de mare capacitate, a monopolurilor; acestea, la rândul lor, au favorizat apariția sindicatelor;

Convergența sau reunirea mai multor influențe ale unor inovații diferite. De exemplu, prelungirea duratei de viață rezultă din convergența mai multor inovații tehnice și sociale: descoperirile din domeniul biologiei, perfecționarea mijloacelor de diagnosticare și de tratament; inovațiile farmaceutice; ușurarea condițiilor de muncă datorită inventării unor noi tehnici de producție; ameliorarea calității alimentației datorită unor noi tehnici folosite în producția agricolă și alimentară și unor produse alimentare cu valoare nutritivă ridicată; organizarea de servicii sociale de ocrotire a sănătății și a unor instituții sociale destinate rezolvării problemelor persoanelor vârstnice etc.

Inovațiile își combină efectele, dând naștere unor lanțuri de consecințe. Unele consecințe permit o mai bună organizare socială sau o reorganizare a societății și constituie momente ale dezvoltării sociale.

Alte consecințe, constatate, de cele mai multe ori, după ce inovația a fost introdusă, sunt apreciate ca nedorite și afectează condițiile de viață.

În analiza schimbărilor sociale produse de inovațiile științifice, tehnice și sociale, poate fi folosită următoarea matrice:

	1	2	3	4	5
Producerea inovațiilor	+	+	+	+	+
Difuzarea inovațiilor	-	+	+	+	+
Acceptarea inovațiilor	-	-	+	+	+
Utilizarea socială a inovațiilor	-	-	-	+	+
Producerea efectelor (schimbarea socială)	-	-	-	-	+

În situația 1 sunt realizate anumite descoperiri și invenții, dar, din diverse motive (esoterism, păstrarea secretului tehnic, păstrarea secretului militar) nu are loc o difuzare a acestora.

În situația 2, descoperirile și invențiile sunt difuzate, dar nu sunt acceptate. De exemplu, automatizarea și robotizarea proceselor de producție au o difuzare mondială, dar în unele țări în curs de dezvoltare, nu sunt acceptate întrucât sunt inovații exigente în capital și care reduc necesarul de forță de muncă. Multe țări în curs de dezvoltare nu dispun de capitaluri suficiente și au deja dificultăți cu subutilizarea forței de muncă existente. Se consideră că introducerea acestor inovații le-ar agrava problemele lor economice și sociale.

În situația 3, are loc o acceptare a descoperirilor și invențiilor difuzate, dar acestea nu sunt utilizate (lipsește condițiile necesare utilizării lor, aplicarea este amânată). De exemplu, calculatorul electronic este o invenție larg difuzată și acceptată. El nu a fost însă introdus pe scară largă în multe țări, întrucât acestea nu dispun de o

industrie producătoare de calculatoare și nici de rezervele financiare necesare unor importuri masive.

În situația 4, invențiile și descoperirile sunt aplicate, dar nu produc efecte și schimbări sociale. Aceasta poate fi o situație de moment: producerea efectelor sociale este mai lentă decât în alte condiții. Sunt și cazuri de absență definitivă a efectelor, deoarece inovația nu întrunește condițiile necesare pentru a provoca schimbări sociale. Se poate ca ea să fi fost împrumutată dintr-o societate cu trăsături structural-funcționale foarte diferite de ale situației în care se introduce. De exemplu, unele tehnologii moderne transferate din țările dezvoltate în țările în curs de dezvoltare nu au provocat schimbări economice și sociale importante (sau nu au provocat schimbările dorite), întrucât nu au fost combinate cu alți factori necesari (forță de muncă înalt calificată, capitaluri mari, cercetarea științifică avansată, piețe interne importante, acces la piețele internaționale, prețuri convenabile etc.).

În situația 5, mecanismul inovării și schimbării sociale este complet: invențiile și descoperirile sunt difuzate, acceptate, utilizate pe scară largă și produc schimbări sociale.

3.5. Mișcările sociale

Schimbarea și dezvoltarea socială sunt determinate nu numai de inovațiile științifice, tehnice și sociale, ci și de mișcările sociale. Acestea apar când grupuri mari de oameni acționează deliberat și împreună, orientându-se după aceleași valori și ideologii și folosind aceleași metode, în vederea realizării unor scopuri comune sau similare. Mișcările sociale sunt procese ample care conduc la crearea unor noi sisteme de valori, noi forme de relații sociale, a unor instituții și, în cele din urmă, a unor noi societăți. Ele acționează în direcția statornicirii unor noi stări de lucruri, a unor noi forme de organizare și de satisfacere a grupurilor și colectivităților (sau împotriva acestora). Mișcările sociale pot să promoveze anumite schimbări, dar pot să se și opună schimbărilor produse de anumite forțe sociale.

Sociologia a fost preocupată, încă de la începuturile ei, de stabilirea cauzelor și condițiilor care determină sau favorizează mișcările sociale și de analiza mecanismelor acestora. Factorii determinanți ai mișcărilor sociale sunt, în mod frecvent, clasificați în două categorii:

- **Factorii obiectivi:** perimarea istorică a unor moduri de producție și a unor forme de organizare socială; contradicțiile sociale (agravarea contradicțiilor dintre principalele clase sociale, adâncirea opoziției de interese); blocajele structurale care împiedică unele categorii sociale să-și satisfacă nevoile și interesele; dezorganizarea socială datorată unor factori interni sau externi; crizele economice, politice și culturale; deteriorarea condițiilor de viață.

- **Factorii subiectivi:** nemulțumirile sociale care apar din privarea relativă și din perceperea in justiției; accentuarea sentimentelor de frustrare, confuzie, neliniște, nesiguranță; difuzarea și acceptarea unor noi valori sociale; contactele sociale dintre indivizii nemulțumi; apariția și difuzarea unor ideologii care justifică și direcționează mișcările sociale; apariția unor personalități și grupuri care urmăresc, în mod deliberat, schimbarea socială.

Rolul esențial în determinarea mișcărilor sociale este deținut de factorii obiectivi. Acțiunea lor se combină însă cu cea a factorilor subiectivi. Factorii obiectivi determină un număr relativ mare de oameni să nu-și mai poată satisface interesele și nevoile lor economice, politice sau culturale. Această situație provoacă stări de frustrare și nemulțumire care se extind la un număr mare de oameni. Starea de lucruri existentă ajunge să fie percepută ca insuportabilă. Se caută identificarea celor vinovați de neajunsurile existente și se urmărește introducerea unei noi stări de lucruri.

Mișcările sociale pot fi clasificate după mai multe criterii:

- a) după sensul lor: mișcări care urmăresc producerea unei schimbări și mișcări de rezistență;

- b) după profunzimea schimbărilor urmărite: mișcări protestatere, mișcări reformatoare, mișcări revoluționare;

c) după posibilitățile de realizare a obiectivelor urmărite: mișcări cu obiective realizabile și mișcări utopice.

Cele trei criterii utilizate se pot combina între ele, permițând o caracterizare mai completă a tipurilor.

Mișcările protestatare, reformatoare și revoluționare sunt mișcări care urmăresc producerea unei schimbări și au obiective realizabile. Mișcările utopice urmăresc și ele producerea unor schimbări, dar au obiective nerealizabile. Mișcările de rezistență se opun la schimbări, dar au obiective realizabile. În raport cu influența exercitată asupra dinamicii sociale, aceste tipuri de mișcări pot fi ordonate astfel: mișcări utopice, mișcări de rezistență, mișcări protestatare, mișcări reformatoare și mișcări revoluționare.

Mișcările utopice propun un contra-model ideal la organizarea socială existentă. Unele modele utopice sunt creația unor intelectuali și reunesc în jurul lor un mic grup de indivizi care încearcă să transpună în realitate idealurile utopice. Mișcările utopice au avut o răspândire mai mare în secolele XVIII și XIX. Actualmente, aceste mișcări iau forma grupurilor de *hippies*, a unor comune și a unor secte religioase. Mișcările utopice nu reușesc să se impună ca modele de organizare a unei întregi societăți. Ele eșuează atât datorită contradicțiilor interne, inconsistenței modelelor propuse, impracticității idealurilor lor, cât și datorită conflictelor puternice cu societățile existente.

Mișcările de rezistență. Spre deosebire de mișcările care propun sau impun schimbări sociale, mișcările de rezistență se opun schimbărilor sau încearcă să elimine schimbările intervenite. Mișcările de rezistență se manifestă în diverse forme:

- rezistența la introducerea unor schimbări sau rezistența față de o schimbare deja introdusă. De exemplu, în timpul primei revoluții industriale, s-a manifestat în Anglia, o mișcare de rezistență față de introducerea utilajelor mecanice în industria textilă. După introducerea acestor utilaje, s-a manifestat mișcarea luddistă de rezistență, care urmărea să elimine schimbările intervenite prin distrugerea utilajelor considerate responsabile pentru creșterea somajului;

- rezistența față de o schimbare care este în consens cu dezvoltarea socială și rezistența față de o schimbare care conduce la regres social sau la dezorganizare socială. În primul caz, mișcarea își recrutează aderenții dintre elementele cele mai conservatoare ale societății (rezistența organizată în sudul SUA, sub forma Ku-Klux-Klan, împotriva emancipării economice și politice a negrilor; rezistența față de emanciparea femeii din unele țări islamice). În al doilea caz, mișcările de rezistență se manifestă împotriva unor schimbări care restrâng drepturile economice, politice, sau de altă natură ale unor categorii sociale sau ale unor întregi societăți (rezistența față de guvernele fasciste din perioada interbelică și din timpul celui de al doilea război mondial; rezistența populației franceze față de ocupația hitleristă;

- rezistența unor grupuri minoritare sau majoritare, a unor grupuri dominante sau dominate: rezistența unor grupuri minoritare privilegiate împotriva schimbărilor democratice cerute de majoritatea defavorizată; rezistența muncitorilor, țăranilor, intelectualilor dintr-o țară față de politica antidemocratică a unor guverne totalitare etc.

În toate aceste tipuri de mișcări, rezistența are la bază deosebirea de interese dintre grupuri și se manifestă când schimbările sociale afectează interesele unui grup.

Mișcările protestatare apar tot pe un fond de nemulțumire față de starea de lucruri existentă. Prin ele se exprimă o poziție, o atitudine, un refuz față de ceea ce este acceptat sau instituționalizat într-o societate. Mișcările protestatare pot fi întâlnite în multe domenii: moral, estetic, filosofic, religios și politic. Mișcările protestare apar în jurul unor personalități marcante. Ele constau în declararea formală și publică a opoziției, ostilității, refuzului în raport cu o anumită stare de lucruri. Mișcările protestatare acționează după un sistem propriu de valori, dar care nu este impus celorlalți. Aceste mișcări nu urmăresc programatic reforme importante, nici revoluții. Prin aceste mișcări, nu este afectată natura orânduirii respective. Ele pot însă acționa asupra conduitelor, valorilor, ideologiilor; ele afectează în principal relația dintre individ și colectivitate.

O mișcare situată între protest și revoluție și care s-a afirmat în anii '60 - '70, este *noua stângă*. Această mișcare, care pornește de la contestarea ordinei stabilite, s-a manifestat mai cu searnă în Anglia, Germania, Statele Unite ale Americii, Franța. Ea se înscrie mai curând în mișcările protestatare decât în cele revoluționare, întrucât este preocupată mai mult de critica orânduirii capitaliste decât de înfăptuirea unui program de înlocuire a acesteia.

Mișcările reformatoare apar și ele pe o stare de nemulțumire față de situația existentă. Ele se manifestă când grupurile care se găsesc în această situație, pot acționa fără a suporta consecințele represiei, când au posibilitatea să se exprime și să se manifesteze liber și când acțiunea lor nu vizează aspectele esențiale ale orânduirii existente. Mișcările reformatoare acționează în cadrul orânduirii sociale stabile, urmărind realizarea schimbărilor dorite pe cale legislativă, sau prin schimbări în sistemul instituțional. Actualmente, în țările dezvoltate, au loc numeroase mișcări reformatoare: mișcări de reformă a justiției, mișcări feministe, mișcări ecologiste, mișcări antinucleare, mișcări vizând liberalizarea relațiilor sexuale etc.

Mișcările reformatoare trec prin mai multe etape: apariția stării de nemulțumire; conștientizarea situației și discutarea ei; apariția unor grupuri formale cu scop, în care se discută rezolvarea problemelor; formularea ideologiei mișcării și instituționalizarea ei; folosirea organismelor create pentru rezolvarea situațiilor definite în etapele anterioare; birocratizarea mișcării și posibil, închistarea sau dispariția ei (J. Szczepanski, 1972, pp. 424-426).

Mișcările revoluționare. Revoluțiile sunt schimbări structurale, radicale, ale sistemului social. Ele sunt determinate de adâncirea contradicțiilor structurale și funcționale din cadrul întregii societăți. Mișcările revoluționare își propun schimbarea ordinei existente și, în consecință, sunt supuse represiei din partea forțelor care apără această ordine. Ele sunt orientate de ideologii clar formulate și sunt puternic instituționalizate (organizații, partide, publicații, statute etc.). În cadrul acestor mișcări, un rol important îl deține revoluția politică. Mișcările revoluționare sunt, în același timp, și distructive și construc-

tive: ele distrug vechile relații sociale, vechiul aparat de stat, înlătură anumite valori și norme sociale și instituie noi sisteme de valori și conduite, noi tipuri de relații sociale, noi forme de organizare socială, noi instituții sociale și o nouă cultură. Revoluția este un proces de schimbare și dezvoltare socială de lungă durată, ritmul și intensitatea schimbărilor fiind diferite de la un subsistem social la altul.

REFORMA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI SUPERIOR DIN ROMÂNIA

Sistemul învățământului superior din România traversează în prezent un proces de restructurări semnificative. Acest proces a fost făcut posibil de schimbările politice de la sfârșitul anului 1989. Se poate constata că învățământul superior românesc s-a manifestat, în perioada ultimilor ani, ca unul dintre cele mai dinamice sectoare sociale, care și-a exprimat în mod neechivoc intenția și voința de a proceda la o reformă radicală în toate componentele vieții universitare.

Ca și celelalte instituții sociale din România, universitățile au fost puternic afectate în perioada dictaturii comuniste. Structurile de studii și manageriale au fost puternic marcate de birocratism și conservatorism. Prin mijloace directe sau indirecte, universitățile au fost marginalizate și s-a încercat transformarea lor în simple unități producătoare de forță de muncă sau de relee de socializare conform normelor societății comuniste. În mod nedeclarat, dar vizibil, intelectualii universitari erau priviți cu suspiciune, dacă nu erau considerați chiar periculoși. Universalismul și spiritul critic - valori fundamentale ale universității - erau în contradicție completă cu dogmatismul și naționalismul comunist.

Disfuncțiile structurale ale învățământului superior din România nu au provenit din interiorul sistemului universitar, ci au fost induse în mod intenționat de birocrăția politică. Sentimentul de frustrare trăit de profesori și studenți a fost mai puternic decât cel resimțit

de alte categorii sociale. Din acest motiv, și dorința unor schimbări radicale a fost mai clar și chiar mai brutal exprimată în mediile universitare decât în alte medii socio-profesionale.

Reformarea învățământului superior, începută din primele luni ale anului 1990, a fost declanșată în principal de către marile universități ale țării. În cele mai multe cazuri, instituțiile naționale de coordonare au sancționat situații care se produsese deja în fapt. Dinamica reală a structurilor a fost și continuă să fie încă mai rapidă decât modificările de natură legislativă și normativă. Eforturile de reformă inițiate de instituțiile naționale (Parlament, Guvern, Ministerul Educației Naționale) au fost orientate, la începutul anilor '90, în principal spre corectarea erorilor grave produse în perioada comunistă. Începând cu anul 1993, s-a manifestat și la nivelul principalelor instituții politice intenția unei reforme și restructurări radicale ale învățământului superior. Noua strategie nu mai privește reparațiile sectoriale ci este intenționată ca o concepție coerentă pe termen mediu și lung ce vizează toate componentele sistemului de învățământ superior. Elaborarea acestei concepții este urmărită concomitent de organisme și organizații naționale și internaționale și, în mod evident, este un proces de durată. Reforma este urmărită la nivel legislativ, instituțional și psihosocial. Trebuie să remarcăm că sancționarea legislativă sau normativă este rămasă în urma dinamicii reale a instituțiilor de învățământ superior.

DINAMICA STRUCTURILOR NAȚIONALE

Tipuri de studiu

Începând cu mijlocul anilor '70, învățământul superior din România a intrat într-o perioadă de stagnare în ce privește numărul studenților și profesorilor. Sistemul de *numerus clausus* era sever controlat de organismele politice și administrative centrale. Pe fondul unei atitudini antiintelectualiste manifestate de vârful birocrăției politice, învățământul superior și cercetarea științifică erau considerate

sectoare de importanță redusă, acceptul punându-se pe formarea unei utopice clase muncitoare intelectuale. Investițiile în învățământul superior au fost drastic reduse, iar în cazul universităților tradiționale fondurile bugetare alocate nu permiteau decât acoperirea cheltuielilor curente. Cu toate aceste măsuri restrictive, presiunea pentru intrarea în învățământul superior a crescut continuu, ajungându-se în cazul unor profiluri (drept, arte plastice) la o concurență aberantă: 50-60 candidați pe un loc la examenele de admitere. România a fost de fapt, în perioada anilor '80, una dintre țările cu cele mai mici rate de înrolare în învățământul superior. Acest fapt a generat o stare de insatisfacție și a determinat extinderea explozivă a rețelei de învățământ superior din anii 1990-1999.

În raport cu tipul de studii, perioada regimului comunist se caracterizează printr-o creștere continuă a ponderii studenților înrolați la cursurile serale și o scădere corelativă a ponderilor studenților înrolați la cursurile de zi și fără frecvență. Această dinamică a avut cel puțin două determinări. Una de ordin financiar: degradarea continuă a situației economice a țării a antrenat reducerea cheltuielilor publice în toate sectoarele, inclusiv cele pentru învățământul superior. Costurile unitare pe student sunt mult mai mici pentru tipul de învățământ seral în raport cu cel de zi. A doua determinare a fost de ordin ideologic: definindu-se ca reprezentant al clasei muncitoare, partidul comunist a încurajat accesul tinerilor muncitori în învățământul superior. În mod nedecarat, se urmărea câștigarea fidelității și recunoștinței unor categorii de tineri care aveau posibilități mai reduse de a urma un curriculum universitar obișnuit.

Această politică a avut consecințe negative multiple. În primul rând, a scăzut calitatea pregătirii universitare. Studenții de la cursurile serale au posibilități mult mai reduse de pregătire în raport cu studenții de la cursurile de zi. Toți studenții de la cursurile serale erau obligați să facă dovada că desfășoară o activitate în sectorul public. Timpul de studiu în cursul semestrelor era minim; pregătirea era concentrată aproape exclusiv în perioada examenelor. Studiile de buget de timp făcute pe eșantioane reprezentative de studenți, în perioada 1985-1988,

au pus în evidență faptul că studenții de la cursurile de zi aveau un timp de studiu de cinci ori mai mare față de studenții de la cursurile serale. În aceste condiții, profesorii erau determinați prin mijloace administrative sau politice să manifeste o mare indulgență față de pregătirea precară a studenților de la cursurile serale. Situația era percepută ca inechitabilă întrucât diploma de studii conferea aceleași drepturi absolventului, fie că provenea de la cursurile de zi sau de la cele serale.

În al doilea rând, această dinamică indusă prin mijloace politice și administrative conducea la anumite inegalități în ce privește șansele de acces în învățământul superior. Instituțiile de învățământ superior erau amplasate în marile orașe și nu puteau fi frecventate decât de locuitorii din oraș sau din zonele limitrofe. Tinerii din zonele îndepărtate de centrele universitare și mai ales cei din zonele rurale aveau deci șanse mult mai mici de acces în învățământul superior.

Prestigiul scăzut al studiilor serale a determinat la începutul anilor '90 o reacție negativă puternică față de acest tip de studii. Ca urmare, ponderea studenților de la cursurile de zi a crescut și a scăzut mult ponderea studenților de la cursurile serale. Extinderea rețelei universitare în teritoriu a facilitat accesul la studiile de zi a unor studenți din localități care anterior erau prea îndepărtate de centrele universitare.

De fapt, tipul de studii fără frecvență este în curs de reformare radicală prin formarea unui nou sistem de învățământ la distanță, bazat pe descentralizarea marilor universități și constituirea unor filiale locale. Se poate estima că acest nou sistem se va extinde pe măsură ce comunitățile locale vor participa mai mult (finaciar și logistic) la susținerea învățământului superior și a cercetării științifice. Pentru moment, bugetele comunităților locale sunt limitate și permit acoperirea parțială doar a unor cheltuieli pentru învățământul preuniversitar. Extinderea sistemului de învățământ la distanță este dependentă de implementarea legilor privind autonomia administrativă a comunităților locale și de modificările legislative privind bugetele locale.

Domenii de studii

În perioada comunistă, învățământul superior a fost divizat în mai multe unități autonome specializate. Doar câteva mari universități (București, Cluj și Iași) au continuat să aibă o structură mai complexă. Celelalte instituții de învățământ superior erau specializate într-un singur domeniu sau într-un număr foarte mic de domenii (agronomie, științe economice, construcții, muzică, sport). Această formă de organizare a fost în principal de inspirație sovietică. Exista aici și o anumită motivație de ordin politic: evitarea concentrării unui număr mare de studenți într-o singură instituție și, prin aceasta, evitarea unor eventuale tulburări politice.

Din motive similare cu cele prezentate anterior, s-a urmărit și diminuarea permanentă a ponderii studenților din domeniul științelor și umanităților și extinderea ponderii studenților din domeniile tehnice. Cercetarea fundamentală și științele sociale și umane aveau un rol foarte scăzut în strategiile politice comuniste. Elementul principal al dezvoltării era considerat factorul tehnic în latura sa aplicativă. Din ambiția utopică de a realiza străpungeri economice și tehnologice în toate domeniile, birocrăția politică comunistă a supradimensionat anumite ramuri economice și, corelativ, anumite domenii de studii superioare. În domeniul metalurgiei, chimiei, mecanicii, s-au dimensionat facultăți și departamente exagerat de mari. La sfârșitul anilor '80, ponderea învățământului politehnic în totalul învățământului superior a ajuns la aproape 65%. În schimb, studiile în domeniul științelor umane și sociale, în domeniul medical și artistic au fost permanent îngrădite, ajungându-se aproape la dispariția unor domenii (sociologie, psihologie, ecologie).

Erorile în structurarea studiilor universitare pe domenii au devenit evidente încă din anul 1990. Restrângerea activităților în unele sectoare economice a amplificat șomajul specialiștilor cu studii superioare. Cel mai puternic afectate au fost profesiile din domeniul metalurgiei, siderurgiei, chimiei, mecanicii.

Sub impactul schimbărilor la nivelul pieței forței de muncă și ca urmare a relansării universităților tradiționale, ponderea studenților

înrolați la studii tehnice a început să scadă; în schimb, a crescut ponderea studiilor în domeniul științelor și umanităților. Creșterea numărului de studenți în domeniul științelor sociale și umane a provenit din creșterea numărului de studenți înrolați în facultățile existente și din apariția unor noi domenii de studii (asistență socială, managementul afacerilor, științe politice, științele comunicării, jurnalism). S-a extins de asemenea învățământul superior confesional.

Instituțiile de învățământ superior au devenit mult mai sensibile la informațiile primite din partea industriilor și, în general, din partea pieței forței de muncă. A crescut, de altfel, și gradul de informare a viitorilor studenți cu privire la șansele diverselor cariere profesionale. Deficite mari de forță de muncă se înregistrează în domeniul profesiilor juridice, economice, administrative, de asistență socială, la nivelul traducătorilor și interpreților, specialiștilor în tehnologii informatice, profesorilor pentru învățământul preuniversitar. Analiza concursurilor de admitere oferă informații interesante cu privire la perceperea de către public (tineri candidați și părinți) a situației generale a pieței forței de muncă.

Indicatorul presiunii la admitere reprezintă un argument suficient de puternic pentru accentuarea ritmului restructurării domeniilor de studii superioare. Unele universități au și procedat la o reevaluare a profilului de studii și au extins sau au înființat domenii cu un grad mai mare de solicitare. Alte universități, în special unele institute politehnice, se adaptează mult mai greu; gradul lor ridicat de specializare nu le permite o diversificare semnificativă.

Restructurarea domeniilor de studii se confruntă cu o serie de obstacole și poate avea și implicații negative. Conectarea doar la cerințele de moment ale situației economice și ale pieței forței de muncă poate să conducă la compromiterea iremediabilă a unor domenii de studiu. În condițiile tranziției la economia de piață, carierele în cercetarea fundamentală sunt mai puțin atractive (salarii relativ modeste, notorietate redusă în primii ani de activitate). Totuși, cercetarea fundamentală rămâne un factor esențial al dezvoltării pe termen mediu și lung. Orientarea doar după cerințele imediate ale mediului

economic, poate conduce la dispariția unor domenii de cercetare fundamentală într-un timp foarte scurt, iar refacerea lor poate dura foarte mult. Este necesar deci ca reforma structurilor învățământului superior să aibă în vedere măsuri de protecție a unor domenii de studii și cercetare fundamentală, vitale pentru situația viitoare a științei și economiei românești.

În al doilea rând, confruntate cu reducerea rapidă a numărului de studenți de la unele facultăți și constrânse să-și modifice structura de studii, unele universități se pot lansa în domenii pentru care nu dețin resursele necesare: profesori calificați, infrastructură de studii adecvată, biblioteci specializate, experiență de curriculum. Există deci pericolul scăderii, prin improvizație, a calității pregătirii universitare. Acest semnal este evident din partea unelor din fostele politehnici care și-au schimbat denumirea în universități pentru a putea avea cadrul formal pentru înființarea de noi facultăți.

În al treilea rând, supradimensionarea domeniilor tehnice din perioada trecută a condus la formarea unui corp profesoral numeros care, prin restructurarea domeniilor de studii, se vede amenințat în menținerea locurilor de muncă. Acest fapt va reprezenta o frână puternică în procesul unei restructurări rapide, întrucât prin politicile sociale naționale se încearcă evitarea unui șomaj intelectual de proporții. Reorientarea spre alte activități este un proces dificil și care poate genera pierderi de potențial intelectual. Pe de o parte, există un număr important de specialiști de înaltă calificare. Reorientarea lor spre alte domenii ar produce pierderi științifice importante în domeniile în care au activat până acum. Pe de altă parte, recalificarea ar fi și foarte dificilă întrucât vârsta medie a personalului din învățământul superior tehnic este ridicată, iar disponibilitățile de recalificare scad odată cu creșterea vârstei și a vechimii în profesie. O soluție parțială o reprezintă dezvoltarea cercetării științifice în institutele de învățământ superior tehnic și creșterea ponderii cercetării în totalul timpului de muncă al profesorului. Un argument în favoarea acestei soluții îl reprezintă și faptul că institutele tehnice și-au acumulat în ultimile două decenii o infrastructură tehnică importantă.

Restructurarea domeniilor de studiu se poate confrunta și se confruntă deja cu anumite obstacole de natură psiho-socială. Institutele tehnice au avut timp de câteva decenii o situație relativ privilegiată: număr mare de studenți și profesori, investiții importante, alocații financiare mai mari. În noile condiții, unele dintre ele sunt nevoite să se plaseze pe poziții mai modeste. Acest fapt poate genera reacții de prestigiu și blocaje din partea unor domenii care nu vor să accepte pierderea pozițiilor privilegiate. Dacă aceste reacții sunt sprijinite și prin unele lobby-uri politice, ele pot conduce la menținerea artificială a supradimensionărilor anterioare.

Există aici și germenii unui conflict latent între instituțiile de învățământ superior. Posibilitățile de extindere a unor noi domenii de studiu în cadrul universităților comprehensive sunt limitate în primul rând de spațiile de studiu. Pe termen scurt, sunt puțin probabile investiții importante de capital în construirea unor clădiri. Există deci o competiție pentru spații de învățământ între universitățile comprehensive și cele tehnice. Primele văd în declinul studiilor tehnice o posibilitate de a-și extinde spațiile de învățământ și facilitățile sociale pentru studenți. Universitățile tehnice nu sunt dispuse să cedeze din infrastructura pe care o administrează. În așteptarea noilor reglementări legale privind regimul proprietății publice, fiecare categorie de universități încearcă să-și maximizeze partea de infrastructură pe care o administrează. În absența unei medieri imparțiale, se pot declanșa conflicte de interese puternice între diversele categorii de universități.

Indiferent de soluțiile de temporizare sau de protecție socială, un fapt este evident: instituțiile de învățământ superior sunt constrânse să se conecteze cu cerințele industriilor și ale pieței forței de muncă. Izolarea și urmărirea doar a propriei raționalități pot să reducă la minimum șansele de supraviețuire a unor domenii.

Ca urmare a unor decizii intenționate luate la nivelul instituțiilor de învățământ superior și sub impactul schimbărilor în raportul cerere-ofertă pe piața forței de muncă, structura pe domenii de studii a învățământului superior din România tinde să devină similară cu cea din țările din Europa de Vest.

Dimensiunile universităților

Fragmentarea învățământului superior din România în unități specializate autonome face ca dimensiunile medii ale universităților să fie relativ mici comparativ cu universitățile din țările dezvoltate.

Deși unele universități sunt în competiție în ce privește mărimea (raportată la numărul de studenți și profesori), creșterea dimensiunilor este o problemă complicată, mai ales în condițiile extinderii autonomiei universitare. Managementul unei instituții de învățământ superior devine tot mai complicat și pretinde calificări speciale, inclusiv capacitatea de a menține o balanță corectă între raționalitatea pur academică și cea financiară. Pe măsura creșterii dimensiunilor, gestionarea unei universități se apropie tot mai mult de cea a unei companii, iar la nivelurile de vârf ale conducerii universităților începe să prevaleze raționalitatea de tip economic-financiar. Prevenirea unor consecințe negative a acestei tendințe asupra funcționalității academice ar putea fi asigurată prin limitarea dimensiunilor departamentelor (facultăților) și, eventual, multiplicarea diviziunilor funcționale orizontale.

Creșterea rapidă a dimensiunilor unor universități a generat unele dificultăți de ordin administrativ. Personalul tehnic administrativ al universităților a crescut într-un ritm mult mai lent comparativ cu numărul de studenți și profesori. De asemenea, mobilitatea personalului academic și administrativ s-a accentuat. Obligațiile compartimentelor administrative s-au diversificat și multiplicat. Reglementările privind gestionarea financiară și contabilă, regimul plăților și investițiilor se succed într-un ritm rapid. Toate acestea au provocat fie o supraîncărcare cu muncă a unor compartimente funcționale (personal, contabil, aprovizionare), fie dificultăți de adaptare la noile condiții ale vechilor funcționari. Între compartimentele funcționale și cele academice apar disensiuni, personalul didactic fiind nemulțumit de ritmul prea lent în care i se soluționează solicitările. Atribuțiile personalului administrativ aveau în perioada de dinaintea anului 1990 un mare grad de standardizare și repetitivitate. În prezent, personalului administrativ i se cere mai multă creativitate și inițiativă.

Creșterea dimensiunilor universităților și creșterea complexității administrării pretind recalificarea personalului administrativ și chiar formarea unor administratori specializați în domeniul învățământului superior. De asemenea, este necesară schimbarea tehnicilor administrative și mai ales computerizarea administrației. Marile universități din România au deja realizări semnificative în acest domeniu, deși la nivelul unor compartimente administrative se manifestă reticențe de teamă că ar urma o reducere a locurilor de muncă sau din blocajele psihice de adaptare la noile tehnici de muncă.

Structura teritorială a sistemului de învățământ superior

Începând cu anul 1990, structura teritorială a învățământului superior din România s-a diversificat. Anterior, majoritatea instituțiilor de învățământ superior erau concentrate în câteva centre mari: București, Cluj, Iași, Timișoara. În prezent, funcționează instituții de învățământ superior în peste 30 de localități. Au fost reînființate universitățile care funcționaseră în anii '60 - '70 și care au fost desființate la sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80. Argumentele în aceste situații au fost de două tipuri: nevoile locale și repararea erorilor comise de vechiul regim. Au fost însă înființate instituții de învățământ superior și în localități care nu au avut nici o tradiție academică. În acest ultim caz, rapiditatea cu care au fost înființate universitățile a antrenat scăderea standardelor academice cerute și practicate de marile universități: existența unui personal academic calificat suficient de numeros, existența unei infrastructuri minime de pornire (biblioteci, laboratoare, echipament didactic și de cercetare, campusuri). În aceste condiții, marile universități pretind protejarea numelui de universitate și instituirea unor criterii naționale de evaluare și acreditare. Controlul național al calității învățământului superior poate să apară ca o cerință contradictorie în condițiile extinderii autonomiei universitare. El apare însă ca un mijloc de frânare sau de stopare a proliferării facile a instituțiilor de învățământ superior.

Extinderea teritorială a unităților de învățământ superior a condus la atenuarea puternicelor disparități regionale ce s-au manifestat

în anii '80. Marile orașe continuă să concentreze cea mare parte a activităților universitare. În București, de exemplu funcționează circa 40% din potențialul universitar al țării (raportat la numărul de profesori și studenți). Din acest motiv, regiunea istorică Muntenia oferă cele mai mari posibilități de acces local în învățământul superior. Densitatea cea mai scăzută a instituțiilor de învățământ superior este în regiunea istorică Moldova; la fel și posibilitățile locale de acces în învățământul superior sunt cele mai scăzute în această regiune.

Pe termen scurt, posibilitățile de extindere în teritoriu a rețelei instituțiilor de învățământ superior sunt foarte reduse. Singura posibilitate care să corespundă standardelor academice normale o reprezintă extinderea noului sistem de învățământ la distanță, prin înființarea unor filiale locale a marilor universități. Aceste filiale ar urma să fie susținute de către marile universități, cel puțin la nivelul programelor de studii, personalului academic calificat, potențialului de cercetare, bazelor de documentare. Această soluție ar putea beneficia și de oportunitățile oferite de computerizarea rețelei academice naționale (interconectarea instituțiilor de învățământ superior). Ea ar contribui și la reducerea dificultăților infrastructurale cu care se confruntă marile universități (mai ales în ceea ce privește asigurarea serviciilor sociale pentru studenți). Practicarea unei asemenea soluții este condiționată și de reforma curriculum-ului, de diversificarea programelor, formelor și tipurilor de studii.

Statutul juridic al instituțiilor de învățământ superior

Din punctul de vedere al statutului juridic, în perioada comunistă nu a existat decât un singur tip de instituții de învățământ superior - cel public. Începând cu anul 1990, au luat ființă primele universități particulare. La sfârșitul anilor 1990, universitățile particulare au înrolat circa o treime din totalul studenților din România.

Apariția acestui tip de universități s-a făcut în condițiile în care nu au existat reglementări legale privind învățământul privat. Universitățile particulare nu au fost recunoscute de către Ministerul Educației Naționale și nici de către o altă instituție națională competentă în

problemele politicii educației. Acest fapt a atras după sine nerecunoașterea legală a diplomelor și certificatelor de studii emise de către ele. Abia după implementarea Legii privind acreditarea și recunoașterea diplomelor, situația juridică a instituțiilor particulare de învățământ superior s-a clarificat.

Domeniile de studii oferite de universitățile private sunt în majoritatea cazurilor similare cu cele oferite de universitățile publice. Unele universități private au promovat și domenii noi, care nu există în universitățile publice. Programele de studii ale universităților private nu diferă substanțial de cele de la universitățile publice. Situația se explică prin faptul că ele sunt elaborate în mod obișnuit de aceeași profesori (profesorii de la universitățile publice predau și la cele private), cât și din urmărirea intenționată a unei pregătiri similare cu cea de la universitățile publice, în vederea facilitării recunoașterii diplomelor.

Universitățile private își generează resursele de finanțare în principal sau exclusiv din taxele plătite de către studenți. Există deci o diferență importantă între studenții de la universitățile publice care beneficiază de școlarizare gratuită sau primesc burse și studenții plătitori de taxe de la universitățile private. Ambele formule sunt reconsiderate prin propunerile de reformă a învățământului superior ce vizează găsirea unei soluții de echilibru între gratuitatea completă (inclusiv acordarea unui număr mare de burse) și plata unor taxe mari. Plata de taxe din cadrul universităților private a incitat universitățile publice să se gândească la diversificarea surselor de finanțare și la identificarea unor noi posibilități de creștere a autofinanțării.

DINAMICA STRUCTURILOR CURRICULUM-ULUI

În perioada comunistă, curriculum-ul în universitățile românești era puțin diversificat. Exista o formă scurtă de învățământ superior pentru domeniile tehnice (subingineri) și pentru domeniile pedagogice (pregătirea de profesori pentru învățământul preuniversitar). Durata studiilor era de patru ani pentru domeniile științifice, umaniste, eco-

nomice și de cinci ani pentru domeniile ingineresti. Durata studiilor pentru învățământul seral era cu un an mai mare decât pentru învățământul la cursuri de zi.

Programele de studii pe institute, facultăți, secții erau foarte specializate, mobilitatea orizontală a studenților (între domenii de studii) era foarte scăzută și acceptată numai ca excepție. Specializarea studenților începea încă din primii ani de studii și era foarte accentuată. Certificatele și diplomele de studii menționau specializările înguste și limitau șansele de carieră profesională. Diminuarea locurilor de muncă într-un anumit sector de activitate provoca dificultăți mari în găsirea unui loc de muncă pentru cei care erau specializați doar în domeniul respectiv.

Începând din anul 1990, dar mai evident din anul 1993, s-a procedat la o restructurare a curriculumului. Această restructurare are mai multe dimensiuni:

a) Multietajarea studiilor concepută pe următoarele nivele:

- Studii de scurtă durată (2-3 ani), finalizate cu certificate de studii. În unele domenii, acestea sunt organizate de sine stătător, nefiind corelate cu studii de lungă durată în domeniul respectiv. Este cazul unor domenii în care se pregătesc tehnicieni cu o calificare superioară, dar care nu necesită o pregătire academică de lungă durată (biblioteconomie, secretariat, tehnică informatică etc.). În alte domenii, pregătirea de scurtă durată este numai o etapă a unei pregătiri de durată lungă. În aceste cazuri, studiile pot fi oprite după doi ani (absolvenții primesc un certificat de studii care le permite practicarea anumitor profesii) sau pot fi continuate.

- Studii de lungă durată (durata totală este de 4-5 ani). Există aici două variante: prima, în care studiile sunt organizate unitar, pe o perioadă de 4-5 ani, nefiind corelate cu studii de scurtă durată în domeniul respectiv; a doua variantă, în care primii 2-3 ani sunt destinați studiilor de scurtă durată, plus 3-2 ani pentru studii de specializare. Absolvenții primesc o diplomă și pot practica majoritatea profesiilor ce pretind studii superioare.

- Studii aprofundate (1-2 ani). Absolvenții primesc diplomă de master și au posibilitatea de a lucra în domeniile care cer o pregătire superioară de înalt nivel și specializată. Acest nivel poate fi organizat ca o etapă a curriculumului pentru anumite domenii restrânse (în care sunt acceptați doar deținătorii unei diplome de studii de lungă durată în domeniul respectiv) sau prin intermediul unor centre de studii aprofundate, cu caracter multidisciplinar la care sunt acceptați deținătorii unor diplome din diverse domenii (de exemplu, la programele de master în ecotehnice sunt acceptați biologi, ingineri, geografi, sociologi, economiști).

- Studii de doctorat cu o durată de 4-6 ani, din care primii doi ani într-un sistem de pregătire generală. În noua structură, doctoratul este conceput ca o parte a studiilor universitare și ca o etapă de trecere spre activitățile de cercetare.

Trecerea de la un nivel la altul se face cu condiția obținerii certificatului de studii (diplomei) de la nivelul imediat inferior și în urma unor concursuri. Structura pe niveluri este piramidală: de exemplu, numai 40-50% din deținătorii diplomei de licență sunt admiși la studiile de master și numai 20-25% din cei cu diplomă de master sunt admiși la studiile de doctorat. Raporturile cantitative dintre niveluri sunt stabilite de către instituțiile de învățământ superior și ele pot fi variabile de la un domeniu de studiu la altul, cât și în timp. Aceste raporturi se referă la partea din studiile universitare finanțată din bugetul public.

b) Flexibilitatea carierelor academice.

Din acest punct de vedere se urmărește creșterea mobilității orizontale a studenților între diverse domenii de studii, evitarea eșecurilor rezultate din neadaptarea unor studenți la cerințele curriculumului dintr-un anumit domeniu sau din obligativitatea continuării studiilor într-un domeniu pentru care studentul nu are aptitudini. Scopul principal al restructurării este constituirea de "punți" între diversele domenii de studii și oferirea posibilității ca studenții să contribuie la construirea propriilor lor cariere academice.

c) Multidimensionarea pregătirii (extinderea profilurilor pluridisciplinare).

Dificultățile de găsim a unui loc de muncă de către specialiștii cu pregătire foarte îngustă au crescut în perioada de tranziție spre economia de piață. Semnale care vin dinspre piața forței de muncă sunt concludente: noile locuri de muncă, oferite mai ales de către sectorul privat, pretind calificări mai largi (în mai multe domenii), cât și un minimum de calificare în utilizarea echipamentelor electronice. Restructurarea programelor de studii trebuie să ia în considerare noile cerințe ale pieței forței de muncă. Departamentele sau facultățile care nu răspund acestor solicitări își asumă responsabilitatea de a fi generatoare de șomeri. Specializările înguste și profunde, asigurate prin parcurgerea nivelurilor de master și doctorat, ar urma să fie destinate în principal activităților din învățământul superior și din cercetarea științifică.

d) Conectarea structurii curriculumului cu dinamica activităților industriale și sociale.

Învățământul superior are propria sa dinamică și propria sa raționalitate. Aceste dimensiuni nu pot fi însă exagerate, ajungându-se până la desconsiderarea cerințelor mediilor industriale, comerciale, sociale, culturale. Concepția potrivit căreia universitățile știu cel mai bine în ce trebuie să conștie pregătirea unui specialist, iar viitorii utilizatori nu au decât să accepte ceea ce le oferă universitățile, putea funcționa într-o anumită măsură în regimul comunist, dar ea poate fi catastrofală pentru universitățile care o practică în condițiile economiei de piață. Dacă universitățile nu se dezinteresează de șansele de activitate profesională ale absolvenților lor, atunci ele vor fi nevoite să-și adapteze programele la solicitările viitorilor utilizatori, atât din sectorul public cât și din cel privat. Această adaptare constituie și o posibilitate de generare de noi surse de finanțare. Este evident că învățământul superior nu mai poate fi susținut numai din bugetul public. Atragerea unor surse de finanțare dinspre companiile publice sau private sau din alte domenii este posibilă dacă universitățile își diversifică curriculum și organizează și alte forme de pregătire, cum ar fi cursuri de recal-

ficare a unor lucrători sau organizarea de programe speciale de pregătire, solicitate de anumiți utilizatori.

e) Extinderea autonomiei universitare în stabilirea curriculum-ului.

În perioada comunistă, programele de studii erau stabilite la nivel național și erau aplicate *ad litteram* în toate universitățile din țară. Începând cu anul 1990, universitățile au pretins autonomie în elaborarea programelor de studii, ceea ce a generat mari diferențe între programele din același domeniu de studii oferite de diverse universități. În prezent, s-a ajuns la un compromis între o mare diversitate de programe și un program național: anumite componente ale curriculum-ului sunt obligatorii pentru toate universitățile care organizează studii într-un anumit domeniu, iar alte componente sunt stabilite în mod independent de fiecare universitate. Raportul dintre partea comună și cea variabilă tinde să se modifice în favoarea părții variabile, pe măsura consolidării autonomiei universitare și pe măsură ce și universitățile nou create vor dobândi mai multă experiență și calificare în organizarea programelor de studii.

Cerința de asigurare a unei anumite omogenități a programelor de studii este argumentată prin caracterul național al diplomelor și certificatelor de studii oferite de diverse universități. O diversificare mare a programelor de studii poate conduce la o ierarhizare, mai întâi informală, a facultăților și universităților și poate antrena chiar limitarea recunoașterii naționale a diplomelor și certificatelor.

Restructurarea curriculum-ului în direcțiile prezentate anterior poate avea implicații pozitive. Ea asigură o reducere relativă a costurilor publice pentru învățământul superior; permite o mai puternică integrare a învățământului superior în ansamblul sistemului social; evită supraeducația (mai ales în domenii în care calificarea se poate obține prin studii de scurtă durată); crește gradul de internaționalizare a învățământului superior din România (facilitează mobilitatea studenților și profesorilor și crește șansele de recunoaștere internațională a diplomelor); contribuie la reducerea pierderilor în învățământ (abandon, întreruperi de studii); permite o mai mare ajustare a carierei academice

a studenților în raport cu aptitudinile lor și, în general, conferă o mai mare flexibilitate și adaptabilitate sistemului de învățământ superior.

Restructurarea curriculum-ului se confruntă cu unele obstacole ce se manifestă la două niveluri. Mai întâi, la nivelul unor departamente mai tradiționaliste, care se manifestă reticent sau chiar ostil în raport cu tentativele de reformă a învățământului superior. În unele cazuri, motivele sunt de ordin politic; dar în mod obișnuit, ele provin din absența disponibilităților psiho-sociale de adaptare a unor profesori la noile schimbări politice și sociale. În al doilea rând, unele obstacole provin din partea instituțiilor naționale coordonatoare ale învățământului superior, care argumentează necesitatea menținerii unui control central al dinamicii structurilor universitare. Există în această privință deosebiri notabile între instituțiile de învățământ superior. În mod obișnuit, marile universități acționează mai consistent în direcția restructurării, în timp ce universitățile mici, create recent, se manifestă mult mai conservator.

PRINCIPALELE DIRECȚII ALE REFORMEI SISTEMULUI DE CERCETARE ȘI DEZVOLTARE ÎN ROMÂNIA¹

1. CARACTERISTICI ALE SISTEMULUI DE CERCETARE ȘI DEZVOLTARE ÎN PERIOADA COMUNISTĂ

În perioada comunistă, sistemul cercetării științifice din România a acumulat disfuncționalități și blocaje importante:

- * Ambiția nerealistă a conducerii politice de dezvoltare economică autarhică s-a concretizat și în structurarea instituțională a sistemului de cercetare și într-o izolare tot mai accentuată de contextele științifice din alte țări.

- * Subdimensionarea sau chiar neglijarea completă în unele domenii a cercetării fundamentale. Majoritatea resurselor umane și financiare au fost orientate spre cercetarea aplicativă sau spre cea cu aplicare imediată în producție. Această politică a condus la adâncirea disparităților dintre România și celelalte țări europene în ceea ce privește posibilitățile de inovare științifică și tehnologică.

- * Tratarea discriminatorie a unor domenii de cercetare științifică; preferințe excesive acordate cercetării pentru industria grea și neglijarea unor domenii moderne de cercetare aplicativă.

---

1. Acest studiu este un rezumat actualizat al unui raport prezentat în Adunarea Parlamentară Europeană în luna iunie 1996.

* Limitarea drastică a cercetării științifice în instituțiile de învățământ superior, fapt ce a condus la distorsionarea misiunii acestor instituții. Separarea artificială a învățământului superior de cercetarea științifică.

* Structură piramidală a sistemului de cercetare științifică, cu mecanisme de control politic rigid asupra conținutului cercetării și asupra personalului de cercetare. Statutul social al cercetătorului din România era mult mai scăzut decât în celelalte țări din subregiune; angajarea și promovarea personalului de cercetare erau strict controlate politic și, în multe situații, erau realizate pe criterii extraștiințifice.

* Organizarea cercetării științifice în unități de mari dimensiuni, greu de condus și de organizat, puternic afectate de patologia birocratică.

* Puținătatea fondurilor alocate cercetării științifice și structură distorsionată a cheltuielilor de cercetare. Din acest fapt decurgea imposibilitatea modernizării echipamentelor, a utilizării unor consumabile scumpe necesare unor programe moderne de cercetare și menținerea unui nivel scăzut al salariilor.

* Dispersarea resurselor modeste pentru cercetare într-un număr mare de teme și probleme, greu sau imposibil de realizat în condițiile izolării de realizările științifice mondiale și în absența unei infrastructuri de cercetare adecvată.

* Neglijarea formării noilor generații de cercetători: necorelarea programelor universitare cu necesitățile în resurse umane ale institutelor de cercetare; blocarea intenționată a intrării tinerilor cercetători în sistem; forme depășite de formare postgraduală; acces întâmplător și sporadic la sursele de informare științifică din țările puternic dezvoltate.

* Divergențe crescânde între cercetarea științifică și industrie. Deși, în principiu, cercetarea științifică era puternic orientată spre producție, în realitate institutele de cercetare produceau o mare cantitate de cercetare nesolicitată, nenecesară sau imposibil de aplicat. Treptat, rupturile și conflictele dintre cercetare și industrie s-au adâncit, generându-se o atitudine de suspiciune sau chiar de ostilitate față de

cercetarea științifică. În mod paradoxal, în ciuda insistențelor de integrare a cercetării științifice cu producția s-a produs o izolare tot mai accentuată a acestora cu efecte negative asupra ambelor sectoare.

* Existența unui sistem ineficient de evaluare a rezultatelor cercetării și a valorificării rezultatelor cercetării. Acest fapt a generat numeroase nemulțumiri din partea industriilor care au început să devină tot mai reticente în ce privește oportunitatea plății taxelor pentru cercetare care le erau impuse.

* Datorită calității resurselor umane și competențelor manageriale, România a reușit să obțină unele performanțe notabile în unele sectoare de cercetare (utilaj petrolier, instalații petrochimice, construcții de nave și tractoare, unele tipuri de mașini unelte și în asimilarea în producție a unor produse relativ complexe: autoturisme, autocamioane, calculatoare, avioane, elicoptere etc.). Programele de cercetare din domenii strategice, cum ar fi informatica, microelectronica, biotehnologiile, știința materialelor, sunt însă mult rămase în urmă sau abia au demarat (Simionescu et al., 1994).

2. CARACTERISTICI ALE SISTEMULUI DE CERCETARE ȘI DEZVOLTARE ÎN PERIOADA DE TRANZIȚIE

În perioada de după 1990, sistemul de cercetare și dezvoltare (C&D) din România a fost supus unor transformări rapide care nu au produs însă o reformă radicală. Moștenirea perioadei comuniste continuă să reprezinte un obstacol important atât din punct de vedere instituțional cât și din punct de vedere economic, politic și psihosocial.

Principale modificări au constat în:

* Reorganizarea administrativă a sistemului de C&D: dezmembrarea vechii structuri piramidale; reorganizarea Academiei Române; revitalizarea cercetării științifice în învățământul superior.

* Schimbarea parțială a cadrului legislativ care reglementează organizarea cercetării științifice. Din punct de vedere legislativ, domeniul este reglementat doar provizoriu; mai multe proiecte de lege privind cercetarea științifică nu au fost finalizate sau discutate de Parlament. Chiar și în condițiile unor reglementări parțiale sau provizorii, se poate constata o creștere importantă a autonomiei institutelor de cercetare.

* Demararea unui proces de privatizare în domeniul cercetării științifice, îndeosebi cea aplicativă, proces cu efecte foarte controversate.

* Introducerea parțială a unor mecanisme competitive în alocarea fondurilor pentru cercetare și a unor proceduri de auditare.

Sistemul C&D din România cuprinde în prezent trei sectoare importante: unitățile de cercetare finanțate de Ministerul Cercetării și Tehnologiei, institutele de cercetare ale Academiei Române și institutele de cercetare din cadrul învățământului superior. Unele institute de cercetare au statut de societăți comerciale, iar altele au un statut ambiguu (funcționează ca societăți comerciale și au și o finanțare parțială din bugetul public). Deși s-a ameliorat în perioada 1993-1999, comunicarea dintre componentele sistemului de C&D continuă să fie limitată și sporadică (Gaillard, 1993).

Problemele cu care se confruntă cele trei sectoare ale C&D prezintă unele aspecte comune dar și diferențe, mai ales în ceea ce privește posibilitățile de reformă și rezultatele deja obținute în procesul de reformă.

Academia Română și instituțiile de învățământ superior sunt orientate în principal spre cercetarea fundamentală, în timp ce institutele finanțate prin Ministerul Cercetării și Tehnologiei sunt orientate în principal spre cercetarea aplicativă. Separarea instituțională a tipurilor de cercetare este discutabilă și mai curând retorică decât efectivă. Pretențiile de monopolizare a unui tip de cercetare de către una dintre cele trei componente ale sistemului de C&D ocultează de multe ori lipsa unor progrese evidente în domeniul cercetării fundamentale. Un număr mare de cercetători lucrează în domeniul cercetărilor funda-

mentale, însă resursele disponibile (volumul resurselor financiare și, în unele sectoare, calitatea resurselor umane) sunt mult reduse comparativ cu misiunile ambițioase asumate. Concentrarea eforturilor cercetării fundamentale doar spre anumite domenii și susținerea centrelor de excelență reprezintă măsuri cu costuri instituționale și sociale importante pe care puține instituții sunt dispuse să și le asume.

Cele trei componente ale sistemului de C&D sunt într-o relativă competiție (pentru fonduri sau pentru monopolizarea unor tipuri sau domenii de cercetare); tentativele de recentralizare a sistemului coexistă cu practicile de autonomie sectorială sau instituțională. Sectorul cercetării universitare s-a manifestat cel mai dinamic, atât în ce privește numărul cercetătorilor, valoarea contractelor de cercetare cât și în ce privește mecanismele de organizare și finanțare a cercetării.

Schimbările produse în ultimii cinci ani nu au eliminat decât parțial vechile dificultăți și disfuncționalități. Sistemul de C&D din România continuă să prezinte numeroase **puncte și situații critice**.

Scăderea cererii sociale de cercetare științifică

Acest fapt se explică prin mai mulți factori. Declinul producției industriale a generat o criză în lanț cu efecte și asupra cererii de cercetare. Pe termen scurt, o creștere rapidă a cererii de cercetare științifică internă este puțin probabilă. Dificultățile financiare ale întreprinderilor industriale de stat și ritmul lent al investițiilor străine reprezintă obstacole importante în calea unei reforme radicale a sistemului de C&D, reformă care ar fi absolut necesară pentru accelerarea tranziției la economia de piață. Aparent, avem de a face cu un cerc vicios: sistemul de C&D nu se poate reforma fără sprijinul industriilor, iar industriile nu se pot reorganiza în logica economiei de piață fără contribuția cercetării științifice.

În al doilea rând, relativa liberalizare economică a permis importul de brevete și licențe, de tehnologii de producție din țările avansate și a diminuat interesul pentru cercetarea aplicativă internă, relativ depășită în multe domenii.

În al treilea rând, s-a produs și o penalizare de către industrii a cercetărilor nesolicitate sau nenecesare din perioada anterioară. Acest fapt a fost pus în evidență și prin refuzul unor companii industriale de a plăti taxa specială pentru cercetarea științifică, agravându-se astfel dificultățile financiare ale unităților de cercetare finanțate public.

Separarea cercetării științifice de potențialii beneficiari

În ciuda unor eforturi evidente de reconectare a cercetării cu industriile, unitățile de cercetare continuă să acționeze relativ izolat față de posibili beneficiari. Ele inventează bunuri și procese pe care le direcționează spre beneficiari probabili. Principala legătură o reprezintă contractele de cercetare încheiate cu Ministerul Cercetării și Tehnologiei. Riscul ca rezultatele cercetării să nu fie utilizate este foarte mare (Davis, 1993). Se estimează că doar 30% din temele de cercetare finanțate răspund în mod real necesităților utilizatorilor (Sandu, 1993). În această situație, companiile preocupate de inovarea tehnologică preferă să se adreseze direct unităților de cercetare.

Separarea cercetării de producție este în detrimentul ambelor părți: în absența inovării de procese și de produse, industriile continuă să fie necompetitive sau puțin competitive, iar în absența cererii din partea industriilor și a finanțării corespunzătoare, cercetarea își diminuează serios șansele de supraviețuire. Blocajul canalelor de transfer tehnologic sau, în unele domenii, inexistența acestor canale reprezintă una dintre principalele disfuncționalități ale organizării, finanțării și managementului sistemului de C&D din România.

Finanțarea precară a cercetării științifice

În România, ponderea cheltuielilor pentru cercetare în PIB reprezintă 1/3 din ponderea medie a acestor cheltuieli în țările dezvoltate. Ponderea alocațiilor pentru cercetare în bugetul de stat este mai mică de 0.5%.

Principală sursă de finanțare rămâne bugetul public. Eforturile de diversificare a surselor de finanțare sunt insuficiente și neconvergente (Simionescu et al. 1994). Sectorul industrial privat este insuficient dezvoltat pentru a reprezenta o sursă importantă de finanțare. Aprecierea privind rolul sectorului privat în generarea de cerere și fonduri de cercetare trebuie considerată cu multă prudență datorită absenței informațiilor și statisticilor în acest domeniu. Unele studii de caz au pus în evidență o cerere incipientă de cercetare pe care sectorul privat o adresează unităților de cercetare românești (Gaillard, 1994).

Majoritatea fondurilor pentru cercetare sunt orientate spre cercetarea aplicativă și dezvoltarea experimentală. Această structură este defavorabilă cercetării științifice fundamentale, mai ales dacă se ia în considerare faptul că denumirea de cercetare aplicativă este în unele situații folosită abuziv pentru a masca unități de microproducție care utilizează fondurile publice pentru cercetare fără a produce cercetare.

Cu excepția cercetării științifice universitare, nu s-a generalizat alocarea competitivă a fondurilor. În totalul fondurilor pentru cercetare alocate institutelor finanțate de Ministerul Cercetării și Tehnologiei și institutelor Academiei Române, ponderea fondurilor discreționare este relativ scăzută. Majoritatea cheltuielilor sunt destinate pentru plata salariilor și cheltuielilor de întreținere. Situația cea mai dramatică din acest punct de vedere o au institutele care aparțin Academiei Române: în perioada 1990-1999, ponderea cheltuielilor pentru dezvoltare din aceste institute a fost de 5-10% (în domeniul științelor sociale și umane, ponderea este și mai mică). În condițiile în care fondurile alocate institutelor de cercetare permit, în primul rând supraviețuirea acestora ca instituții, posibilitățile extinderii alocărilor competitive sunt foarte reduse. Această situație este imputabilă nu numai insuficienței fondurilor alocate cercetării ci și eficienței scăzute a utilizării fondurilor existente și practicării unor politici în care criteriul protecției sociale a salariaților (cercetătorilor) primează în raport cu criteriile competiției și eficienței. Principala critică care poate fi adusă acestui

sistem este că se finanțează mai curând cercetătorii decât cercetările acestora.

Institutele de cercetare care funcționează în regim de societăți comerciale se confruntă cu dificultăți financiare serioase, întrucât posibilitățile lor de autofinanțare sunt foarte limitate (Katz, 1993; Naum et al, 1993). Analiza situației acestei categorii de unități de cercetare indică faptul că privatizare a fost prematură și insuficient pregătită, că un principiu corect a fost aplicat într-un moment greșit (World Bank, 1994).

Infrastructura de cercetare este insuficientă, depășită sau inutilizabilă.

Ponderea investițiilor în echipamente noi a scăzut rapid după 1989. Se continuă, de altfel, o tendință mai veche, care a început să se manifeste de la mijlocul anilor '70, odată cu deteriorarea situației economice generale a țării. Printre primele sectoare afectate de criza economică de durată au fost învățământul superior și cercetarea științifică. Absența investițiilor în infrastructura de cercetare a contribuit la adâncirea decalajelor dintre România și țările dezvoltate.

În prezent, există doar "insule" de excepție, institute de cercetare care dispun de o dotare relativ modernă, comparabilă cu cea existentă în țările dezvoltate și care sunt capabile din punct de vedere al dotărilor să realizeze cercetare de vârf. Domeniile competitive din acest punct de vedere sunt microbiologia, telecomunicațiile, aeronautica, cercetarea tehnologică pentru mijloace de transport (automobile, autocamioane, locomotive), unele sectoare de agrotehnologii, cercetarea în domeniul construcțiilor civile, unele domenii ale cercetării medicale și farmaceutice, fizica atomică, chimia compușilor anorganici, petrochimie.

Infrastructura de cercetare existentă este folosită sub capacități mai ales datorită slabei cooperări orizontale dintre unitățile de cercetare. După perioada comunistă a apărut o reacție antiolectivistă manifestată și prin dorința de folosire exclusivă a echipamentelor. Principiul utilizatorilor multipli este relativ greu acceptat.

Cercetarea științifică din România a obținut unele realizări notabile în domenii mai puțin exigente în infrastructură de cercetare (lingvistică, sociologie, filosofie, antropologie, matematică, istorie). Aceste realizări au fost posibile datorită unei calități deosebite a resurselor umane. În unele dintre aceste domenii s-au constituit școli științifice de prestigiu internațional. Dar nici în aceste domenii nu se mai poate conta doar pe calitatea resurselor umane, întrucât și cercetarea în domeniul umanităților și științelor sociale devine tot mai dependentă de o infrastructură de cercetare modernă.

Disfuncționalități în structura și în managementul resurselor umane

La începutul anilor '90, în activitatea de C&D din România era ocupată circa 1.5% din populația activă, pondere superioară față de unele țări dezvoltate. În anii 1990-1995, numărul persoanelor active în sistemul de C&D a scăzut cu peste 40%. Tendința de scădere a continuat rapid și în perioada de după 1995. Situația resurselor umane este foarte diferită de la un sector la altul: în cercetarea universitară numărul cercetătorilor a crescut și continuă să crească; în institutele Academiei Române a crescut la începutul perioadei, iar în prezent este stagnant; în institutele finanțate de Ministerul Cercetării și Tehnologiei numărul cercetătorilor a scăzut continuu. Aceste tendințe au produs ajustări normale în structura distorsionată de personal din perioada comunistă (supradimensionarea domeniilor ingineresti și îndeosebi a cercetării aplicative pentru industria grea).

Cea mai mare parte a potențialului uman de cercetare continuă să fie folosit în domeniul științelor ingineresti și tehnologiei, deși cererea de cercetare în aceste domenii a scăzut mult în ultimii cinci ani. Deși ca volum total, resursele umane sunt suficiente pentru menținerea și dezvoltarea sistemului de C&D, intervin importante disfuncționalități structurale: ponderea relativ scăzută a personalului cu pregătire superioară (circa 35% în anul 1994); tendința de îmbătrânire a forței de muncă din activitățile de cercetare (această tendință se accentuează datorită numărului scăzut al intrărilor de tineri și faptului

că plecările din sistem sunt în principal generate de tineri). Excepție de la această tendință face cercetarea din învățământul superior unde majoritatea celor intrați în sistem sunt tineri și majoritatea celor plecați sunt persoane de vârstă postactivă.

Nu există un sistem de evaluare a calității resurselor umane de cercetare. Indicatorii de comparație folosiți la nivel internațional arată, de exemplu, că producția științifică pe cercetător (măsurată prin publicații, participări la reuniuni științifice internaționale etc.) este de circa de două ori mai scăzută în România față de alte țări din Europa Centrală și de Est. Tentativele de evaluare a cercetătorilor din institutele Academiei sau din unele institute finanțate de Ministerul Cercetării și Tehnologiei nu fost finalizate sau nu au condus la rezultate relevante, deși se recunoaște faptul că slabele performanțe obținute vreme îndelungată de circa 1/3 din cercetători nu ar justifica menținerea lor în sistem.

Calitatea resurselor umane de cercetare la intrarea în sistem (la absolvirea unei universități sau la obținerea titlului de doctor) este comparabilă cu cea a tinerilor din țările dezvoltate. Dificultățile intervin în modul de utilizare a acestor potențialități. Atracția tinerilor spre activitățile de cercetare științifică s-a diminuat datorită nivelului scăzut al veniturilor cât și datorită deficiențelor de descoperire, selecție, formare și promovare a talentelor.

Disfuncționalități legislative

Incoerența legislativă a reglementărilor referitoare la activitățile de C&D, provenită din coexistența unor reglementări noi, tranzitorii și a unor reglementări vechi instituite din perspectiva statului comunist reprezintă principalul blocaj legislativ al programelor de reformă (Zaman, 1993). Divergența dintre noile contexte în care se realizează activitatea de cercetare științifică și vechile reglementări administrative și financiare provoacă derută și generează inconsecvență în aplicarea unor măsuri de reformă. În același timp, trebuie recunoscut faptul că blocajele legislative ale programelor de reformă nu sunt atât de puternice cum se pretinde; deseori, ele sunt invocate drept scuze pentru a

acoperi ezitățile unităților de cercetare de a se implica în programe radicale de reformă.

3.PRINCIPALELE DIRECȚII ALE REFORMEI SISTEMULUI DE C&D

Reforma sistemului de C&D este mai complexă și mai dificilă decât în alte sectoare de activitate. Cea mai mare parte a sistemului de cercetare este puternic corelată cu activitățile economice, iar o reformă substanțială în cercetarea aplicativă nu poate avea loc în absența unor progrese importante în reformele sectoarelor economice.

Analizele întreprinse sub auspiciile Băncii Mondiale au condus la concluzia că reforma sistemului de C&D din România trebuie să parcurgă mai multe etape intercorelate (World Bank, 1994). În primul rând este necesară o reorganizare a actualului sistem care să conducă la reducerea dimensiunilor și costurilor sectorului de cercetare public. Cele mai multe unități de cercetare aplicativă ar trebui privatizate, transferate spre industrii sau desființate. În al doilea rând, se impun măsuri de sprijinire a firmelor mici și mijlocii prin asistență pentru modernizare tehnologică, facilități fiscale etc. În al treilea rând, este necesară o reformă radicală a actualului sistem de finanțare. Este evident că folosirea majorității fondurilor de cercetare pentru finanțarea unor unități publice de cercetare aplicativă poate afecta în mod dramatic întregul sistem de C&D. În al patrulea rând este necesară o reconectare a cercetării cu utilizatorii și reconceperea întregului sistem de transfer tehnologic.

3.1. Reorganizarea sistemului de C&D

Luând în considerare resursele publice disponibile pentru finanțarea cercetării în prezent și faptul că nu se pot anticipa creșteri substanțiale pe termen scurt și mediu, rezultă că actuala rețea a unităților publice de cercetare nu poate fi adecvat finanțată. Această rețea

este supradimensionată atât în raport cu resursele financiare cât și cu rezultatele pe care le produc unitățile care o compun. În aceste condiții se impune o redimensionare a întregii rețele prin reducerea numărului de institute și de cercetători care au ca sursă unică sau principală de finanțare bugetul public.

Această redimensionare se poate realiza în primul rând prin mecanisme de auditare a unităților de cercetare. Ministerul Cercetării și Tehnologiei a început, cu sprijinul Uniunii Europene, un larg proces de auditare a unităților pe care le finanțează. Academia Română realizează cu efort propriu un proces similar. Rezultatele obținute prin aceste auditări nu au condus însă la măsuri practice importante.

Privatizarea reprezintă o a doua posibilitate de raționalizare a sistemului. Transformarea unor unități de cercetare în societăți comerciale indică că o asemenea cale este fezabilă. Este adevărat că șansele de privatizare sunt puternic diferențiate, iar capitalurile disponibile în acest scop sunt foarte modeste.

În ce privește Academia Română, se impune reconsiderarea actualului ei rol dual de instituție de consacrare științifică și de administrator al unei rețele relativ largi de institute de cercetare. Pretenția Academiei de a fi principală agenție de finanțare a cercetării fundamentale vine în contradicție cu statutul ei de administrator al unui număr mare de institute de cercetare fundamentală. O soluție posibilă ar fi menținerea de către Academia Română doar a rolului de instituție de consacrare și de agenție de finanțare a cercetării fundamentale realizată în institute din afara ei. O asemenea soluție tinde să fie practică de majoritatea țărilor din centrul și estul Europei care au avut un sistem similar de organizare a academiilor de științe (OECD, 1994).

Redezvoltarea cercetării fundamentale în instituțiile de învățământ superior reprezintă un element cheie al restructurării sistemului de C&D (Eisemon, Sheehan, Mihăilescu, Davis, 1993). Prin aceasta, universitățile și-ar redobândi misiunea lor normală de unități de învățământ și de cercetare și ar putea fi utilizat un potențial important de

resurse (umane, echipamente de cercetare, surse de documentare, comunicări internaționale etc.).

3.2. Schimbarea sistemului de finanțare.

Aceasta se poate realiza prin diversificarea resurselor, introducerea sau extinderea mecanismelor competitive de alocare a fondurilor, creșterea eficienței utilizării resurselor și creșterea responsabilității financiare a unităților de cercetare.

Finanțarea cercetării se impune a fi diferențiată în acord cu profilul unităților de cercetare: unități de cercetare aplicativă, unități de cercetare fundamentală aparținând instituțiilor de învățământ superior sau Academiei Române (Duma, 1993). Este recomandabilă o combinație a diverselor tipuri de finanțare: de bază, pe bază de granturi competitive, strategică. Ponderea acestor tipuri de finanțare ar trebui să varieze în raport cu profilul unității de cercetare: în cazul unităților de cercetare aplicativă, predominantă ar trebui să fie finanțarea pe bază de contracte directe cu industriile; în cazul unităților de cercetare fundamentală, bugetul public ar urma să asigure o finanțare de bază și, gradual, să crească ponderea finanțării competitive. Prin intermediul unor programe strategice, ar urma să se asigure finanțarea unor domenii puțin sau deloc corelate cu cererea pieței sau a unor domenii afectate de conjuncturile economice defavorabile dar care sunt necesare pentru menținerea și dezvoltarea sistemului social. Treptat, la nivelul tuturor componentelor sistemului de C&D, ar urma să crească ponderea finanțării private (corelat și cu redemararea creșterii economice).

În cazul Academiei Române, o sursă principală de finanțare o poate reprezenta recuperarea fostului patrimoniu, confiscat în perioada comunistă. Acest patrimoniu ar putea fi generator de venituri care să fie folosite în finanțarea unor programe de cercetare fundamentală sau a unor programe strategice.

Progrese notabile s-au înregistrat în reforma sistemului de finanțare a cercetării universitare. În anul 1994 a fost constituit Consiliul Național al Cercetării Științifice Universitare care organizează competiții pe proiecte. Noul sistem nu este doar un simplu mecanism

de alocare competitivă a unor fonduri; el a produs și o serie de schimbări culturale la nivelul mentalităților și atitudinilor cercetătorilor și managerilor unităților de cercetare. Experiența Consiliului Național al Cercetării Universitare probează că introducerea mecanismelor de finanțare competitivă este posibilă și benefică.

Diversificarea resurselor de finanțare a cercetării științifice este o condiție esențială a supraviețuirii și dezvoltării sistemului de C&D (Mihăilescu, Vlăsceanu, Zamfir, 1994). Studiile întreprinse în acest domeniu au pus în evidență o gamă relativ largă de surse de finanțare (Simionescu et al. 1994):

a) bugetul de stat care continuă să fie principala sursă de finanțare;

b) fondul special de cercetare constituit printr-o taxă specială de 1% aplicată tuturor companiilor comerciale (acest fond a fost foarte controversat încă de la constituire și se colecta foarte greu. Companiile plătitoare au refuzat adesea să plătească taxa de 1% pe motiv că nu-i pot controla utilizarea și nu beneficiază de sumele plătite. Începând cu anul financiar 1995 fondul special a fost suprimat, întreaga finanțare rămânând pe seama bugetului de stat);

c) fonduri proprii ale companiilor comerciale (îndeosebi prin contractarea directă de către acestea a unor teme de cercetare și prin cofinanțarea unor proiecte de cercetare). Redresarea economică din anul 1994 a condus la o ușoară creștere a cererii de cercetare, mai ales prin intermediul contractării directe a unor teme. Acest fapt pune în evidență existența unor disponibilități de finanțare din această sursă, dar care continuă să fie relativ modestă până când nu se va produce o redresare economică semnificativă;

d) fonduri alocate de Fondul Proprietății de Stat (pentru moment, aceasta este o sursă nesemnificativă, mai ales în condițiile în care Fondul Proprietății de Stat administrează întreprinderi puțin rentabile sau nerentabile care sunt, în multe cazuri, subvenționate de la bugetul de stat);

e) fonduri din taxe de roialitate și din sponsorizări;

f) fonduri provenind din bugetele comunităților locale (pe termen scurt și mediu, este puțin probabil ca să se genereze o finanțare semnificativă din aceste surse);

g) fonduri obținute din finanțare externă prin participare la competițiile internaționale. În anumite domenii (biologie, medicină, resurse alimentare, științe sociale) finanțarea externă este și în prezent semnificativă (Șerbănescu et al., 1993). În alte domenii, ea va continua să aibă un rol neglijabil pe termen scurt și mediu atât datorită intensificării competiției internaționale cât și datorită competitivității reduse a unităților de cercetare din România în unele domenii de cercetare.

Experiența României din perioada 1990-1999 în domeniul finanțării cercetării arată că diversificarea surselor de finanțare prin mijloace fiscale (taxe, impozite, fonduri speciale) nu reprezintă o soluție de durată.

Extinderea competitivității și a ponderii finanțării private vor avea două consecințe importante. Pe de o parte, ameliorarea situației financiare a unor unități de cercetare și, corelat, creșterea capacității acestora de a realiza cercetare de performanță. Pe de altă parte, noul sistem de finanțare va eroda capacitatea de supraviețuire a unor unități de cercetare insuficient de performante sau competitive. Un efect social previzibil al noului sistem de finanțare va fi creșterea șomajului în sistemul de C&D.

Luând în considerare dinamica previzibilă a fondurilor publice alocate pentru cercetarea științifică se poate ușor anticipa că dificultățile în finanțare vor continua pe termen scurt și mediu. În aceste condiții, o soluție posibilă ar fi orientarea unei părți importante a fondurilor pentru cercetare spre un număr redus de *centre de excelență* capabile să realizeze performanțe în mod competitiv. Distribuirea fondurilor de cercetare la un număr mare de unități, pe motive mai curând de echilibru social și regional decât de merit științific, este inefficientă iar, pe termen lung, afectează competitivitatea întregului sistem.

3.3. Reabilitarea infrastructurii de cercetare

Rezultatele cercetării fundamentale și aplicative sunt, în mod evident, dependente și de calitatea resurselor materiale utilizate. În majoritatea unităților de cercetare echipamentele folosite sunt depășite sau neutilizabile din lipsă de consumabile. În absența unei modernizări de proporții a echipamentului existent nu se pot sconta performanțe remarcabile chiar dacă resursele umane ar fi de cea mai bună calitate. Reabilitarea infrastructurii de cercetare se poate realiza doar prin importuri masive de echipamente. Pentru aceasta sunt importante fonduri importante obținute din exterior (credite rambursabile, granturi, donații, alte forme de asistență tehnică).

3.4. Reconnectarea cercetării aplicative cu utilizatorii finali. Reorganizarea transferului tehnologic.

Transferul tehnologic și valorificarea rezultatelor cercetării continuă să fie probleme extrem de dificile. Ministerul Cercetării și Tehnologiei consideră că o soluție ar fi constituirea unei Agenții Naționale de Transfer Tehnologic și a unei rețele de centre regionale specializate în valorificarea rezultatelor cercetării (Simionescu et al., 1994). În paralel, ar urma să se folosească măsuri financiare și fiscale prin care să se stimuleze industriile să utilizeze rezultatele cercetării științifice (reduceri de taxe și impozite, acordarea de împrumuturi cu dobânzi reduse, reducerea sau scutirea de taxe vamale pentru importurile destinate promovării de tehnologii și produse noi). Soluțiile propuse până în prezent vizează mai ales folosirea unor mecanisme ale statutului în asigurarea transferului tehnologic și mai puțin producerea unor reorientări profunde a atitudinilor utilizatorilor finali.

Reconnectarea cercetării aplicative cu utilizatorii finali se poate realiza pe mai multe căi:

a) Dezvoltarea de către companiile productive a unor sectoare de cercetare care să răspundă direct nevoilor acestor companii. În aceste unități de cercetare ar putea fi atrași cercetătorii competenți care se vor disponibiliza prin restructurarea cercetării aplicative finanțate din bugetul public.

b) Participarea utilizatorilor finali la luarea deciziilor de alocare a fondurilor de cercetare. În prezent participarea utilizatorilor finali la luarea deciziilor este mai curând simbolică și de decor decât efectivă. Dacă nu se produce o schimbare radicală în acest domeniu, unitățile de cercetare vor continua să inoveze produse și procese nesolicitate și nevandabile.

c) Dezvoltarea unei piețe a inovațiilor de produse și de proces; practicarea de către unitățile de cercetare a unei strategii active de comercializare a inovațiilor lor în locul atitudinii pasive din prezent care constă în așteptarea unui posibil utilizator și cumpărător.

d) Creșterea mobilității persoanelor cu înaltă calificare între institutele de cercetare, universități și industrii (Sisești, 1994).

3.5. Reorganizarea utilizării resurselor umane.

Obiectivele principale ale reformei în domeniul resurselor umane sunt: creșterea eficienței utilizării resurselor umane existente; evitarea și limitarea pierderilor de resurse prin migrarea spre alte sectoare de activitate; atragerea de noi resurse competente; reechilibrarea structurii personalului pe domenii de activitate și pe tipuri de cercetare; stimularea creativității (Simionescu et al., 1994).

Aceste obiective ar putea fi realizate prin următoarele măsuri:

a) introducerea unor mecanisme de evaluare a cercetătorilor;

b) reorientarea personalului de cercetare spre domenii deficitare și reducerea personalului din domenii supradimensionate;

c) stabilirea unor noi proceduri de selecție, formare și recalificare a personalului de cercetare;

d) reglementarea regimului și protecției proprietății intelectuale;

e) dezvoltarea cooperării cu universitățile în formarea și recalificarea personalului de cercetare;

f) stimularea mobilității interinstituționale și intersectoriale; stimularea mobilității internaționale;

g) stimularea cercetătorilor de performanță. Tratamentul egalitar aplicat cercetătorilor inhibă creativitatea și favorizează ernigrațiile. Formarea unităților de cercetare de excelență și stimularea cercetătorilor de excelență reprezintă singura modalitate de păstrare în sistem a potențialului uman valoros.

Reforma în domeniul resurselor umane va avea, fără îndoială, consecințe individuale neplăcute. Categoriile cele mai afectate vor fi cele din domeniul cercetării aplicative tehnologice și agricole și, mai ales, persoanele în vârstă de peste 50 de ani. Pe termen scurt și mediu este probabilă apariția unui șomaj important, îndeosebi în domeniile în care posibilitățile de reconversie profesională sunt reduse fie datorită unor blocaje sectoriale (redresarea economică lentă a unor sectoare industriale), fie datorită unor indisponibilități individuale (vârstă înaintată, nivel de calificare redus, calificare depășită).

Raționalizarea utilizării resurselor umane din sistemul de C&D constituie o măsură urgentă prin care să se asigure flexibilizarea sistemului și creșterea eficienței.

3.6. Intensificarea comunicării științifice internaționale

Căile de realizare a acestui obiectiv sunt ușor identificabile:

a) programe de formare profesională sau recalificare în mari centre de învățământ și cercetare din țările dezvoltate;

b) programe comune de cercetare; participarea la programele de cercetare regionale, pan-europene sau internaționale;

c) importul de carte științifică și de reviste științifice;

d) conectarea unităților de învățământ superior și de cercetare la rețele electronice științifice internaționale. Acest proces a început încă din 1990 și, în cele mai multe cazuri, a fost realizat doar cu resursele proprii ale unităților interesate. Un progres important în această privință pretinde însă fonduri importante de care unitățile de cercetare nu dispun. Apelul la resurse externe este imperativ.

În activitatea de intensificare a cooperării științifice internaționale, comunitatea științifică din România ar putea beneficia în mod

semnificativ de legăturile cu cecetătorii români expatriați: acces la informații și la fonduri, integrarea în programe colaborative, facilitarea transferului de tehnologie, invitații la manifestări științifice internaționale etc. (Gaillard, 1993).

3.7. Schimbarea managementului sistemului de C&D

Crearea unui sistem modern de management a sistemului de R&D bazat pe o rețea de organisme (consilii de cercetare) autonome și semiautonomie care să asigure programarea strategică și echilibrarea diferitelor interese constituie principala soluție în acest domeniu (Sisești, 1994).

În anul 1993, a fost elaborat un proiect de reorganizare a managementului sistemului de C&D (Simionescu et al., 1994). Acest proiect prevede mai multe componente:

a) La nivelul comunității științifice:

- Colegiul Național Consultativ pentru Cercetare Științifică și Dezvoltare Tehnologică cu atribuții în elaborarea strategiei C&D la nivel național, corelarea interdisciplinară și intersectorială a programelor de cercetare;

- Consiliile Cercetării cu competențe în elaborarea programelor și subprogramelor pe domenii. Aceste consilii au doar un rol consultativ;

- Academia Română în calitate de coordonator principal al cercetării fundamentale și academiile specializate care au competențe similare cu ale consiliilor cercetării;

- Fondul Român pentru Știință care are rolul de agenție de granturi.

b) La nivel executiv:

- Consiliul pentru Știință și Tehnologie (organism interministerial care avizează Guvernul în domeniul politicii științei);

- Ministerul Cercetării și Tehnologiei ca principal coordonator de programe de cercetare și principal organism de finanțare a cercetării;
- Ministerul Educației Naționale cu competențe în organizarea și finanțarea cercetării universitare;
- Ministerul Finanțelor și alte ministere interesate în activitatea de C&D.
- Fondul Proprietății de Stat ca una din principale agenții de finanțare a cercetării aplicative;
- Agenția de transfer tehnologic și valorificare, coordonată de Ministerul Cercetării și Tehnologiei, cu atribuții în valorificarea cercetării.

Această propunere de reorganizare a managementului sistemului de C&D a rămas doar în faza de intenție, întrucât a constituit obiectul a numeroase controverse între cele trei componente principale ale sistemului de R&D. Rezerva majoră, manifestată îndeosebi de către subsistemul cercetării universitare, a fost că formula managerială propusă menține o puternică centralizare administrativă, cu un rol decisiv al Ministerului Cercetării și Tehnologiei (statutul consultativ al diverselor organisme propuse nu garantează o descentralizare a organizării și deciziei). Criticile formulate au menționat, de asemenea, că noua formulă de management nu permite o ameliorare substanțială a participării utilizatorilor finali la luarea deciziilor și nu garantează alocarea competitivă a fondurilor de cercetare. Reorganizarea managementului sistemului de C&D din România continuă să rămână o problemă deschisă.

Eliminarea monopolului statal în organizarea, finanțarea, conducerea și controlul sistemului de cercetare continuă să fie un obiectiv doar parțial realizat. Tendințele de autonomie manifestate în primul rând de cercetarea universitară și de Academia Română indică că un asemenea monopol nici nu mai este posibil de realizat.

Restructurarea sistemului de C&D trebuie să fie însoțită și de reorganizări instituționale, de creșterea autonomiei unităților de cercetare și de ameliorarea managementului lor. Formarea managerilor

reprezintă un aspect important al reformei sistemului cu efecte considerabile asupra celorlalte componente ale reformei.

REFERINȚE

- CRÎȘAN, I., V. PARAUȘANU, *The management of Research in Romania*, Bucharest, Working Party on Higher Education, Research and Technology, 1993, processed.
- DAVIS, C., *Institutional Frameworks for Autonomy. Effectiveness and Accountability in the Romanian National System of Innovation*, Bucharest, Working Party on Higher Education, Research and Technology, 1993, processed.
- DUMA, M., *The Financing of Technological Research*, Bucharest, Working Party on Higher Education, Research and Technology, 1993, processed.
- EISEMON, T. O., J. SHEEHAN, I. MIHĂILESCU, and C.H. Davis, *Higher Education Reform in Romania*, 1994.
- GAILLARD, J., *Romanian Scientists: A Survey*, Bucharest, Working Party on Higher Education, Research and Technology, 1993, processed.
- GOVERNMENT OF ROMANIA, *The Governing Program. Strategy for Economic and Social Reform*, Bucharest, Public Information Department, 1993.
- IONESCU-SISEȘTI, Ileana, *Restructuring Science in the Public Sector; A case-Study of Reform of the National Research System in Romania*, The George Washington University, Washington, 1994.
- KATZ, M., *Some Issues Regarding the Financing of Research in Romanian Institutions*, Bucharest, Working Party on Higher Education, Research and Technology, 1993, processed.
- MIHĂILESCU, Ioan, Lazar VLĂSCLEANU, Cătălin Zamfir, *Higher Education Reform in Romania. A Study*, Bucharest, Metropol, 1994.
- NAUM, N., P. LUCAN and M. DUMA, *Financial Implications of the Establishment and Development of Private Sector Research in Romania*, Bucharest, Working Party on Higher Education, Research and Technology, 1993, processed.
- O.E.C.D., *Science and Technology Policy Outlook: Part IV Developments outside the OECD Area*, Paris, O.E.C.D., 1994.

- RADU, I., H. RADU, P. Florin, and S. GHEORGHE, *The Number, Structure and Characteristics of Human Resources in Scientific Research*, Bucharest, Working Party on Higher Education, Research and Technology, 1993, processed.
- SADLAK, Jan, "Legacy and Change: Higher Education and Restoration of Academic Work in Romania", *Technology in Society*, 1993, 15(1), pp. 75-100.
- SANDU, S. *Financing Research and Development in Romania*, Bucharest, Working Party on Higher Education, Research and Technology, 1993, processed.
- ȘERBĂNESCU, V., M. SBÎRNA and D. ȚIBULEAC, *External Financing of Research and Development*, Bucharest, Working Party on Higher Education, Research and Technology, 1993, processed.
- SHEEHAN, J., *The Funding of Research and Research Institutes in Romania. Some Observations*, Bucharest, Working Party on Higher Education, Research and Technology, 1993, processed.
- SIMIONESCU, Nicolae, Steliana SANDU, Adrian TOIA, Gheorghe ZAMAN, *Main Directions for Reform of Scientific Research and Development Activities of Romania*, Bucharest, Working Party on Higher Education, Research and Technology, 1994, processed.
- WORLD BANK, *Reforming Romania's National System*, Washington, 1994.
- ZAMAN, G., *Reforming S&T Legal Framework in Romania According to Transition to Market Economy Needs*, Report of the International Symposium: Science and Technology Legislation for Europe in Transition. The Role of Governments and Parliaments, Venice, UNESCO, Regional Office for Science and Technology for Europe, 1993, pp. 193-206.

CAPITOLUL X

COMUNITĂȚILE TERITORIALE

1.COMUNITĂȚILE TERITORIALE UMANE

Viața socială se desfășoară în cadrul unor comunități umane teritoriale. Prin **comunitate teritorială** se înțelege un grup de oameni care trăiesc în cadrul unei anumite diviziuni sociale a muncii, într-o anumită arie geografică, având o anumită cultură comună și un sistem social de organizare a activităților și fiind conștiente de apartenența la comunitatea respectivă. Comunitatea teritorială este nucleul principal a ceea ce numim spațiu social în care se relaționează locul de muncă, locul de rezidență și traseul dintre ele într-o anumită unitate. Rolul principal revine locului de muncă. Mobilitatea locurilor de muncă a determinat mobilitatea rezidențială, iar sedentarizarea acestora și sedentarizarea rezidențială.

În stabilirea coeziunii comunităților umane teritoriale, un rol important revine locuirii într-un teritoriu comun și legăturilor comune sau asemănătoare cu acest teritoriu. Caracteristicile teritoriului condiționează desfășurarea proceselor de obținere a mijloacelor de satisfacere a nevoilor individuale și sociale, influențează modalitățile de organizare a grupurilor umane, influențează relațiile sociale locale și comportamentele individuale și de grup. Influența teritoriului asupra grupurilor umane provoacă o serie de procese adaptative, de răspuns la solicitările mediului, denumite procese ecologice. Asemenea procese sunt: distribuția spațială a populației și instituțiilor, în raport cu

trăsăturile teritoriului; concentrarea, centralizarea-descentralizarea habitatului; specializarea funcțională a unor comunități sau a unor părți ale unei comunități; mobilitatea teritorială a populației; configurarea unor structuri social-spațiale.

Comunitățile umane teritoriale prezintă o mare varietate de structuri social-spațiale, care s-au remodelat în decursul istoriei sau au rămas neschimbate lungi perioade de timp. Varietatea acestor structuri este considerabilă și când privim societatea la un moment istoric anumit. În România există sate de munte împrăștiate în mai multe cătune mici, sate concentrate, sate aliniate (care se întind de o parte și de alta a unei ape pe o distanță de mai mulți kilometri), sate cu structură geometrică, construite după un plan (sate rezultate din procesele de colonizare rurală sau de sistematizare a teritoriului), orașe predominant industriale, orașe predominant turistice, orașe mari multifuncționale etc. Structura spațială a comunităților rurale este și în prezent determinată de vechile forme de proprietate: vechile sate libere sunt, în general, mai dispersate decât vechile sate aservite (în acestea din urmă, țăranii dispunând de mici suprafețe de pământ și, fiind concentrați într-un spațiu mai mic, puteau fi mai ușor mobilizați la muncile de pe moșiile boierilor).

În cazul marilor comunități, există o specializare funcțională a zonelor și cartierelor: zone industriale, zone rezidențiale, zone de agrement, zone comerciale, zone administrative. Această specializare funcțională este într-o măsură importantă influențată de caracteristicile teritoriului.

Organizarea și funcționarea comunităților teritoriale nu sunt condiționate doar de procesele ecologice. Rolul acestor procese tinde să scadă pe măsura intensificării proceselor de industrializare și urbanizare. Totuși, procesele ecologice sunt definitorii pentru comunitățile umane teritoriale și ele nu acționează atât de puternic asupra altor tipuri de gruppuri umane.

În mod tradițional, comunitățile umane se împart în **rurale** și **urbane**. Distincția nu este pe deplin acceptată de sociologi. În primul rând, împărțirea în urban (comunități mari, cu o mare complexitate

funcțională) și rural (comunități mici, cu o complexitate funcțională redusă) nu acoperă întreaga diversitate de tipuri de comunități. În al doilea rând, în condițiile societăților contemporane dezvoltate, întrepatrunderea dintre diversele tipuri de comunități și procesele de omogenizare și mobilitate socială nu mai permit stabilirea unor criterii disjunctive foarte riguroase. Totuși, distincția dintre rural și urban este fondată de criterii obiective.

Există un număr foarte mare de definiții date comunităților rurale și urbane. Marea diversitate a punctelor de vedere se datorează atât abordărilor disciplinare diferite, cât și, mai ales, marii diversități a formelor de comunități rurale și urbane. Definițiile date comunităților umane teritoriale pot fi grupate în câteva clase de definiții în raport cu perspectiva din care au fost elaborate. Astfel, pot fi deosebite:

- **definiții sociologice:** cantitative sau calitative, monofactoriale sau plurifactoriale, cu un nivel ridicat sau cu un nivel mediu de generalizare. Definițiile sociologice pot fi clasificate și după modul cum sunt considerate relațiile dintre comunitățile rurale și urbane; definiții specifice celor două forme de comunități prin tratarea lor separată; definiții pe bază de tratare dihotomică prin considerarea opozițiilor, a deosebirilor dintre comunitățile rurale și cele urbane; definiții prin considerarea unitară a celor două tipuri de comunități (mai frecvent fiind folosit modelul continuum-ului rural-urban);

- **definiții statistico-administrative.** Organizarea administrativă din România operează cu patru tipuri de comunități teritoriale: municipiul, orașul, comuna suburbană, comuna rurală (având satul ca subdiviziune);

- **definiții de tip istorico-genetic,** care consideră comunitățile teritoriale în raport cu devenirea lor social-istorică.

În paragrafele următoare vor fi ilustrate toate aceste clase de definiții, acordându-se o atenție mai mare definițiilor sociologice, calitative, plurifactoriale de tip istorico-genetic.

2.COMUNITĂȚILE RURALE

Comunitățile rurale sunt de o mare diversitate de forme și nu pot fi reduse la un fenomen social omogen. Deși sunt păstrătoare ale unor forme de organizare și a unor elemente de civilizație străvechi, comunitățile rurale nu sunt pasive și imuabile. Ele s-au transformat în permanență în decursul timpurilor datorită propriului lor dinamism și sub acțiunea unor factori extralocali. Analiza istorică a diferitelor civilizații pune în evidență o multitudine de forme de comunități rurale de care analiza sociologică trebuie să țină seama în definirea acestui tip de comunitate umană teritorială.

Școlile sociologice și antropologice europene definesc comunități rurale mai ales ca ansamblu istoric (economic sau instituțional), în timp ce școala sociologică americană pune accentul pe interacțiunea socială și pe afectivitate.

După **Ischupow**, comunitatea rurală este un ansamblu de gospodării care posedă un teritoriu și care sunt legate prin relații a căror natură face ca ansamblul să fie competent pentru a interveni, după norme precise, în activitatea economică și în drepturile juridice ale fiecărei gospodării.

După **H. Lefèbvre**, comunitatea rurală constă într-un grup social care organizează, după modalități istorice determinate, un ansamblu de familii fixate pe pământ.

Pentru **R. Redfield**, comunitatea rurală se definește prin faptul că este un tot uman (**human whole**), cu alte cuvinte, nici unul dintre membrii săi nu există, nu îndeplinește un rol sau o funcție și nu are statut în afara ei.

Pentru **Arensberg**, comunitățile rurale sunt unități structurate de organizare socială și de transmisie culturală și socială.

Definițiile cu un nivel foarte ridicat de generalizare sunt puternic controversate, criticii lor punându-le sub semnul întrebării nu numai utilitatea teoretică și metodologică, dar și validitatea (unii critici afirmă că este imposibil să se formuleze în mod științific o definiție

generală care să caracterizeze comunitățile rurale din toate timpurile și din toate spațiile sociale).

Pentru a depăși limitele și impasurile acestei categorii de definiții, în analiza sociologică au fost formulate clasificări tipologice ale comunităților rurale, definirea făcându-se la nivelul fiecărui tip în parte. Clasificările tipologice sunt făcute pe baza mai multor variabile calitative.

În cercetările sociologice și antropologice occidentale, sunt frecvent utilizate criteriile definitorii ale comunităților rurale propuse de R. Redfield (R. Redfield, 1955 și 1956):

a) Identitate: "este vizibil unde începe și unde se sfârșește comunitatea".

b) Dimensiuni mici: comunitățile rurale pot fi formate din câteva gospodării, câteva zeci sau câteva sute de gospodării; foarte rar aceste comunități depășesc un număr de peste o mie de gospodării.

c) Omogenitate: "activitățile și atitudinile sunt asemănătoare pentru toate persoanele de un anumit sex și o anumită vârstă". Această caracteristică nu semnifică totuși absența oricărei diviziuni sociale a muncii în cadrul comunității.

d) Autonomie satul: "satisfacă singur toate sau majoritatea nevoilor locuitorilor săi". Autonomia trebuie înțeleasă în mod relativ; ea nu semnifică autarhia absolută a comunităților rurale. Chiar și comunitățile cele mai izolate întrețin anumite raporturi cu exteriorul.

Aplicând aceste criterii de analiză unor societăți diferite, Redfield ajunge la distincția dintre "folk society" și "civilization", prin care se întâlnește cu preocupările sociologilor mai vechi: Maine (societăți bazate pe status și societăți bazate pe contract), F. Tönnies (comunitate și societate), E. Durkheim (solidaritatea organică și solidaritate mecanică).

În mod schematic, R. Redfield distinge trei tipuri de comunități rurale: sălbatice, țărănești și agricole. Fiecare tip este definit prin anumite trăsături caracteristice.

Caracteristici	Sălbatic	Țăran	Agricultor
Autonomia colectivităților locale	completă	relativă	nulă
Autosubzistență	completă	dublată de producția pentru prelevare	nulă
Atribuirea sarcinilor în funcție de	rudenie, sex și vârstă	grup	tehnologie și piață
Intercunoaștere	da	da	nu
Refuzul străinilor	da	ambivalent	nu
Medierea cu exteriorul	nu	da	nu

Din punct de vedere istoric, comunitățile sălbatice sunt comunitățile primitive, caracteristice organizării economico-sociale anterioare feudalismului; comunitățile țărănești au ca prototip principal comunitățile rurale caracteristice sistemului de producție feudal (în forma sa occidentală); comunitățile agricole sau agriculturale sunt caracteristice societății capitaliste.

Sălbaticul trăiește într-o comunitate mică, ruptă de lumea exterioară, cu care nu întreține decât raporturi de război și de troc; consumă ceea ce produce; nu există o specializare a sarcinilor; toți membrii colectivității se cunosc între ei; poziția fiecăruia și sarcinile care îi revin sunt definite prin apartenența la grupul de sex, vârstă și rudenie. Agricultorul trăiește într-o societate industrială de masă; colectivitățile locale au o slabă autonomie; producția agricolă este comandată de piață.

Prin contrast cu comunitățile primitive și cele recente de agricultori, tipul ideal de societate țărănească (comunitate rurală) se definește prin următoarele cinci trăsături:

1. autonomie relativă a colectivităților țărănești față de societatea înglobatoare care le domină sau influențează, dar tolerează originalitatea lor;

2. importanța structurală a grupului domestic în organizarea vieții economice și a vieții sociale a colectivității;

3. un sistem economic de autarhie relativă, care nu distinge consumul de producție și care întreține relații cu societatea înglobantă;

4. o colectivitate locală caracterizată prin raporturi interne de intercunoaștere și raporturi slabe cu colectivitățile din jur;

5. funcția decisivă a notabilităților care au rolul medierii între colectivitatea țărănească și societatea globală.

Dezvoltând tipul ideal de societate țărănească propus de Redfield, Henri Mendras consideră că cele cinci trăsături par să se regăsească în marile civilizații care s-au edificat pe o formă sau alta de agricultură și că ele ar putea fi utilizate într-o analiză comparativă a țăranimii. În concepția sa, societățile țărănești din toate timpurile și din toate locurile dețin trăsături și mecanisme comune care ne-ar îndreptăți să vorbim de un "model" țăranesc de economie, de societate și de civilizație. Lucrarea sa, *Sociétés paysannes*, care utilizează date adunate de istorici, geografi, etnologi, antropologi, constituie una dintre tentativele sistematice de elaborare a unei teorii generale a țăranimii (H. Mendras, 1976).

Analiza trăsăturilor specifice ale comunităților rurale poate fi făcută și pe baza altor clasificări tipologice decât cea prezentată de Redfield. Astfel, din perspectiva sociologiei marxiste, au fost făcute clasificări tipologice ale comunităților rurale în raport cu modurile de producție. Baza teoretică a acestei clasificări o constituie dependența formelor de comunități umane teritoriale de caracteristicile modurilor de producție; fiecare mod de producție generează anumite forme de comunități teritoriale.

Pornind de la cele trei tipuri de bază descrise de Redfield și introducând dimensiunea istorico-genetică, poate fi făcută următoarea clasificare tipologică:

a) comunități primitive

b) comunități țărănești

- comunități țărănești tributale de tip devălmași (caracteristice modului de producție tributale care a existat și în România) și de tip asiatic (caracteristice modului de producție asiatic);

- comunități țărănești familiale de tip greco-roman, caracteristice modului de producție sclavagist, greco-roman și de tip feudal, caracteristice modului de producție feudal occidental;

- comunități țărănești artisanale prin care se face trecerea spre comunitățile agricole.

Aceste forme de comunități se pot combina în modalități diferite, dând naștere unor tipuri mixte.

c) comunitățile agricole, caracteristice societăților industrializate. Această clasificare nu epuizează nici ea marea diversitate a tipurilor de comunități rurale; scopul ei este doar să pună în evidență principalele tipuri configurate de dinamica modurilor de producție și să permită o definire specifică a acestor tipuri.

Modelul **comunității primitive** a fost conturat de Marx, Engels, Morgan. De asemenea, el a fost analizat de Durkheim, Malinowski și de alți sociologi și antropologi. Comunitatea primitivă a fost utilizată în unele analize drept arhetip de comunitate și a servit multor autori drept model de definire generică a comunității rurale. Deși există divergențe mari între istorici, antropologi și sociologi cu privire la comunitatea primitivă, acestea se pot caracteriza prin câteva trăsături principale: proprietatea colectivă a bunurilor; organizare socială fondată pe relații de rudenie (clanul); un sistem de putere și de ierarhie socială simple; o slabă diviziune socială a muncii; o mare autarhie manifestată îndeosebi prin simbioza în cadrul comunității, a agriculturii și artizanatului; absența formelor de organizare socială centralizată exterioară comunității, adică autonomia aproape totală a

comunităților, unele în raport cu altele și relații între comunități stabilite pe baza schimburilor (îndeosebi, schimbul de femei și trocul).

Comunitățile primitive au fost, în faza lor inițială, nomade, nefiind deci legate de un teritoriu precis delimitat. Unele comunități și-au păstrat caracterul nomad vreme îndelungată, în timp ce altele s-au sedentarizat, creând legături strânse cu un anumit teritoriu, cum a fost situația comunităților primitive de pe teritoriul României. Sedentarizarea a constituit o etapă superioară în evoluția comunităților.

Tipul de **comunitate rurală devălmașă**, caracteristic modului de producție tributual din țara noastră a fost analizat, îndeosebi, de către profesorului Henri H. Stahl Henri (*Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, 3 volume, București, Editura Academiei 1958-1965; *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1980). Caracteristicile definiției ale acestui tip sunt:

- stăpânirea colectivă a unui teritoriu;

- întreaga activitate a comunității este organizată și controlată de obște. Aceasta avea următoarele drepturi și îndatoriri: amestec în organizarea proceselor de producție; intervenție în viața publică și privată a satului, în crearea și aplicarea obiceiului pământului; amestec în reglementarea relațiilor intercomunitare; drept de monopol sau măcar de supraveghere a relațiilor comerciale cu exteriorul; drept de preempțiune împotriva vânzărilor funciare; îndatoriri și drepturi în privința relațiilor cu statul; dreptul de a reprezenta comunitatea;

- comunitățile țărănești sunt supuse unei exploatare de tip tributual (confiscarea de plusvaloare rezultată din procesele de producție în care exploatareii nu au amestec);

- importanța mare a legăturilor de rudenie;

- diviziune socială a muncii bazată pe vârstă și sex;

- comunitatea rurală constituie un izolat demografic;

- comunitățile rurale aveau o cultură proprie de caracter folcloric;

- comunitățile rurale întrețineau legături unele cu altele în cadrul unor veritabile societăți țărănești regionale.

În cadrul **modului de producție asiatic**, comunitățile autonome sunt supuse unei puteri centrale și sunt confruntate cu existența orașelor. Unele prerogative esențiale ale comunității primitive sunt distruse: comunitatea nu mai este proprietară în mod colectiv a bunurilor sale (ci posedă numai un anumit uzufruct); ea depinde de o autoritate exterioară ei și, cu toate că organizarea internă de formă clanică și tribală persistă, funcționarea comunității este profund modificată; ierarhia socială este amplificată și diviziunea muncii sociale accentuată. Omul se definește încă la apartenența la o comunitate și nu există decât în funcție de ea, dar ansamblul social capătă o altă semnificație în măsura în care este depozitat de o parte a produselor activității sale și de o parte importantă a autonomiei sale.

În **modul antic greco-roman**, coexistă proprietatea privată și proprietatea comună. Proprietarii privați sunt organizați într-o comunitate militară în oraș. Apartenența comunitară rămâne fundamentală, căci numai ea permite apropierea privată a pământului și folosirea proprietății comune. Există o importantă ierarhie socială care merge de la patrician, posesor de latifundii, până la sclav. Diviziunea muncii, îndeosebi cea dintre sat și oraș este puternică; se adâncește separarea dintre agricultor și meșteșugar și crește importanța raporturilor de piață. Comunitatea rurală antică ia naștere din proprietatea privată, dominația orașelor și o puternică stratificare socială. Din modelul primitiv, ea păstrează importanța consagvinității și a relațiilor de rudenie, adică a legitimității sociale dată de apartenența la gintă.

În **modul de producție feudal**, proprietatea aparține unei ierarhii de seniori, care stabilesc cu inferiorii lor o serie de raporturi personale de dominare și exploatare. Feudalismul se caracterizează, cel puțin la început, prin reducerea rolului puterii centrale (până la dispariție) și prin creșterea rolului lumii rurale. Fundamentul societății feudale este, în primul rând, rural. Pământul și producția agricolă sunt în centrul raporturilor economice. Comunitatea țărănească există în fața

seniorului și se manifestă printr-un ansamblu de drepturi comune ale țăranilor și printr-o serie de obligații colective.

Din analiza comparativă a diverselor forme de comunități rurale țărănești, pot fi stabilite unele trăsături comune: rolul mare al proceselor ecologice; volum demografic mic al comunității; densitate spațială redusă; contacte sociale predominant personale; omogenitatea ocupațională a membrilor comunității; coeziune socială ridicată; diferențiere socială redusă; mobilitate socială redusă; unitatea familiei și a activităților economice în cadrul gospodăriei țărănești; organizarea socială simplă; predominanța gospodăriei țărănești în cadrul organizării sociale; rol mare al relațiilor de rudenie și vecinătate; relațiile economice cu teritoriul sunt asociate cu legături psihice cu pământul; cultură locală specifică; ideologie de tip comunitar; relațiile restrânse cu societatea înglobatoare.

Comunitatea rurală agriculturală se caracterizează prin dominarea comunității rurale de către societatea globală; producție orientată în principal către piață; coexistența unor forme de proprietate diferite; specializarea puternică a sarcinilor; atribuirea sarcinilor făcută în funcție de tehnologie și piață; stratificarea și diferențierea socială; integrarea puternică a comunităților rurale în societatea înglobatoare; diminuarea relațiilor de intercunoaștere și creșterea relațiilor formalizate; instituționalizarea; creșterea importanței producției pentru societate; creșterea importanței instituțiilor economice în viața socială locală; diminuarea rolului tradiției.

Clasificarea tipologică făcută din perspectivă istorico-genetică pune în evidență diversitatea tipurilor de comunități rurale și puternicul lor dinamism. Caracteristicile vechilor comunități țărănești nu mai sunt definitorii pentru actualele comunități rurale. Acestea din urmă au trecut prin mari procese de schimbare socială care le-au modificat caracteristicile. Integrate tot mai mult în societatea globală, comunitățile rurale și-au diminuat autonomia economică, demografică, socială și culturală. Integrarea în economia națională a redus mult importanța autosubzistenței. Schimbările în diviziunea socială a muncii au condus la creșterea specializării sarcinilor și la diversificarea structurii sociale

locale. Comunitățile rurale locale și societățile rurale regionale nu mai sunt limite ale raporturilor sociale ale populației rurale. Relațiile sociale locale sunt tot mai mult orientate în modelele de interacțiune elaborate de societatea globală. Modul de viață al ruralilor este tot mai mult orientat de normele și valorile sociale generale.

Schimbările intervenite în comunitățile rurale au generat în ultimele două decenii numeroase cercetări și dezbateri cu privire la viitorul acestor comunități în societățile industrializate. Punctele de vedere ar putea fi rezumate în trei categorii:

1. Punctul de vedere paseist, de orientare ecologistă, în care se susține reddezvoltarea comunităților țărănești tradiționale, pe cât posibil beneficiind de condițiile oferite de tehnica modernă. Au fost formulate modele ale comunității rurale bazate pe reconsiderarea rolului agriculturii și a lumii rurale în cadrul societăților industrializate.

2. Punctul de vedere care susține dispariția comunităților rurale, unele ne mai supraviețuind ca entități teritoriale, iar altele transformându-se în orașe. Această orientare își are originile în ideologiile creșterii cantitative nelimitate și se bazează pe ideea superiorității orașului și a declinului inevitabil al comunității rurale ca formă de viață socială. Acest punct de vedere a fost susținut, în mod direct sau indirect, în politicile sociale promovate în anii 1950-1960 atât în țările capitaliste cât și în fostele țări socialiste din Europa de Est. Ideile susținute de acest curent sunt respinse în numeroase analize recente, atât în studiile sociologice cât și în măsurile de politică socială și de politici regionale.

3. Punctul de vedere care susține posibilitatea menținerii comunităților rurale ca formă de locuire și de viață socială, dar într-o formă diferită, în multe privințe, de cea a comunităților rurale tradiționale țărănești. Se pledează pentru o dezvoltare diferențiată a comunităților rurale după modele care iau în considerare specificitatea acestora. Acest punct de vedere este larg acceptat, în multe țări el orientând și politicile de dezvoltare rurală.

3.COMUNITĂȚILE URBANE

Definirea termenului de *comunitate urbană*, de *oraș* este la fel de dificilă ca și a termenului de *comunitate rurală*. Se pot, însă, formula câteva caracteristici definitorii: volum demografic relativ mare; preponderența activităților industriale; existența unei diviziuni sociale a muncii în numeroase ocupații specializate; organizarea socială bazată pe diviziunea ocupațională și pe structura socială; reglementarea instituțională, formală a relațiilor sociale; importanța scăzută a relațiilor de rudenie; relații de intercunoaștere reduse; raționalizarea vieții sociale.

Dezvoltarea urbană are trăsături specifice în cadrul fiecărei societăți sau regiuni, încât este dificilă conturarea unei teorii generale a urbanizării. În unele societăți, fenomenul urban este foarte vechi, în altele a fost declanșat relativ recent. În societățile europene și unele societăți din America și Asia, urbanizarea a însoțit industrializarea. În unele societăți în curs de dezvoltare, urbanizarea depășește ritmul industrializării, sau se realizează chiar în absența industrializării, ceea ce provoacă probleme sociale (A. Toyenbee, 1979).

Structurile spațiale ale orașelor și funcțiile acestora s-au modificat în decursul timpurilor. Acestea ne apar ca fiind diferite și atunci când comparăm între ele orașele din societățile contemporane. Orașele din perioada antică și medievală erau, în majoritatea lor, orașe-cetăți, relativ mici în comparație cu orașele actuale. Au existat însă și în antichitate orașe mari (Roma, Alexandria, Constantinople etc.), dar abia după revoluția industrială de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XIX-lea, începe dezvoltarea puternică a marilor orașe și creșterea influenței lor asupra unei întregi societăți.

Cercetările făcute asupra marilor orașe au pus în evidență trei forme principale de amplasare în spațiu - trei sisteme de structuri spațiale:

a) **sistemul concentric**, definit de școala ecologică de la Chicago, pe baza cercetării marilor orașe americane. Structura spațială a acestui sistem prezintă cinci zone circulare, concentrice. Prima zonă,

din centru, concentrează instituțiile administrative, comerciale, spațiile de cale ferată, hotelurile, redacțiile ziarelor, teatrele, cinematografele etc. A doua zonă, de tranziție, este locuită de populația săracă, de emigranți. Magazinele, locurile de distracție sunt ieftine și de slabă calitate. Este locul infracțiunilor și prostituției. A treia zonă, cea rezidențială, a unei populații muncitorești, puțin avută, dar stabilă. A patra zonă cuprinde locuințele clasei mijlocii și ale clasei bogate. Este zona vilelor și a apartamentelor luxoase. În sfârșit, la granițele administrative ale orașului, se întinde cea de a cincea zonă, locuită de o populație legată de oraș prin munca salariată sau de cea legată de serviciile orașului. Acest sistem este rezultatul dezvoltării și economiei capitaliste, al prețului terenului și locuințelor, concurenței și discriminărilor sociale. El a caracterizat orașele americane din primele două decenii ale secolului al XX-lea. Dezvoltarea de masă a mijloacelor de transport personale, diminuarea unor separații sociale, schimbările în localizarea industriilor, introducerea unei dezvoltări urbane planificate (urbanistica) au dezarticulat acest sistem concentric.

b) sistemul spațial pe cartiere specializate. Orașele nu se mai dezvoltă pe zone concentrice, ci pe cartiere specializate industrial, administrativ, comercial, rezidențial, de petrecere a timpului liber etc.

c) sistemul spațial pe cartiere multifuncționale. Noile cartiere care apar au funcțiuni multiple: sunt zone de locuit, dar dispun și de unități de producție, de instituții școlare, de servicii de sănătate, culturale, comerciale. De oraș le leagă interesele administrative și utilizarea marilor instituții (de învățământ superior, ministere, mari teatre etc.). Avem a face, în acest caz, cu un sistem policentric. Dezvoltarea orașelor de acest tip se face în mod planificat.

În prima perioadă a dezvoltării marilor orașe din țările industrializate, a fost caracteristică concentrarea populației și creșterea densității spațiale. În prezent, se constată fenomenul invers, de plecare spre periferia orașelor în căutarea unei locuințe pentru o singură familie și a unor condiții mai bune de mediu. Unele instituții părăsesc și ele centrele orașelor și se amplasează la periferie (mari zone comerciale, campusuri universitare, spitale și sanatorii). Orașele se extind

mult, înglobând noi zone și comunități rurale pe care le întâlnesc în cale. Se constituie astfel mari aglomerări urbane, uneori de peste zece milioane de persoane; apare un oraș uriaș - megapolisul.

Relațiile orașului cu zonele rurale sunt diferite de la o societate la alta. La începuturile dezvoltării urbane, orașul era dependent de zonele rurale și nu domina societatea în întregul ei. Abia în societățile industriale moderne, urbanismul devine un mod de viață dominant.

Cercetările făcute în marile orașe arată că modul de viață urban are o serie de trăsături caracteristice care influențează relațiile sociale și personalitatea umană. Viața urbană este mult mai tensionată decât cea din comunitățile rurale. Urbanii sunt mai grăbiți; folosirea timpului este cronometrată și depinde mai puțin de individ. Numărul mare de locuitori, eterogenitatea ocupațională și culturală conduc la anonimat. În relațiile dintre ei, urbanii acționează doar cu un fragment din întregul lor set de roluri. Relațiile sociale sunt predominant funcționale, impersonale. Deși aflați în proximitate spațială, urbanii sunt distanțați social și psihic unii de alții. Relațiile de vecinătate sunt mult mai reduse decât în mediul rural. Viața urbană este mult mai strict reglementată decât cea rurală. Mecanismele neformale ale controlului social slăbesc și își diminuează eficiența.

Caracteristicile vieții urbane sunt contradictorii. Pe de o parte, orașele sunt locuri de concentrare a marilor instituții politice, științifice, culturale, sunt centre puternice de activitate științifică, tehnică, culturală, sunt locuri de stimulare a creației științifice, culturale, artistice, locuri de inovare politică. Pe de altă parte, comparativ cu zonele rurale, orașele prezintă rate mai ridicate de comportamente deviante, de divorțialitate, sinucideri, criminalitate. Fenomenele de dezorganizare socială au o frecvență și o amploare mai mare. În cercetările făcute în numeroase societăți, s-a constatat că viața urbană produce o tensiune emoțională mai mare și un sentiment de insecuritate crescut. S-a observat că bolile psihice sunt mai frecvente în orașe decât în mediul rural, deși nu s-a stabilit precis dacă orașul provoacă aceste boli, sau dacă anumite persoane predispuse spre boli psihice sunt atrase de orașe, sau dacă diferența dintre urban și rural, sub acest aspect, nu

apare din faptul că orașul dispune de mai multe mijloace de diagnosticare a bolilor psihice. Fragmentarea rolurilor care apare în mediul urban provoacă conflict de rol și dificultăți de stabilitate a personalității.

Sociologii explică aceste caracteristici în termenii situației sociale și ai afilierilor de grup ale urbanilor, dar și în termenii culturii orașelor. Unii autori cum este Lewis Mumford (*Culture of Cities*) insistă în analiza orașelor, pe caracteristicile patologice ale acestora, oferind o imagine pesimistă: izolarea individului, fragmentarea contactelor sociale și a personalității sale, creșterea plictiselii, frustrare și sens al inutilității. Principalele trăsături ale vieții urbane au fost descrise într-un mod mai complet și mai nuanțat de L. Wirth, în studiul său *Urbanismul ca mod de viață*.

4.DIHOTOMIA RURAL-URBANĂ ȘI CONTINUUM-UL RURAL-URBAN

În literatura sociologică și antropologică, dihotomia rural-urbană este operată pe baza mai multor criterii. Un model, devenit clasic, de asemenea dihotomie, oferă R. Frankenberg (*Communities in Britain*, Harmondsworth, Penguin Books, 1966).

Rural	Urban
A. Comunitate. Societățile rurale au o bază comunitară	A. Asociația. Societățile urbane au o natură asociativă
B. Relații pe bază de roluri multiple	B. Relații pe bază de roluri fragmentate
C. Populație puțin numeroasă	C. Populație numeroasă
D. Conflicte intrarol	D. Conflicte interroluri
E. Economie simplă	E. Economie diversă
F. Slabă diviziune a muncii	F. Specializare și diferențiere extreme

G. Solidaritate mecanică	G. Solidaritate organică
H. Complexitate. Viață guvernată de legături interindividuale	H. Complicație
I. Statusuri prescrise	I. Statusuri dobândite
J. Societate de status	J. Societate contractuală
K. Statusuri totale	K. Statusuri parțiale
L. Educație dependentă de status	L. Status dependent de educație
M. Acceptare ridicată a rolurilor	M. Distanțare fără rol
N. Textură relațională densă	N. Textură relațională slabă
O. Putere bazată pe valori locale	O. Putere bazată pe valori cosmopolite
P. Textură de roluri de slabă densitate	P. Textură de roluri de mare densitate
Q. Clasele sociale - o diviziune printre altele	Q. Clasele sociale - diviziune dominantă
R. Funcții latente	R. Funcții manifeste
S. Relații de conjuncție și disjuncție	S. Grupuri de segregare și conflict
T. Organizare pe baza unanimității	T. Organizare pe baza sistemului de vot
U. Conflict și răscoală	U. Clivaje și revoluție
V. Viața socială orientată regional	V. Viața socială concentrată pe ocupație
W. Integrare	W. Alienare și înstrăinare
X. Acceptarea normelor și conflictelor prin consens	X. Absența normelor, înstrăinarea de norme sau anomie
Y. Redundanță socială mare	Y. Redundanță socială scăzută

Pornind de la modelul lui Frankenberg și de la construcțiile tipologice formulate de H. H. Stahl, R. Redfield și H. Mendras, se poate elabora un model dihotomic cu un număr mai mic de variabile și, în consecință, cu un nivel mai ridicat de operaționalitate în analiza comunităților umane teritoriale:

Criterii	Rural	Urban
Volumul populației	redus	mare
Densitatea populației	redușă	mare
Ocupațiile	predominant agricole	predominant industriale și în servicii
Diviziunea activităților	familială, gospodărie	tehnologie și piață
Autosubzistența	relativă	nulă
Autonomia	relativă	nulă
Reglementarea activităților	impusă de condițiile naturale	impusă de tehnologie, formală
Relațiile sociale locale	primare, informale, rudenie	funcționale, formale, impersonale
Intercunoașterea	puternică	slabă
Comportamente	omogene, dominate de tradiție	eterogene
Cultura	omogenă, locală	eterogenă, globală
Raporturi cu societatea globală	reduse	multiple

Criteriile definitorii prezentate în aceste două modele permit construirea unor tipuri ideale de "rural" și "urban". Tipurile ideale încearcă să generalizeze în marea diversitate de situații, dar

generalizând prea mult și deseori în mod speculativ, și nu pe baza unor cercetări concrete, ele riscă să nu corespundă nici unei situații reale. Diversitatea obiectivă a comunităților teritoriale umane nu poate fi redusă la două tipuri, chiar dacă acestea sunt considerate puncte de referință ale unui continuum rural-urban. Tipurile ideale au o valoare redusă pentru cercetarea aplicativă, dacă nu sunt însoțite de tipologii ale comunităților teritoriale dintr-o anumită societate și dintr-o anumită epocă istorică. Numai tipologiile elaborate pe baza studierii unor societăți concret istorice permit caracterizarea schimbărilor intervenite în comunitățile umane teritoriale.

Unii sociologi consideră că dihotomia rural-urban nu este un instrument suficient de analitic pentru a cuprinde marea diversitate a tipurilor de comunități teritoriale. În locul analizei dihotomice, a fost propus modelul continuum-ului rural-urban, comunitățile teritoriale ar putea fi ordonate de-a lungul unei linii care are la un capăt micul sat izolat și la celălalt capăt megapolisul. Între acești doi poli, există un număr mare de comunități, diferite prin dimensiuni, densitate, profil ocupațional, funcții etc. Un model al continuum-ului rural-urban a fost elaborat de sociologii vest-germani, care folosesc drept criteriu de clasificare structura socio-economică determinată cu ajutorul ponderii sectoarelor economice. Pe baza tehnicii triunghiului structural, au fost stabilite patru tipuri principale de comunități teritoriale:

1. comunități predominant agricole (sectorul primar deține peste 50%);

2. comunități predominant industriale (sectorul secundar deține peste 50%);

3. comunități predominant de servicii (sectorul terțiar deține peste 50%);

4. comunități mixte (nici un sector nu depășește 50%).

Fiecare din aceste patru tipuri cuprinde patru subtipuri, rezultând 16 tipuri teoretice posibile. Întrucât nu toate se regăsesc în realitate, schema tipologică a fost redusă la 8 tipuri principale:

1. Comunități agricole (sectorul primar deține peste 50%).
  2. Comunități rurale mixte (sectorul primar deține 25-50%).
  3. Comunități urbanizate (sectorul primar deține 10-25%):
    - a. comunități industrializate (sectorul terțiar deține mai puțin de 30%);
    - b. comunități echilibrate (sectorul terțiar deține 30-50%);
    - c. comunități slab industrializate (sectorul terțiar deține mai mult de 50%).
  4. Comunități urbane (sectorul primar deține mai puțin de 10%):
    - a. comunități industriale (sectorul terțiar deține mai puțin de 30%);
    - b. comunități industriale centralizate (sectorul terțiar deține 30-50%);
    - c. comunități metropolitane (sectorul terțiar deține peste 50%).
- În prezent, ideea unui model cu trei variante de comunități (rurale, urbane, mixte) este tot mai larg acceptată.

5.REȚELELE DE COMUNITĂȚI TERITORIALE

Comunitățile rurale și urbane nu sunt izolate unele de altele, ci se interrelaționează, formând rețele de comunități teritoriale. Fie că în decursul istoriei comunitățile rurale au fost dominate de cele urbane, fie că cele rurale le-au dominat pe cele urbane, fie că între ele au existat relații de opoziție sau de cooperare funcțională, comunitățile teritoriale nu s-au putut ignora, ci s-au influențat unele pe altele.

Rețeaua de comunități teritoriale are un pronunțat caracter istoric. Fiecare organizare socială a configurat o anumită rețea de comunități, care s-a transformat odată cu schimbarea sistemului social. Faptul că unele din comunități și-au păstrat localizarea din neolitic până în prezent, nu anulează caracterul istoric, dinamic al rețelilor de comunități.

Societățile asiatică erau formate dintr-o rețea de comunități rurale, singurele productive, dar dominate și de comunități urbane neproductive, care aveau exclusiv funcții militare și administrative. Societățile antice de tip greco-roman erau formate din comunități rurale, productive și comunități urbane, cu funcții dominant politice, comerciale, administrative și militare. Unele orașe antice ajung la mari dimensiuni, exercitând și funcția de centre culturale importante. Treptat, ele își accentuează caracterul parazitar, opoziția cu lumea rurală devenind tot mai puternică. Societățile medievale de tip occidental sunt formate din rețele de comunități în care domină cele rurale. Comunitățile urbane, cel puțin la începutul feudalismului, au un rol redus în viața societății. Treptat, unele încep să se impună ca centre politice, militare, comerciale sau religioase.

Dezvoltarea economică de tip capitalist a imprimat un puternic dinamism orașelor și a condus la restructurarea rețelelor de comunități. Apar orașe noi și se dezvoltă cele vechi. Unele orașe devin centre industriale, altele centre comerciale, politice, culturale. Orașul este principalul teren de expansiune a burgheziei și forma de comunitate teritorială prin care se opune feudalității legată de lumea rurală. Dezvoltarea orașelor a fost însoțită de declinul relativ al comunității țărănești. Orașele golesc satele de țărani, pe care îi transformă în muncitori; producția agricolă devine tot mai dependentă de marea producție capitalistă. Comunitățile rurale își pierd treptat autonomia și se transformă sub influența comunităților industrial-urbane. Declinul unor comunități rurale este atât de puternic încât dispar complet. Comunitățile rurale se diversifică: unele, mai izolate de influența industrial-urbană, își păstrează o parte din trăsăturile lor tradiționale; altele se specializează în producție pentru piața sau intră direct sub influența marilor orașe și se transformă în localități-dormitor, în locuri de amplasare a unor industrii, în localități turistice. Fenomenul migrațiilor rural-urbane, care a fost masiv în întreaga perioadă de dezvoltare a capitalismului, a scăzut în ultimele două decenii, în unele țări manifestându-se fenomene inverse - de întoarcere la sate. Fostele spații rurale preluate de către urbani se deosebesc, însă, radical de vechile comunități țărănești. Rețeaua de comunități teritoriale din țările dez-

voltate (de exemplu, cele din Europa de Vest) este formată din orașe gigantice, conurbații (formații urbane rezultate din contopirea mai multor orașe în expansiune), orașe de dimensiuni diferite, comunități rurale agricole, comunități mixte agricultural-țărănești, comunități rural-urbane de tip dormitor, comunități rurale turistice, "sate de vacanță" (formate din rezidențele secundare ale urbanilor și locuite doar anumite perioade din an. Dubla rezidență reprezintă în țările dezvoltate un factor care influențează puternic structura rețelei de așezări) etc.

În România, ca și în alte țări, rețeaua de comunități teritoriale s-a transformat în permanență de-a lungul istoriei. Dacă ne referim la perioadele istorice vechi, vom constata că cea mai mare parte a populației țării trăia în comunități rurale (și acestea diferite unele de altele în raport cu gradul de menținere a sistemului devălmaș original). Unele centre urbane s-au constituit încă în epoca antichității. În timpul evului mediu, se formează micile orașe (târgurile, care aveau un evident caracter parazit, trăind pe seama comunităților rurale. Funcția lor era în principal fiscală sau comercială. Din cauza asupririi străine sau din cauza fiscoi, țăranii căutau să se izoleze; se retrag prin locuri ascunse, greu accesibile și formează mici sate, uneori doar din câteva gospodării. Această rețea de mici comunități rurale, împrăștiată pe mari întinderi, a fost determinată nu numai de fuga din calea exploatarei, ci și, în principal, de tipul de producție agricol-pastoral: distanțarea gospodăriilor sau pâlcilor de gospodărie era făcută în scopul apropiării locului de rezidență de locul de muncă (terenurile din jurul gospodăriei erau astfel dimensionate încât să permită activitatea agricolă a familiei și pășunatul). Rețeaua vechilor comunități țăărănești era formată din mai multe forme: sate libere și sate aservite; sate răsfirate, împrășiate, adunate, (concentrate) sau aliniate (de-a lungul drumurilor sau apelor); sate cu un trup de moșie și sate cu două trupuri de moșie (unul "din deal", "de sus" - care cuprindea zona pădurilor, fânețelor și pășunilor și unul "din vale", "de jos" - care cuprindea zona de culturi agricole, de iazuri). Toponimia unor localități mai păstrează încă acest sistem de organizare socială și economică. Existau, de asemenea, sate care foloseau sistemul de transhumanță și sate care nu-l foloseau.

Orașele cresc în importanță în perioada secolelor XVI-XVIII, când dobândesc funcții noi: administrative, militare, meșteșugărești, comerciale. Dar continuă să fie tot o formă secundară de comunitate umană. Abia odată cu dezvoltarea industrială, începe și expansiunea puternică a orașelor. Rețeaua de comunități teritoriale se restructurează datorită noilor condiții de producție și noii distribuții spațiale a locurilor de muncă. În prezent, rețeaua de comunități din România cuprinde: orașe mari, multifuncționale, orașe medii și mici, predominant industriale, agricole sau turistice; comunități rural-urbane din zonele preorășenești; comunități rurale din zona periurbană (comunități rurale, cu unele caracteristici urbane, dependente funcțional de comunitățile urbane); comunități rurale, cu profil exclusiv agricol, sau cu profil ocupațional mixt, de diverse volume demografice, cu diverse structuri demografice și cu diverse structuri spațiale.

Diferențele dintre comunitățile rurale și urbane sunt actualmente tot mai puțin evidente, mai ales în țările puternic dezvoltate. Distincția dintre rural și urban se reduce tot mai mult la criterii ocupaționale și mai puțin la criterii de organizare socială și de relații sociale. Aproximarea celor două tipuri de comunități este rezultatul unor procese economice, sociale și culturale. Ea se realizează pe cale economică prin industrializarea societății și modernizarea comunităților rurale, prin intermediul schimburilor dintre rural și urban, prin creșterea mobilității teritoriale și profesionale a populației, prin intermediul mijloacelor de comunicare în masă, prin schimbarea formei activităților de producție în mediul rural, prin deschiderea tot mai puternică a mediului rural spre societatea globală, prin restructurările rețelei de așezări etc. Principalele procese care determină apropierea caracteristicilor celor două tipuri de comunități umane teritoriale sunt cele de modernizare, urbanizare și mobilitate socială.

6.PROCESELE DE MODERNIZARE ȘI URBANIZARE

6.1.Aspecte teoretice și metodologice

În literatura sociologică, și mai ales, în politica socială, conceptul de modernizare este folosit împreună cu cel de dezvoltare. Deși accepțiile date celor doi termeni sunt diferite de la o școală sociologică la alta sau de la un autor la altul, ele au în comun faptul că atât modernizarea, cât și dezvoltarea desemnează procese de schimbare și transformare. Deosebiri între punctele de vedere exprimate apar cu privire la domeniul în care au loc transformările și schimbările, nivelul la care acestea se petrec, amploarea și rolul lor. Diversitatea accepțiilor date proceselor de modernizare și dezvoltare poate fi redusă la următoarele situații:

a) Modernizarea și dezvoltarea desemnează procese sociale actuale de același tip; conceptele sunt quasisinonime, iar preferința pentru unul dintre ele este mai curând de ordin lingvistic decât teoretic.

b) Modernizarea și dezvoltarea desemnează procese sociale actuale diferite ca amploare și semnificație: modernizarea ar fi simpla schimbare/transformare a caracteristicilor unui subsistem social, luându-se ca model alt subsistem social considerat mai evoluat, iar dezvoltarea ar fi procesul de schimbare/transformare socială care conduce la îmbogățirea structurii și funcțiilor unui subsistem social. Modernizarea ar apare mai curând ca mijloc, în timp ce dezvoltarea ar fi un proces orientat în mod evident spre ameliorarea stării unui subsistem social, spre progres social. Formularea unei asemenea distincții implică unele aspecte teoretice ce se cer clarificate: Pot avea loc procese de modernizare fără dezvoltare? Modernizarea constituie doar una dintre căile dezvoltării, cale specifică subsistemelor relativ mai puțin dezvoltate și relativ mai puțin dinamice?

c) Modernizarea și dezvoltarea desemnează procese sociale actuale care au loc la paliere diferite ale sistemului social: modernizarea ar desemna procesele de schimbare care au loc la nivelul bazei tehnico-materiale (infrastructurii sistemului social), iar dezvoltare ar desemna procesele de schimbare care au loc la toate nivelurile (paliere-

rele) sistemului social; dezvoltarea ar fi un proces mult mai amplu, atât prin formele, cât și prin consecințe sale teritoriale.

d) Modernizarea și dezvoltarea desemnează procese de schimbare și transformare socială care au avut loc în epoci istorice diferite. Modernizarea ar desemna procesele mai vechi de schimbare și transformare tehnică, economică, socială, culturală și politică, în timp ce sistemele (subsistemele) sociale urmează în prezent un proces post-modern de schimbare - un proces de dezvoltare.

e) Modernizarea și dezvoltarea desemnează procese de schimbare și transformare socială care au loc în subsisteme sociale cu niveluri diferite de complexitate și dinamism. Modernizarea ar caracteriza schimbările din subsistemele mai puțin evolute, cu posibilități reduse de autodinamism și care se restructurează sub impactul unor subsisteme mai evolute. Dezvoltarea ar desemna procesele de schimbare și transformare care au loc în cadrul subsistemelor cu o complexitate mai mare, capabile de autodinamism și care își configurează modelele de evoluție pe baza propriei lor dinamici. Particularizând, dezvoltarea ar caracteriza schimbările care au loc în cadrul industriei, științei și tehnologiei, în timp ce pentru agricultură și mediul rural ar fi mai adecvată folosirea conceptelor de modernizare, întrucât aceste sectoare sunt relativ mai puțin evolute, cu o autonomie relativ mai scăzută, cu posibilități mai reduse de autotransformare și care urmează modelele configurate în alte subsisteme sociale. La nivel internațional, modernizarea ar caracteriza societățile mai puțin evolute din punct de vedere tehnologic și economic, în timp ce dezvoltarea ar caracteriza societățile evolute. În această concepție, relația dintre modernizare și dezvoltare este pusă în termenii aculturației.

f) Modernizarea și dezvoltarea ar desemna procese sociale similare, diferite ca intensitate, grad. Modernizarea ar fi dezvoltarea de vârf sau punctul cel mai înalt, vârful dezvoltării.

Sintetizând punctele de vedere exprimate în cercetările sociologice românești, putem defini procesul de modernizare ca fiind ansamblul schimbărilor și transformărilor care au loc la nivelul unui sistem sau subsistem social, prin care se realizează o racordare a

caracteristicilor structurale și funcționale ale acestuia la nivelul atins de alt sistem sau subsistem social.

6.2. Dimensiunile modernizării

Procesul de modernizare are mai multe aspecte, dimensiuni:

a) Modernizarea tehnico-economică, care se referă la introducerea de noi mijloace de muncă, de noi tehnologii etc. Mecanizarea complexă, robotizarea, cibernetizarea, tehnologiile bazate pe micro-electronică sunt elemente ale modernizării tehnico-materiale și economice. Consecințele acestei modernizări sunt creșterea producțiilor, a productivității muncii, a eficienței economice, ușurarea muncii, creșterea gradului de precizie în executarea unor lucrări. Pe termen lung, modernizarea tehnico-economică conduce la schimbări (modernizări) în structura ocupațională, în relațiile sociale, în comportamente și mentalități.

b) Modernizarea structurii și utilizării forței de muncă, care se realizează prin creșterea nivelului de școlarizare a populației active, apariția unor noi profesii, formarea profesională permanentă a lucrătorilor, creșterea ponderii celor cu o pregătire profesională tehnică medie și superioară. Consecințele modernizării se pot constata la nivelul rezultatelor economice, condițiilor de muncă, mobilității sociale, comportamentelor culturale și politice ale lucrătorilor.

c) Modernizarea diviziunii sociale a muncii, care constă în creșterea diferențierii ocupaționale și a specializării rolurilor exercitate în cadrul societății.

d) Modernizarea formelor de organizare și de conducere la nivelul unităților de producție, comunităților teritoriale, economiei naționale și al întregii societăți.

e) Modernizarea ecologică, care se referă la ameliorarea condițiilor de locuit, sistematizarea rețelelor de comunicații teritoriale, dezvoltarea infrastructurii edilitare, ameliorarea calității mediului înconjurător. Într-o accepție mai veche și discutabilă, modernizarea ecologică se măsoară prin gradul de urbanizare a unei societăți.

f) Modernizarea politică, care se referă la diviziunea puterii între grupuri sociale tot mai largi, la democratizarea formelor de organizare și conducere a societății și a comunităților umane teritoriale.

g) Modernizarea de ansamblu a societății, care se referă la transformările cantitative și calitative care au loc la toate nivelurile și în toate componentele sistemului social.

Urbanizarea este un proces social global prin care se produce o transformare a structurilor sociale și profesionale, o restructurare a formelor de existență socială rurală și a vechilor forme de existență urbană după modele noi.

Din punct de vedere sociologic, urbanizarea se poate caracteriza pe scurt prin:

- concentrarea oamenilor și a habitatului în spații limitate și de mare densitate, alături de spații de slabă densitate;
- concentrarea factorilor de producție, îndeosebi a industriei, a dotărilor și serviciilor;
- concentrarea relațiilor și a schimbului, care conduc la o organizare complexă, diferențiată și dinamică a vieții sociale;
- diferențierea activităților, grupurilor, relațiilor și spațiilor;
- creșterea mobilității sociale, a diversității socio-profesionale și a specializării;
- creșterea posibilităților de alegere a relațiilor, informațiilor și valorilor;
- creșterea autonomiei individuale și a dependenței colective;
- creșterea determinărilor sociale ale modului de viață și reducerea determinărilor naturale (ecologice).

Procesul de urbanizare se realizează pe mai multe direcții:

a) prin dezvoltarea orașelor existente, ca urmare a amplasării unor noi obiective industriale și a extinderii rețelelor de servicii;

b) transformarea unor localități rurale cu posibilități de dezvoltare în orașe, ca urmare a amplasării unor obiective industriale în

mediul rural, a lărgirii diviziunii activităților, a creșterii demografice și a extinderii unui nou mod de viață;

c) prin urbanizare difuză - pătrunderea unor caracteristici urbane în toate tipurile de colectivități, fără ca acestea să se transforme în orașe.

Cercetarea sociologică s-a ocupat pe larg de cea de a doua și a treia direcție a urbanizării: dezvoltarea caracteristicilor urbane în zonele rurale. Înțelegând în acest fel, urbanizarea poate fi caracterizată prin următorarele criterii: difuzarea activităților industriale în mediul rural; creșterea diversității ocupaționale și sociale a populației rurale, diversificarea diviziunii sociale a muncii, amplificarea mobilității teritoriale și profesionale a populației rurale, trecerea populației rurale spre ocupații neagricole exercitate în cadrul colectivității sau organizate în afara ei; reducerea autosubzistenței și autonomiei colectivităților rurale; difuziunea în mediul rural a unor comportamente și atitudini de tip urban; creșterea densității spațiale a populației; diminuarea rolului tradițiilor și obiceiurilor în reglementarea vieții sociale locale.

6.3. Modernizare - urbanizare

Unii sociologi consideră că formula "urbanizarea ruralului" nu ar fi adecvată, din următoarele considerente:

- formula urbană este asociată cu dezvoltarea de tip industrial, este bazată pe concentrarea producției, locurilor de muncă și implicit a locurilor de rezidență; comunitatea rurală continuă să fie asociată cu activitatea agricolă, care, deși a înregistrat un puternic proces de industrializare, este o activitate bazată pe dispersia locurilor de muncă pe întregul teritoriu agricol (aglomerarea rezidențială de tip urban ar fi incompatibilă cu tipul de activitate agricol);

- comunitatea rurală este strâns legată de natură; urbanizarea ruralului ar diminua legăturile comunității cu natura;

- urbanizarea ruralului ar însemna o sărăcire a formelor habitationale; diversitatea comunităților teritoriale s-ar reduce la o singură formulă - orașul;

- urbanizarea ruralului se bazează pe idealizarea orașelor și pe considerarea comunităților rurale ca fiind depășite istoric, lipsite de dinamism și deci fără viitor;

- urbanizarea ruralului ar restrânge bogăția și diversitatea vieții culturale.

Procesul de dezvoltare care ar fi adecvat ruralului ar fi cel de **modernizare** și nu cel de urbanizare. Condițiile superioare de viață (dotări edilitare, dotări casnice, confort) nu sunt intrinseci urbanului, deși în cadrul acestuia au fost folosite mai întâi și sunt mai extinse. Comunitățile rurale se pot dezvolta (moderniza) păstrându-și specificul socio-cultural.

O asemenea luare de poziție atrage atenția asupra consecințelor nedorite sau chiar negative care pot să decurgă din transpunerea exagerată a modelelor urbane în comunitățile rurale și din ignorarea trăsăturilor specifice ale ruralului ca mod de activitate și mod de viață. Eșecul parțial sau total al unor acțiuni de sistematizare rurală, făcute după scheme urbane străine comunităților predominant agricole, pune în evidență deficiențele serioase ale strategiei de urbanizare a ruralului și impune conturarea, pe baze științifice, a unor modele specifice, adecvate și nedisfuncționale de dezvoltare a comunităților rurale.

Modernizarea și urbanizarea sunt procese sociale corelate, ce acționează concomitent asupra comunităților rurale și urbane. Desigur, în condițiile în care orașele erau puțin dezvoltate, cum a fost și situația țării noastre, la mijlocul acestui secol, putem vorbi de un puternic proces de modernizare și urbanizare a orașelor.

La nivelul comunităților rurale, modernizarea și urbanizarea se produc prin acțiunea unor factori interni (restructurarea tehnicilor de producție, schimbarea formelor de organizare a producției, modificarea structurii ocupaționale, diversificarea serviciilor sociale, creșterea nivelului de instrucție) și sociali globali (integrarea comunităților rurale în diviziunea economică și socială din societate, mobilitatea socială, intensificarea schimburilor sociale și culturale, acțiunea mijloacelor de comunicare în masă etc.)

Un rol important în modernizarea și urbanizarea comunităților umane teritoriale îl are **industrializarea**. Procesul de industrializare în mediul rural se realizează prin extinderea tehnicilor industriale în producția agricolă și prin implantarea unor obiective industriale. Industrializarea agriculturii prin mecanizare, automatizare, chimizare, creșterea rolului cercetării științifice are numeroase consecințe teritoriale: creșterea producțiilor, eliberarea de forță de muncă, ameliorarea condițiilor de muncă, ameliorarea nivelului de trai. La aceste efecte pozitive se adaugă unele efecte secundare, neintenționate, negative: perturbarea ciclurilor bio-geo-chimice, modificarea structurii solului, contaminări bacteriologice, consumuri mari de resurse neregenerabile. Aceste efecte sunt datorate în mare parte modului în care sunt folosite mijloacele industriale. Ca reacție împotriva industrializării agriculturii, a apărut ideea de agricultură biologică sau ecologică prin care se încearcă eliminarea sau cel puțin diminuarea unor efecte negative ale industrializării și protecția mediului înconjurător. Se insistă ca agricultura și mediul rural să fie integrate în politici mai cuprinzătoare de dezvoltare durabilă.

Implantarea unor întreprinderi industriale în mediul rural modifică peisajul rural, organizarea socială a comunității în care se face implantarea, creează noi nevoi sociale (nevoi de locuințe, de servicii publice, de dotări edilitare) contribuie la creșterea demografică a comunității, generează noi modele de comportament și noi valori sociale. Implantarea industriilor în comunitățile rurale antrenează un ansamblu de transformări demografice, administrative, culturale și psihice care dau naștere unui proces de modernizare și urbanizare.

Ca urmare a proceselor de urbanizare și industrializare, populația urbană a crescut în toate țările, atât ca volum, cât și ca pondere în populația totală, în unele țări ajungând să cuprindă cea mai mare parte a populației.

Procesele de urbanizare considerate prin indicatorul ponderii populației urbane în populația totală nu sunt ireversibile. Pot exista perioade în dezvoltarea economică și socială a unei țări când, datorită unor dificultăți economice, fluxurile migraționale se inversează. Dacă

în mod obișnuit aceste fluxuri erau predominant de la comunitățile rurale spre cele urbane, ele pot lua, temporar, și forma inversă. Acest fenomen s-a întâmplat și în România în anii 1990 când datorită declinului unor activități industriale, o parte a populației urbane (mai ales cea de urbanizare recentă) a revenit în mediul rural unde a găsit condiții de supraviețuire. Acest fenomen de dezurbanizare este alimentat și de pensionari care nu mai pot face față costurilor tot mai ridicate ale vieții urbane și preferă să se mute în localități rurale care le oferă condiții de trai mai avantajoase.

STRUCTURI AGRICOLE ȘI COMUNITĂȚI RURALE ÎN ROMÂNIA

Într-o mai mare măsură decât alte țări est-europene, România a fost în ultimii 50 de ani terenul experimentării unor structuri agricole foarte diverse. De menționat că, în majoritatea situațiilor, noile structuri agricole nu au fost rezultatul dinamicii interne a lumii agricole și rurale, ci au fost de cele mai multe ori induse din exterior, prin decizii macro-politice contrare intereselor și opțiunilor ruralilor. Implicațiile acestor "experimentări" structurale sunt cu atât mai dramatice cu cât în România agricultura a deținut și continuă să dețină o pondere importantă în ansamblul activităților economice, iar populația rurală continuă să reprezinte o parte semnificativă din populația totală a țării. Mai mult decât în alte țări europene, agricultura și mediul rural sunt puternic corelate în România, majoritatea ruralilor fiind ocupați în agricultură și aproape toți agricultorii trăiesc în mediul rural.

Predominanța ruralului asupra ansamblului social - din punct de vedere statistic și cultural - a imprimat trăsături specifice întregii societăți românești și a generat și un anumit tip de comportamente culturale și politice. Înrădăcinarea puternică în rural explică multe din actualele caracteristici ale societății românești. Spre deosebire de majoritatea societăților europene, amprenta rurală va continua și în viitor să determine dinamica societății românești.

Structurile agricole din perioada precomunistă

În primele patru decenii ale acestui secol, în România co-existau un număr mare de mici exploatări, de familii fără pământ și de mari exploatări de tip capitalist și precapitalist. În această perioadă se declanșează un proces de modernizare a agriculturii care a condus la creșterea producțiilor agricole, România devenind unul dintre principalii producători și exportatori europeni de produse agro-alimentare. Se ajunsese la situația în care anumite țări vest-europene depindeau în proporție de 20-25% de importurile de cereale și de alte produse agricole din România.

Agricultura a generat o parte semnificativă a capitalurilor utilizate pentru dezvoltarea activităților non-agricole. Potențialul agricol important și rezervele mari de anumite materii prime au determinat în mare măsură și situația României în cel de-al doilea război mondial cât și statutul țării în confruntările geopolitice care au urmat.

Deși procesele de modernizare din primele patru decenii ale secolului al XX-lea au fost relativ importante, agricultura românească continua să prezinte importante deficiențe structurale (considerate din perspectiva unei agriculturi productiviste), iar în mediul rural existau puternice disparități (Tab 1).

În această situație, reforma agrară a fost considerată drept o precondiție necesară pentru dezvoltarea agriculturii și pentru o nouă dezvoltare rurală. Legiferată în martie 1945, ea a avut ca scop creșterea dimensiunilor exploatărilor agricole mai mici de 5 hectare, crearea de noi exploatări agricole pentru țărani fără pământ, crearea de unități agricole de stat în jurul orașelor în vederea aprovizionării piețelor urbane, rezervarea anumitor terenuri agricole în vederea construirii de ferme experimentale și școli agricole. Prin reforma agrară au fost expropriate fără despăgubiri (confiscate) 1.468.000 hectare și ulterior încă 500.000 hectare. Din aceste terenuri, circa 1.100.000 hectare au fost repartizate la 918.000 țărani, restul fiind utilizate pentru crearea de ferme de stat și în alte scopuri. Cu toate că parcelele acordate țăranilor

Tabelul 1. Exploatări agricole pe clase de mărime. 1930

Clase de mărime în hectare de suprafață agricolă totală	Exploatări agricole %	Suprafața agricolă %
0-5	74.95	25.82
5-10	17.10	20.04
10-20	5.50	11.95
20-50	1.70	7.77
50-100	0.37	4.53
100-200	0.17	3.95
200-300	0.13	6.66
Peste 300	0.08	17.08
Total	100.00	100.00

Sursa: *Recensământul agricol din anul 1930*, Institutul de Statistică, București, 1930.

erau relativ mici, în jur de 1 hectar, reforma a permis consolidarea micii proprietăți țărănești. Au fost create peste 400.000 de noi exploatări agricole și alte 500.000 și-au mărit suprafețele (Tab. 2). Numărul total al exploatărilor agricole a crescut, în timp ce numărul țăranilor fără pământ a scăzut. Dezvoltarea cea mai puternică atât ca număr cât și ca pondere în agricultura națională au înregistrat-o exploătările de 1-5 hectare. Reforma a condus la consolidarea poziției economice și sociale a țăranilor și la ameliorarea condițiilor lor de viață.

Cu toate acestea, reforma agrară nu a soluționat decât parțial dificultățile structurale din agricultura românească. Exploătările au rămas de mici dimensiuni în raport cu exigențele tehnice și economice

ale unei dezvoltări moderne și cu noile condiții de competitivitate de pe piețele internaționale de produse agro-alimentare. Tehnicile de producție fiind în continuare cele tradiționale, veniturile erau relativ mici, ceea ce nu permitea achiziționarea de noi tehnici care erau costisitoare. Productivitatea muncii era scăzută, iar forța de muncă era utilizată incomplet. Cu toate că reforma agrară a permis o anumită diminuare a disparităților intersectoriale, diferențele de venituri între mediul rural și urban erau încă puternice.

Tabelul 2. Exploatări agricole pe clase de mărime.1948

Clase de mărime în hectare de suprafața agricolă totală	Exploatări agricole	
	Număr (mii)	Pondere (%)
0-0.5	232	7.6
0.5-1.0	295	9.6
1.0-3.0	1.103	36.0
3.0-5.0	704	22.9
5.0-10.0	546	17.8
10.0-20.0	150	4.9
20.0-30.0	32	1.0
Peste 30	5	0.2
Total	3.067	100.0

Sursa: *Recensământul agricol din 1948*, București, Direcția centrală de Statistică.

Dificultățile structurale ale agriculturii românești au fost folosite de propaganda comunistă pentru a justifica schimbarea radicală a structurilor de proprietate și a formelor de punere în valoare.

Structurile agricole în perioada comunistă

Procesul de urbanizare și industrializare declanșat în perioada comunistă necesita cantități tot mai mari de produse agro-alimentare pentru populația urbană și industrială, de materii prime pentru industriile agro-alimentare, de resurse financiare și umane care să asigure creșterea industrială. Din perspectiva statului comunist, structurile agricole existente nu permiteau o extindere rapidă a schimburilor sectoriale, o puternică dezvoltare a sectoarelor neagricole și o utilizare eficientă a tuturor resurselor societății. În realitate, ideea nedeclarată ca atare de aparatul politic-statal comunist era că menținerea proprietății private în agricultură nu permitea controlul complet al statului asupra unui sector economic și social extrem de important. La aceasta se mai adăuga și reticența dacă nu chiar ostilitatea partidului comunist față de țărani, considerați de Marx și Lenin ca o clasă nesigură ce trebuia să fie îndeaproape controlată de proletariatul industrial.

Restructurarea comunistă a agriculturii, schimbarea structurilor de proprietate și reorganizarea unităților de producție prin colectivizarea agriculturii, formarea și dezvoltarea marilor întreprinderi agricole de stat din perioada 1949-1962 au avut obiective de ordin economic, politic și social.

1. Soluționarea radicală, conform modelului sovietic, a problemei agrare. Scopurile declarate erau creșterea producțiilor agricole, modernizarea tehnicilor de producție, ameliorarea condițiilor de muncă din agricultură, creșterea nivelului de viață din mediul rural.

2. Dezvoltarea funcțiilor agriculturii: intensificarea participării agriculturii la dezvoltarea industrială și urbană a țării prin creșterea livrărilor de produse agro-alimentare; intensificarea transferurilor intersectoriale de forță de muncă; asigurarea de resurse de investiții; intensificarea participării agriculturii la schimburile internaționale. Scopurile reale erau de a servi agricultura obiectivelor de dezvoltare

industrială. Capitalurile necesare dezvoltării industriale erau foarte puține; potențialul industrial al țării, relativ redus comparativ cu alte țări, fusese în bună parte distrus în perioada războiului, fie ca urmare a desfășurării ostilităților, fie ca urmare a capturilor fără temei făcute de trupele sovietice de ocupație. Accesul la capitalurile internaționale nu era posibil: "cortina de fier" izola România de zonele deținătoare de capitaluri, iar țările devenite comuniste nu dispuneau nici ele de capitaluri. În aceste condiții, singura sursă pentru capitalul industrial o reprezenta prelevarea resurselor create în agricultură. Un timp, această prelevare s-a făcut prin măsuri forțate, de tip polițienesc (confiscarea de produse, constrângerea țăranilor să încheie contracte de livrare în condiții total dezavantajoase) sau prin utilizarea unor mijloace paraeconomice (menținerea intenționată a prețurilor produselor agricole la niveluri foarte scăzute, livrarea de către de stat a produselor industriale la prețuri disproporționat de mari în raport cu prețurile produselor agricole). Transferul de capitaluri din agricultură spre ramuri neagricole nu s-a făcut numai în limitele plusvalorii din agricultură ci a afectat chiar posibilitățile de reproducție, fapt ce a provocat o decădere relativă a acestui sector.

În al doilea rând, România fusese obligată prin tratatele de pace cu Uniunea Sovietică la plata unor mari despăgubiri de război. Una dintre sursele principale pentru plata acestor despăgubiri o reprezentau tot produsele agro-alimentare. Mijloacele indirecte de prelevare a capitalurilor din agricultură s-au dovedit a fi greoaie și costisitoare. Pentru statul comunist, acest lucru putea fi mult mai ușor realizat prin controlul direct al proprietăților agricole.

3. Al treilea obiectiv era de natură predominant politică și ideologică: integrarea agriculturii în sistemul socialist unitar; generalizarea relațiilor de producție socialiste în agricultură, transformarea conștiinței sociale a țăranilor și consolidarea alianței politice dintre țărani și muncitori.

Atitudinea lumii rurale față de restructurările impuse de statul comunist a fost, în general, de rezistență. Țăranii percepeau noile structuri de proprietate și producție ca fiind în contrasens cu tradițiile

românești și ca opuse intereselor lor. După informațiile pe care le deținem, România este singura țară din sfera dominației sovietice în care s-a manifestat o rezistență puternică și de lungă durată a țărănimii împotriva introducerii modelelor socialiste. Această rezistență a luat inclusiv forma de luptă armată de gherilă, la ea participând mii de țărani care s-au retras în munți și s-au organizat în grupuri înarmate. Reprimarea gherilei țărănești din România a durat circa 15 ani și a provocat un număr foarte mare de victime (după unele surse, numărul victimelor colectivizării a fost de circa 250.000-300.000, din care câteva zeci de mii sunt victimele masacrelor făcute de formațiunile armatei și poliției secrete). Rezistența țărănimii române față de colectivizare constituie un capitol de istorie socială și politică încă insuficient elaborat și care abia a început să fie scris.

Tabelul 3. Structuri de proprietate în agricultură.
România, 1950-1989

Tipuri de proprietate	Ponderea în suprafața agricolă utilizată				
	1950	1955	1960	1970	1989
Unități agricole de stat	21.6	25.5	29.4	30.1	30.1
Cooperative agricole de producție	2.0	6.4	31.5	60.5	60.5
Exploatări agricole familiale	76.4	68.1	39.1	9.4	9.4
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Sursa: *Anuarul statistic al României*, București, Direcția Centrală de Statistică.

Politica de transformare a structurilor agricole a traversat mai multe etape și a recurs la o diversitate de forme de integrare orizontală și verticală până s-a ajuns la sistemul de la sfârșitul anilor 1980. Acest sistem cuprindea: întreprinderi agricole de stat, stațiuni de mecanizare a agriculturii, cooperative agricole de producție și exploatări agricole familiale (Tab.3).

Întreprinderile agricole de stat și cooperativele agricole de producție au fost supuse unui puternic proces de integrare orizontală și verticală, iar în anii 1970-1980 au crescut investițiile în sectorul agricol socialist în scopul evitării prăbușirii sale. În paralel, exploatările agricole familiale au fost supuse la noi limitări. Cu toate acestea, rezultatele politicilor agricole comuniste au fost catastrofale. Deși persecutate și lipsite de mijloace tehnice, exploatările agricole familiale produceau de 10 ori mai mult raportat la suprafața agricolă pe care o dețineau comparativ cu exploatările agricole de stat și cooperatiste. Randamentele pe suprafața agricolă utilizată din exploatările agricole familiale erau de 9 ori mai mari față de cele din exploatările de stat și 11 ori mai mari față de cele din cooperativele agricole de producție.

Cooperativizarea agriculturii a provocat un adevărat exod rural. Peste cinci milioane de rurali și-au părăsit satele și au migrat spre orașe în căutarea unui loc de muncă. Exodul rural a provocat fenomene puternice de îmbătrânire a populației rurale și de îmbătrânire și feminizare a populației agricole active. În unele zone ale țării au fost atinse limitele minime ale posibilităților de reproducere biologică locală, unele sate fiind amenințate cu dispariția în decursul unei generații.

În deceniul al optulea a fost declanșat și un aberant proces de "sistematizare" a localităților rurale. Scopul declarat era ameliorarea condițiilor de viață din mediul rural și modernizarea infrastructurii edilitare locale. Scopul nedeclarat era limitarea sau anularea posibilităților de autoaprovizionare a familiilor rurale și constrângerea acestora de a lucra numai în unitățile agricole de tip socialist. Căderea regimului comunist a stopat procesul de "sistematizare" care în câteva cazuri a condus la dispariția unor sate.

Cooperativizarea agriculturii s-a făcut în mod practic în România prin confiscarea pământurilor țăranilor. Acest fapt explică ostilitatea țăranilor față de această formă de organizare a producției care nu a reușit să se facă acceptată nici în localitățile în care a funcționat timp de 40 de ani.

Restructurările din perioada posttotalitară

Refuzul structurilor agricole de tip comunist a devenit evident imediat după căderea regimului comunist. Destructurarea sistemului agriculturii socialiste a început imediat și în mod masiv.

Schimbările au avut loc la două paliere: unul al schimbărilor spontane, necontrolate și al doilea la nivelul modificărilor legislative și normative.

În primul caz, comunitățile locale au procedat din proprie inițiativă la dizolvarea cooperativelor agricole de producție și la redistribuirea pământului foștilor proprietari. Din diverse motive (inclusiv de ordin electoral) puterea politică a acceptat aceste destrucțiuni spontane sau cel puțin nu le-a opus o rezistență fermă. Ritmul și amploarea acestor destrucțiuni spontane au fost foarte diferite de la o zonă la alta.

În al doilea caz, destrucțiunile și restructurările s-au produs prin intermediul unor măsuri legislative sau, cel puțin, s-a produs o legiferare a schimbărilor care auvuseseră loc în mod spontan. Prima măsură legislativă adoptată la sfârșitul anului 1989 a avut ca obiectiv repararea unor erori grave produse în timpul colectivizării comuniste. Măsurile adoptate priveau extinderea drepturilor de proprietate sau administrare directă ale familiilor de agricultori. În timpul regimului comunist, agricultorii aveau dreptul de a exploata direct circa 0.3 hectare de teren agricol. Prin legiferările de la sfârșitul anului 1989, drepturile de exploatare directă au fost extinse la un hectar sau mai mult, în raport cu gradul de fertilitate al terenului. Nu se urmărea dezafectarea cooperativelor de producție. Dimpotrivă, s-a încercat argumentarea că modul de punere în valoare de tip cooperatist nu este caracteristic societăților comuniste; dimpotrivă, el este practicat și în

unele societăți vest-europene. Această propagandă nu a fost suficient de persuasivă. Cooperativele agricole de tip socialist au discreditat toate formele de cooperare în producția agricolă. Schimbările la nivelurile comunităților locale au fost mult mai rapide și mai importante decât le estimau principalele instituții politice ale țării.

Sub presiunea schimbărilor deja produse și pentru a marca un nou punct de rupere cu vechile structuri și practici comuniste, Parlamentul României a adoptat *Legea fondului funciar* (Legea nr. 18/1991). Această lege prevede că terenurile de orice fel, indiferent de deținători și de titlul în baza căruia sunt deținute, formează fondul funciar al României. Terenurile pot face obiectul drepturilor de proprietate privată (având ca titulari persoane fizice sau juridice) sau pot aparține domeniului public. Terenurile incluse în categoria domeniului public pot fi de interes național sau local, proprietarul fiind după caz statul sau comunitățile locale. Legea prevede reconstituirea, cel puțin parțială, a drepturilor de proprietate. Astfel, terenurile cooperativelor agricole de producție situate în intravilanul comunităților redevin în proprietatea foștilor proprietari sau a moștenitorilor acestora.

Legea nu prevedea o reconstituire integrală a vechilor titluri de proprietate. Suprafața agricolă maximă ce putea fi deținută în proprietate a fost limitată la 10 hectare echivalent teren arabil, indiferent de mărimea proprietății la data constituirii cooperativei agricole. Parlamentul a avansat mai multe argumente în direcția nereconstituirii integrale a fostelor proprietăți funciare. Mai întâi, un motiv de ordin politic: evitarea, cel puțin pentru perioada următorilor cinci ani, a unor clivaje importante în agricultură și mediul rural. Argumentul este cel puțin discutabil din perspectiva principiilor constituționale care garantează proprietatea privată. În al doilea rând, suprafețele deținute de cooperativele agricole de producție în momentul desființării lor sunt mai mici decât suma proprietăților aduse de țărani la intrarea în cooperativă: unele terenuri s-au degradat, pe altele s-au făcut investiții industriale sau au fost amenajate ca zone de locuit. Retrocedarea completă a fostelor proprietăți nu mai este posibilă în majoritatea cazurilor. În al treilea rând, timp de mai multe decenii, în cooperativele

agricole au lucrat și țărani fără pământ. Privarea acestora de orice posibilitate de a deține sau exploata direct o suprafață de pământ a fost considerată o măsură antisocială, ce putea avea drept efecte creșterea șomajului și a pauperității în agricultură și în mediul rural. Prin *Legea fondului funciar* s-a încercat realizarea unui echilibru între principiile de drept și rațiunile de ordin politic și social.

Reconstituirea proprietăților a fost făcută numai la cerere de către o comisie locală. Persoanele îndreptățite au primit titlurile de proprietate. Legea stabilește condițiile de folosire a terenurilor redevenite în proprietate, condițiile de protecție a mediului și condițiile în care pot fi înstrăinate terenurile. Nerespectarea acestor condiții atrage după sine pierderea dreptului de exercitare a titlului de proprietate și obligația de a înstrăina terenurile. Pe motive de ordin social și economic, legea include prevederi de limitare a concentrării proprietății agricole (suprafața maximă ce poate fi deținută de o familie este de 100 hectare echivalent teren agricol) cât și măsuri de fragmentare, de parcelare a terenurilor deținute de un proprietar (sunt încurajate comasările de terenuri prin schimburile efectuate între proprietari sau ca urmare a unor lucrări de amenajare a teritoriului).

Restructurarea agriculturii românești în perioada posttotalitară se face în condiții foarte diferite de la o regiune la alta și chiar de la o comunitate la alta. Pot fi identificate câteva tipuri de situații:

1. Zone cu un potențial important de terenuri agricole și cu o densitate demografică scăzută. Reconstituirea proprietăților s-a făcut fără dificultăți. În aceste zone au existat înainte de colectivizare proprietăți de dimensiuni mari. Întrucât *Legea fondului funciar* din 1991 limitează mărimea maximă a proprietății ce poate fi deținută de o familie, nu toate suprafețele agricole au fost retrocedate foștilor proprietari. Au rezultat suprafețe mari ce au rămas în rezervă la dispoziția comisiilor locale. În anii 1991 și 1992 majoritatea terenurilor din rezerva locală nu au fost puse în valoare sau nu au fost decât parțial valorificate. Această situație s-a perpetuat până la sfârșitul anilor 1990. Familiile și-au concentrat întreaga activitate asupra terenurilor aflate în proprietate și nu și-au manifestat disponibilitatea de a lucra

terenurile din rezervă. În anii 1991-1992, la nivelul agriculturii naționale, s-au înregistrat importante pierderi ca urmare a nevalorificării unor importante suprafețe de pământ. Situația s-a ameliorat parțial după anul 1993, dar persistă totuși feneomenul de subutilizare a terenurilor neretrocedate.

În aceste zone s-a încercat organizarea unor asociații ale producătorilor agricoli particulari. Rezultatele sunt însă foarte modeste. La nivelul întregii țări nu pot fi identificate mai mult de 10-20 asociații agricole rentabile. Reacția negativă față de orice formă de cooperare în producția agricolă continuă să fie foarte puternică.

2.Zone cu potențial important de terenuri agricole și cu mare densitate demografică și zone cu potențial redus de terenuri agricole și cu densitate demografică scăzută. În aceste zone disoluția cooperativelor agricole de producție s-a făcut fără mari dificultăți. Solicitățile de pământ ale agricultorilor au fost acoperite de resursele existente la nivel local. Nu s-au manifestat nici nemulțumiri semnificative și nu au rezultat nici rezerve de terenuri care să rămână nelucrate.

3.Zone cu un potențial redus de terenuri agricole și cu o densitate demografică mare. În aceste zone s-a manifestat un deficit de terenuri în raport cu cererea locală. Acesta a rezultat fie dintr-o creștere demografică puternică (rată ridicată a natalității și presiuni mari ale urmașilor asupra moștenirii), fie din rata scăzută a emigrațiilor și rata mare a imigrațiilor, fie din schimbarea destinației unor terenuri (scoatere din utilizarea agricolă, înstrăinări, degradări), fie din combinarea acestor factori. Solicitățile locale de punere în proprietate nu au putut fi decât parțial satisfăcute, ceea ce a provocat numeroase nemulțumiri sau chiar conflicte locale puternice.

Ponderea celor trei categorii de zone în totalul agriculturii naționale este aproximativ egală. Se manifestă însă tendința ca ponderea zonelor cu deficit de terenuri agricole (raportat la solicitările locale) să crească datorită schimbării fluxurilor migratorii. Datorită crizei din multe ramuri neagricole (în special din sectoarele industrial și de construcții), a scăzut numărul locurilor de muncă oferite populației rurale. Ca și în alte situații de criză și de creștere a șomajului indus-

trial, se accentuează presiunile în sectorul agricol. Mulți lucrători din sectoarele neagricole își caută refugiul în activitățile agricole care, cel puțin, le asigură autoaprovizionarea. În România, acest fenomen este cu atât mai puternic cu cât mulți lucrători din sectoarele neagricole continuau să fie legați din mediul rural. La sfârșitul anilor '80, circa o treime din totalul familiilor rurale combina activitățile agricole cu cele neagricole: unii membri ai familiei lucrau în agricultură și alții în sectoare neagricole sau aceeași persoană lucra o parte din timp în agricultură și o parte în sectoare neagricole.

O relansare inasivă a activităților industriale este puțin probabilă pe termen scurt. Noile locuri de muncă oferite în sectorul privat pretend calificări la care forța de muncă din mediul rural corespunde într-o mică măsură. Șansele economice oferite de agroturism (deși importante pentru ansamblul economiei naționale) sunt concentrate doar în anumite zone ale țării. Posibilitățile de activitate și de supraviețuire ale majorității ruralilor vor continua să fie dependente, cel puțin pe termen scurt, de activitățile agricole.

Ritmul refacerii proprietății private în agricultură este foarte inegal de la o zonă la alta. În toate localitățile din țară au fost reconstituite toate sau majoritatea drepturilor de proprietate, dar titlurile de proprietate nu s-au acordat integral sau au fost acordate în proporții foarte diferite. Ritmul inegal se explică atât prin dificultățile locale (mai ales în zonele cu deficit de terenuri agricole sau în care terenurile agricole au fost supuse mai multor înstrăinări) cât și datorită rezistenței pe care o opune fosta "nomenclatură" rurală la dezafectarea cooperativelor agricole. Această mică "nomenclatură" rurală, formată din președinți de cooperative, contabili, ingineri agronomi, medici veterinari, își pierde privilegiile relative avute anterior ca urmare a desființării cooperativelor agricole de producție. Din perspectiva intereselor ei directe, este de înțeles că se încearcă menținerea unor vechi structuri. În această acțiune, "nomenclatura" rurală locală este sprijinită și de birocrăția administrației agricole de la nivelul județelor. Alegerile locale și generale din ultimii ani pun în mod indirect în evidență forța "nomenclaturii" rurale cât și persistența fostelor structuri de proprietate

și de punere în valoare. Votul masiv spre stânga din unele zone rurale este un indicator în acest sens. De regulă, orientarea spre stânga a electoratului rural se manifestă în zonele mai sărace, în zonele în care au existat mari latifundii în perioada precomunistă și în zonele în care proprietatea agricolă țărănească nu a avut o tradiție lungă. Aparent surprinzător, unii factori istorici ce păreau estompați de trecerea timpului continuă să explice unele comportamente și atitudini actuale. În ultimii ani, s-a înregistrat însă o orientare a "nomenklaturii" rurale spre alte activități și ca urmare presiunea asupra menținerii vechilor structuri de punere în valoare în agricultură au scăzut. În unele zone devine evidentă și o reorientare a electoratului rural spre grupările politice de centru sau de centru-dreapta.

Nu este posibilă încă decât o estimare provizorie a consecințelor schimbărilor structurilor de proprietate și a modurilor de punere în valoare în agricultura românească. O primă consecință evidentă constă în creșterea gradului de autoaprovizionare a familiilor rurale și o creștere a nivelului de trai din mediul rural. Din punct de vedere social, rezultatele sunt acceptabile pentru majoritatea agricultorilor și a altor rurali ce depind de activitatea din agricultură.

La nivel național, a scăzut ponderea produselor agro-alimentare vehiculate prin unitățile specializate ale statului și implicit a scăzut controlul statului (cel puțin controlul centralizat al statului) asupra producerii și comercializării produselor agro-alimentare. Organismele centrale ale statului își exprimă nemulțumirea față de această situație, invocând dificultățile sau imposibilitatea constituirii rezervelor agro-alimentare pentru situațiile de necesitate. O consecință corelativă constă în pierderea monopolului statului asupra exportului și importului de produse agro-alimentare. Una dintre primele decizii luate după căderea regimului comunist a fost interzicerea exporturilor de produse agro-alimentare. Această măsură a avut un impact foarte mare deoarece în anii '80 populația din România a ajuns să fie înfometată ca urmare a unui export agro-alimentar aberant. Totuși, produsele agro-alimentare constituie una dintre posibilitățile majore de pătrundere a României pe piețele internaționale. Exporturile din această categorie sunt relativ

competitive: calitate bună, conformitate cu standardele sanitare și ecologice internaționale, costuri de producție scăzute rezultate mai ales din costurile relativ scăzute ale forței de muncă. De asemenea, potențialul agricol intern poate genera excedente importante pentru export. Pierderea monopolului exportului de produse agro-alimentare de către stat a atras o importantă diminuare a veniturilor în monedă convertibilă.

Evidența statistică a producțiilor agricole și a modului de utilizare a acestei producții este o operație foarte dificilă atât datorită organizării defectuoase sau neorganizării evidențelor statistice primare cât și datorită reticențelor sau ostilității manifestate de agricultori față de orice formă de evidență statistică. Regimul comunist a folosit statistica agricolă fie pentru a deforma realitățile, fie pentru a exploata agricultura. Atitudinea negativă a agricultorilor față de statistică și față de evidențele contabile are o întemeiere în experiența tristă pe care au avut-o timp de 40 de ani. Este deci dificil de prezentat o dinamică precisă a producțiilor agricole. Studiile de caz au pus însă în evidență o creștere puternică a cantității totale a producției obținută în exploatarea privată, o creștere a calității și o creștere absolută a cantităților comercializate în afara exploatarea. Indirect, acest fapt poate fi constatat și din creșterea gradului de aprovizionare a piețelor urbane private (cele în care producătorii vând direct la consumatori produsele lor). De remarcat că prețurile practicate pe aceste piețe sunt relativ mai mici decât cele practicate pe piețele controlate de stat. De asemenea, prețurile la produsele agro-alimentare practicate de producătorii privați au crescut într-un ritm mai lent decât prețurile la produsele industriale. În perioada 1990-1993, creșterea medie a prețurilor a fost de 30 de ori la produsele industriale și numai de 10 ori la produsele agricole de pe piața privată. Având în vedere faptul că piața privată urbană deține o mare pondere în totalul aprovizionării și consumului populației urbane, rezultă că agricultura privată a avut un rol de temporizare a inflației și a influențat benefic nivelul de trai din mediul urban.

O altă consecință importantă constă în faptul că agricultura privată este unul dintre puținele sectoare din economia românească în

care au început să funcționeze în mod real mecanismele economiei de piață. Dinamica prețurilor produselor agro-alimentare este proba cea mai concludentă a acestei afirmații.

Aceste rezultate notabile au fost obținute în condițiile în care exploatările agricole familiale sunt nevoite să apeleze aproape exclusiv la propriile resurse. În condițiile unei inflații foarte puternice, creditele se obțin în condiții dificile sau se oferă în condiții descurajatoare (rata medie anuală la creditele bancare este de 65%). Deși băncile agricole au fost autorizate să ofere credite în condiții relativ avantajoase (cu o rată a dobânzii de numai 15%), majoritatea agricultorilor nu au acces la aceste credite fie datorită puținății acestora, fie datorită unor practici incorecte în acordarea de credite preferențiale. Dotarea exploatărilor familiale cu echipament modern este foarte redusă, operațiile manuale continuând să aibă o mare pondere. Utilizarea stațiunilor de mașini agricole (cu capital majoritar de stat) este puțin răspândită datorită prețurilor foarte ridicate practicate de acestea: executarea doar a câtorva lucrări mecanice de bază poate depăși 50% din prețul total al recoltei. În multe zone din țară, unitățile de mecanizare a agriculturii sunt percepute ca mijloace de constrângere a agricultorilor privați de a se asocia din nou în forme de producție cooperatiste. Studiile de caz arată că în zonele din jurul marilor orașe a început să crească numărul exploatărilor familiale care se modernizează. Sunt, de asemenea, vizibile semnele unei concentrări private a pământului deși măsurile legislative încearcă să împiedice acest proces.

Rotația rapidă a capitalurilor în agricultură și libertatea mai mare de acțiune din acest sector atrag investițiile de capital provenite din alte sectoare. Acest fapt oferă posibilități suplimentare de modernizare a producției și transformării produselor agricole. A crescut numărul și volumul de afaceri ale întreprinderilor particulare care se ocupă cu transformarea produselor agricole și cu comercializarea urbană prin unități proprii. Calitatea prelucrării, ambalării, depozitării și prezentării este mult mai ridicată decât cea de la nivelul unităților de stat. Concurența dintre sectorul privat și cel de stat se va accentua și dacă tendințele prezente se vor menține ea se va face în defavoarea

sectorului de stat. Utilizarea unor mijloace extraeconomice de protejare a sectorului de stat nu este eficientă și are tot mai puțini susținători. Nici monopolul aproape exclusiv al statului asupra principalelor spații comerciale urbane nu va mai putea fi un factor suficient de important în protejarea comerțului de stat de produse agro-alimentare. Din punct de vedere politic și economic, agricultura privată probează posibilitatea eficienței reprivatizării economiei. Desigur, ceea ce este posibil în agricultură nu poate fi extins ca fiind la fel de valabil și pentru coloșii industriali.

UN CLASIC AL STUDIILOR DE COMUNITĂȚI RURALE

HENRI H. STAHL

Henri H. Stahl (1901-1991) absolvă Dreptul, dar și Literele și Filosofia în 1921. În 1939, își ia doctoratul. În anii '30, este colaboratorul apropiat al lui Dimitrie Gusti, ca asistent la catedra de sociologie; tot acum este director la Fundațiile Culturale Regale. Publică o serie de lucrări asupra muncii culturale la sate, dar și numeroase lucrări științifice. În 1939, i se acordă Legiunea de Onoare a Franței pentru Pavilionul Românesc. Tot în 1939, este numit directorul statisticii administrative la Institutul de Statistică. În 1943, devine conferențiar la nou-înființata Catedră de sociologie rurală; în 1946, preia și Catedra de sociologie generală, până în 1948, când studiul sociologiei este interzis. Lucrează ca deseuator tehnic la Institutul de Urbanism; este scos la pensie în 1956. În 1966, este rechemat în învățământ și organizează din nou munca de echipă în cercetările monografice, publicând lucrări importante de sociologie și sociologie istorică. În 1969, este ales membru al Academiei de Științe Sociale și Politice și membru corespondent al Academiei; în 1990, este ales membru al Academiei Române.

Opera (selecție): *Tehnica monografiei sociologice* (1934); *Cultura satelor, cum trebuie înțeleasă* (1935); *Nerej*, monografie, 3 volume (1939); *Contribuții la studiul satelor devălmășe*, 3 volume (1958, 1959, 1966 - Premiul Academiei); *Controverse de istorie socială românească* (1969); *Studii de sociologie istorică* (1972); *Teoria și practica investigațiilor sociale; metode și tehnici* (1974); *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributare* (1980); *Eseuri critice. Despre cultura populară românească* (1983); *Probleme confuze de istorie socială a României* (1992).

Această prezentare este preluată din lucrarea lui Henri H. Stahl, *Satele devălmășe*, volumul I, București, Editura Cateea Românească, 1998.

CAPITOLUL XI

CONDUCEREA VIEȚII SOCIALE

1. Definirea conducerii vieții sociale

Conducerea este o activitate necesară care rezultă din diviziunea socială a muncii și din creșterea complexității relațiilor sociale. Conducerea armonizează și coordonează activitățile indivizilor în vederea realizării anumitor scopuri sociale importante.

Termenul de conducere este folosit în accepții diferite:

- activitate de organizare și coordonare a acțiunilor indivizilor în vederea realizării unui scop;
- grupul care se ocupă cu realizarea acestei activități;
- rețeaua de instituții sociale (norme și valori) prin care se asigură armonizarea intereselor și acțiunilor indivizilor.

În aceste accepții diferite, accentul este pus fie pe grupul care exercită funcția de conducere, fie pe valorile și normele utilizate (forță, putere, autoritate, influență), fie pe modul de organizare a activității de conducere (instituții, organizații, birocrății), fie pe procedeele folosite în exercitarea ei.

Conducerea este, de asemenea, considerată din perspective diferite de către științele care se ocupă de studiul ei. Sociologia analizează conducerea în primul rând ca raport social; psihologia socială o analizează ca raport psiho-social; economia politică o

consideră printre factorii de producție: politologia o analizează sub latura instituțională și ca mod de distribuire și exercitare a puterii și autorității.

Diversele perspective de considerare a conducerii permit analize multidimensionale, complexe. Actualmente, aceste diverse perspective sunt tot mai mult integrate într-o abordare unitară – știința conducerii.

Una dintre ramurile principale ale științei conducerii este sociologia organizării și conducerii vieții sociale, care își aduce contribuția prin abordarea teoretică și metodologică generală, prin studierea modului de organizare și funcționare a sistemelor și subsistemelor sociale, prin studierea condițiilor concrete în care se realizează activitatea de conducere, prin studierea proceselor sociale. Sociologia contribuie la elaborarea metodologiei interdisciplinare și a conceptelor științei conducerii (oferirea unor metode și tehnici, definirea problemelor sociale, analiza indicatorilor sociali și elaborarea unor criterii de selecție a lor). Sociologia oferă științei conducerii o viziune integratoare, unitară asupra societății și asupra subsistemelor sociale.

Atât timp cât problemele cu care este confruntat individul sunt relativ simple, ele pot fi rezolvate în mod empiric, adică pe baza unor cunoștințe acumulate prin tradiție și pe baza experienței personale. Multă vreme, chiar societăți întregi au fost conduse în mod empiric. Cu cât însă dimensiunile și complexitatea societății cresc, mijloacele empirice nu mai sunt suficiente. Apare tot mai evidentă necesitatea unor cunoștințe științifice asupra organizării și funcționării societății, asupra mijloacelor de acțiune socială. Preocupările pentru elaborarea unei conduceri științifice sunt foarte vechi (Aristotel, Platon, Machiavelli), dar ele s-au finalizat într-o știință a conducerii abia în ultimele decenii.

Evoluția societăților contemporane a accentuat necesitatea unei științe a conducerii. Aspectele care au impus sau au favorizat apariția acestei științe sunt: creșterea gradului de complexitate a organizării sociale; interdependența tot mai mare dintre elementele

structurii sociale; diversificarea proceselor sociale și creșterea amplitudinii lor; creșterea capacității oamenilor de a acționa asupra naturii și asupra societății; multiplicarea posibilităților de dezvoltare socială; democratizarea vieții sociale. Știința conducerii a fost posibilă datorită dezvoltării științifice și rezultatelor obținute de diverse științe. În prezent, disciplinele științifice permit o cunoaștere obiectivă a realității sociale și oferă explicații asupra organizării și funcționării societății; dispun de procedee de prognoză și de evaluare a consecințelor unor decizii; au elaborat tehnici de analiză cantitativă și de modelare a sistemelor sociale; și-au extins capacitatea de acumulare și prelucrare rapidă a informațiilor.

Știința conducerii are un pronunțat caracter interdisciplinar. La elaborarea ei își aduc contribuția științele sociale (sociologia, politologia, psihologia socială), științele economice, științele logico-matematice, științele tehnice și științele naturii. În acest mod, știința conducerii este capabilă să realizeze o analiză integrală a proceselor de conducere. Pe scurt, obiectul științei conducerii este studierea activității sociale de conducere. Această activitate se desfășoară la diferite niveluri (la nivelul întregii societăți, la nivel zonal, local, în cadrul organizațiilor și grupurilor sociale) și în diverse domenii (politic, economic, educațional, cultural, științific). Știința conducerii se ocupă de toate aceste nivele și domenii. În cadrul acestei științe există atât preocupări de analiză integrală (știința conducerii societății) cât și preocupări de studiere a activității de conducere în anumite domenii (organizarea și conducerea organizațiilor industriale, agricole, organizarea și conducerea învățământului) sau preocupări de studiere a unor mecanisme ale conducerii (planificare, decizie, control).

Știința conducerii studiază condițiile conducerii eficiente în concordanță cu normele și valorile acceptate și promovate de societate. Condițiile conducerii eficiente cuprind principiile care orientează activitatea de conducere și procedeele și mijloacele folosite. De analiza acestor condiții se ocupă părțile componente ale științei conducerii:

- *teoria conducerii* care este ansamblul principiilor și legilor din activitatea de conducere. Aceste principii și legi au un caracter obiectiv și exprimă anumite legături și corelații cauzale fundamentale;

- *metodologia conducerii* este ansamblul de metode, tehnici și procedee folosite pentru creșterea eficienței conducerii. Știința conducerii folosește și numeroase metode și tehnici preluate din alte domenii științifice (sociologie, psihologie, teoria sistemelor, teoria jocurilor);

- *tehnologia conducerii* (ansamblul mijloacelor tehnice și a modalităților de organizare).

Pe baza științei conducerii se poate realiza o conducere științifică a sistemelor și organizațiilor sociale. Conducerea științifică este aplicarea în activitatea de conducere a principiilor, metodelor, tehnicilor și procedeele formulate de știința conducerii. Conducerea științifică poate fi realizată prin respectarea anumitor condiții:

- definirea clară a obiectivelor organizațiilor conduse;
- funcționarea eficientă a sistemului informațional;
- organizarea rațională a structurilor conduse;
- dimensionarea optimă a echipei de conducere;
- plasticitatea structurilor de conducere (capacitatea de a se adapta dinamismului organizației și dinamismului social general);
- multidimensionalitate (considerarea în activitatea de conducere a tuturor dimensiunilor organizației: tehnice, economice, sociale, ecologice, psihologice);
- elaborarea unor metode adecvate de luare a deciziei;
- controlul rezultatelor;
- menținerea vitalității structurilor de conducere și evitarea formalismului.

Activitatea de conducere constă în realizarea unor activități (funcții de conducere) de către un grup organizat de indivizi (sisteme de conducere) în cadrul unor structuri de conducere.

Structura de conducere este ansamblul elementelor și raporturilor dintre aceste elemente prin care se realizează activitatea de conducere. Structurile de conducere sunt diferite în raport cu domeniul (economic, politic, cultural); cu nivelul (întreaga societate, regiune, colectivitate locală) și cu tipul grupului uman (organizație, colectivitate teritorială) în care se exercită conducerea. Până în prezent cel mai bine analizate au fost structurile de conducere din cadrul organizațiilor. Studiarea structurilor de conducere la nivel teritorial sau la nivelul întregii societăți este o preocupare mai recentă și este mai dificilă.

Organizațiile au anumite structuri care pot fi clasificate, după mai multe criterii: structuri funcționale, structuri de produse, structuri teritoriale, structuri de conducere. Deși structurile de conducere pot fi analizate în sine, ele nu pot fi însă separate de structurile organizaționale. Conducerea este un element al structurii și organizării oricărui sistem social. Analiza structurilor organizaționale include deci și analiza structurilor de conducere.

Studiile asupra organizațiilor industriale au stabilit mai multe tipuri de structuri organizaționale și de structuri de conducere:

- *Structura ierarhic lineară.* Această structură se bazează pe diviziunea precisă a activităților și pe existența unor niveluri ierarhice între care relațiile de subordonare și de comandă sunt riguros stabilite. În această structură șeful răspunde de activitatea grupului pe care îl conduce și deține o autoritate totală asupra subordonaților. Acest tip de structură de conducere este întâlnit, în principal, în organizațiile militare, dar este folosit și în alte domenii.

- *Structura funcțională.* În această structură se produce o divizare a activității de conducere în mai multe funcții care sunt realizate de persoane diferite. Numărul nivelurilor ierarhice este mai scăzut, în schimb crește numărul rolurilor de conducere în plan orizontal.

- *Structura mixtă*, care combină elemente ale structurii ierarhice lineare și structurii funcționale. Aceste structuri sunt larg răspândite. Ele încearcă să îmbine avantajele organizării ierarhice și cele ale organizării funcționale.

- *Structură cu grupuri parțial suprapuse*, în care liderul unui grup face parte din grupul ierarhic imediat superior.

Funcțiile conducerii. Există numeroase clasificări ale funcțiilor conducerii. Funcțiile prezentate în aceste clasificări pot fi cuprinse în patru categorii: organizarea, planificarea, decizia și controlul. Aceste funcții sunt realizate prin folosirea unor procedee și tehnici de conducere. Prin realizarea acestor funcții se asigură realizarea obiectivelor, armonizarea acțiunilor, eficiența activităților, coeziunea și dezvoltarea sistemelor conduse.

a) **Organizarea.** Prin organizare se creează condiții adecvate sistemului condus și se precizează legăturile dintre componente, funcțiile acestor componente, se stabilește modul de grupare a indivizilor, se delimitează nivelurile de conducere și funcțiile sistemului de conducere. Organizarea constă în diviziunea muncii în vederea realizării obiective, în coordonarea și reglementarea activităților.

Activitatea de organizare se realizează prin proiectarea structurilor (stabilirea compartimentelor funcționale și ale atribuțiilor lor); proiectarea posturilor (descrierea fiecărui rol din cadrul structurii și stabilirea sarcinilor de rol); proiectarea modului de funcționare al sistemului condus (coordonarea activităților și integrarea lor).

b) **Planificarea.** *Diagnoza, prognoza și planificarea socială.* Această activitate constă în stabilirea obiectivelor de viitor ale acțiunii sociale și a mijloacelor de realizare a lor. Planificarea se bazează pe activitățile de diagnoză și de cercetare a viitorului.

Prin diagnoză socială se obține cunoașterea stării actuale a sistemului condus, a modului concret în care el funcționează și a disfuncțiilor existente. Diagnoza socială este făcută pe baza unor analize profunde a situației organizațiilor. Ea este realizată de

conducerea organizației cu ajutorul unor compartimente specializate (compartimente de stat major formate din specialiști în problemele planificării). În unele cazuri este necesar ca diagnoza să fie făcută de specialiști din afara organizației: fie că organizația nu dispune de un număr suficient de specialiști, fie problemele sunt foarte complexe, fie pentru că specialiștii din cadrul organizației, datorită atașamentului lor față de organizație, nu pot realiza o diagnoză critică a situației.

Activitatea de planificare este orientată și de concluziile studiilor asupra dezvoltării viitoare, de capacitatea de anticipare a dezvoltării. Viitorul este rezultatul atât al acțiunii unor legi obiective, a continuării unor tendințe existente în prezent, cât și rezultatul inițiativei forțelor sociale prezente. În studiile asupra viitorului se analizează consecințele tendințelor prezente, se identifică diferite posibilități de evoluție, se analizează concordanța evoluțiilor posibile cu normele și valorile actuale, se identifică consecințele nedorite. Studiile asupra viitorului se concretizează în elaborarea unor variante considerate optime ce sunt folosite în luarea deciziei.

c) *Decizia.* Activitatea de planificare se încheie cu luarea deciziilor. Importanța acestei funcții este atât de mare, încât activitatea de conducere este privită uneori doar prin intermediul ei. Decizia constă în alegerea unei alternative din mai multe posibile.

Luarea deciziei este condiționată de factori interni și externi organizațiilor și de factori obiectivi și subiectivi: natura organizației; resursele disponibile (tehnice, umane, organizaționale, financiare); valorile și normele sociale existente în societate; volumul și calitatea informației; structurile de conducere ; calitățile celor care iau decizia; perioada de timp acoperită de decizie.

Deciziile pot fi clasificate după mai multe criterii:

- după conținut și domeniu: decizii politice, economice, administrative, militare, religioase;

- după nivelul de cuprindere: decizii strategice (care stabilesc orientările de perspectivă), decizii tactice (care transpun în condiții

concrete orientările strategice) și operaționale (privesc rezolvarea unor probleme curente);

- după metodele utilizate: decizii programabile (se referă la acțiuni repetabile, de rutină, care pot fi stabilite printr-un algoritm) și decizii neprogramabile (se referă la probleme noi care impun soluții noi);

- după gradul lor de cunoaștere: decizii în condiții de incertitudine, de risc, de certitudine;

- după natura decidentului: decizii unipersonale și decizii colective. Deciziile colective prezintă o serie de avantaje: oferă o informație mai bogată și o viziune mai largă asupra domeniului în care se ia decizia și permit o reprezentare mai adecvată a intereselor diferitelor niveluri din cadrul organizației sau colectivității; stimulează creativitatea; fac să crească nivelul responsabilității și coeziunii; asigură practicarea principiilor democratice ale organizării sociale.

Procesul elaborării deciziei cuprinde mai multe etape:

- analiza problemelor pe baza informațiilor disponibile și stabilirea alternativelor și evaluarea lor. O problemă poate fi soluționată în diverse moduri. Conducerea trebuie să stabilească toate variantele posibile de soluționare și să le evalueze în raport cu scopurile organizației, cu normele și valorile sociale, resursele organizației, folosindu-se de experiența trecută, de experimente sociale, de datele cercetării științifice. Dacă problemele sunt cuantificabile, variantele pot fi simulate pe calculator în vederea stabilirii consecințelor lor;

- alegerea variantei considerată optimă (criteriile optimului sunt de natură tehnică, economică, socială, politică, ecologică);

- comunicarea deciziei către cei care trebuie să o execute.

d) Controlul. După ce deciziile au fost elaborate și comunicate, conducerea trebuie să controleze modul în care sunt executate. Controlul este activitatea prin care conducerea urmărește în

permanență executarea deciziilor și intervine cu măsuri corespunzătoare în vederea realizării obiectivelor. Prin control se asigură conformitatea acțiunilor cu decizia, se iau în considerare situații neprevăzute și se previn sau corectează situațiile nedorite.

Pentru a fi eficientă, activitatea de control trebuie să îndeplinească anumite condiții: să aibă un caracter preponderent preventiv; să fie obiectivă (să nu fie deformată de subiectivitatea celor care realizează controlul); să fie concentrată în punctele cheie de care depinde executarea deciziei; să fie realizată cu competență; să nu provoace perturbări în realizarea activităților; să se finalizeze în luarea unor măsuri adecvate; să fie realizată în permanență; să fie adecvată la situațiile concrete.

Complexitatea societăților contemporane este tot mai mare, iar problemele sociale care apar în cadrul lor sunt tot mai numeroase, și mai dificile. Dezvoltarea socială de până în prezent a condus, în mod incontestabil, la ameliorarea condițiilor de viață din toate societățile. Pe lângă implicațiile ei pozitive evidente, dezvoltarea a generat însă, sau este confruntată, cu numeroase dificultăți. Aceste dificultăți sunt considerate fie consecințe ale dezvoltării, fie probleme-cheie ale dezvoltării viitoare.

Crizele, dificultățile ce se manifestă în societățile contemporane au, desigur, numeroase cauze. Analiza acestor crize este încă în curs de realizare și constituie obiectul a numeroase dispute între diverse curente de gândire și diverși autori. În numeroase analize științifice se arată că una dintre cauzele crizelor și dificultăților din societățile contemporane provine din modul de organizare și conducere a sistemelor și subsistemelor sociale. În consecință, se consideră că ameliorarea organizării și conducerii (mai ales la nivelul întregii societăți și la nivel internațional) ar permite depășirea unora dintre aceste dificultăți.

Conducerea și organizarea pe baze științifice permit:

- o mai bună coordonare a eforturilor de dezvoltare;
- folosirea eficientă a acțiunii sociale;

- armonizarea intereselor existente în societate și armonizarea intereselor diverselor societăți. Actualmente, dezvoltarea se realizează în condițiile existenței unor puternice inegalități între societăți;

- corelarea multiplelor aspecte ale dezvoltării. Mult timp dezvoltarea a fost apreciată doar prin creșterea economică. Această perspectivă a generat puternice crize culturale și ecologice. Dezvoltarea viitoare trebuie să realizeze îmbinarea creșterii economice cu împlinirea și afirmarea umană și cu ameliorarea calității mediului înconjurător. Dezvoltarea trebuie orientată de o concepție globală asupra societății și naturii;

- orientarea dezvoltării după valorile sociale fundamentale;

- elaborarea unor strategii ale dezvoltării care să țină seama de resursele existente, de valorile și normele sociale acceptate și promovate de către societate și de consecințele posibile;

- stabilirea unor mijloace eficiente de acțiune și evitarea transformării lor în scopuri în sine;

- evitarea consecințelor negative ale dezvoltării spontane sau ale unor decizii insuficient elaborate;

- îmbinarea perspectivei pe termen scurt cu perspectivele pe termen lung;

- subordonarea mecanismelor dezvoltării creșterii calității vieții, împlinirii și afirmării umane.

Considerată din perspectiva acestor posibilități, conducerea științifică se impune ca un element principal al dezvoltării sociale.

2. Metode moderne de conducere

2.1. Caracteristici și clasificări

Metodele de conducere sunt ansambluri de mijloace și procedee cu ajutorul cărora conducătorul influențează acțiunea elementelor sistemului condus în vederea realizării obiectivelor

stabilite. Utilizarea metodelor moderne de conducere a fost impusă de creșterea complexității sistemelor conduse și a devenit posibilă datorită realizărilor teoretice și operaționale obținute de știința conducerii.

Utilizarea metodelor moderne de conducere trebuie făcută respectându-se unele **condiții și cerințe**: metodele să fie integrate într-o concepție generală justă despre activitatea de conducere, bazată pe cunoașterea temeinică a legilor dezvoltării sociale; formularea clară a obiectivelor și scopurilor; organizarea optimă a sistemului decizional; asigurarea concordanței dintre conținutul metodei și situația în care se aplică; utilizarea unor noi metode să nu perturbe ci să ușureze activitatea de conducere; aplicarea metodei trebuie bine pregătită; utilizarea metodelor trebuie să fie eficientă (rezultatele valorice obținute printr-o metodă trebuie să fie mai mari decât cheltuielile prilejuite de aplicarea ei).

În cadrul practicii și științei conducerii au fost formulate numeroase metode. Unii specialiști au inventat peste 300 de metode de conducere (management), fapt ce impune necesitatea clasificării lor. În literatura de specialitate există mai multe clasificări.

a) După fazele procesului de conducere, distingem:

- Metode previzionale grupate și ele după câteva criterii: 1.după concepția care stă la baza lor (metode de extrapolare, de comparare și reflexie); 2. după modul în care stabilesc legăturile între prezent și viitor (metode explorative, metode normative și metode de retroacțiune); 3.după orizontul temporal al previziunii (metode de previziune pe termen lung - peste 15 ani, pe termen mediu - 5-15 ani și pe termen scurt - sub 5 ani); 4.după domeniul în care se face previziunea (metode de previziune tehnologică, financiară, psiho-socială etc.); 5.după natura cunoștințelor utilizate (metode discursive și intuitive).

- Metode operative folosite în conducerea curentă a activităților economice și sociale. Cel mai frecvent utilizate sunt metodele de conducere pe bază de plan, pe bază de bugete, pe bază de sistem, pe

bază de proiecte, pe bază de obiective, pe bază de rezultate, pe bază de produs, pe bază de excepție, pe bază de cooperare, prin alternative etc.

b) După **obiectivul urmărit**, distingem metode de optimizare a utilizării forței de muncă, metode de optimizare a folosirii instrumentelor de producție, metode de pregătire a cadrelor, metode de stimulare a creativității, metode de studiere a impactului tehnologic etc. Dintre acestea vom prezenta mai amănunțit doar metodele de stimulare a creativității.

c) După **speciile de operații logice** pe care se bazează, deosebim metode de conducere analitice și sintetice, inductive și deductive. Vom prezenta mai amănunțit doar metodele analitice.

d) După **caracterul discursului științific urmat**, deosebim metode matematice, statistice, cibernetice, psihologice, sociologice etc.

Criteriile de clasificare a metodelor nu sunt foarte riguroase, o metodă putând fi inclusă în mai multe categorii. De exemplu, metoda Delphi este analitică și intuitivă, este folosită atât în previziune cât și în stimularea creativității.

2.2. Metode de previziune

Anticiparea evoluției unităților sociale constituie o preocupare importantă a conducerii. Viitorul este rezultatul atât al acțiunii legilor obiective, al continuării unor tendințe existente în prezent cât și rezultatul inițiativelor indivizilor și grupurilor. În aceste condiții, conducerea trebuie să dispună de o bună cunoaștere a legilor economice și sociale și de instrumente de evaluare științifică a deciziilor adoptate. Metodele de previziune permit analiza tendințelor prezente, identificarea diferitelor posibilități de evoluție, analiza concordanței evoluțiilor posibile cu normele și valorile actuale, identificarea consecințelor nedorite. Studiile asupra viitorului se concretizează în elaborarea unor variante de acțiune ce sunt folosite în luarea deciziilor.

Dintre metodele de previziune vom prezenta pe cele mai frecvent utilizate: extrapolarea, metodele reflexive și normative, metoda scenariilor și analiza de impact.

Extrapolarea este o metodă statistico-matematică simplă folosită de multă vreme. Ea constă în prelungirea unor tendințe dincolo de limitele în care au fost constatate, pornindu-se de la ipoteza că evoluția se bazează pe ideea stabilității de sistem, adică pe ideea că principalele caracteristici structural-funcționale ale organizației se vor menține și în viitor; nu vor interveni factori perturbatori importanți și nu vor avea loc transformări radicale. Această metodă poate fi deci aplicată în sistemele cu o evoluție relativ constantă.

Extrapolarea este făcută cu ajutorul unor funcții liniare sau exponențiale, avându-se grijă ca perioada de extrapolare să nu depășească perioada de observare a tendinței. Ca procedee de extrapolare se folosesc cele mecanice (spor mediu, indice mediu de creștere) și cele analitice (tehnica celor mai mici pătrate). Metoda extrapolării poate furniza rezultate corecte în analiza pe termen scurt. Cu cât perioada de extrapolare crește, cu atât scade certitudinea concluziilor. Extrapolarea pe termen lung poate duce la concluzii absurde. Neținând seama de schimbările care pot interveni, metoda extrapolării trebuie folosită cu mare prudență în domeniile cu inovare tehnologică rapidă și în cele în care se previzionează importante străpungeri tehnologice.

Metodele reflexive stabilesc cauzele și natura deosebirilor viitorului față de trecut. În acest caz, viitorul nu mai este considerat ca fiind doar o prelungire a tendințelor de până în prezent. Se pune accent pe deosebiri și pe evidențierea factorilor care determină schimbările viitoare.

Metodele normative stabilesc diverse norme, reguli de activitate și comportament, impunând omogenizarea acțiunilor individuale în raport cu obiectivele grupului. Pornind de la obiectivele pe termen lung, metodele normative stabilesc, în mod regresiv, condițiile și acțiunile necesare realizării acestora. Calea urmată este inversă decât cea din metodele de extrapolare.

În raport cu domeniul de utilizare, mai dezvoltate sunt metodele de previziune tehnologică și extrapolarea liniilor dinamice, cercetarea morfologică, brainstorming, metoda (tehnica) Delphi, metoda arborilor de pertinență. În previziunea socială, mai frecvent folosite sunt: extrapolarea, metoda fenomenologică, analiza morfologică și metoda scenariilor.

Metoda scenariilor sau scrierea, proiectarea scenariilor a fost mai întâi folosită în previziuni cu caracter politic și militar. Această metodă a fost pe larg utilizată și în analizele globale întreprinse de Clubul de la Roma. Scenariile sunt ansambluri formate din descrierea unei situații viitoare și a evenimentelor care conduc la această situație. Scenariile descriu, pas cu pas, evoluțiile posibile ale unui sistem dat, relațiile dintre diversele domenii și momentele critice care pretind luarea unor decizii. Întrucât poate studia evoluții complexe și evoluții pe termen lung, metoda este larg utilizată în previziunea evoluției sistemelor sociale. Scopul proiectării scenariilor este pregătirea din timp a unor decizii, pentru a preveni situațiile nedorite ce pot apărea.

Scenariile permit analiza situațiilor prezente și viitoare în scopul de a evidenția aspectele ce trebuie evitate și cele ce trebuie stimulate; obișnuiesc managerii cu reflecția critică; permit evidențierea laturilor slabe ale sistemelor și oferă măsuri de eliminare a acestora; încurajează solidaritatea socială în timp. Scenariile oferă baza științifică de intervenție în evoluția sistemelor. În mod obișnuit, scenariile urmăresc evoluțiile pe termen lung; cele mai bune rezultate au dat până în prezent scenariile care operează cu un orizont temporal de 15-30 de ani.

Metoda scenariilor trebuie să răspundă câtorva exigențe: plauzibilitate, flexibilitate, capacitate de a surprinde evenimente și situații de mare complexitate, capacitate de a integra variabile multiple, capacitate de analiză a unei evoluții rapide și surprinzătoare, capacitate de modelare și simulare a proceselor sociale.

În afară de metodele prezentate, activitatea de previziune se realizează și cu ajutorul altor metode: metoda studiilor de piață,

analogia istorică, metoda X-11 (pentru supraveghere și alertare în domeniul comercializării produselor), ajustarea exponențială, ancheta cu grupuri de experți etc.

În ultima perioadă este larg folosită în activitatea de previziune **analiza de impact**. Această metodă urmărește investigarea științifică a efectelor complexe rezultate din impactul științei și tehnologiei asupra mediului economic, social, politic și ecologic (Ana-Maria Sandi, 1988). Studiile de impact nu procedează la o abordare în sine a efectelor științei și tehnologiei, ci iau în considerare contextele sociale în care se produce impactul. Analiza de impact parcurge mai multe etape: analiza deciziilor de implementare și utilizare a obiectivului; analiza contextului în care urmează a fi implementat și utilizat obiectivul; evaluarea efectelor complexe generate de aplicarea și utilizarea obiectivului; formularea de propuneri de acțiuni menite să contracareze efectele negative și să potențeze pe cele pozitive. Studiile de impact au un pronunțat caracter multidisciplinar, fiind realizate de experți aparținând diverselor domenii impactate: ingineri, economiști, specialiști în protecția mediului, sociologi, juriști etc. Analiza de impact nu este făcută de către manageri, însă aceștia cooperează cu experții la realizarea studiului. Având un caracter complex, analiza de impact se realizează cu ajutorul mai multor metode și tehnici: analiza structurală, tehnica arborescențelor interogative, tehnica grafurilor de funcționare, tehnica arborelui de funcționare, tehnica modelării structurale interpretative, tehnica Delphi, metoda impactului încrucișat, metode de analiză multicriterială, metode de investigare sociologică, metoda analizei de conținut etc.

2.3. Metode operative de conducere

Metodele operative de conducere mai frecvent utilizate sunt: de conducere pe bază de proiecte, pe bază de sistem, pe bază de rezultate, prin produs, pe bază de excepții și pe bază de obiective.

Metoda de conducere pe bază de proiecte permite rezolvarea unor probleme complexe în timp optim și cu cheltuieli minime. Este folosită pentru soluționarea unor sarcini deosebite,

nerutiniere, complexe și importante. Când în fața unității economice sau sociale apar sarcini de acest tip, se constituie o echipă care lucrează pe termen limitat, în condiții diferite de cele în care lucraseră anterior membrii săi. Sarcinile de rezolvat având un caracter eterogen, organizarea echipei diferă de la un proiect la altul. Această metodă se bazează pe delegarea temporară a unor atribuții ale conducerii, în vederea soluționării unor probleme ce pretind cooperarea mai multor specialiști. Se poate practica în unități mari sau pentru executarea unor lucrări, în colaborare, de către mai multe unități.

Metoda pe bază de proiecte dă rezultate eficiente când lucrarea de executat are o mare complexitate, depășește competențele unui compartiment funcțional și pretinde o cooperare pluridisciplinară. Proiectul trebuie dimensionat în raport cu posibilitățile echipei; este preferabil ca pe durata execuției proiectului să nu se modifice structura echipei. Conducătorul de proiect trebuie să dispună de autoritatea necesară pentru a conduce echipa și pentru a coopera în mod optim cu șefii compartimentelor funcționale. Concentrând eforturile mai multor specialiști pe o singură problemă, această metodă permite economii de timp, de efort fizic, economic și financiar.

În anumite condiții, această metodă poate prezenta și unele dezavantaje: complicarea structurii organizatorice (la structura funcțională a unității se adaugă structura proiectului); preluarea unor specialiști pentru a lucra în echipele de proiect poate provoca perturbări în compartimentele funcționale; șefii compartimentelor funcționale nu au o imagine clară asupra activității desfășurate de către subalternii lor care lucrează temporar în echipele de proiect; schimbările în componența echipei de proiect pot antrena prelungirea duratei de finalizare și creșterea costurilor. De regulă, dezavantajele nu sunt inerente metodei, ci depind de modul defectuos în care aceasta se aplică.

Metoda de conducere pe bază de sistem se întemeiază pe elementele de teoria și analiza sistemelor. Ea constă în examinarea detaliată a tuturor părților (subsistemelor) care formează sistemul în vederea stabilirii celor mai potrivite căi de dirijare și racordare a

acestora în scopul realizării obiectivelor propuse. Conducerea pe bază de sistem s-a impus datorită creșterii complexității unităților economice și sociale și din necesitatea de a sistematiza activitatea de management devenită tot mai amplă și mai dificil de realizat prin metode tradiționale. Aplicarea acestei metode pretinde recurgerea la tehnicile matematice, la tehnica electronică de calcul și la un sistem informațional bine organizat. Din aceste motive ea poate fi aplicată numai în situațiile când managerii dispun de o bună pregătire în teoria sistemelor și teoria informației. Eficiența metodei de conducere pe bază de sistem depinde de: organizarea fiecărui subsistem; colaborarea strânsă între managerii compartimentelor; existența unei interdependențe minime între subsisteme (pentru a asigura posibilitatea modelării relațiilor funcționale); respectarea principiului unității de conducere.

Metoda pe bază de sistem oferă o serie de avantaje: operativitatea în management; facilitează exercitarea funcțiilor procesului de management (mai ales previziunea, coordonarea și controlul); oferă mijloace precise de stabilire a priorităților; înlătură subiectivismul în aprecierea activității unor compartimente; oferă posibilități de simplificare a structurilor organizatorice și de reducere a costurilor de conducere. Dificultățile în aplicarea acestei metode provin în principal din faptul că regulile metodei nu sunt bine cunoscute sau nu sunt respectate.

Metoda de conducere pe bază de rezultate pune accent pe aspectul final, creator al conducerii. Activitatea de conducere este orientată, în principal, spre obținerea beneficiului (maximizarea rezultatelor și minimizarea cheltuielilor în condițiile respectării unor norme prestabilite. Conform acestei metode, fiecare manager, indiferent de poziția sa ierarhică, este răspunzător de anumite rezultate pe care le poate obține prin valorificarea capacităților sale personale și a unor resurse din unitate. În vederea obținerii rezultatelor prestabilite, managerii dispun de libertatea de alegere a mijloacelor și procedeeelor. Eficacitatea managerilor nu se apreciază prin stil sau prin efortul depus. Criteriile de apreciere a activității de management constau în mărimea rezultatelor și a cheltuielilor făcute pentru obținerea acestora.

Încadrarea pe direcția obținerii rezultatelor prestabilite este urmărită periodic prin controale care permit o corectare operativă a abaterilor. În acest scop, se folosește pe larg sistemul de recompense și sancțiuni.

Pentru a fi eficientă, metoda pe bază de rezultate trebuie aplicată în anumite condiții: stabilirea precisă și realistă a obiectivelor, a rezultatelor de obținut (pe cât posibil, cuantificabil); să se asigure coerență între obiectivele, rezultatele urmărite de diverși manageri; aprecierea rezultatelor să se facă după criteriul importanței și nu al operativității obținerii; să se exercite un control permanent asupra rezultatelor intermediare; să se asigure integrarea rezultatelor obținute pe termen scurt cu obiectivele pe termen mediu sau lung.

Această metodă asigură selecția problemelor prioritare, importante și permite creșterea eficienței activității. Dificultățile în aplicarea acestei metode provin din lipsa de claritate a rezultatelor ce urmează a fi obținute; dificultăți în aprecierea rezultatelor obținute de fiecare lucrător (atunci când activitatea se desfășoară în echipă); maximizarea unor rezultate imediate poate să nu concorde cu obiectivele pe termen lung. Aplicarea acestei metode este recomandată pentru unitățile mari sau cele puternic dispersate.

Metoda de conducere prin produs a apărut datorită scurtării duratei de viață a produselor, uzurii morale rapide a ideilor și produselor și din necesitatea adaptării rapide a producției la cererea tot mai dinamică. Această metodă constă în faptul că toate problemele referitoare la un produs important sau la câteva produse sunt grupate și subordonate unui aparat de conducere separat în cadrul unității. Managerului de produs i se încredințează gestiunea unui produs de la cercetare, proiectare, producție, până la desfacere, preț, rentabilitate. Rolul principal al acestei metode constă în ameliorarea produselor existente, suprimarea produselor uzate moral, crearea unor produse noi cu parametri tehnico-calitativi și funcționali superiori.

Aplicarea metodei de conducere prin produs pretinde: cunoașterea temeinică de către manageri a situației pieței; cunoașterea procedeele tehnologice noi; evaluarea realistă a posibilităților unității de a se adapta la schimbarea tipului de produse; evaluarea corectă a

gradului de omogenitate a produselor grupate într-un singur modul. Această metodă permite descărcarea conducerii superioare a întreprinderii de unele sarcini, prin delegarea lor; oferă posibilități mari de rentabilitate prin concentrarea eforturilor pe un produs sau grup de produse; se asigură o viziune de ansamblu asupra produsului prin dirijarea de către un singur manager a tuturor fazelor producției; se asigură o ușurare a legăturilor cu piața și o bună adecvare a producției la schimbările intervenite pe piață; permite scurtarea ciclului cercetare-proiectare-produție-desfacere. Metoda de conducere prin produs poate duce la amplificarea structurilor organizatorice și la generarea unor conflicte de atribuții și competențe. Este o metodă aplicabilă numai în unitățile mari și numai pentru anumite produse.

Metoda de conducere pe bază de excepție pornește de la ideea că o bună conducere se ocupă doar de abaterile semnificative de la normele și performanțele stabilite. În cadrul fiecărei unități conduse sunt stabilite obiectivele de realizat, termenele, răspunderile și anumite limite de toleranță. Dacă activitatea se desfășoară conform programului prestabilit, conducerea nu intervine. Dacă rezultatele intermediare depășesc toleranțele admise, atunci intervine nivelul ierarhic care poate corija abaterea. Cu cât nivelul abaterii este mai mare, cu atât va fi mai înalt nivelul ierarhic care intervine.

În folosirea metodei pe bază de excepție se parcurg următoarele faze:

- stabilirea valorii planificate (pe bază de indicatori fizici sau valorici, norme și normative, bugete);
- stabilirea toleranțelor (pentru locurile "cheie", toleranțele sunt mai mici, deoarece chiar o abatere mică în aceste domenii poate avea efecte importante);
- compararea realizărilor cu valorile planificate. Sunt măsurate performanțele individuale și de echipă, cheltuielile bănești, consumurile materiale, timpul de folosire a infrastructurii etc. Compararea poate fi directă sau automată (în memoria calculatorului este programat "traseul" de urmat în vederea realizării obiectivelor; dispozitivele de culegere a informațiilor furnizează date asupra

performanțelor realizate; calculatorul compară rezultatele cu valorile preprogramate și avertizează asupra abaterilor);

- analiza abaterilor, a excepțiilor. Această activitate trebuie să aibă prioritate asupra tuturor celorlalte activități desfășurate de către conducerea unității;

- luarea deciziei de corectare a abaterii.

Metoda de conducere pe bază de obiective este relativ veche, aplicată încă din primele stadii de dezvoltare a organizațiilor industriale și comerciale. Indiferent de mărime sau profil de producție, fiecare unitate economică își stabilește anumite obiective, adică scopuri sau deziderate ce urmează a fi realizate într-un termen stabilit și cu mijloace predeterminate. Obiectivul nu se confundă cu planul; obiectivul este un scop, un deziderat complex, stabil pe o perioadă mare de timp; planul este un instrument de organizare și conducere, un cadru obligatoriu și legal de desfășurare a activității. Obiectivele pot fi generale, derivate și specifice.

Utilizarea metodei de conducere pe bază de obiective pretinde anumite condiții: scopul pe termen lung să fie clar; pe termen scurt să se fixeze obiective realiste; formularea obiectivelor să se facă printr-o largă participare a personalului salariat; obiectivele să fie cuprinse în planuri clare și precise; răspunderile să fie precis stabilite; aplicarea metodei trebuie să întrunească acordul întregului personal al unității; obiectivele se defalcă pe niveluri ierarhice, precizând-se atribuțiile și răspunderile fiecărui nivel; nivelul răspunderii trebuie să fie ridicat; trebuie să se acorde încredere și libertate de acțiune subordonaților; conducerea și lucrătorii vor fi informați operativ asupra rezultatelor obținute; este necesar un sistem informațional bine organizat; controlul trebuie să fie permanent, bine organizat și efectuat; accentul trebuie pus pe ajutor nu pe critică; lucrătorii trebuie să dispună de capacitate de autocontrol.

Metoda de conducere pe bază de obiective prezintă o serie de avantaje: favorizează munca și conducerea colectivă; promovează stilul de conducere participativ; facilitează o structură organizatorică mai rațională; permite o delimitare mai clară a sferelor de atribuții;

contribuie la evitarea paralelismelor; contribuie la descentralizarea conducerii operative; contribuie la atenuarea și eliminarea tensiunilor dintre compartimentele funcționale și cele operative și dintre nivelurile ierarhice; permite degrevarea nivelurilor superioare de conducere de o serie de sarcini și atribuții care sunt delegate; stabilirea clară a obiectivelor contribuie la ameliorarea procesului decizional și la mai buna folosire a timpului de conducere; contribuie la reducerea cheltuielilor de conducere; permite o folosire mai completă și mai rațională a managerilor; permite integrarea obiectivelor și intereselor unității cu cele ale managerilor; permite valorificarea potențialului creativ al managerilor; contribuie la creșterea coeziunii echipei de conducere; asigură o unitate mai strânsă între conducători și conduși în vederea realizării obiectivelor; stimulează colaborarea și inițiativa personalului unității; contribuie la crearea unui climat agreabil de muncă; oferă posibilitatea cuantificării contribuției adusă de fiecare lucrător; permite aprecierea obiectivă a activității managerilor; contribuie la îmbunătățirea fluxului informațional în cadrul unității; permite adaptări optime la modificări; stimulează perfecționarea activității de conducere.

Dificultățile în aplicarea acestei metode sunt date de: lipsa de claritate a obiectivelor; fixarea unor obiective nerealiste; favorizarea obiectivelor pe termen scurt în dauna celor pe termen lung; fixarea unor obiective a căror realizare este greu de controlat; lipsa unei largi participări în fixarea obiectivelor; neconcordanța obiectivelor fixate în diverse compartimente.

2.4. Metode pe bază de analiză

Analiza este operația mentală sau practică de descompunere a unui întreg (proces, fenomen sau obiect) în elementele lui componente și de identificare a relațiilor dintre acestea. Ea este folosită în toate domeniile științifice, având o valoare euristică ridicată. În domeniul conducerii, analiza constă în evaluarea valorii sau calității diferitelor funcțiuni, activități sau procedee și în compararea acestora cu anumite norme teoretice sau prestabilite de conducere. Analiza poate fi de

formă cantitativă sau calitativă. Analiza cantitativă se bazează pe măsurări și exprimări cantitative (indici, medii, frecvențe). Analiza calitativă apelează la abstractizare, la stabilirea dependențelor cauzale și folosește indicatori calitativi.

Dintre metodele bazate pe analiză, mai frecvent utilizate sunt analiza economică, analiza valorii, analiza sistemelor, analiza input-output, analiza riscului, analiza de caz, analiza de conținut.

Analiza economică este un instrument de cunoaștere sistematică și profundă a situației economice din unitatea economică. Ea are ca obiectiv evaluarea, aprecierea și explicarea rezultatelor obținute prin raportarea acestora la cheltuielile făcute și la realizările precedente. Analiza economică se face la nivelul tuturor funcțiilor întreprinderii (cercetare-dezvoltare, producție comercială, financiar-contabilă, personal) și la nivelul tuturor atributelor conducerii (previziune-planificare, organizare, antrenare, coordonare, control). Analiza economică este o metodă principală prin care se urmărește asigurarea autogestiei economice a unităților; ea permite stabilirea precisă a cheltuielilor efectuate, sesizarea și preîntâmpinarea cheltuielilor neeconomice, comensurarea rezultatelor, aprecierea eficienței.

Analiza economică este de mai multe feluri: 1. după faza procesului de producție în care se desfășoară: analiză previzională și analiză post-factum; 2. după indicatorii utilizați: analiză cantitativă și calitativă; 3. după nivelul la care se desfășoară: analiză macroeconomică și analiză microeconomică; 4. după domeniul analizat: analiză pe ramuri, analiză pe unități organizatorice și analiză pe probleme, analiză pe fluxuri.

În efectuarea analizei economice se parcurg următoarele etape: întocmirea planului de analiză, culegerea materialului documentar necesar, verificarea datelor culese, prelucrarea datelor, interpretarea rezultatelor, comunicarea rezultatelor nivelurilor ierarhice competente în vederea adoptării unor decizii de corecție. Tehnicile cel mai frecvent folosite în analiza economică sunt: tehnica comparației, tehnica grupării, tehnica substituiri în lanț (se produc

variații succesive ale fiecărui factor, în timp ce ceilalți rămân neschimbați, pentru a putea determina influența fiecăruia), tehnica balanțelor, tehnica soldului, tehnica coeficientului de corelație.

Analiza valorii urmărește reducerea costurilor de producție, concomitent cu îmbunătățirea calitativă a produselor. Această metodă pornește de la cunoașterea nevoii sociale care trebuie satisfăcută de un anumit produs și continuă cu analiza funcțiilor pe care trebuie să le asigure produsul, determinarea costului cel mai scăzut al acestor funcții, simplificarea produsului prin eliminarea funcțiilor inutile. Analiza valorii constituie un mijloc de investigare economică, încurajează progresul tehnic și inovarea produselor, permite conducerii să realizeze raportul optim dintre valoarea de întreținere, funcția produsului și cheltuielile de producție; permite identificarea cheltuielilor inutile și oferă căi de reducere a costurilor fără a scădea calitatea produselor; încurajează cooperarea dintre compartimentele întreprinderii, încurajează creativitatea salariaților.

Analiza input-output, elaborată de W.Leontieff, este în prezent utilizată de toată lumea. Metoda se bazează pe analiza raporturilor intrări-ieșiri, pornindu-se de la ideea că orice sistem poate fi definit prin intrările și ieșirile sale în anumite situații date. Activitatea desfășurată de un sector sau compartiment este trecută într-un tabel cu dublă intrare: intrări (consumuri, achiziții de bunuri și servicii ale unui sector) și ieșiri (ceea ce livrează un sector altor sectoare). Se calculează coeficientul de intrare-ieșire și se întocmește o matrice structurală a interdependențelor sectoarelor sau ramurilor considerate. Cu ajutorul analizei statistico-matematice se stabilesc ecuații de corelații pe baza cărora se pot face predicții cu privire la stările viitoare ale sistemelor.

Analiza de conținut, dezvoltată mai întâi în domeniul sociologiei, constă în cercetarea sistematică a documentelor dintr-o unitate economică sau socială în vederea stabilirii surselor de comunicare și decizie, destinația comunicării, conținutul comunicărilor, deciziilor și acțiunilor, metodele folosite, efectele obținute (Septimiu Chelcea, 1985).

2.5. Metode de stimulare a creativității

Creativitatea este o componentă principală a activității de conducere și o trăsătură principală a managerilor. Mai ales în actuala perioadă de puternică inovare științifică și tehnologică, creativitatea este o condiție esențială de menținere a vitalității unităților conduse, de adaptare optimă a acestora la importante schimbări care au loc. În această situație, stimularea creativității managerilor și a întregului personal salariat trebuie să fie o preocupare permanentă a conducerii.

În vederea stimulării creativității se folosesc metode și tehnici de activitate a aptitudinilor de inovare ale indivizilor și grupurilor și de înlăturare a barierelor psiho-sociale care împiedică, prin inhibiție, manifestarea acestor aptitudini. Metodele de stimulare a creativității țin de o serie de reguli: conceperea persoanei umane în mod integral; acceptarea relativității afirmațiilor; învingerea rutinei și prejudecăților; nesancționarea opiniilor prea îndrăznețe etc.

În literatura de specialitate au fost inventariate peste 50 de metode capabile să stimuleze creativitatea. Aceste metode au fost grupate în metode intuitive și metode analitice. Metodele intuitive folosesc intuiția, imaginația și fantezia în stimularea creativității unor specialiști. Ca metode particulare pot fi folosite concasarea, jocul de cuvinte și analogia.

Concasarea constă în spargerea (mentală) a unui întreg în părțile sale componente și recompunerea întregului într-o manieră nouă. **Jocul de cuvinte** este folosit mai ales în organizarea activității comerciale, în stabilirea denumirii noilor probleme.

Analogia constă în transferarea unor caracteristici ale unui fenomen cunoscut spre altul necunoscut sau mai puțin cunoscut, pe baza asemănărilor dintre ele. În folosirea analogiei este necesară respectarea câtorva reguli: sistemul de studiat să fie mai simplu decât cel de la care se pornește; trebuie puse în evidență atât asemănările cât și deosebirile; pentru a deveni certe, concluziile analogiilor se cer verificate. Aplicarea metodei este preferabil să se facă în reuniuni de grup; membrii grupului nu trebuie să fie neapărat specialiști (se poate

ca un nespecialist să facă analogii îndrăznețe, considerate imposibile de către specialiști și care se pot dovedi deosebit de valoroase).

Analogia poate lua diverse forme: directă, personală, istorică, simbolică, fantastică. Analogia directă constă în compararea directă a unui fenomen dintr-un domeniu cu un fenomen din alt domeniu (de exemplu, confecționarea de membrane artificiale selective prin analogie cu membranele organice). Analogia personală constă în identificarea cercetătorului cu obiectul sau fenomenul studiat. Analogia istorică este folosită în previziunea socială și constă în selectarea a două sau mai multor caracteristici esențiale ale unor epoci istorice diferite și în analiza lor prin analogie. Analogia simbolică apelează la metafore, termeni poetici, ceea ce conduce la descrierea inedită a fenomenului de studiat (se aseamănă cu descrierea pe care o face un nespecialist unei probleme tehnice complicate). Analogia fantastică apelează la idei neobișnuite, chiar paradoxale și constă în încercarea de a satisface o dorință prin fantezie. În mod frecvent, aceste forme de analogii se folosesc împreună, întrucât se potențează reciproc.

Concasarea, jocul de cuvinte, analogia, compararea și alte procedee pot fi folosite împreună în cadrul unor metode intuitive complexe de stimulare a creativității, cum ar fi brainstorming, discuția 6/6, metoda Delphi, brainwritting sau metoda 6/3/5 și sinectica.

Metoda brainstorming ("asaltul creierelor") se aplică în stimularea creativității de grup, prin încurajarea asociației libere a ideilor și înlăturarea efectelor inhibitoare ale criticii (efective sau subînțelese). Prin aplicarea acestei metode se urmărește formularea unor puncte de vedere noi cu ajutorul cărora să se găsească soluția sau soluțiile la o problemă dată. Această metodă se aplică într-un mod relativ simplu: se reunește un grup de persoane (experți); se stabilește un lider, animator, coordonator al discuției; se formulează problema pentru care se caută soluții; se emit păreri și se înregistrează toate opiniile exprimate (indiferent dacă sunt importante sau nu, realiste sau nu); nici un punct de vedere nu este criticat în timpul reuniunii grupului; se evită discutarea consecințelor ideilor emise. După încheierea reuniunii de grup, părerile emise sunt evaluate și se rețin

cele mai importante. Este preferabil ca grupul de experți să fie de 4-7 persoane, iar durata unei discuții de 10-60 minute. Se recomandă ca grupul să nu fie omogen, întrucât între experții din același domeniu există un consens tacit destul de mare, ceea ce poate inhiba enisuiunea de idei originale. Este indicat ca la reuniunile de brainstorming să nu participe șefii ierarhici ai experților invitați, întrucât pot constitui un factor inhibitor. Această metodă trebuie folosită în combinație cu alte metode: de exemplu, ideile reținute în urma reuniunii de brainstorming pot fi supuse unei analize morfologice sau de impact.

Înrudită cu brainstormingul este **metoda Philips 6/6**, aplicată în stimularea creativității unor grupuri mari. Metoda constă în divizarea grupului mare în unități mai mici, compuse fiecare din 6 persoane care urmează a discuta timp de 6 minute o problemă căreia i se caută soluții. Fiecare grup alege un coordonator care animă discuția și notează propunerile (notarea propunerilor poate fi făcută și de către un secretar ales de grup). Discuțiile în grup pot fi libere (toate părerile emise sunt reținute și evaluate ulterior) sau progresivă (opinia emisă de un membru al grupului este analizată de către ceilalți care o acceptă sau o resping; numai părerile acceptate sunt notate). După ce toți membrii grupului și-au exprimat părerea, conducătorul citește propunerile reținute și invită grupul să le ierarhizeze, să stabilească care sunt cele mai importante. Metoda Philips 6/6 prezintă o serie de avantaje: dă posibilitatea ca toți membrii grupului să-și spună părerea; permite obținerea rapidă a unui număr mare de soluții; obișnuiește pe membrii grupului cu tehnica argumentării, a susținerii părerilor și a renunțării la ele în fața unor soluții mai bune.

Metoda (tehnica) Delphi este larg folosită în prezent. Este o metodă intuitivă care permite valorificarea unui volum mare de informații științifice și tehnice deținute de un grup de experți. Ea combină avantajele discuției în grup cu cele ale independenței participanților față de presiunea grupului sau față de propriile lor păreri exprimate public. În vederea realizării unui exercițiu de tip Delphi se fixează un număr de întrebări referitoare la un domeniu precis delimitat (întrebările se trec într-un chestionar); se alege un număr de experți în problema examinată și se desemnează unul sau

mai mulți coordonatori. Ancheta Delphi se desfășoară, în mod obișnuit, în patru runde:

- Prima rundă constă în trimiterea chestionarului fiecărui expert, se adună răspunsurile și se prelucrează. În analiza răspunsurilor se poate proceda în trei feluri: coordonatorul dă diferite ponderi răspunsurilor în raport cu competența atribuită fiecărui expert; experții evaluează ei înșiși competența lor în legătură cu problema studiată și dau răspunsului lor o pondere corespunzătoare; evaluarea răspunsurilor se face fără a se acorda ponderi.

- În runda a doua se pun întrebări în legătură cu data posibilă de apariție a unor evenimente, importanța unor evenimente viitoare, oportunitatea unor mijloace etc. Răspunsurile primite sunt prelucrate și reprezentate cu ajutorul indicatorilor statistici (mediană, quartile, coeficient de variație, abateri).

- În runda a treia, participanților le sunt comunicate rezultatele rundelor precedente. Participanții a căror opinie se situează în afara intervalului median sunt rugați să-și argumenteze opinia sau să și-o modifice. Rezultatele obținute sunt din nou prelucrate statistic.

- În runda a patra, experții sunt informați asupra rezultatelor obținute în runda precedentă și sunt rugați ca, în raport cu rezultatele comunicate, să-și exprime din nou părerea. Răspunsurile primite sunt prelucrate prin mediană și quartile și se calculează gradul de convergență sau consens.

Exercițiul Delphi, deși larg folosit în stimularea creativității și în previziune, este uneori criticat că pune accent pe consens și nu ține seama de opiniile “deviante”, marginale care pot fi novatoare.

Sinectica este o metodă de potențare a mecanismelor implicate în creație și de reproducere a lor în mod voluntar. Această metodă se bazează pe două mecanisme opuse: al transformării necunoscutului în familiar și al transformării familiarului în necunoscut. Primul mecanism face apel la analogii, la găsirea unor asemănări între o problemă nouă (necunoscută) și alta veche (cunoscută). Cel de-al doilea mecanism presupune înlăturarea

prejudecăților și stereotipurilor perceptive și raționale, punând accent pe problematizarea cunoscutului, pe rediscutarea unor probleme deja soluționate. Mărimea grupului de sinectică este de 5-7 persoane. Dintre acestea este ales un animator al discuției care are grijă să evite părtinirea unor păreri sau ironizarea altora. Alți doi membri ai grupului au rolul de producători de idei, iar ceilalți sunt participanți la grupul sinectic. Membrii grupului sinectic trebuie să aibă un nivel cultural asemănător, dar specialități diferite. Sedințele de sinectică se desfășoară pe durata unui an, cu o frecvență de o ședință pe lună. Exercițiul sinectic parcurge trei etape:

- Etapa demarării în care membrii grupului sinectic se cunosc, se formează coeziunea de grup, se dobândește coeziunea de grup, se dobândește o anumită cultură asupra creativității. În această etapă sunt puse în discuție teme foarte generale.

- Etapa productivă în care se prezintă problema ce urmează a fi dezbătută. Producătorii de idei sunt invitați să propună soluții folosindu-se de analogia personală, directă, simbolică, fantastică. Cei alți membri ai grupului analizează ideile emise și le critică.

- Etapa întoarcerii la real presupune intrarea în funcțiune a gândirii logice, raționale, care raportează ideile emise la realitate. Soluțiile formulate sunt examinate după criterii precise.

Sinectica permite îmbinarea imaginației, fanteziei cu gândirea critică, riguroasă. Poate fi ușor aplicată în toate tipurile de organizații.

Metodele analitice stimulează creativitatea pe baza prezentării și tratării diverselor date, informații, idei și soluții într-o formă prestabilită, logică. Metodele analitice de stimulare a creativității mai frecvent folosite sunt ancheta pe bază de chestionar a unor specialiști, analiza funcției (lista de funcțiuni, arbori de funcțiuni), analiza morfologică, analiza euristică (lista de control, abstractizarea progresivă).

Metoda morfologică (sau analiza morfologică, cutia morfologică) constă în căutarea sistematică a soluțiilor unei probleme: obiectul, sistemul, lucrarea se descompun în parametri de bază și se

stabilesc rezultatele care pot apărea din combinarea diferită a acestora. În aplicarea acestei metode se cer respectate anumite reguli: problema de rezolvat trebuie delimitată și definită exact; parametrii de bază trebuie enumerați complet; fiecare soluție reținută trebuie evaluată după criterii explicit formulate. Cu ajutorul analizei morfologice se pot obține trei categorii de rezultate: combinații cunoscute de parametri; combinații necunoscute dar inteligibile (explicabile); combinații necunoscute dar neinteligibile (inexplicabile). Inventariind toate soluțiile posibile, metoda morfologică are avantajul că ia în considerare atât modalitățile convenționale de abordare a parametrilor și problemelor cât și pe cele neconvenționale. Metoda morfologică este folosită în domenii variate: cercetarea consecințelor unor strategii de dezvoltare, soluționarea unor probleme tehnice (stimularea inovațiilor și invențiilor), proiectarea de produse originale.

3. Stiluri de conducere

3.1. Definire și clasificări

Faptul că stilul de conducere influențează rezultatele activității de conducere și eficiența întregii activități a grupului condus este în prezent pe deplin acceptat atât la nivel teoretic cât și în activitatea practică de organizare și conducere. În literatura de specialitate există numeroase abordări ale stilului de conducere, unele punând accentul pe aspectele comportamentale, altele pe structurile bazale ale personalității omului. Există și încercări de abordare mai complexă, cum ar fi perspectiva dinamică care reunește în definirea stilului de conducere latura atitudinal-motivațională și cea comportamentală, considerată situațional.

Într-o accepție generală, stilul este felul propriu de a fi, de a se comporta și de a acționa al conducătorului în procesul conducerii. Stilul de conducere reprezintă modul concret de exercitare a rolului de conducător, de transpunere efectivă în plan comportamental a exigențelor ce decurg din statutul de conducător. Noțiunea de stil de conducere reunește într-un ansamblu dinamic trăsăturile și particularitățile psihice și psiho-sociale ale conducătorilor, comportamentele

acestora în exercitarea activității de conducere și condițiile concrete în care se desfășoară activitatea de conducere.

Importanța cunoașterii și evaluării stilurilor de conducere decurge din mai multe considerente: **a)** datorită efectelor pe care le au stilurile de conducere asupra mediului psihologic, psihosocial și relațional din cadrul unităților conduse și asupra eficienței întregii activități; **b)** datorită capacității de difuziune a stilurilor de conducere, capacității de influențare a membrilor unității conduse. Stilul de conducere se poate propaga și la alte niveluri ierarhice, îndeosebi la nivelurile ierarhice inferioare. Nu este deci indiferent ce stil de conducere au persoanele de la nivelurile superioare ale ierarhiilor organizaționale, întrucât ele pot influența stilul de muncă al tuturor subordonaților; **c)** stilul de conducere poate influența orientarea activității întregii echipe de conducere; **d)** stilul de conducere nu are doar o relevanță personală ci și una organizațională, adică influențează unitatea condusă în întregul ei.

Cercetările întreprinse în diverse organizații (economice, politice, militare, școlare, culturale) au permis stabilirea mai multor **clasificări și tipologii** ale stilurilor de conducere. Din multitudinea clasificărilor și tipologiilor propuse, ne vom referi la cele folosite mai frecvent în evaluarea (diagnoza) stilurilor de conducere. Vom prezenta trei clasificări făcute în raport cu trei criterii diferite: 1.modul de luare a deciziilor; 2.sistemul de valori care orientează activitatea de conducere; 3. eficiența stilurilor de conducere.

După modul de luare a deciziilor, a devenit clasică, clasificarea făcută de Kurt Lewin și colaboratorii săi pe baza cercetărilor întreprinse încă din anul 1939 (Kurt Lewin, 1967). Această clasificare conturează trei tipuri de stiluri de conducere: autoritar, democratic și liber.

Stilul de conducere **autoritar** sau **autocratic** se caracterizează prin centralizarea autorității; preponderența deciziilor unipersonale; accent pe autoritatea formală; personalul unității este văzut doar ca executant, dreptul de decizie și control avându-l numai managerul; întreaga activitate de management este axată pe sarcini, subordonaților

nu li se explică obiectivele generale ci li se cere doar executarea întocmai a hotărârilor luate; corecția abaterilor de la deciziile luate se face prin sancțiuni; subordonații sunt apreciați ca fiind lipsiți de spirit creator, trebuind în permanență să fie îndrumați, controlați, constrânși; subordonații sunt aspru criticați dar nu se admit aprecierile critice ale acestora; relațiile interumane sunt apreciate ca fiind puțin importante sau sunt ignorate. Acest stil de conducere poate duce la insatisfacție la nivelul subordonaților și chiar la rezultate negative în activitate: delăsare, randament scăzut, părăsirea organizației. Stilul de muncă autoritar poate fi adecvat unor situații speciale, cum ar fi o unitate militară în dispozitiv de luptă. Pe termen scurt, managerul autocratic poate obține rezultate bune și în conducerea unei unități economice sau sociale, dar permanentizarea acestui stil face, în cele din urmă, intolerabile implicațiile sale negative. Acest stil de conducere a caracterizat activitatea unor forme mai vechi de organizare a activității economice, cum a fost, de exemplu, manufactura. Stilul autoritar este însă incompatibil cu sistemele moderne, participative de conducere.

Stilul democratic se caracterizează prin încredere mare a managerului în subordonați; este stimulată formularea de sugestii, propuneri de către subordonați; este încurajată participarea subordonaților nu numai la îndeplinirea sarcinilor ci și la luarea deciziilor; în antrenarea personalului la luarea deciziilor și la realizarea acestora sunt folosite motivațiile, convingerile și recompensele; este încurajată comunicarea pe verticală și pe orizontală între lucrători, compartimente, subdiviziuni organizatorice și niveluri ierarhice; se pune accent pe relațiile interumane și pe asigurarea unui climat de muncă agreabil; managerul se bazează nu numai pe autoritatea formală, de status, ci și pe autoritatea personală, dobândită; subordonații sunt informați asupra obiectivelor unității și sunt consultați în problemele de perspectivă; se folosește pe larg delegarea de autoritate și răspunderi; se urmărește valorificarea competențelor subordonaților și se favorizează dezvoltarea personalității acestora. Pentru ca stilul de conducere democratic să fie eficient este necesar ca subordonații să aibă deprinderi de conducere colectivă, să aibă un nivel ridicat de competență și responsabilitate.

Stilul liber, pe care unii autori nici nu-l consideră propriu-zis un stil, se caracterizează prin lipsa totală de participare a managerilor la activitate, grupul fiind lăsat să se organizeze singur. Rezultatele practicării unui asemenea "stil" sunt dezordinea și anarhia.

Clasificarea făcută de Kurk Lewin a fost dezvoltată de alți autori care au adăugat noi tipuri. Astfel, N.R.F. Maier stabilește pe lângă cele trei tipuri de bază (autoritar, democratic și liber) alte trei tipuri: paternalist (situat între stilul autoritar și liber), majoritar (situat între stilul democratic și cel autoritar) și stilul liber cu discuții (situat între stilul democratic și cel liber) J.A.C. Brown împarte stilul autoritar în trei subtipuri (autoritar strict, binevoitor și incompetent) și stilul democratic în două subtipuri (democrat autentic și pseudodemocrat).

În raport cu valorile care orientează activitatea cadrelor de conducere, au fost făcute o clasificare bidimensională și o clasificare tridimensională.

O **clasificare bidimensională** a fost propusă de Robert R. Blake și Jane S. Mouton care împart stilurile de conducere în raport cu două dimensiuni: orientarea managerilor spre producție și orientarea lor spre personal (R.R. Blake, J.S. Mouton, 1972). Stabilirea stilurilor de conducere este făcută cu ajutorul unei grile pătratice, pe axul vertical fiind marcat gradul de interes manifestat față de problemele umane, iar pe axul orizontal gradul de interes manifestat de manageri pentru problemele producției. Gradele de interes față de cele două aspecte sunt marcate de la unu la nouă. Matricea conține 81 de casete care ar caracteriza tot atâtea stiluri de conducere posibile. Autorii se opresc doar la cinci tipuri:

a) Stilul 1.9 caracterizat prin interes mare pentru producție și interes slab pentru problemele umane. Eficacitatea conducerii se măsoară prin rezultatele tehnico-productive. Managerii sunt autoritari, interesați doar de realizarea sarcinilor; subordonații sunt considerați ca instrumente de producție, aspectele psihosociale nefiind luate în considerare;

b) Stilul 9.1 caracterizat prin interes mare pentru problemele umane și interes scăzut pentru problemele producției. Climatul de

muncă din întreprindere este agreabil; satisfacțiile personalului sunt mari și devin scop în sine. Managerul cu un asemenea stil caută să satisfacă personalul dar riscă să împiedice realizarea eficientă a obiectivelor de producție;

c) Stilul 1.1. caracterizat prin interes slab atât față de problemele producției cât și față de personal. Managerul cu un asemenea stil se izolează față de superiori și subordonați, nu se implică în luarea deciziei, lasă personalul să se ocupe singur de rezolvarea problemelor psihosociale, evită conflictele, se preocupă mult de sine și de viitorul său;

d) Stilul 5.5 caracterizat prin interes mediu față de personal și față de problemele producției. Managerul cu un asemenea stil caută soluții de compromis pentru a realiza eficient problemele de producție fără a brusca personalul. Folosește persuasiunea, ține seama de sugestiile subordonaților, evită conflictele, acordă atenție atât organizării formale cât și celei informale;

e) Stilul 9.9 caracterizat prin interes mare atât pentru problemele umane cât și pentru problemele producției. Managerul cu un asemenea stil favorizează participarea subordonaților la realizarea producției și la luarea deciziilor; încurajează activitatea colectivă; favorizează manifestarea și dezvoltarea capacităților creative ale subordonaților; abordează deschis conflictele; încurajează competențele; acordă importanță mare problemelor psihosociale ale întreprinderii; ia decizii bune, pe baza unei largi consultații; obține rezultate bune în producție.

O **clasificare tridimensională** a stilurilor de conducere este făcută de J. Reddin care consideră trei dimensiuni ale managementului: orientarea managerului spre sarcină (scop, obiectiv), orientarea spre contacte umane (spre relații interpersonale și psihologia de grup) și orientarea spre randament (maximizarea productivității) (J. Redin, 1968). Din combinarea acestor trei dimensiuni rezultă următoarele stiluri de conducere, respectiv tipuri de manageri: negativi (nu este orientat de nici una din cele trei dimensiuni); birocratul (orientat doar spre randament); altruistul (orientat doar spre contacte umane); autocratul (orientat doar spre sarcină); autocratul binevoitor (orientat

spre sarcină și randament); promotorul (orientat spre randament și contacte umane); ezitantul (orientat spre sarcină și contacte umane) și realizatorul (orientat spre toate cele trei dimensiuni).

În raport cu criteriul eficienței, specialiștii francezi au făcut o clasificare în două mari categorii, fiecare cuprinzând câte cinci tipuri de stiluri de conducere, respectiv de manageri: 1. manageri cu stiluri eficiente (organizatorul, participativul, întreprinzătorul, realistul și maximalistul); 2. manageri cu stiluri de conducere neeficiente (birocratul, paternalistul, tehnocratul, oportunistul, utopistul). Stabilirea stilurilor de conducere este făcută pe baza a două dimensiuni: spiritul de angajare personală și cel de colaborare.

Organizatorul se bazează pe organizarea rațională și precisă; stabilește sarcinile și lasă independență subordonaților; rezolvă toate problemele pe baza reglementărilor formale. **Participativul** promovează managementul în echipă; încurajează colaborarea; facilitează comunicarea; dispune de autoritate reală; acceptă sugestiile și criticile subordonaților. **Întreprinzătorul** urmărește obținerea celui mai bun rezultat; se bazează pe relații ierarhice clare; promovează competențele; este autoritar; abordează în mod deschis conflictele. **Realistul** consideră că relațiile ierarhice trebuie să se bazeze pe încredere și respect reciproc; consultă subordonații; folosește metode bilaterale în rezolvarea conflictelor; acordă independență subordonaților; intervine rar; pune accent pe un climat agreabil de muncă. **Maximalistul** este orientat spre sarcină; dă dispoziții judicioase adecvate fiecărei situații; încurajează colaborarea, însă nu elimină toate divergențele; obține efecte practice din divergențe și conflicte; instituie un climat de exigență.

Birocratul se bazează pe diplome, titluri și nu pe rezultate; evită deciziile delicate; transmite deciziile arătând că nu este autorul lor; nu agreează subordonații cu multă influență și nici relațiile interumane prea trainice; nu agreează dezacordurile, deși în realitate există multe dezacorduri, dar subordonații le ascund; răspunderea subordonaților este scăzută. **Paternalistul** sau **demagogul** vorbește mult de democrație, de conducere colectivă, dar termenii sunt neclari; nu-i place să abordeze probleme de autoritate, evită conflictele cu

subordonații; este preocupat de menținerea spiritului colectiv; dă satisfacție subordonaților chiar împotriva intereselor întreprinderii. **Tehnocratul** este interesat de menținerea postului; are o comportare autoritară și chiar dictatorială; impune respectarea ierarhiei, este pârtnitor; înlătură pe cei care nu sunt de acord cu el; relațiile interumane din întreprindere sunt tensionate. **Oportunistul** este preocupat de cariera personală; se folosește de intrigi; autoritatea sa este negociată; folosește mult compromisul; deși este puțin agreat de subalterni, aceștia sunt preocupați să-i facă pe plac. **Utopistul modern** acordă prea multă încredere subordonaților; ia decizii insuficient gândite; folosește mult timp pentru discuții, pentru proiecte, dar rezultatele sunt slabe; activitatea din unitate este anarhică.

Interesant este și punctul de vedere emis de specialistul american Douglas Mc.Gregor în lucrarea *The Human side of entreprise*, care a surprins existența în rândul managerilor americani, a două concepții asupra naturii umane și comportamentului factorului uman în organizație. Aceste concepții sunt prezentate sub forma teoriei X și teoriei Y, a căror elemente (prezumții) sunt următoarele:

Teoria X

- Ființa umană medie are o aversiune inerentă față de muncă și caută să o evite pe cât posibil;
- Din această cauză, majoritatea oamenilor trebuie să fie constrânși, controlați, îndrumați, amenințați și pedepsiți;
- Majoritatea oamenilor evită asumarea de responsabilități.

Teoria Y

- Cheltuirea efortului fizic și intelectual în muncă este tot atât de naturală ca și distracția și odihna;
- Controlul extern și amenințarea cu pedepse nu sunt singurele mijloace folosite pentru îndreptarea eforturilor oamenilor spre realizarea obiectivelor organizației. Omul poate exercita autoconducere și autocontrol;

- Angajarea față de obiective este o funcție care depinde de recompensele asociate de îndeplinirea obiectivelor;

- Omul normal învață în condiții adecvate nu numai să accepte responsabilități, dar să și caute să-și asume responsabilități;

- Capacitatea de a exercita un înalt grad de imaginație, ingeniozitate și creativitate în soluționarea problemelor este în mod larg, nu limitat distribuită în sânul populației;

- În condițiile vieții industriale moderne, potențialul intelectual al ființei umane este numai parțial utilizat.

Prezumțiile teoriei X reflectă punctul de vedere tradițional, adoptat de acei manageri care caută să-și justifice stilul de conducere autoritar pe care îl adoptă și îl practică. Teoria Y, așa cum se observă, prin prezumțiile ei, reconsideră elementul uman, ea pune accentul pe atragerea reală a oamenilor din organizație la conducere, pe integrarea organică a obiectivelor lor în obiectivele organizației și, prin aceasta, pe practicarea unui stil de conducere colectiv, democrat-participativ.

Desigur, cele două teorii sunt extreme, între ele există un interval destul de mare în care se pot încadra atât concepțiile unor manageri cu privire la oamenii cu care lucrează cât și atitudinea oamenilor din organizație, ca răspuns la aceste concepții.

Cert este faptul că pornind de la cele două teorii ale lui McGregor putem desprinde consecințele lor asupra omului în cel puțin trei sfere ale conducerii: motivarea muncii, practicile de decizie și modalitățile de control. Din această perspectivă, sesizăm ceea ce am prezentat mai înainte, structurarea a două tipuri de conducere: stilul autoritar și stilul democratic. Desigur, în realitate, în funcție de apropierea de teoria X sau de teoria Y există nuanțări ale acestor două tipuri de stiluri de conducere, chiar posibilitatea întrepătrunderii, combinării variate a lor, la anumiți manageri, în anumite condiții și în anumite momente.

Având ca model cele două teorii emise de D.McGregor, profesorul William Ouchi, analizând în special stilurile de conducere ale managerilor japonezi, dar nu numai ale acestora, vine cu o completare pe care-o denumeste **teoria Z**. Presumțiile teoriei Z sunt

următoarele: conducătorul bun implică salariații în activitatea de conducere la toate nivelurile; tratarea salariaților ca o familie; garantarea angajării pe viață; fiecare salariat participă la procesul decizional; sarcinile sunt rotate între salariați, cu scopul de a se evita plictiseala, specializarea extremă și rigiditatea; toți membrii unei organizații contribuie la realizarea aceluiași obiective.

Desigur, teoria **Z** reflectă, prin prezumțiile ei, o realitate de necontestat, promovarea în cadrul firmelor japoneze a unui stil de conducere de tip paternalist, a căror caracteristici principale sunt următoarele: lucru în colectiv; asumarea responsabilităților de către salariați și participarea acestora la decizie; bunăstarea fiecăruia. Desigur nu este vorba de un stil paternalist clasic, ci de unul care se bazează pe cunoașterea omului sub aspect psihic și social, pe acordarea încrederii și implicării lui în rezolvarea tuturor problemelor organizației. Este de fapt o reflectare a concepției generale a managementului japonez privind succesul în afaceri. Acesta, în concepția managerilor japonezi, este asigurat de personalul salariat, de unde grija, în societatea japoneză, pentru utilizarea eficientă a aptitudinilor populației și asigurarea unei pregătiri și instruiți cât mai ridicate a acesteia.

3.2. Factori care generează sau influențează stilurile de conducere

Analiza conducerii și a stilurilor de conducere a prilejuit formularea a numeroase puncte de vedere și teorii care, deși foarte diverse, ar putea fi grupate în trei categorii (modele): conceperea conducerii (stilul de conducere) ca o funcție a persoanei, ca o funcție a situației și ca o funcție mixtă, a persoanei și a situației (M. Zlate, 1981, pp. 206-212).

Modelul care concepe **conducerea ca o funcție a persoanei** este reprezentat de preocupările mai vechi de teorie a conducerii, sociologie și psihologie socială. Conform acestui model, managementul este o funcție a persoanei înzestrată încă de la naștere cu calități deosebite. Pornindu-se de la această concepție, a fost

formulat **modelul charismatic** al conducerii (Max Weber): oamenii se supun autorității charismatice în virtutea credințelor lor în calitățile extraordinare ale persoanei care este înzestrată cu această autoritate. Deși modelul charismatic a fost puternic criticat, ideea că succesul în conducere depinde în principal de calitățile celui care conduce s-a menținut. Au fost întreprinse cercetări de psihosociologie istorică asupra unor mari conducători pentru a stabili trăsăturile care le-au asigurat succesul în activitatea de conducere.

Un studiu clasic din această categorie de lucrări este cel întreprins de Ralph M. Stogdill și publicat în 1948. Folosindu-se de analiza secundară a datele conținute în cercetările anterioare, autorul american prezintă profilul unor conducători ale căror trăsături sunt grupate în patru categorii: 1. factori fizici și constituționali (vârstă, talie, greutate, calități fizice, energie, sănătate, aspect exterior); 2. factori psihologici (inteligentă, instrucție, cunoștințe, intuiție, originalitate, adaptabilitate, trăsături temperamentale etc.); 3. factori psihosociali (diplomație, sociabilitate, popularitate, prestigiu, capacitate de influențare etc.); și 4. factori sociologici (nivelul socio-economic, statutul economic și social etc.). Corelând acești factori cu rezultatele obținute în conducere, Stogdill stabilește pentru majoritatea dintre ei corelații nesemnificative sau negative. Aceasta nu înseamnă că trăsăturile conducătorilor nu ar influența activitatea de conducere.

În replică cu exagerările modelului charismatic, a fost elaborat **modelul situațional** care pune accent pe caracteristicile grupului condus, pe particularitățile situației în care se exercită conducerea, pe motivațiile și așteptările membrilor grupului. Conform acestui model, nu trăsăturile personale ale managerilor asigură succesul, ci adecvarea acestor trăsături la particularitățile situației, la cerințele grupului condus. Situația pretinde și impune un anumit tip de manageri; o persoană va avea succes în conducere numai în măsura în care se va conforma exigențelor situației grupului. În modelul situațional, managerul are un rol pasiv; el acționează numai în funcție de situație. Modelul situațional a fost criticat și el la rândul său pentru neglijarea rolului personalității în configurarea activității de conducere.

Pentru a se depăși limitele modelelor charismatic și situațional, a fost propus **modelul mixt** care consideră conducerea ca o funcție a persoanei, a situației și, mai ales, a relației dintre ele. În acest model, relația dintre manager și situație este complexă: nu este vorba de simpla adaptare a persoanei la situație, ci de structurarea și stăpânirea situației; nu este vorba de tratarea persoanei ca tip invariabil, ci ca produs al interacțiunilor, al relațiilor care se stabilesc între grup și manager în procesul conducerii. Modelul mixt propune o tratare mai nuanțată și mai adecvată a procesului de management, luând în considerare atât rolul trăsăturilor personale ale managerilor (trăsături preexistente ocupării unei funcții de conducere și trăsături dobândite în exercitarea activității de management sau configurate de situația în care se desfășoară managementul) cât și rolul factorilor situaționali și al interacțiunii complexe dintre manager și grupul condus.

Interpretarea conducerii pe baza modelului mixt, ca funcție a persoanei și a situației reprezintă un cadru teoretic adecvat pentru analiza stilurilor de conducere, a factorilor care determină sau condiționează formarea stilurilor de conducere, a rolului trăsăturilor personale ale conducătorilor în manifestarea stilurilor de conducere.

Pornind de la considerentele teoretice și metodologice ale modelului mixt, putem afirma că formarea și dinamica stilurilor de conducere sunt determinate și influențate de următoarele grupuri de factori:

- factori ce țin de particularitățile persoanei care exercită activitatea de conducere (tipul de personalitate, pregătire profesională, nivelul motivațional, pregătirea în domeniul conducerii și experiența în activitatea de conducere);
- factori ce țin de particularitățile muncii (organizarea tehnologică a muncii, diviziunea muncii);
- factori ce țin de particularitățile mediului social în care se desfășoară activitatea de conducere: tipul societății, formele de organizare, sistemul instituțional de conducere, cultura, stratificarea socială, nivelul de dezvoltare al științei conducerii (C. Zamfir, 1977, pp. 173-201).

Influența personalității. Personalitatea cuprinde ansamblul trăsăturilor, însușirilor, capacităților și aptitudinilor individuale care se manifestă comportamental și sunt valorificate social. Personalitatea este unitatea însușirilor individuale, a comportamentului și a aprecierii sociale a acestui comportament. Psihologia consideră că personalitatea are trei dimensiuni: temperament, aptitudini și caracter. Temperamentul se referă la particularitățile omului socotit ca sistem dinamic, energetic; aptitudinile se referă la particularitățile sistemului de operare, de acțiune eficientă; caracterul se referă la particularitățile sistemului de relaționare propriu fiecărui individ.

Trăsăturile personalității influențează modul de acțiune al fiecărui individ, deci și modul de comportare al cadrelor de conducere, stilul de conducere. Trăsăturile de personalitate care contribuie la formarea unui stil de conducere eficient sunt: capacitatea intelectuală, capacitatea de comunicare, elanul, intuiția, capacitatea de inițiativă, perseverența, fermitatea, independența de sine, stabilitatea scopului, stăpânirea de sine și autocontrolul, stabilitatea emoțională, sinceritatea, încrederea în sine. Această listă de trăsături ar putea fi lungită, dar ar însemna să considerăm managerii drept supraoameni, indivizi care ar cumula în mod miraculos o mulțime de însușiri pozitive. Lista trăsăturilor prezente este doar orientativă; ea nu semnifică că persoanele care dețin funcții de conducere trebuie să posede toate aceste calități (în activitatea curentă de conducere sunt suficiente doar unele dintre ele). Rostul prezentării acestor liste de trăsături este de a arăta că persoanele care posedă aceste trăsături sunt mai indicate pentru a ocupa posturi de conducere decât cele care nu le posedă.

Pentru a contribui la formarea unui stil de conducere eficient, trăsăturile de personalitate trebuie să fie în concordanță cu exigențele postului de conducere deținut, cu exigențele mediului în care se desfășoară activitatea de management. Dacă postul nu o pretinde, nu trebuie ca persoana care îndeplinește o funcție de conducere să aibă o capacitate intelectuală excepțională. Supradotarea postului poate însemna o risipă de resurse umane (care pot fi bine valorificate la alte niveluri ierarhice sau în alte activități), iar din punct de vedere

personal generează un sentiment de frustrare datorită subutilizării capacităților.

Pregătirea conducătorilor influențează într-o măsură importantă stilul și eficiența activității de conducere. Pregătirea constă în totalitatea cunoștințelor, deprinderilor și priceperilor necesare îndeplinirii unei activități. Pregătirea managerilor se realizează prin forme de școlarizare generală și studii de specialitate, efort propriu de perfecționare, experiență de muncă și de viață, receptivitatea față de ceea ce este nou. Pregătirea unui manager trebuie să includă: pregătirea de specialitate sau profesională, cultura generală (cunoștințe de teorie economică, legislație economică, sociologie, psihologie, pedagogie); cunoștințe de conducere (elemente de știința conducerii, metode moderne de conducere, elemente de automatică, cibernetică, teoria sistemelor, teoria informației, teoria deciziei, teoria organizării, teoria planificării etc.). Dispunând de o bună pregătire profesională, managerul va ști ce trebuie și ce poate să ceară subordonaților, se va bucura de prestigiu, își va consolida autoritatea formală prin autoritate personală, dobândită. Cunoștințele în domeniul științelor sociale îi sunt necesare deoarece activitatea sa are nu numai o latură tehnico-organizatorică, ci și una social-umană. Cunoștințele din acest domeniu îi sunt necesare pentru a învăța să se relaționeze în mod eficient și agreabil cu subordonații, colegii și superiorii, pentru a putea să se autoanalizeze (să devină conștient de trăsăturile personalității sale și de influențele acestora asupra stilului de conducere) și pentru a putea să înțeleagă și să valorifice rolul factorilor socio-umani. Cunoștințele de conducere sunt necesare în măsura în care activitatea de conducere este nu numai o artă ci și o știință (adică o modalitate de înțelegere și acțiune care se învață). Exigențele pregătirii managerului nu trebuie exagerate; un bun manager nu trebuie să fie neapărat specialistul cel mai bun din unitatea condusă (s-ar putea ca acesta nici să nu aibă calitățile necesare unui bun manager); managerul nu poate fi nici specialist în știința conducerii, științe economice, științe sociale etc. Important este ca el să dețină din toate aceste domenii o serie de cunoștințe necesare în formarea unui stil eficient.

Nivelul pregătirii managerului influențează stilul de conducere pe mai multe direcții. Un manager cu o pregătire profesională slabă va opta mai curând pentru un stil autoritar; va evita să-și consulte colaboratorii sau se va înconjura de colaboratori incompetenți; se va lăsa tutelat de organele ierarhice superioare. Un manager care nu posedă cunoștințe în domeniul relațiilor interumane va ignora aceste aspecte și se va axa pe aspectele tehnico-productive, pe sarcină. Un manager competent profesional va ști să aprecieze capacitățile profesionale ale subordonaților, îi va consulta, va favoriza promovarea celor competenți. Un manager cu suficiente cunoștințe în domeniul științelor sociale și umane va fi mai binevoitor, va urmări crearea unui climat de muncă agreabil, activitatea sa fiind orientată nu numai spre aspectele tehnico-productive, ci și spre cele social-umane. Corelația dintre nivelul de pregătire și configurația stilului de conducere nu este directă și rigidă, întrucât stilul depinde și de alte variabile. În raport cu anumite trăsături de personalitate și în anumite condiții sociale, buna pregătire în domeniul științelor sociale și al științelor conducerii poate să conducă la un stil binevoitor, democratic (cum s-a arătat mai sus) sau la un stil tehnocratic și la manipularea aspectelor social-umane în scopul maximizării rezultatelor producției. La fel ca pentru ceilalți factori, influența nivelului de pregătire asupra stilului de conducere trebuie corelată cu influența altor factori personali și situaționali.

Nivelul motivațional constituie un factor personal situațional important în configurarea stilurilor de conducere. Motivația este o stare ce implică trei trăsături de bază: orientarea spre un scop, implicarea profundă în realizarea acestuia, străduința intensă în atingerea scopului. Din punct de vedere psihologic, motivația desemnează starea internă de necesitate a organismului care orientează comportamentul în direcția satisfacerii ei. Motivația apare ca un ansamblu de trebuințe și dorințe care mobilizează, determină organismul să desfășoare o serie de comportamente care să ducă la satisfacerea lor adecvată. Intensitatea motivației este dată de tipul și particularitățile individului și de particularitățile stimulului. Modificarea motivației se poate obține fie prin modificarea trebuințelor individului, fie prin modificarea stimulilor care le dau naștere sau le satisfac, fie prin modificarea ambelor aspecte.

Motivațiile nu pot fi abordate direct; ele sunt deduse din analiza diverselor modalități comportamentale ale individului. Această situație face ca interpretarea motivației să fie dificilă întrucât nu există o echivalență rigidă între motivații și comportamente; motivații diferite pot da naștere la comportamente similare și invers. Motivele care determină comportamentele sunt diferite între ele în raport cu intensitatea, durata, realismul lor, gradul de conștientizare, ponderea lor, corelarea lor. În analiza motivației trebuie ținut seama și de faptul că modalitățile de satisfacere a unor trebuințe identice sau similare sunt diferite de la un individ la altul.

Stilul de conducere este influențat și de **organizarea tehnologică a muncii** și de tipul diviziunii muncii. Stilurile de conducere vor fi diferite într-o întreprindere cu un nivel redus de înzestrare tehnică și într-o întreprindere puternic automatizată și robotizată; într-o întreprindere mare și într-o întreprindere mică; într-o întreprindere concentrată teritorial și într-o întreprindere dispersată teritorial; într-o întreprindere în care producția este organizată în serie sau în loturi mari și într-o întreprindere cu producție de unicate.

Particularitățile mediului social influențează puternic stilurile de conducere. Fiecare tip de societate va favoriza și promova anumite stiluri de conducere și va contracara alte tipuri.

3.3. Eficiența practicării stilurilor de conducere

Stilul de conducere influențează organizația în care este practicat în mai multe direcții: nivelul productivității muncii și al productivității intelectuale a grupului condus, relațiile psiho-sociale din cadrul grupului, atitudinile membrilor grupului, coeziunea grupului, motivația comportamentului subordonaților, nivelul satisfacției personale a membrilor grupului.

Din cercetările întreprinse în țara noastră și în alte țări a reieșit că stilurile de conducere nu au o singură categorie de efecte (unele stiluri doar efecte pozitive și alte stiluri doar efecte negative). De exemplu, stilul de conducere autoritar, prezentat în mod frecvent sub aspect

negativ, provoacă scăderea coeziunii de grup, influențează negativ atitudinile față de muncă și satisfacția în muncă, dar asigură o productivitate intelectuală și operațională ridicată, scurtează procesul decizional, dezvoltă spiritul de disciplină, asigură realizarea eficientă și la timp a sarcinilor. Stilul de conducere democratic, cooperativ asigură o participare crescută a lucrătorilor la conducere, un nivel motivațional ridicat, satisfacție în muncă, un climat agreabil de muncă, valorifică capacitățile și competențele subordonaților, dar poate genera și el, în anumite situații, consecințe nedorite sau negative.

În aprecierea eficienței stilurilor de conducere au fost propuse trei criterii:

a) Ponderea efectelor pozitive și negative ale stilurilor de conducere în structura globală a activității de conducere.

c) Consecințele rezultate în urma practicării îndelungate a unui stil de conducere. Pe baza acestui criteriu s-ar putea constata că unele stiluri de conducere au efecte pozitive pe termen scurt și efecte negative importante pe termen lung. Astfel, stilul de conducere autoritar permite scurtarea timpului de luare a deciziilor dar, implicând un mare "consum" uman, pe termen lung, poate provoca stări de oboseală și stări conflictuale puternice.

c) Gradul de adecvare a stilului de conducere la particularitățile situației. În raport cu acest criteriu, stilul de conducere autoritar este adecvat în situații care impun decizii rapide, în situații deosebite care impun respectarea strictă a regulilor de securitate, în situații neprevăzute care pretind intervenții urgente.

Creșterea eficienței stilurilor este o preocupare importantă a teoriei și practicii conducerii. Deși au fost realizate numeroase studii în acest domeniu, nu s-a ajuns la formularea unor principii, a unor rețete universale valabile a căror respectare sau practicare să asigure în mod cert o eficiență crescută a conducerii. Întrucât eficiența stilului de conducere depinde nu numai de particularitățile conducătorului, ci și de particularitățile situației, au fost formulate doar anumite

recomandări a căror respectare poate să asigure eficiența stilului de conducere:

a) Cunoașterea profundă de către conducători a realității din unitatea condusă (cunoașterea problemelor importante din fiecare subdiviziune organizațională, cunoașterea principalelor probleme tehnice, economico-financiare și social-umane). La aceasta trebuie să se adauge o bună cunoaștere a factorilor exteriori (științifici, tehnici, economici, politici, legislativi) care acționează asupra unității conduse.

b) Existența unui bun sistem informațional care să asigure informații corecte, pertinente, adecvate și continue necesare luării deciziilor și o transmitere rapidă a acestora către executanți.

c) Formularea clară a obiectivelor și sarcinilor. Nu este suficient ca sarcinile și obiectivele să fie clar formulate doar în planurile unităților conduse sau în strategiile de dezvoltare ale acestora; este important ca fiecare conducător să dețină o înțelegere clară și corectă a obiectivelor și sarcinilor proprii nivelului ierarhic pe care îl conduce și a obiectivelor generale ale unității conduse.

d) Adecvarea conducerii la particularitățile unității conduse și la noile situații intervenite în evoluția acesteia. Metodele și tehnicile de conducere permit obținerea de rezultate eficiente numai când sunt adecvate situației concrete în care se aplică, când țin seama de particularitățile tehnice și economice ale unității și de trăsăturile psihosociale ale celor conduși.

e) Orientarea activității conducătorilor spre aspecte esențiale. Conducătorii sunt confrunțați zilnic cu probleme numeroase și diverse; ei nu se pot ocupa de analiza și soluționarea tuturor acestor probleme (mai ales în unitățile mari). Unele aspecte sunt însă mai importante, altele mai puțin importante. Conducătorii trebuie să stabilească anumite priorități și să se ocupe de aspectele importante, esențiale, soluționarea problemelor curente poate fi făcută de conducătorii de la nivelurile inferioare. Delegarea de atribuții și responsabilități are un dublu avantaj: degrevează conducătorii de la nivelurile superioare de problemele de rutină, iar soluționarea acestora

poate fi făcută în condiții mai bune de conducătorii de la nivelurile inferioare care cunosc mai bine aspectele curente ale activității unității.

f) Organizarea rațională a activității de conducere și utilizarea rațională a timpului de către conducător. Evitarea situațiilor de rezolvare în grabă a sarcinilor (care provoacă tensiune nervoasă, oboseală și conduce la decizii insuficient gândite) sau de amânare a rezolvării lor pe motiv că este necesar un timp lung de reflecție. Amânarea soluționării unei probleme poate aduce prejudicii, iar amânarea unei probleme poate provoca nemulțumire și prejudicia interesele unor indivizi. Managerii trebuie să-și împartă în mod rațional timpul pentru activități de decizie, îndrumare, coordonare și control, pentru activități ce vizează aspecte strategice, tactice și curente, pentru activități ce vizează probleme tehnice, economice și social-umane. Unele cercetări întreprinse în unitățile economice din țara noastră au permis identificarea câtorva cauze care contribuie la pierderea timpului de către manager: participarea la ședințe neplanificate, rezolvarea unor probleme care intră în competența subordonaților; obținerea unor informații incomplete și necesitatea informării suplimentare; convorbiri telefonice lungi; intervenția neașteptată a unor colaboratori sau șefi ierarhici; durata prea mare a ședințelor la care participă sau pe care le conduc (ședințele au o pondere foarte mare în bugetul de timp al managerilor; ponderea lor crește pe măsură ce crește nivelul ierarhic); lipsa unui plan de activitate; decizii pripite care, ulterior, se cer completate sau corectate; atragerea unui număr prea mare de persoane în rezolvarea unor probleme (lărgirea colectivului peste anumite limite poate fi un factor de irosire a timpului și de scădere a eficienței activității de conducere).

g) Utilizarea metodelor și tehnicilor moderne de conducere; evaluarea și autoevaluarea rezultatelor obținute prin practicarea acestor metode.

h) Manifestarea unei atitudini receptive față de nou: interes și preocupare pentru cercetarea științifică, inovarea tehnologică și introducerea progresului tehnic, pentru perfecționarea formelor de organizare și conducere.

i) Stimularea inițiativei și răspunderii lucrătorilor din subordine; îmbinarea rațională a îndrumării și controlului cu autonomia și independența subordonaților.

j) Preocuparea pentru creșterea nivelului motivațional al celor conduși, cunoașterea sistemului de trebuințe și folosirea adecvată a stimulilor materiali, profesionali și psihosociali; preocupare pentru creșterea nivelului aspirațional al motivației celor conduși.

k) Preocupare pentru educarea și formarea subordonaților. Eficiența stilului de conducere depinde nu numai de particularitățile acestuia și de gradul său de adecvare la situația din unitatea condusă ci și de valoarea subordonaților. Sunt situații în care un stil democratic poate să fie mai puțin eficient decât unul autoritar pentru că subordonații nu sunt obișnuiți, nu au cunoștințele și deprinderile necesare practicării unei conduceri democratice, participative.

l) Obiectivitatea aprecierilor făcute asupra situației din unitatea condusă și asupra subordonaților. Eficiența stilului de conducere va fi scăzută dacă cei care dețin funcții de conducere vor face aprecieri incorecte asupra rezultatelor obținute de unitate, dacă vor ascunde lipsurile existente (pentru a nu fi criticați, pentru a nu “supăra” șefii ierarhici sau de teama să-și piardă postul), dacă își vor lua angajamente nefondate sau diimpotrivă, dacă vor ignora rezultatele bune obținute și se vor referi numai la lipsuri. Lauda și critica se cer a fi făcute în mod echilibrat și numai când sunt în acord cu realitățile. Managerii trebuie să manifeste față de subordonați corectitudine și sinceritate. Lauda pe față și critica în absență este un indiciu al unui stil defectuos.

m) Manifestarea unei atitudini echilibrate, optime față de funcție, sarcină, instituție și subordonați. Realizarea eficientă a sarcinilor constituie principala modalitate de rezolvare a intereselor celor conduși. Considerarea intereselor acestora, a problemelor lor reprezintă o condiție necesară pentru realizarea sarcinilor unității conduse.

n) Capacitatea de autoperfecționare a stilului de conducere.

BIBLIOGRAFIE

- P. Andrei, *Sociologie generală*, București, Editura Academiei, 1970.
- C. Bell, H. Newby, *The sociology of community*, Frank Cass, 1974.
- H. G. Barnett, *Innovation. The basis of culture change*, New York, McGraw-Hill, 1953.
- P. Berger, Th. Luckmann, *La construction sociale de la réalité*, Paris, Meridiens Klincksieck, 1992.
- R.R. Blake, J.S. Mouton, *Les deux dimensions du management*, Paris, Les Éditions de l'organisation, 1972.
- H. Blumer, *Symbolic interactionism. Perspective and Method*, Chicago, University of Chicago Press, 1969.
- R. Boudon, *La logique du social*, Paris, Hachette Littérature, 1979.
- R. Boudon, *Tratat de sociologie*, București, Editura Humanitas, 1997.
- P. Bourdieu et al., *Le métier de sociologue*, Paris, Mouton, 1973.
- P. Bourdieu, *Questions de sociologie*, Paris, Éditions de Minuit, 1980.
- G. Bouthoul, *Traité de sociologie*, Paris, 1968.
- J.B. Bottomore, *Introduction à la sociologie*, Paris, Fayot, 1974.
- J.B. Bottomore, *Sociology*, Londra, George Allen Ltd., 1975.
- S. Chelcea (coord.), *Semnificația documentelor sociale*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1985.
- Coser & Rosenberg, *Sociological Theory*, New York, Macmillan Company, 1969.
- M. Crozier, E. Friedberg, *L'acteur et le système*, Paris, Seuil, 1977.
- Ch.-H. Cuin, *Les sociologues et la mobilité sociale*, Paris, P.U.F., 1993.
- M. Dogan, *Sociologie politică*, București, Editura Alternative, 1999.

- J.-L. Durand-Drouhin, I. Mihăilescu, L.-M. Szengrub, *Rural community studies in Europe*, 3 volume, Oxford, Pergamon Press, 1982-1985.
- E. Durkheim, *Regulile metodei sociologice*, București, Editura științifică, 1974.
- E. Durkheim, *Despre sinucidere*, Iași, Institutul European, 1993.
- E. Durkheim, *Formele elementare ale vieții religioase*, Iași, Polirom, 1995.
- H. Garfingel, *Studies in Ethnomethodology*, Cambridge, Polity Press, 1984.
- S. Giner, *Sociologie*, Bristol, M. Roberts, 1972.
- M. Ginsberg, "Social change" in *British Journal of Sociology*, 1968, IX, 3.
- E. Goffman, *Façon de parler*, Paris, Éditions de Minuit, 1987.
- T. Herseni, *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, București, Editura științifică, 1982.
- I.L. Horowitz, *Sociological self image*, California, Sage pub., 1965.
- P.B. Horton, C.L. Hunt, *Sociology*, New York, Mc. Graw Hill Book Comp., 1972.
- Cl. Javeau, *Leçons de sociologie*, Paris. Méridiens Klincksieck, 1988.
- G. Lepassage, *Clefs pour la sociologie*, Paris, Seghers, 1971.
- K. Lewin, *Psychologie dynamique*, Paris, P.U.F., 1967.
- Cl. Levy Strauss, *Antropologie structurală*, București, Editura politică, 1978.
- R. Linton, *The study of man*, New York. Appleton-Century-Crofts, 1936.
- P. McNeil, Ch. Townley, *Fundamentals of sociology*, Londra, Hutchinson, 1986.
- H. Mendras, *Éléments de sociologie*, Paris, Armand Colin, 1989.
- H. Mendras, I. Mihăilescu, *Theory and methods in rural community studies*, Oxford, Pergamon Press, 1982.
- R.K. Merton, *Éléments de sociologie et de méthode sociologique*, Paris, Plon, 1965.
- C.W. Mills, *Imaginația sociologică*, București, Editura politică, 1974.
- E. Morin, *Sociologie*, Paris, Fayard, 1984.
- S. Moscovici, *L'âge des foules*, Bruxelles, Éditions Complexe, 1985.
- O'Donnell, *A new introduction to sociology*, Londra, Thomas Nelson Ltd., 1992.

- Cl. Paris, *Éthique et politique*, Éditions C.G., Québec, 1985.
- V. Pareto, *Traité de sociologie générale*, Geneva, 1968.
- R. Redfield, *The little community*, Chicago, University of Chicago Press, 1955.
- R. Redfield, *Peasant society and culture*, Chicago, University of Chicago Press, 1956.
- W.J. Reddin, *Les "trois dimensions du dirigeant"*, Paris, Management France, 1968.
- G. Ritzer, *Sociological Theory*, New York, McGraw-Hill, 1996.
- Cl. Rivière, *L'analyse dynamique en sociologie*, Paris, P.U.F., 1978.
- J. Rubin, *Social conflict*, New York, McGraw-Hill, 1994.
- A.M. Sandi, *Studiile de impact*, București, Editura Academiei, 1988.
- N. Smelser, *Sociology*, New Jersey, Prentice Hall, 1991.
- N. Smelser, *The Handbook of economic sociology*, New Jersey, Prentice Hall, 1991.
- P. Sorokin, *Social and cultural mobility*, New York, The Free Press, 1964.
- H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, 3 volume, București, Editura Academiei, 1958-1965 (reeditare în anul 1999).
- H. H. Stahl, *Teoria și practica investigațiilor sociale*, București, Editura științifică, vol. 1, 1974, vol. 2, 1976.
- H. H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributare*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1980.
- J. Stoetzel, *La psychologie sociale*, Paris, Flammarion, 1967.
- J. Szczepanski, *Noțiuni elementare de sociologie*, București, Editura științifică, 1972.
- V. Thomson, *Modern organizations*, New York, A. Knoff, 1961.
- A. Touraine, *Le retour de l'acteur*, Paris, Seuil, 1989.
- A. Toynbee, *Orașele în mișcare*, București, Editura politică, 1979.
- J.W. Vander Zanden, *The social experience. An introduction to Sociology*, New York, Random House, 1988.
- M. Weber, *Le savant et la politique*, Paris, U.G.E. Coll. 10/18, 1963.
- M. Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, București, Editura științifică, 1992.

C. Zamfir, *Strategii ale dezvoltării sociale*, București, Editura politică, 1977.

C. Zamfir, *Structurile gândirii sociologice*, București, Editura politică, 1987.

C. Zamfir, L. Viăsceanu (coord.), *Dicționar de sociologie*, București, Editura Babel, 1994.

M. Zlate, *Psihologia muncii*, București, Editura didactică și pedagogică, 1981.

*** *Dicționar de sociologie. Larousse*, București, Editura Univers enciclopedic, 1996.

VERIFICAT
2017

VERIFICAT
2007

DATA RESTITUIRII

24. MAI. 2011	20. OCT. 2015	
~~12. SEP. 2011~~	<del> </del>	
1. NOV. 2011	07. MAR. 2017	
16. NOV. 2011	30 MAR. 2017	
10. APRIL 2012	21. IUN. 2017	
25. MAI. 2012	<del> </del>	
09. IUN. 2012	20. MAI 2019	
23. NOV. 2012	21. MAI 2019	
27.12.2013	<del> </del>	
10. IUL. 2016		
<del> </del>		

